Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Надія Ревак
Володимир Сулим

ЛАТИНСЬКА МОВА

(ДЛЯ НЕСПЕЦІАЛЬНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ЛНУ імені Івана Франка
Львів 2006

2

ББК: 81.470я73
УДК: 811.124(075)
Р 32

Ревак Н.Г., Сулим В.Т. Латинська мова (для неспеціальних факультетів) 2-ге вид., виправлене і доповнене. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 415 с.

У підручнику стисло викладено основи фонетики, морфології, синтаксису і словотвору латинської мови. Подано таблиці відмінкових закінчень іменників та особових закінчень дієслів. Для закріплення граматики вміщено навчальні адаптовані тексти і вправи, які розвивають та поглиблюють теоретичні знання.

Наведено латинські прислів'я і крилаті вислови, які мають відповідники у сучасних європейських мовах, а також латинсько-український та українсько-латинський словники.

Для студентів неспеціальних факультетів університетів, коледжів, ґімназій та ліцеїв.

Рекомендувала до друку Вчена Рада Львівського національного університету імені Івана Франка.

Протокол № 11/3 від 27.03.2002 р.

Рецензенти:

Р.О. Домбровський, канд.філол. наук, доцент,
завідувач кафедри класичної філології ЛНУ імені Івана Франка

Р.П. Зорівчак, доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики ЛНУ імені Івана Франка

А.О. Содомора, канд. філол. наук, доцент кафедри класичної філології ЛНУ імені Івана Франка

Е.В. Швед, канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри класичної і румунської філології Ужгородського національного університету

Редактор: Мирослава Прихода

ISBN 966-96073-2-9

© Ревак Н., Сулим В., 2005
© ВМГО «Поділля-2000»

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 11

ВСТУП 13

Коротка історія латинської мови та її значення у міжнародній науковій термінології 13

Латинська мова у Львові 18

GAUDEĀMUS (ВЕСЕЛІМОСЬ!) 27

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)
ФОНЕТИКА 29

Латинський алфавіт (Alphabētum Latīnum) 29

Вимова голосних 30

Дифтонги і диграфи 31

Вимова приголосних 32

Літера «у» 35

Буквосполучення з «h» 36

Буквосполучення з «ngu», «qu», «su», «ti» 37

Наголос (Accentus) 38

Вправи 41

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SECUNDA)
МОРФОЛОГІЯ. ДІЄСЛОВО (VERBUM) 44

Коротка характеристика граматичної будови латинської мови 44

Частини мови 45

Граматичні категорії дієслова 45

Основні форми дієслова 46

Дієслівні основи 47

Дієвідміни латинського дієслова 48

Теперішній час дійсного способу активного стану (Praesens indicatīvi actīvi) 49

Дієслово sum, esse (бути) 50

Наказовий спосіб теперішнього часу (Imperatīvus praesentis) 50

Тексти 51

Латинські прислів'я і крилаті вислови 51

Лексичний мінімум 53

Вправи 54

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)
ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTĪVUM).
ПРИКМЕТНИК (NOMEN ADIECTĪVUM) 56
Граматичні категорії іменника (прикметника) 56
Основні (словникові) форми іменника (прикметника) 58
Перша відміна (Declinatio prima) 58
Словотворення іменників першої відміни 60
Прийменники (Praepositiōnes) 61
Синтаксис простого поширеного речення 61
Тексти 63
Латинські прислів'я і крилаті вислови 64
Лексичний мінімум 64
Вправи 68

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)
ДРУГА ВІДМІНА (DECLINATIO SECUNDA) 70
Парадигма другої відміни 70
Особливості іменників (прикметників) другої відміни 72
Латинські назви найважливіших хімічних елементів 73
Словотворення другої відміни 77
Граматичний аналіз частин мови 79
Тексти 81
Латинські прислів'я і крилаті вислови 82
Лексичний мінімум 84
Вправи 88

П'ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)
ТРЕТЯ ВІДМІНА (DECLINATIO TERTIA) 90
Загальна характеристика третьої відміни 90
Третя приголосна відміна (Classis consŏnans) 92
Третя голосна відміна (Classis vocālis) 92
Третя мішана відміна (Classis mixta) 96
Ознаки роду іменників третьої відміни 97
Найважливіші винятки з правил про рід іменників третьої відміни 99
Особливості відмінювання іменників третьої відміни 101
Утворення латинських назв солей 101
Словотворення третьої відміни 103
Тексти 105
Латинські прислів'я і крилаті вислови 106
Лексичний мінімум 108
Вправи 113

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)
ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА 115
Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного стану (Imperfectum indicatīvi actīvi) 115
Майбутній час (перший) дійсного способу активного стану (Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi) 116
Пасивний стан часів системи інфекта 117
Особливості утворення часів системи інфекта 118
Висновки до теми «Часи системи інфекта» 118
Синтаксис відмінків у пасивній конструкції 119
Займенники (вказівні, відносні, зворотний) 119
Тексти 121
Латинські прислів'я і крилаті вислови 122
Лексичний мінімум 123
Вправи 128

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĪMA)
ІМЕННИК. ЧЕТВЕРТА І П'ЯТА ВІДМІНИ (NOMEN SUBSTANTĪVUM. DECLINATIO QUARTA ET QUINTA) 130
Іменники четвертої відміни (Declinatio quarta) 130
Іменники п'ятої відміни (Declinatio quinta) 132
Словотворення четвертої та п'ятої відмін 133
Таблиця відмінкових закінчень п'яти відмін іменників 134
Займенники (особові, вказівні, неозначені, заперечні) 134
Тексти 136
Латинські прислів'я і крилаті вислови 137
Лексичний мінімум 138
Вправи 143

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)
СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ (GRADUS COMPARATIŌNIS ADIECTIVŌRUM). ДІЄПРИКМЕТНИКИ (PARTICIPIA) 145
Вищий ступінь порівняння прикметників (Gradus comparatīvus) 145
Найвищий ступінь порівняння прикметників (Gradus superlatīvus) 146
Особливості утворення найвищого ступеня порівняння прикметників 146
Неправильні ступені порівняння прикметників 147
Неповні ступені порівняння 148
Синтаксис відмінків при ступенях порівняння прикметників 149
Дієприкметники (Participia) 150

Тексти 151
Латинські прислів'я і крилаті вислови 153
Лексичний мінімум 153
Вправи 156

ДЕВ'ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)
ЧИСЛІВНИК (NOMEN NUMERĀLE) 158
Кількісні й порядкові числівники (Numeralia cardinalia et ordinalia) 158
Відмінювання числівників 161
Узгодження числівників з іменниками 162
Розділові та прислівникові числівники (Numeralia distributīva et adverbia) 163
Синтаксис відмінків при числівниках 165
Словотворення за допомогою латинських числівників 165
Римський календар 166
Римські міри і грошові одиниці 171
Тексти 172
Латинські прислів'я і крилаті вислови 174
Лексичний мінімум 174
Вправи 177

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)
СИСТЕМА ПЕРФЕКТА (СИСТЕМА ДОКОНАНИХ ЧАСІВ) 179
Часи системи перфекта дійсного способу активного стану 179
Часи системи перфекта дійсного способу пасивного стану 182
Тексти 185
Латинські прислів'я і крилаті вислови 187
Лексичний мінімум 187
Вправи 191

ОДИНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO UNDECĬMA)
ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ: (GERUNDIUM, GERUNDĪVUM, SUPĪNUM I ET II, PARTICIPIUM) 193
Ґерундій (Gerundium) 193
Іменникові ознаки ґерундія 193
Дієслівні ознаки ґерундія 196
Орудний способу дії (Ablatīvus modi) 196
Орудний знаряддя (Ablatīvus instrumenti) 196
Ґерундив (Gerundīvum) 197
Предикативна функція ґерундива 197

Описова дієвідміна пасивного стану (Coniugatio periphrastĭca passīva)..... 197
Атрибутивна функція ґерундива..... 198
Заміна ґерундія на ґерундив..... 199
Супін (Supīnum)..... 199
Дієприкметник майбутнього часу активного стану (Participium futūri actīvi)..... ..200
Описова дієвідміна активного стану (Coniugatio periphrastĭca actīva)..... 200
Тексти..... 201
Латинські прислів'я і крилаті вислови..... 202
Лексичний мінімум 203
Вправи..... 208

ДВАНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DUODECĬMA)
СИНТАКСИС ДІЄСЛОВА.....210
ІНФІНІТИВНІ СИНТАКСИЧНІ ЗВОРОТИ (ACCUSATĪVUS CUM INFINITĪVO ET NOMINATĪVUS CUM INFINITĪVO) 210
Функції інфінітива..... ..210
Види інфінітивів..... 210
Знахідний відмінок з інфінітивом (Accusatīvus cum infinitīvo)..... ..212
Називний відмінок з інфінітивом (Nominatīvus cum infinitīvo).. 214
Тексти..... 215
Латинські прислів'я і крилаті вислови..... 216
Лексичний мінімум 217
Вправи..... ..220

ТРИНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA DECĬMA)
ДІЄПРИКМЕТНИКОВІ ЗВОРОТИ.....221
Функції дієприкметника.....221
Participium coniunctum.....221
Participium praedicatīvum.....221
Орудний незалежний (самостійний) Ablatīvus absolūtus.....222
Відкладні дієслова (Verba deponentia).....224
Напіввідкладні дієслова (Verba semideponentia).....224
Неправильне дієслово eo, ii, itum, ire – йти.....224
Тексти..... 225
Латинські прислів'я і крилаті вислови..... 226
Лексичний мінімум 227
Вправи.....232

ЧОТИРНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA DECĬMA)
ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА У НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ.....234
Утворення кон'юнктива.....234
Теперішній час умовного способу активного і пасивного стану (Praesens coniunctīvi actīvi et passīvi).....234
Минулий час недоконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi).....235
Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Perfectum coniunctīvi actīvi et passīvi).....237
Давноминулий час умовного способу активного та пасивного стану (Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi).....238
Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях.....240
Умовний побажальний(coniunctīvus optatīvus).....240
Умовний можливий (coniunctīvus potentiālis).....242
Тексти.....243
Латинські прислів'я і крилаті вислови.....244
Лексичний мінімум.....245
Вправи.....249

П'ЯТНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA DECĬMA)
ВЖИВАННЯ ЧАСІВ ТА СПОСОБІВ У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ.....251
Вживання часів кон'юнктива. Послідовність часів (Consecutio tempŏrum).....251
Непряме питання (Quaestio oblīqua).....252
Складнопідрядні речення з підрядними мети.....252
Складнопідрядні речення з підрядними додатковими.....253
Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими (консекутивними).....254
Складнопідрядні речення з підрядними підметовими (пояснювальними).....255
Тексти.....259
Латинські прислів'я і крилаті вислови.....262
Лексичний мінімум.....262
Вправи.....269

ШІСТНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA DECĬMA)
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ, ЩО ВВОДЯТЬСЯ СПОЛУЧНИКОМ CUM 271
Підрядні речення часу зі сполучником cum 271
Cum з індикативом 271
Cum з кон'юнктивом 273
Підрядні речення часу (без сполучника cum) 277
Підрядні речення причини 279
Підрядні допустові речення 280
Відмінювання дієслів volo, volui, velle; nolo, nolui, nolle; malo, malui, malle 281
Тексти 284
Латинські прислів'я і крилаті вислови 287
Лексичний мінімум 288
Вправи 297

СІМНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA DECĬMA)
ПІДРЯДНІ УМОВНІ РЕЧЕННЯ 299
Реальний або індикативний вид (Modus (casus) reālis) 300
Можливий вид (Modus (casus) potentiālis) 301
Нереальний вид (Modus (casus) irreālis) 302
Означальні речення 303
Чисто означальні речення 303
Узагальнено-означальні речення 303
Обставинно-означальні речення 304
Уподібнення способу (Attractio (assimilatio) modi) 307
Тексти 307
Латинські прислів'я і крилаті вислови 309
Лексичний мінімум 310
Вправи 315

ТЕКСТИ 317

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ 327

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК 361

УКРАЇНСЬКО-ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИК 409

ПЕРЕДМОВА

Félix, quí potuít rerúm cognóscere cáusas
Щасливий, хто зумів розпізнати причину речей

Ці слова римського поета I ст. до н.е. Верґілія, адресовані Лукреції, авторові поеми «Про природу речей», стали крилатими. Під *щастям* поет, очевидно, розуміє невтомну працю, яка допомагає людині пояснити те чи інше природне явище, виводить її з вузьких тенет незнання й скеровує до світла і простору. Важко не погодитися із словами, які утвердилися уже впродовж епох, однак розмаїття і мелодійність сучасних мов можуть наштовхнути на думку: навіщо вивчати мову, яка перестала бути засобом активного спілкування майже дві тисячі років тому і вважається сьогодні «мертвою мовою»?

Відповідь на запитання: «Чи латина – мертва мова?» читаємо в Юліана Тувіма: «Яка ж це мертва мова, яка, не в'янучи, пережила тисячоліття?!» Але як, у якій формі «пережила»? Передусім у текстах, у творах, які дійшли до наших днів, як невичерпна скарбниця мудрості та нетлінних істин, що слугували освіченим людям багатьох віків, в історичних пам'ятках й документах середньовіччя, у творіннях епохи Відродження, у романських, германських і слов'янських мовах, у нових наукових медичних, біологічних, юридичних, лінґвістичних та технічних термінах. Упродовж сторіч латина була обов'язковою дисципліною у навчальних закладах, її значення надзвичайно вагоме, адже вона стала класичним підґрунтям терміносистем багатьох мов світу.

Сьогодні латинською мовою майже не розмовляють. Історичні обставини склалися так, що вона втратила свою комунікативну функцію, але не втратила свого великого освітньо-історичного значення, ставши важливим джерелом загальнолюдської культури та сполучною ланкою між античністю і сучасністю. Її вивчення допомагає глибшому засвоєнню знань із багатьох спеціальностей як гуманітарного, так і природничого профілю, – вважає ректор Львівського національного університету імені Івана Франка, фізик-теоретик, професор Іван Олександрович Вакарчук. Саме за його ініціативою латинську мову запроваджено на усіх факультетах Університету: – «Ми прагнемо відновити перервану традицію класичного Університету, дати змогу кожному студентові оволодіти відповідною науковою термінологією, дізнатися про джерела її походження, творити власну

українську терміносистему, а без знання латинської мови – це нереально».

Загальноосвітнє й ужиткове значення латинської мови як навчальної дисципліни привело до появи підручника, мета якого – дати студентам не тільки потрібний обсяг знань із нормативної граматики латинської мови, а й розширити їхній світогляд вивченням латинських прислів'їв та крилатих висловів, які використовуються і в науці, і в побуті.

Підручник укладено за програмою з латинської мови для студентів гуманітарних та природничих факультетів. Він складається з сімнадцяти лекцій, в яких охоплено матеріал із фонетики, морфології, синтаксису; тут є тексти для перекладу з латинської мови на українську і навпаки, з відповідним лексичним мінімумом, а також вправами на закріплення нормативної граматики. З огляду на високу продуктивність латинських афіксів у словотворі нових європейських мов, значну увагу приділено словотворенню.

Підручник збагачують 140 латинських крилатих висловів. Це прислів'я, приказки, афоризми, сентенції, літературні цитати, які мають відповідники або кальки в українській, англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах.

Цикл вправ, розроблених до кожного заняття, спрямований на засвоєння лексики та граматики, на самостійну роботу із словником, на оволодіння окремими словотвірними елементами у зіставленні з лексичними паралелями в українській, англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах. Для зручності користування подано також латинсько-український та українсько-латинський словники.

Автори.

ВСТУП

Коротка історія латинської мови та її значення у міжнародній науковій термінології

Латинська мова (**lingua Latīna**) – одна з найдавніших мов індоєвропейської сім'ї, що належить до групи італійських мов. Це мова одного із стародавніх племен, які заселяли Апеннінський півострів приблизно три тисячі років тому. Назва цього племені – латини (**Latīni**), область поширення – Лацій (**Latium**) у нижній течії ріки Тібру. Столицею цієї області у 754–753 рр. до н.е. стало місто Рим (**Roma**), побудоване на семи горбах (**Septimontium**). Пізніше йому дали назву «Вічне місто» – **Urbs aeterna**. Спочатку латинською мовою говорило невелике плем'я латинів, проте в результаті військових, політичних та економічних успіхів Стародавнього Риму латинська мова поширюється по всій Італії, а, починаючи з II ст. до н.е., виходить за її межі. У I ст. н.е. Рим став столицею наймогутнішої держави стародавнього світу – Римської імперії, до складу якої входили сучасні Франція, Іспанія, Португалія, Швейцарія, деякі частини Німеччини, Південної Англії, Югославії, Хорватії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Греції, Туреччини, Лівану, Сирії, Лівії, Тунісу, Алжиру та ін.

Латинська мова звучала майже в усіх країнах Західної Європи, Північної Африки і Західної Азії. У період існування Римської імперії латинська мова була офіційною державною мовою, мовою управління, війська, юриспруденції, торгівлі, школи, науки, літератури.

В історії розвитку латинської мови виокремлюють декілька періодів. Найдавнішими пам'ятками латинської мови є написи, фрагменти обрядових пісень, законів VII–IV ст. до н.е. Історія літературної мови починається 240 р. до н.е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік приніс до Риму трагедію і комедію латинською мовою як результат перекладу грецьких творів, зокрема Гомерової «Одіссеї». Цей період в історії мови називають архаїчним (240–81 рр. до н.е.). Видатним представником цього періоду є римський комедіограф Плавт (254–184 рр. до н.е.), від якого до нас дійшло 20 комедій повністю і одна – у фрагментах. Іншим представником архаїчного періоду є Теренцій (190–159 рр. до н.е.), автор шести комедій.

Другий період латинської мови відомий як класичний (81 р. до н.е.–120 р. н.е.). На класичний період, період найвищого розвитку латинської мови, який у науці прийнято ділити на два віки – «золотий» і «срібний», припадає діяльність видатних поетів і прозаїків, які створили латинську літературну мову. Найвизначнішими представниками «золотого» віку (81 р. до н.е. – 14 р. н.е.) є Ціцерон (106–43 рр. до н.е.), Цезар (100–44 рр. до н.е.), Верґілій (70–19 рр. до н.е.), Горацій (65–8 рр. до н.е.), Овідій (43 р. до н.е.–18 р. н.е.) та ін. Вони створили загальноприйнятий канон прозової і поетичної мови. «Срібний» вік, або післякласичний період, (14–120 рр. н.е.) представляє творчість Сенеки (4 р. до н.е.–65 р. н.е.), Марціала (43–104 рр. н.е.), Таціта (55–120 рр. н.е.) та ін.

Період формування і розквіту класичної латинської мови був пов'язаний із перетворенням Риму в наймогутнішу державу Середземномор'я, до складу якої ввійшли обширні території на заході та південному сході Європи, у Північній Африці і Малій Азії. До кінця II ст. до н.е. латинська мова панує не тільки на території Італії, а й як офіційна державна мова поширюється на Піренейському півострові і в Південній Франції. Через римських воїнів і купців латинська мова у своїй розмовній формі доходить до місцевого населення і стає засобом романізації завойованих територій.

Третій період у розвитку латинської мови має назву пізній (пізня латина) (III–VII ст. н.е.). Це епоха пізньої імперії і виникнення після її падіння варварських держав. Античні традиції у літературній творчості поступово згасають. Як історичне джерело, зберегли своє значення твори Амміана Марцелліна (330–400 рр. н.е.), св. Ієроніма (348–420 рр. н.е.), св. Авґустина (354–430 рр. н.е.).

Після смерті імператора Феодосія 395 р. н.е. відбувся остаточний поділ Римської імперії на Східну та Західну. На роз'єднаних землях занепадала освіченість, мовні розбіжності між римськими провінціями зростали, поступово втрачався латинський елемент. «Вульґарна (народна) латина» стала мовою-основою для нових національних мов (романських). До романських мов належать: італійська, яка виникла на території Апеннінського півострова, французька і провансальська – у Ґаллії, іспанська і португальська – на Піренейському півострові, рето-романська – на території Швейцарії і Північної Італії, румунська – у Дакії (сучасна Румунія), молдавська – у Молдові

та ін. Ці мови розвинулися із народної латини і зберігають у своєму словниковому складі, морфології і синтаксисі латинські ознаки.

Спроби римлян підкорити германські племена в I ст. до н.е. – I ст. н.е. були марними, проте економічні зв'язки з германцями існували тривалий час, вони здійснювалися переважно через римські військові колонії, розміщені вздовж Рейну і Дунаю. Про це нагадують назви німецьких міст: Köln (від лат. **colonia** – «поселення»), Koblenz (з лат. **confluens** – «той, що стікається»). Латинське походження в сучасній німецькій мові мають слова Rettich (із лат. **radix** – «корінь»), Birne (із лат. **pirus** – «грушка»), Mauer (із лат. **murus** – «кам'яна стіна»), Fenster (із лат. **fenestra** – «вікно»), Straβe (із лат. **strata via** – «брукована дорога») та ін.

У Британії сліди латинської мови збереглися у назвах міст із -chester, -caster чи -castle від лат. **castra** – «військовий табір» і **castellum** – «укріплення», foss від **fossa** – «рів», col(n) від **colonia** – «поселення», пор.: Manchester, Lancaster, Newcastle, Fossway.

Значення латинської мови для формування нових західноєвропейських мов зберігається і після падіння Західної Римської імперії (476 р. н.е.).

Латинська мова залишається мовою держави, науки і школи у феодальному франкському королівстві (V–VI ст. н.е.). Латинською мовою Григорій Турський (540–594) написав «Історію франків», а Айнеґард – «Життєпис Карла Великого» (810). Карл Великий (742–814), імператор Франкської держави, наприкінці VIII – на початку IX ст., виступив ініціатором реформи, спрямованої на уніфікацію вимови писемної латини, щоб наблизити її до втраченого класичного канону. Саме ця «каролінгська» латина на багато сторіч перетворилася на універсальний засіб міжнародного спілкування, офіційно-ділового, наукового, літературного і церковного обігу в Західній Європі. Карл Великий запросив учених із різних країн Європи, щоб відновити класичні заняття «правильної латини». За його наказом учені збирали і переписували латинські та грецькі рукописи. Створювалися спеціальні приміщення **scriptoria**, де переписувачі одночасно копіювали один і той самий рукопис. Завдяки невтомній праці переписувачів до нас дійшла більшість творів античних авторів. Поряд із Вергілієм, якого у середні віки вважали взірцем для наслідування, читають Горація і Овідія, звертаються до Ціцерона. Твори

Лівія і Светонія, Лукана і Стація, Квінтіліана і Плінія, Ювенала і Катона цінуються на рівні з творами християнських авторів.

Сферою застосування латинської мови в епоху Середньовіччя були юриспруденція, освіта, наука, церква, література, – усі сфери суспільного і культурного життя. Закони перших варварських держав у Західній Європі називалися «правди» (**leges**) і були написані латинською мовою. Міські статути, якими користувалися в міських управах, були також латиномовні.

Латинська мова стала мовою культурного та інтелектуального життя при монастирях і катедральних соборах. Вона яскраво представлена у творчості італійського філософа й теолога Томи Аквінського (1227–1274), який поєднав учення Арістотеля з християнськими догмами. На базі шкіл XII ст. виникають нові центри культури та освіти – університети. Ці заклади з'являються у Болоньї (1119), Оксфорді (1163), Падуї (1222), Неаполі (1224), Севільї (1254), Парижі (1259), де латина була мовою освіти і спілкування. Книги, які видавалися в університетських скрипторіях, були написані латинською мовою. В університетах вивчали твори Лівія, Лукреція, Таціта, Катулла – класиків римської літератури і культури загалом.

В епоху Середньовіччя латинська мова була фактично єдиним інструментом спілкування і висловлювання думок, зрозумілим для всіх і вигідним для встановлення контактів. Вона була невід'ємною частиною суспільного, політичного, культурного і наукового життя всієї Європи, зразком для нових романських мов, які постійно зверталися до її багатої лексичної скарбниці, шукаючи засобів для позначення нових понять та ідей.

Винятковою була роль класичної латинської мови в епоху Відродження (XIV–XVI ст.), коли просвітники виявили великий інтерес до античної культури, наслідуючи античні зразки. В епоху Відродження латинською мовою пишуть свої твори Еразм Роттердамський (1466–1536) у Голландії, Томас Мор (1478–1535) в Англії, Джордано Бруно (1548–1600), Томазо Кампанелла (1568–1639) в Італії. Латинська мова стає в цей період важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування.

Багатовікове поширення латинської мови викликало потребу ґрунтовно вивчати її у школах, укладати словники, видавати переклади,

що сприяло проникненню відповідної латинської лексики до нових західноєвропейських мов.

У XVII–XVIII ст. латинською мовою писали свої твори філософи, історики, фізики і математики: Фр.Бекон (1561–1626), С.-Ф.Кльонович (1545–1602), Р.Декарт (1596–1650), П.Гассенді (1592–1655), Б.Спіноза (1632–1677), І.Ньютон (1643–1727), Г.Ляйбніц (1646–1716). Латинською мовою писали твори українські вчені й письменники: Ю.Дрогобич (бл.1450–1494), П.Русин із Коросна (1470–1517), С.Оріховський (1513–1566), І.Домбровський (поч. XVII ст.), Т.Прокопович (1681–1736), Г.Сковорода (1722–1794), М.Довгалевський (перша половина XVIII ст.).

Помітну роль відігравала латинська мова на українських землях. Нею користувалися ще з часів Галицько-Волинського князівства. У першій половині XIV ст. у Галичині з'являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Це так звана актова латина, яка хронологічно охоплює період від 20-х років XIV ст. до останньої третини XVIII ст. Культурна переорієнтація на західноєвропейські освітні принципи, здійснена в Україні наприкінці XVI ст., сприяла інтенсивному поширенню латини у шкільній практиці. Найважливіші збережені пам'ятки шкільного обігу, написані латинською мовою, пов'язані з Києво-Могилянською академією. До нас дійшло майже 200 рукописних філософських курсів і майже стільки ж курсів поетики та риторики XVII–XVIII ст., складених чи законспектованих латинською мовою. Цією мовою було написано важливі політичні документи, зокрема Нерчинський договір 1689 року. Б.Хмельницький, І.Мазепа та інші політичні діячі України часто листувалися з іноземцями латинською мовою.

Латинська мова була основною й обов'язковою дисципліною у навчальних закладах багатьох країн світу. Тепер ця традиція відновлюється. У наш час знання латинської мови потрібне спеціалістам різних галузей науки, оскільки соціально-політичні, філологічні, математичні, технічні, медичні, юридичні та інші наукові терміни походять переважно з латинської мови. Лексичними запозиченнями чи словотвірними елементами з латинської і грецької мов рясніє кожна мова, серед них й українська, пор.: *календар, конспект, професор, доцент, асистент, студент, факультет, університет, ефект, атестат, стандарт, прогрес, конгрес, інфляція, девальвація, суб'єкт, синус, косинус, траєкторія, фінал* та інші.

Значна кількість латинських запозичень є й у побутовій мові: олія (**oleum**), котел (**catillus**), скриня (**scrinium**), сокира (**secūris**), вино (**vinum**), комора (**caměra**), компот (**componĕre**).

У наші дні латинська мова – це своєрідний будівельний матеріал, з якого творяться нові терміни. Адже жодна галузь науки не може обійтися без знання основ термінології, яка формується на базі латинської мови.

Значення латинської мови багатогранне. Стародавній Рим залишив людству велику скарбницю художньої і наукової літератури. Афоризми латинських авторів, прислів'я і вислови служать джерелом цитат для ораторів і письменників, учених і державних діячів, журналістів і дипломатів. Наприклад: **Homo locum ornat, non locus homīnem**. – *Людина прикрашає місце, а не місце людину*; **Mala herba cito crescit**. – *Погана трава швидко росте*; **Non scholae, sed vitae discīmus**. – *Не для школи, а для життя вчимося,* тощо.

Отже, латинська мова має велике ужиткове застосування у різних ділянках науки. Саме тут доречно навести вислів видатного римського оратора і письменника Ціцерона: «**Non tam praeclārum est scire Latīne, quam turpe est nescīre**». – *Не настільки похвально знати латину, наскільки ганебно – не знати її.*

Латинська мова у Львові

Латинська мова почала функціонувати на українських землях у часи Галицько-Волинської держави. Уже під час правління Данила Галицького (1201–1264), зокрема після того, коли він став королем, латинська мова була однією з офіційних канцелярських мов Галицько-Волинської держави. Актова латина, представлена у XIV–XVIII ст., збереглася у майже семи тисячах томів рукописних судово-адміністративних книг Львова, Галича, Жидачева, Белза, Перемишля та інших міст.

У XIV–XV ст. політичний устрій Львова здобув елементи не тільки латинізації, а й навіть романізації: існували посадові особи, які називалися консулами, книги міського самоврядування вели латинською мовою і називались вони **«Acta consularia»**, офіційні постанови видавались від імені сенату і львів'ян **(Senātus populusque Leopoliensis** пряма паралель до **Senātus populusque Romānus)**, а львівська міська знать іменувала себе патриціями. Львів перетворив-

ся у великий культурний центр Європи. У ньому з'явилося багато шкіл, друкарень, бібліотек, навіть університет.

У документах XVI ст. Львів називають прикрасою держави, оберегом впливової Руси, подругою Атени-Паллади – покровительки мистецтв, матір'ю талантів **(ornamentum regni, munimentum primariae Russiae, Leopŏlis amīca-Pallădi, mater ingeniōrum)**.

Львівські патриції поступово ставали багатими купцями і піклувалися про красу свого міста. На їхнє запрошення до Львова з'їжджалися іноземні майстри, переважно італійські: Павло Римлянин, Петро Барбон, Петро Красовський та інші. Багатий львівський купець Костянтин Корнякт, родом із Кріту, у 1570–1578 рр. спорудив дзвіницю Успенської церкви в стилі Ренесансу, яка належить до найкращих архітектурних споруд Львова. Родини Боїмів і Камп'янів особливо прославилися спорудженням каплиць. Боїми переселилися до Львова з Угорщини в XVI ст., і були здебільшого купцями або ж медиками. У 1609–1617 рр. поблизу Катедрального собору вони збудували розкішну каплицю у стилі пізнього Ренесансу. На задній стіні каплиці розміщені портрети її засновників з латинськими написами: **Georgius Boim, consul Leopoliensis, capellae istīus fundātor an. 1617**. – *Георгій Боїм, консул львівський, цієї каплиці засновник, рік 1617*. Весь фасад каплиці оздоблений різьбою, в овалах над вікнами вирізьблено латинські цитати із Святого Письма. Усередині каплиці є цікавий напис на гробниці Павла Георгія Боїма, сина засновника каплиці: **Hic Paulus Georgius Boim, multārum litterārum virtutumque vir, consul, iudex, medĭcus, phisĭcus; eheu quondam morbōrum terror nunc pulvis et umbra.** – *Тут похований Павло Георгій Боїм, видатний у багатьох науках і чеснотах муж, консул, суддя, лікар, фізик. Гай-гай! Хто був острахом хвороб, тепер – порох і тінь*.

Каплицю Камп'янів Катедрального собору побудував Павло Римлянин наприкінці XVI ст. Фасад каплиці прикрашений скульптурними рельєфами, у верхніх медальйонах – латинські написи духовного змісту.

У дворику Вірменського собору збереглись надмогильні написи XVII ст., зокрема така цікава епітафія: **Domĭno Omnipotenti Maxĭmo (DOM). Terram terrae, anĭmam Deo reddĭdit, anno 1679**. – *Богу Всемогутньому Найвищому. Повернув землю землі, душу – Богові року 1679*.

Поширений у Європі звичай – оздоблювати житлові будинки латинськими афоризмами – був властивий і Львову.

Дуже цікавий триповерховий будинок з трьома вікнами, побудований у стилі Ренесансу 1570 року для лікаря Д. Гепнера. Цей будинок отримав назву «Докторський дім» (площа Ринок, 28). Два його портали і вікна прикрашені латинськими сентенціями.

На головному порталі під трикутником фронтону вирізьблено: **Deus meus et omnia.** – *Бог мій і все*. На сусідньому порталі, у верхній частині: **Quís divés? Qui níl cupiát. Quis paúper? Avárus**. – *Хто багатий? Той, хто нічого не бажає. Хто бідний? Той, хто жадібний*.

Нижче, над самими дверима, читаємо:

Nunquam discrĕpat utīle a decōro. – *Ніколи корисне не розбігається з прекрасним.*

Над вікнами третього поверху (зліва направо):

Probus invīdet nemĭni. – *Чесний не заздрить нікому*.

Domat omnia virtus. – *Усе підкоряє чеснота*.

Virtūtis praemium – honor. – *Повага – нагорода за мужність*.

Над вікнами другого поверху вирізьблені слова:

Ubi charĭtas, ibi deus. – *Де милосердя, там і Бог*.

Ubi uber, ibi tuber. – *Де достаток, там нещастя (Немає троянди без колючок)*.

Ubi opes, ibi amīci. – *Де багатство, там друзі*.

Три останні сентенції прикрашають вікна другого поверху будинку Вольфа Шольца, збудований 1630 р. на площі Ринок, 23. На площу виходить тільки фасад з трьома вікнами, решта будинку звернена до Катедрального собору. Тут, під вікнами другого поверху, написано:

Turris fortissĭma – nomen domĭni. – *Наймогутніша вежа – ім'я Господа*.

Time domĭnum et recēde a malo. – *Бійся Бога і відійди від зла*.

Подібні написи збереглись над вікнами Жовківського замку:

Nunquam temerĭtas sapientiae commiscētur. – *Ніколи легкодухість не поєднується з мудрістю.*

Victoria consilio et virtūte proficiscĭtur. – *Перемога супроводжується мудрим рішенням і мужністю.*

Ducis in consilio posĭta est virtus milĭtum. – *Мужність воїнів – у рішенні полководця*.

Quid cupĭmus, facĭle credĭmus. – *Легко віримо в те, чого прагнемо*.

Будинок 14 на площі Ринок – кам'яниця Массарівська або Венеційська. Назва походить від далматинця Антоніо Массарі, якому цей будинок належав наприкінці XVI ст. Антоніо Массарі приїхав до Львова, прийняв міське громадянство, торгував і виконував обов'язки консула Венеції. Ось чому над входом розміщено герб Венеції – крилатий лев св. Марка із розгорнутою книгою, в якій зберігся латинський напис: **Pax tibi, Marce, evangelista meus dixit, 1600**. – *Мир тобі, Марку, сказав мій євангелист, 1600 р*. Дата побудови цього будинку – 1600 – із латинською сиґнатурою **A.D. (Anno Domĭni)** – *Року Божого,* зображена на правій стіні вхідного коридору.

Традиція прикрашати будинки латинськими висловами була і в XVIII–XIX ст. До таких споруд належить Домініканський собор (1745–1764), побудований за проєктом військового інженера Яна де Вітте. Цікавий інтер'єр собору, в якому збереглися численні пам'ятки скульптури, серед інших – мармуровий надгробок. Над головним входом собору, вгорі на фронтоні, написано: **Soli Deo honor et gloria.** – *Єдиному Богу – честь і хвала*.

Дуже оригінальним є й «будинок Календаря» на вул. Вірменській, 23. На центральному барельєфі – Сатурн у вигляді напівлежачого сивого діда з крилами, лівою рукою він спирається на пісочні ваги, а на долоні правої руки тримає велику кулю.

Над цим барельєфом чорною фарбою написано:

Aúreus hánc vit(am) ín terrís Satúrnus agébat. – *Золотий Сатурн проводив це життя на землі*.

(Georgĭca. Vergili., liber II, v. 538).

На останньому лівому барельєфі зображена весна. Над барельєфом напис: **Ver** (*весна*), а під ним такі рядки:

Ergo age, terrae
Píngue solúm primís extémpl(o) a ménsĭbus ánni
Fórtes ínvertánt tauri.

Отже, до справи!

Нехай негайно з перших місяців року сильні воли перевертають родючу землю.

(Georgĭca. Vergili., liber I, v. 63–64)

На сусідньому барельєфі – напис: **Aestas** (*літо*).

Át rubicúnda Cerés medió succíditur aéstu
Ét medió tostás aestú terit área frúges.

І зрізається в середині літа золотисте колосся,
І молотиться на тоці в цю пору сухе зерно.

Далі бачимо барельєф із Сатурном і напис: **Autumnus** (*осінь*). Тут зображено збір винограду і написано:

Ét variós ponít foetús autúmnus et álte
Mítis in ápricís coquitúr vindémia sáxis
І приносить осінь різноманітні плоди,
І дозріває солодкий виноград високо на сонячних пагорбах.
(Georgĭca. Vergili., liber II, v. 521-522)

Останній барельєф із написом: **Hiems** (*зима*):

Frígorĭbús parto ágricolaé plerúmque fruúntur
Mútuaque ínter sé laetí convívia cúrant.
Взимку селяни переважно насолоджуються зібраним урожаєм,
І, втішаючись між собою, турбуються про спільні бенкети.
(Georgĭca. Vergili., liber I, v. 300-301)

На четвертому поверсі під капітеллю лівої пілястри зображений лелека і написано:

Nuntiat ver. – *Сповіщає весну*, а під капітеллю правої пілястри – **Redūcit hiĕmem**. – *Відводить зиму*.

Латинські написи є і на сучасних будинках. Вхідні двері будинку на вул. Парковій,14, прикрашає барельєф із зображенням воїна, а над барельєфом – напис:

Inimīce, praeteri hanc domum!
Недруже, обминай цей дім!

На вул. М.Конопницької, 3, на будинку, збудованому вже у XX ст., між вікнами другого і третього поверхів є п'ять таблиць з латинськими сентенціями із першого афоризму старогрецького лікаря Гіппократа (460–370 рр. до н.е.):

Vita brevis. – *Життя – коротке*.
Ars longa. – *Мистецтво – вічне*.
Occasio praeceps. – *Випадок швидкоплинний*.
Experientia fallax. – *Досвід обманливий*.
Iudicium difficīle. – *Судження важке*.

Гіппократ вважав, що опанувати мистецтво не можливо протягом всього життя. І.Франко цей вислів трактував так:

Життя коротке, та безмежна штука
І незглибиме творче ремесло.

Уздовж фасаду бібліотеки технічної літератури на вул. Професорській, 1 є напис: **Hic mortui vivunt et muti loquuntur**. – *Тут живуть мертві і німі розмовляють*.

На головному корпусі національного університету «Львівська політехніка» (вул. С.Бандери, 12) читаємо: **Littĕris et artĭbus**. – *Для науки і для мистецтв (Наукою і мистецтвами).*

На головному корпусі Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1) написано: **Patriae decŏri, civĭbus educandis**. – *Для слави батьківщини і виховання громадян*. Головний корпус університету збудував у 1877–1881 рр. архітектор Ю.Гохберґер. У другій половині XIX ст. Львів став столицею Галицького намісництва Австро-Угорщини, тому поряд з іншими установами тут було споруджено будинок Галицького сейму. Відповідно до призначення і уявлень того часу, йому надано величного вигляду, для чого використано форми архітектури італійського ренесансу. Особливо парадно оформлений центральний ризаліт з відкритою лоджією, який поєднує другий та третій поверхи. Його високий атик завершується скульптурною групою з алегоричними постатями Галичини, Дністра та Вісли, а внизу, обабіч входу, розміщено групи «Освіта» і «Праця».

Університет у Львові було засновано 1661 року. До сучасного Львівського національного університету імені Івана Франка – він пройшов дуже складний шлях: історія його розвитку становить частину історії українського народу, української історії. Університет функціонував в умовах феодальної Польщі (до 1772), Австро-Угорської монархії (до 1918), буржуазної Польщі (1939). Мовами викладання у ньому були латинська, німецька, польська.

Коли Львів став частиною УРСР, Університет було названо Львівським державним університетом, а мовою викладання стала головно українська мова. 8 січня 1940 року Університетові присвоєно ім'я великого українського письменника і вченого – Івана Франка.

11 жовтня 1999 року Університетові надано статус національного.

У читальній залі наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, що на вул. Драгоманова, 5, читаємо такі написи:

Праворуч:

1. **Dux atque imperātor vitae mortalium anĭmus est**. – *Душа – полководець і володар життя людей*;

2. **Labor omnia vincit (Vergilius Maro)**. – *Праця перемагає все (Верґілій Марон)*;

3. **Doctrīna est fructus dulcis radīcis amārae**. – *Наука – солодкий плід гіркого кореня*;

4. **Ab omnĭbus libenter disce, quod nescis**. – *Охоче вчися від усіх того, що не знаєш*.

Ліворуч:

1. **Felix, qui potuit rerum cognoscĕre causas**. – *Щасливий, хто зумів розпізнати причину речей*;

2. **Sapientia sola libertas est**. – *Єдина свобода – мудрість*;

3. **Duābus alis homo sublevātur a terrēnis: simplicitāte et puritāte**. – *Людина піднімається над земним за допомогою двох крил: простоти і чистоти;*

4. **Ego sum, qui doceo homĭnem scientiam**. – *Я є той, хто навчає людину знань*.

В Університеті здавна викладали філологічні дисципліни, серед яких була і класична філологія. У Львівському університеті працювали вчені зі світовими іменами: Л.Цвіклінський, Т.Сінко, С.Вітковський, Р.Ґаншинець, Є.Ковальський, Є.Мантейфель, Є.Курилович та інші. З часом Львівський університет перетворився у центр науково-дослідної роботи, де набували відповідних знань фахівці з проблем античності.

У Львові було засновано журнал філологів-класиків **«Eos»**, професор Р.Ґаншинець редаґував журнали з античності **«Kwartalnik klasyczny»**, **«Filomata»**, **«Palaestra»**. Упродовж 1953–1964 рр. на кафедрі працював грецист із світовим іменем С.Я.Лур'є. Тут вийшли друком його ґрунтовні праці «Незмінювані слова у функції присудка в індоєвропейських мовах», «Мова та культура Мікенської Греції», «Основи історичної фонетики грецької мови», що збагатили світову класичну філологію, тут він працював над своїм «Демокрітом».

У 60-х роках ХХ ст. з'являються переклади Михайла Білика «Енеїди» Верґілія та «Роксоланії» С.-Ф.Кльоновича. Юрій Мушак переклав байки Езопа, комедії Плавта, окремі латиномовні твори Т.Прокоповича.

Чільне місце у діяльності кафедри посів відомий учений та перекладач Йосип Кобів. Професор увійшов в історію української класичної філології як засновник наукової школи, що опрацьовувала грама-

тичну спадщину античних дослідників мови. У перекладі Й.Кобіва вийшли «Поетика» Арістотеля, промови Демосфена і Ціцерона, повість про Херея і Каллірою, діалоги Платона, «Сатирикон» Петронія, «Метаморфози або Золотий осел» Апулея, «Місто Сонця» Т.Кампанелли, «Листи темних людей», «Утопія» Т.Мора, «Паралельні життєписи» Плутарха, Кодекс Канонів Східних Церков та багато інших творів. Йосип Кобів багато років був редактором наукового збірника «Питання класичної філології».

Професор Роман Оленич у 70–90-х роках XX ст. досліджував історію античного мовознавства. Він автор монографії «Прісціан і антична граматика» (1973), що стала важливим етапом у вивченні граматичної спадщини античних мовознавців.

Предметом наукових зацікавлень професора Віталія Маслюка є антична теорія художньої мови та її вплив на розвиток теорії літератури в Україні у XVII – першій половині XVIII ст. 1983 року вийшла друком його монографія «Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні». В.Маслюк має чималі здобутки і в галузі художнього перекладу. Він переклав твори: «Портрети» Лукана, «Дафніс і Хлоя» Лонга, «Пісню про зубра» М.Гусовського та інші.

Чимало випускників кафедри класичної філології стали відомими перекладачами з античних мов, зокрема Андрій Содомора (член НСПУ). Він опублікував переклади таких творів: комедій Арістофана (1980), творів Горація (1982), «Метаморфоз» Овідія (1985), «Про природу речей» Лукреція (1988), трагедій Софокла (1989), Есхіла (1990), Евріпіда (1993), «Любовних і скорботних елегій» та «Мистецтва кохання» Овідія (1999), «Моральних листів до Луцілія» Сенеки (1999), «Розрада від філософії» С.Боеція (2002). Як письменник він є автором книжок «Жива античність» (1983), «Наодинці зі словом» (новели, 1999), «Під чужою тінню» (роман-есе, 2000), «Сивий вітер» (2002), «Лініями долі» (2003).

GAUDEĀMUS (ВЕСЕЛІМОСЬ!)

CARMEN SCHOLASTĭCUM

Середньовічна студентська пісня, студентський гімн

Gaudeāmus igĭtur, **Iuvĕnes dum sumus!** **Post iucundam iuventūtem,** **Post molestam senectūtem,** **Nos habēbit humus.**	Погуляймо, юнаки, Поки в нас є сила. Мине молодість щаслива, Мине старість докучлива, Вкриє нас могила.	Гей, повеселімося, Поки молодії! Мине молодість квітуча, Старість нас впов'є, мов туча, І земля покриє.
Ubi sunt, qui ante nos **In mundo fuēre?** **Transeas ad supĕros,** **Transeas ad infĕros,** **Hos si vis vidēre.**	Ми недовго живемо, Швидко вік минає. Смерть, не гаючись, прилине, Без розбору всіх поглине – Смерть жалю не знає.	Де ті, що жили колись На розлогім світі? Треба чи під землю йти, Чи на небо злинути, Щоби їх зустріти.
Vita nostra brevis est, **Brevi finiētur,** **Venit mors velocĭter,** **Rapit nos atrocĭter,** **Nemĭni parcētur.**	Хай живуть нам вузи всі, Вся наша еліта: Професори і доценти, Аспіранти і студенти, – "Многая їм літа!"	Те життя – лиш мить одна, Вмить воно й пролине. Смерть кістлява – тут як тут, Чинить свій над нами суд: Всіх – до домовини.
Vivat Academia, **Vivant professōres!** **Vivat membrum quodlĭbet,** **Vivant membra quaelĭbet,** **Semper sint in flore!**	Хай дівчата всі живуть, Негорді, красиві, Хай живуть нам молодиці, Наші любі, ніжнолиці, Добрі, не ліниві!	Хай живе науки храм, Хай живуть учені! Кожен з них нехай живе. Процвітає гроно все У добрі, натхненні!
Vivant omnes virgĭnes, **Gracĭles, formōsae!** **Vivant et mulĭĕres** **Tenĕrae, amabĭles,** **Bonae, laboriōsae!**	Хай живе республіка Й той, хто управляє; Хай живе наша спільнота Й благодійників щедрота, Що про всіх нас дбає.	Хай живуть дівчата всі — Стрункі та ласкаві! Хай усі жінки живуть, Що любов, тепло несуть, Ніжні, в праці жваві!
Vivat et Respublĭca **Et qui illam regit!** **Vivat nostra civĭtas,** **Maecenātum carĭtas,** **Quae nos hic protĕgit!**	Всякий смуток геть від нас, Песимізму досить; Всякий біс нехай сконає, Що студентам не сприяє На глум їх підносить.	Хай живе наш край увесь І хто править краєм! Хай живуть мужі ясні, Що з їх ласки, приязні Знань тут набуваєм!
Pereat tristitia, **Pereant dolōres,** **Pereat diabŏlus,** **Quivis antiburschius** **Atque irrisōres!**	*Переспів Михайла Білика*	Геть, журбо-напасниче, Болісті, гризоти! Геть, лукавий зліснику! Геть, їдкий насмішнику, З нашої спільноти! *Переклад Андрія Содомори*

GAUDEĀMUS (ВЕСЕЛІМОСЬ!)

Слова пісні приписують студентам Гейдельберґу чи Сорбонни. Канонічний текст підготував мандрівний поет Кіндлебен 1781 року. На ноти поклав цей текст нідерландський композитор XV ст. Жан Оккенгейм. П.І.Чайковський переклав мелодію для чотириголосого чоловічого хору з фортеп'яно.

Цю пісню тепер співають на святах і зустрічах студенти усього світу. Це своєрідний символ студентства, молодості.

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

Scienta potentia est
Знання – сила

ФОНЕТИКА

Латинський алфавіт (Alphabētum Latīnum)

Творцями фонетичного письма вважають фінікійців. У IX ст. до н.е. фінікійське письмо запозичили греки, які внесли до фінікійського алфавіту істотні доповнення – графеми для позначення голосних звуків.

До кінця V ст. до н.е. у Греції сформувались дві алфавітні системи: східна, як основа грецького алфавіту, і західна (халкідська), яка через етрусків стала основою латинського алфавіту. З часом графеми зазнали змін і до I ст. до н.е. набули вигляду, що відомий як латиниця, і яким досі користується більшість народів.

З уваги на те, що латинська мова тривалий час функціонувала на території Європи поряд з національними мовами, вона зазнала їхнього впливу. Цей вплив позначився на читанні латинських текстів. Існує два види вимови: перший прагне відтворити деякі особливості вимови класичної латини, другий – відображає середньовічну латинську вимову і за традицією – найпоширеніший у практиці викладання.

Латинський алфавіт класичного періоду складається з 24 букв.

Латинські літери	Назва літери	Вимова
Aa	а	а
Bb	бе	б
Cc	це	к, ц
Dd	де	д
Ee	е	е
Ff	еф	ф
Gg	ґе	ґ
Hh	га	г
Ii	і	і, й
Kk	ка	к
Ll	ель	ль

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

Латинські літери	Назва літери	Вимова
Mm	ем	м
Nn	ен	н
Oo	о	о
Pp	пе	п
Qq	ку	к
Rr	ер	р
Ss	ес	с, з
Tt	те	т
Uu	у	у
Vv	ве	в
Xx	ікс	кс, кз
Yy	іпсилон	і
Zz	зета	з

Вимова голосних

Звуки поділяються на голосні (**vocāles**) і приголосні (**consonantes**). У латинській мові є 12 голосних звуків: шість довгих **[ā**, **ē**, **ī**, **ō**, **ū**, **ȳ]** та шість коротких **[ă**, **ĕ**, **ĭ**, **ŏ**, **ŭ**, **ў]**, які відповідають шістьом буквам **a**, **e**, **i**, **o**, **u**, **y.** Для позначення довготи і короткості прийнято надрядкові знаки: ¯ (знак довготи), ˘ (знак короткості). За свідченням римських граматиків, на вимову довгого голосного потрібно вдвоє більше часу, ніж для короткого.

a – вимовляється відкрито, як український **[а]**:
arma [арма] – зброя
acĭdum [ацідум] – кислота

e – вимовляється твердо, як український **[е]**:
ego [еr о] – я
erudītus [ерудітус] – освічений

i – позначає голосний звук **[і]** та приголосний звук **[й]**:
для позначення голосного вимовляється, як український **[і]**:
ignis [ігніс] – вогонь,
для позначення приголосного вимовляється, як український **[й]** у двох випадках:
а) на початку слова або складу перед голосним:

ianua [йануа] – двері
iniuria [інюріа] – несправедливість
coniunctio [кон'юнкціо] – сполучник

б) у середині слова між двома голосними:
maior [майор] – більший
maiālis [маяліс] – травневий

o – вимовляється, як український **[о]**:
orīgo [оріґо] – походження
ortus [ортус] – схід

u – вимовляється, як український **[у]**:
urbs [урбс] – місто
unus [унус] – один

y – вимовляється, як український **[і]** і вживається у словах грецького походження:
pyrămis [піраміс] – піраміда
synthĕsis [синтезіс] – набір, комплекс, синтез.

Дифтонги і диграфи

Сполучення двох голосних, які вимовляються одним звуком, називається диграфом, а одним складом – дифтонгом. У латинській мові є три дифтонги: **au, eu, ei.**

Дифтонг **au** вимовляється, як **[ав]**:
aurum [аврум] – золото
Aurōra [Аврора] – Аврора, ранкова зоря

Дифтонг **eu** вимовляються, як **[ев]**:
Eurōpa [Європа] – Європа (Європа)
pleura [плеура] – плевра

Дифтонг **ei** вимовляється, як **[ей]**:
hei [гей] – гей!

Диграфи

Диграф **ae** означає звук **[е]**:
aes [ес] – мідь
aether [етер] – етер (ефір)

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

Дифраф **oe** вимовляється, як український **[е]**:

oeconomia [економія] – правильне ведення господарства
oenomēlum [еномелюм] – вино з медом.

Примітка.

1. Якщо **ae** і **oe** вимовляються окремо, то над голосним **e** ставиться дві крапки **aë, oë,** або риска – **aē, oē**:
aēna [аена] – мідний чан
aēneus [аенеус] – мідний
aër [аер] – повітря
aloē [алоє] – алоє
diploë [діплое] – губка.

2. У словах, які закінчуються на **-eus, -eum**, сполучення **-eu-** не є дифтонгом, оскільки воно розбивається на склади:
vit-re-us – скляний
o-le-um – олія.

Вимова приголосних

У латинській мові – 18 приголосних (**consonantes**). Більшість приголосних вимовляється як відповідні звуки українського алфавіту. Зупинімося на тих, які мають різне звучання залежно від позиції у слові.

c – вимовляється, як українські **[ц]** і **[к]**.

c перед **e, i, y, oe, ae, eu** вимовляється, як **[ц]**:
centenarium [центенаріум] – центнер
cera [цера] – віск
circŭlus [циркулюс] – коло
cisterna [цістерна] – підземне водосховище
citrus [цітрус] – цитрусове дерево
cyclus [циклюс] – цикл
cyaneus [ціанеус] – темно-синій
cycnus [цікнус] – лебідь
cylindrus [циліндрус] – циліндр, валок
caelum [целюм] – небо
caeremonia [церемонія] – пошана, культ
coenobīta [ценобіта] – монах

coeptum [цептум] – початок
coetus [цетус] – зв'язок, збори
ceu [цев] – ніби

У решті випадків **c** вимовляється, як український **[к]**:
color [кольор] – колір
calor [кальор] – тепло
culmen [кульмен] – верхівка, точка
cautio [кавціо] – обережність
calcium [кальціум] – кальцій
credo [кредо] – вірю.

Вимова латинського звука «**c**», як український [ц] традиційна в українській навчальній практиці. Встановлено, що в латинській мові класичної епохи **c** в усіх позиціях звучало, як український **[к]**. Перехід до звучання **[ц]** почався у ранньому середньовіччі.

g – вимовляється, як український **[г]** у словах *ґрунт*, *гудзик*
gravĭtas [ґравітас] – важкість, тягар
granum [ґранум] – зерно
gloria [ґльоріа] – слава

h – вимовляється приблизно, як український **[г]** у словах *глина*, *огірок*:
hortus [гортус] – сад
habilĭtas [габілітас] – придатність

k – вживається для позначення звука **[к]** і трапляється у декількох словах, запозичених з інших мов:
kalium [каліум] – калій
Kaeso [Кезо] – Кезон, чоловіче ім'я
Kalendae [Калєнде] – Календи, перше число місяця
kefir [кефір] – кефір
kinesis [кінезіс] – рух

l – вимовляється м'яко, як український **[ль]**:
lapis [ляпіс] – камінь
lac [ляк] – молоко
littĕra [літтера] – буква, літера

s – вимовляється здебільшого, як український **[с]**:
subsidium [субсідіум] – допомога, підтримка, субсидія
sequester [секвестер] – посередник

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

sal [саль] – сіль

Примітка.

У середині слова між двома голосними (в інтервокальній позиції) або між голосною, з одного боку, і приголосним **m** або **n**, – з іншого, **s** вимовляється, як український **[з]**:
petrōsus [петрозус] – кам'янистий
lusor [люзор] – співець
neoplasma [неоплазма] – новоутворення
suspensio [суспензіо] – суспензія

Nota bene!

S, що стоїть після префікса на початку кореня, вимовляється, як український звук **[с]**:
designatio [десіґнаціо] – позначення
consistentia [консістенція] – консистенція
Проте у префіксах **dys-**, **des-**, **ex- s** перед голосним читається, як **[з]**:
dysenteria [дізентеріа] – дизентерія
desinfectio [дезінфекціо] – дезинфекція
exsaltatio [екзальтаціо] – радісне збудження

x – відповідає українським словосполученням **[кс]** і **[кз]**:
radix [радікс] – корінь
lex [лекс] – закон

Примітка.

На початку слова між голосними **x** вимовляється, як **[кз]**:
exĭtus [екзітус] – кінець
exemplum [екземплюм] – приклад

z – вимовляється, як український **[з]** і трапляється у словах грецького походження:
zona [зона] – зона, пояс,
zodiācus [зодіакус] – зодіак
zoon [зоон] – тварина
zephyrus [зефірус] – західний вітер

У словах негрецького походження **z** читається як **[ц]**:
zincum [цінкум] – цинк
influenza [інфлюенца] – інфлюенца (один з видів грипу).

Літера «у»

Літера «іпсилон», у математиці «ігрек», запозичена з грецького алфавіту, у будь-яких позиціях відповідає українському звукові **[і]**, трапляється у словах і термінотворчих елементах грецького походження. Слід звернути увагу на значення та написання часто вживаних у науковій термінології грецьких коренів і префіксів:

cycl (-o) – вказує на коло, круг і є частиною складних слів, що відповідають поняттям «круг», «коло»:

cyclōnum [цікльонум] – циклон, атмосферний вихор

cyclotrōnum [ціклотронум] – циклотрон, прискорювач заряджених частинок

cyclohexānum [циклогексанум] – циклогексан, органічна сполука, безбарвна рухлива рідина

dys – вказує на порушення, розлад, поділ, втрату

dysharmonia [дисгармонія] – порушення гармонії, безлад, хаос

dyscinesia [діскінезіа] – розлад руху

glyc (-k) – вказує на вміст цукру:

glycōsum [ґлікозум] – вуглевод групи моносахаридів

glykaemia [ґлікеміа] – ґлікемія

hydr – вказує на вміст води:

hydrogenium [гідроґеніум] – водень

hydrologia [гідрологія] – наука, що вивчає гідросферу

hyper – вказує на підвищення, надмірність:

hypergenĕsis [гіпергенезіс] – процес утворення гірських порід, мінералів

hyperinflatio [гіперінфляціо] – надмірне роздування

hyperthermia [гіпертерміа] – перегрівання

hypo – вказує на зниження, нестачу:

hypotenūsa [гіпотенуза] – гіпотенуза, найбільша сторона прямокутного трикутника

hypothēca [гіпотека] – застава

hypocentrum [гіпоцентрум] – область виникнення землетрусу

my (-o) – вказує на стосунок до м’язів:

myoglobīnum [міоґлобінум] – складний білок м’язів людини

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

myc (-k) – вказує на грибок:
mycōsis [мікозіс] – грибкове захворювання
mycobacteria [мікобактеріа] – грибкова бактерія

ox (-y) – вказує на кисень у сполуках:
oxygenium [оксігеніум] – кисень
oxyliquītum [оксіліквітум] – вибухова речовина, просочена рідким киснем

poly – вказує на численність, багато:
polyamīdum [поліамідум] – поліамід, синтетичний полімер
polygōnum [поліґонум] – многокутник, ділянка

pyr – вказує на вогонь, жар, термічний процес:
pyrochlōrum [пірохльорум] – мінерал класу оксидів
pyrolysis [піролізіс] – розщеплення складних органічних сполук

syn-(sym-) – вказує на поєднання, зв'язок із чимось:
synthĕsis [сінтезіс] – поєднання
synoptĭce [сіноптіце] – синоптика, наука, що вивчає закономірності розвитку фізичних процесів у природі.
symposium [сімпозіум] – нарада, бенкет
symptōma [сімптома] – вияв або ознака якогось явища

yl- – вказує на вміст речовини, матерії:
acetylsalicylĭcus [ацетілсаліцілікус] – ацетилсаліциловий
phenylīnum [фенілінум] – фенілін

Буквосполучення з «h»

Сполучення з **«h»** трапляються здебільшого у словах грецького походження:

а) **ch** вимовляється, як український **[х]**:
charta [харта] – карта
chemĭcus [хемікус] – хімік (хемік)
chlorum [хльорум] – хлор

б) **ph** вимовляється, як український **[ф]**:
phyton [фітон] – рослина
phosphas [фосфас] – фосфат
philosophia [фільозофіа] – філософія

в) **rh** вимовляється, як український **[р]**:
rhombus [ромбус] – ромб
rhythmus [рітмус] – ритм
rhapsodia [рапсодіа] – пісня, рапсодія

г) **th** вимовляється, як український **[т]**:
thallium [талліум] – талій
theoria [теоріа] – теорія
thermae [терме] – теплові джерела

д) **sch** вимовляється, як український **[сх]**:
schola [схоля] – школа
schema [схема] – схема
schisma [схізма] – схизма

Буквосполучення з «ngu», «qu», «su», «ti»

а) **ngu** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український **[нґв]**, а перед приголосним – **[нґу]**:
lingua [лінґва] – мова
pinguis [пінґвіс] – жирний
angŭlus [анґулюс] – кут
singulāris [сінґуляріс] – окремий, однина;

б) **q** вживається у сполученні з «**u**» і перед наступним голосним вимовляється, як український **[кв]**:
quadrātum [квадратум] – квадрат
qualificatio [кваліфікаціо] – ступінь і вид професійної підготовки
quantum [квантум] – квант, мінімальна кількість, на яку може змінюватись фізична величина
quorum [кворум] – кількість присутніх на зборах, достатня для визнання зборів правочинними;

в) **su** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український **[св]**, а перед приголосним – **[су]**:
consuetūdo [консветудо] – звичка
suavis [свавіс] – приємний
suasoria [свазоріа] – захист, рекомендація
summa [сумма] – сума, підсумок
substantia [субстанціа] – суть, речовина, матерія;

г) **ti** у класичній латині у всіх позиціях вимовлялось, як **[ті]**. У IV–V ст. н.е. перед наступним голосним стало вимовлятися, як **[ці]**, ця традиція збереглася досі:

lectio [лєкціо] – читання, вибір
eruditio [ерудіціо] – освіта, навчання
ratio [раціо] – розум

Примітка. Якщо перед сполученням **ti** стоять приголосні **s, t, x**, то його слід вимовляти, як **[ті]:**

ostium [остіум] – вхід, гирло
mixtio [мікстіо] – суміш
Attius [Аттіус] – Аттій

«Ti» вимовляється, як **[ті],** якщо на нього падає наголос, або перед ним стоїть **«n»**:

totīus [тотіус] – родовий відмінок однини від totus – цілий;
montium [монтіум] – родовий відмінок множини від mons – гора.

Наголос (Accentus)

Правило наголосу. Наголос у латинській мові падає на другий склад від кінця слова, якщо голосний цього складу довгий, якщо ж він короткий, то наголос переходить на третій склад від кінця слова, незалежно від довготи чи короткості голосного третього складу від кінця слова.

Поділ на склади

Кількість складів у слові залежить від кількості голосних. У латинській мові поділ на склади буває:

1) між двома голосними, наприклад:
praesidium [prae-si-di-um] – захист, засідання
devalvatio [de-val-va-ti-o] – девальвація, зниження курсу грошей;

2) перед окремими приголосними, сполученням **qu:**
oeconomĭcus [oe-co-no-mĭ-cus] – господарський
maritĭmus [ma-ri-tĭ-mus] – морський
aquōsus [a-quo-sus] – водяний;

3) у групі з двох приголосних у середині слова:
centum [cen-tum] – сто

inspector [in-spec-tor] – інспектор, наглядач;

4) у групі з трьох приголосних, у середині слова, між другим і третім приголосним:
punctum [punc-tum] – крапка
sanctus [sanc-tus] – священний;

5) префікс виділяється:
transformatio [trans-for-ma-ti-o] – перетворення, передавання
differentia [dif-fer-en-ti-a] – різниця, відмінність.

Дифтонги і диграфи утворюють один склад:
Euclīdes [Eu-clī-des] – Евклід
amoenĭtas [a-moe-nĭ-tas] – краса

Довгота і короткість складу

I. Правила довготи (Наголос на другому складі від кінця слова)

1. Голосний довгий, якщо над ним стоїть знак довготи (¯) (природна довгота):
natūra [na-tū-ra] – природа
longitūdo [lon-gi-tū-do] – довжина.

2. Дифтонги і диграфи завжди довгі:
emphyteuta [em-phy-teu-ta] – орендатор
diaeta [di-ae-ta] – дієта.

3. Голосний довгий за положенням, якщо він стоїть перед двома і більше приголосними:
fundamentum [fun-da-men-tum] – основа
instrumentum [in-stru-men-tum] – знаряддя.

4. Голосний завжди довгий перед приголосними **x** або **z:**
reflexus [re-fle-xus] – рефлекс
oryza [o-ry-za] – рис.

II. Правила короткості (Наголос на третьому складі від кінця слова)

1. Голосний короткий, якщо над ним стоїть знак короткості (˘) (природна короткість):
littĕra [lit-tĕ-ra] – буква
numĕrus [nu-mĕ-rus] – число.

2. Голосний перед голосним короткий:
obligatio [ob-li-ga-ti-o] – зобов'язання
praemium [prae-mi-um] – нагорода.

3. Голосний короткий перед **h** і сполученнями **ch, ph, th, rh, sch:**
contraho [con-tra-ho] – стягую
philosophus [phi-lo-so-phus] – філософ.

4. Голосний короткий перед сполученням німих приголосних із плавними: **b, p, d, t, c, g** з **l** або **r (bl, br, pl, pr, tl, tr, cl, cr, gl, gr, dl, dr)**:
cerebrum [ce-re-brum] – мозок
centimetrum [cen-ti-me-trum] – сантиметр.

Якщо довготу і короткість складу за положенням визначити неможливо, слід звернутись до словника, де довгота позначається знаком ¯, а короткість – ˘.

Nota bene! Запам'ятайте довготу та короткість деяких суфіксів, що найчастіше вживаються в науковій термінології.

Довгі голосні у таких суфіксах: -āl-, -ār-, -āt-, -īn-, -īv-, -ōs-, -ūr-, -ūt-.

1. Суфікси **-āl-, -ār-** найчастіше трапляються у прикметниках третьої відміни із закінченням **-is**, **-e**:
vernālis, e – весняний
cellulāris, e – клітинний.

2. Суфікси **-āt-, -ūt-** найчастіше мають прикметники першої та другої відміни із закінченням **-us**, **-a**, **-um**:
cognātus, a, um – споріднений
cornūtus, a, um – рогатий.

3. Суфікси **-ōs-, -īv-** трапляються як в іменниках, так і в прикметниках першої та другої відміни:
viscōsus, a, um – віскозний, клейкий
aestīvus, a, um – літній.

4. Суфікси **-īn-**, **-ūr-** є як в іменниках, так і в прикметниках першої та другої відміни:
Alpīnus, a, um – альпійський
matūrus, a, um – стиглий.

Короткі голосні у суфіксах: -ĭc-, -ĭd-, -ĭl-, -ĭt-, -ŏl-, -ŭl-.

1. Суфікси **-ĭc-, -ĭd-**, **-ĭt-** властиві прикметникам першої та другої відміни:

aromatĭcus, a, um – запашний
liquĭdus, a, um – рідкий
disposĭtus, a, um – розташований.

2. Суфікс **-ĭl-** трапляється у прикметниках третьої відміни:

stabĭlis, e – постійний, незмінний
nobĭlis, e – знатний.

3. Із суфіксами **-ŏl-, -ŭl-** утворюються звичайно іменники із зменшувальним значенням:

alveŏlus – русло
cellŭla – клітина
granŭlum – зерно.

Вправи

1. Прочитайте слова, поясніть вимову дифтонгів і дифрафів:

Aurōra – рання зірка, saecŭlum – сторіччя, aera – ера, praeda – здобич, aureus – золотий, autumnus – осінь, oeconomia – економія, neuter – середній, Augustus – серпневий, foetus – плід, coeruleus – блакитний, proelium – битва, Eurōpa – Европа (Європа), eucharistia – благодійність, eurus – східний вітер, oenanthium – витяжка із дикого винограду, aetas – вік, aër – повітря, poēma – поема, poēta – поет.

2. Прочитайте слова, поясніть вимову [y]:

cytus – клітина, oxydātus – окисний, cyclus – цикл, hydrargўrum – ртуть, oxygenium – кисень, embryo – зародок, clepsydra – водяний годинник, stylus – стиль, mythos – міт (міф), hydra – гідра.

3. Прочитайте слова, поясніть правила вимови приголосного [c]:

acĭdum citrĭcum – лимонна кислота, lucĭdus – світлий, calcium – кальцій, cylindrĭcus – циліндричний, color – колір, cursus – курс, cancellarius – секретар, caeremonia – свято, святість, insectum – комаха, cucŭlus – зозуля, contumacia – впертість, caecus – сліпий, coelicŏla – небожитель.

ПЕРШЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO PRIMA)

4. Прочитайте слова, поясніть, як звучать латинські [g] і [h]:

homo – людина, genus – рід, generatio – покоління, geometria – геометрія, geographia – географія, gesticulatio – жестикуляція, progressus – проґрес, gloria – слава, figūra – фіґура, historia – історія, hortus – сад, hora – година.

5. Прочитайте слова, поясніть, як звучить латинський [l]:

liquor – рідина, linea – лінія, locatio – розміщення, lacrĭma – сльоза, luna – місяць, mel – мед, lac – молоко, laurus – лавр, lacus – озеро, flumen – ріка.

6. Прочитайте слова, поясніть вимову приголосного [s]:

selectus – вибраний, sulcus – борозна, observatio – спостереження, odiōsus – ненависний, Saturnus – Сатурн, scaena – сцена, civĭtas – держава, basis – основа, sensus – відчуття, sulphur – сірка, plasma – плазма, divisio – поділ, spasmus – спазм, occasio – випадок.

7. Прочитайте слова, поясніть вимову сполучень qu, ngu, su:

aequālis – рівний, squamōsus – лускатий, fungŭlus – грибок, unguentum – мазь, oblīquus – косий, quantĭtas – кількість, qualĭtas – якість, sublinguālis – під'язиковий, quercus – дуб, suavĭter – приємно, suum cuique – кожному своє, causa sui – річ у собі.

8. Прочитайте слова, поясніть вимову [i]:

Ucrainĭcus – український, iuvĕnis – молодий, magister – вчитель, iter – дорога, maior – більший, exilium – вигнання, orientālis – східний, diu – довго, disiunctio – відокремлення.

9. Прочитайте слова, поясніть вимову грецьких сполучень ch, ph, rh, th, sch:

chlorophīlum – хлорофіл, acantha – голка, rhizomorpha – різоморфа, glycyrrhiza – солодка, asthma – астма, aethylĭcus – етиловий, diaphragma – діафрагма, cochlear – ложка, chamomilla – ромашка, chorda – струна, rhomboideus – ромбоподібний, concha – раковина, thesaurus – сховище, скарбниця, thronus – трон, престол.

10. Поставте наголос у словах:

convexus – опуклий, adultus – дорослий, diversus – різний, sagitta – стріла, sinister – лівий, ephedra – хвойник, tabuletta – таблетка, vertebra – хребець, exemplum – приклад, palpebra – повіка, anonў-

mus – безіменний, crystallīnus – кришталевий, solĭdus – міцний, corpuscŭlum – тільце, foveŏla – ямка, lacūna – заглиблення, втрата pecunia – гроші, utilĭtas – користь, dilūtus – розчинений, complexus – комплекс, collectio – збір, luxuria – розкіш, tegimentum – покриття, compactus – скупчений, capsŭla – коробочка, perfectus – досконалий, arēna – пісок.

11. Поясніть довготу другого складу від кінця слова:

terrestris – наземний, trigemināl̆is – трійчастий, потрійний, agricultūra – землеробство, disciplīna – наука, doctrīna – вчення, intervallum – проміжок, octoginta – вісімдесят.

12. Поясніть короткість другого складу від кінця слова:

lamĭna – пластинка, maxĭmus – найбільший, pyrămis – піраміда, minĭmus – найменший, frigĭdus – холодний, stipendium – стипендія, платня, secretarius – секретар, colloquium – бесіда, розмова.

13. Згрупуйте слова і поставте наголос:

а) з довгими (наголошеними) суфіксами;

б) з короткими (ненаголошеними) суфіксами:

globŭlus – кулька, valīdus – здоровий, gelatinōsus – желатиновий, classĭcus – класичний, vaselīnum – вазелін, oblongātus – продовгуватий, utĭlis – корисний, adrenalīnum – адреналін, quadrātus – квадратний, verticālis – вертикальний, paraffinātus – парафінований, normālis – нормальний, cardinālis – головний, cylindrĭcus – циліндричний, fluĭdus – рідкий, granulōsus – зернистий, machĭna – машина, regŭla – правило, virĭdis – зелений.

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SECUNDA)

Qui quaerit, repĕrit
Хто шукає, той знаходить

МОРФОЛОГІЯ

ДІЄСЛОВО (VERBUM)

Коротка характеристика граматичної будови латинської мови

Латинська мова за своєю граматичною будовою належить до індоєвропейських мов флективного синтетичного типу.

У мовах синтетичного типу слово одночасно виступає як лексична і граматична одиниця, оскільки змінна флексія слова (особові закінчення в системі дієвідмін, відмінкові закінчення в системі відмін тощо) визначає його відношення до інших слів речення. Наприклад, legit (він читає), legĭtis (ви читаєте); форма librum (знахідний відмінок однини іменника liber (книжка) вимагає в реченні перехідного дієслова тощо.

Синтетичні мови протистоять аналітичним мовам, в яких слово переважно є лексичною одиницею, а граматичні зв'язки передаються службовими словами (допоміжні дієслова, особові займенники в системі дієвідмін, прийменники в системі відмін) чи порядком слів у реченні.

У мовах синтетичного типу трапляються аналітичні утворення, зокрема, часи і форми перфектного пасивного ряду, I і II описові дієвідміни в латинській мові.

Аналітичні (описові) утворення в класичній латинській мові були тільки тенденцією розвитку, не змінюючи загального синтетичного характеру мови.

Із сучасних мов до синтетичних належать українська, польська, чеська, російська, німецька та ін., до аналітичних – англійська, французька та ін.

Частини мови

Частини мови поділяються на змінні й незмінні.

Змінні частини мови	*Незмінні частини мови*
1. Іменник – nomen substantīvum	1. Прислівник – adverbium
2. Прикметник – nomen adiectīvum	2. Прийменник – praepositio
3. Займенник – pronōmen	3. Сполучник – coniunctio
4. Числівник – nomen numerāle	4. Частка – particŭla
5. Дієслово – verbum	5. Вигук – interiectio

Схема частин мови

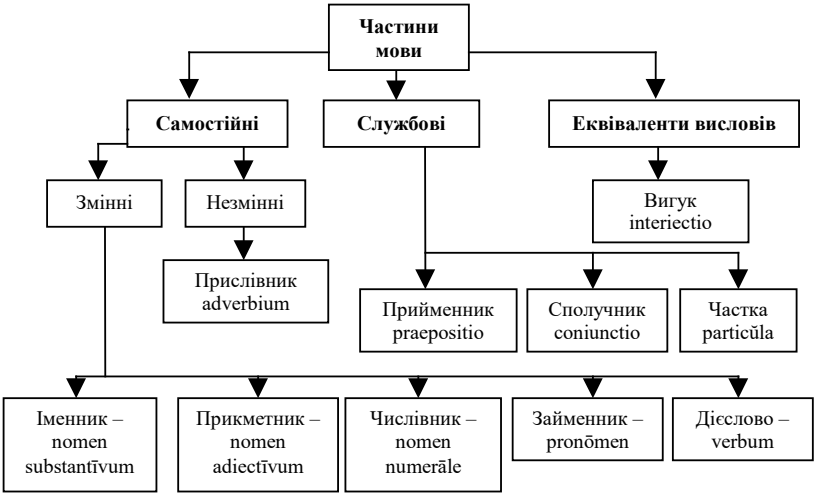

Граматичні категорії дієслова

Латинське дієслово (verbum) має такі граматичні категорії:

1. **Numĕrus (число):** singulāris (однина)
   plurālis (множина).
2. **Genus (стан):** actīvum (активний)
   passīvum (пасивний).
3. **Persōna (особа):** prima (перша) – я, ми
   secunda (друга) – ти, ви
   tertia (третя) – він, вона, воно, вони.

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SECUNDA)

4. **Modus (спосіб):** indicatīvus (дійсний)
imperatīvus (наказовий)
coniunctīvus (умовний).

5. **Tempus (час):** шість – три недоконані часи, три доконані часи.

До недоконаних часів (часів системи інфекта) належать:
а) Praesens (теперішній);
б) Imperfectum (минулий недоконаного виду);
в) Futūrum I (primum) (майбутній недоконаного виду).

До доконаних часів (часів системи перфекта) належать:
а) Perfectum (минулий доконаного виду);
б) Plusquamperfectum (давноминулий);
в) Futūrum II (secundum) (майбутній доконаного виду).

6. **Coniugatio (дієвідміна):** prima (перша)
secunda (друга)
tertia (третя)
quarta (четверта).

7. **Formae verbāles (дієслівні форми):** infinitīvus (неозначена форма дієслова)
participium (дієприкметник)
gerundium (віддієслівний іменник)
gerundīvum (віддієслівний прикметник)
supīnum (супін).

Основні форми дієслова

Латинське дієслово має чотири основні форми:

1. 1-а особа однини теперішнього часу дійсного способу активного стану (**persōna prima praesentis indicatīvi actīvi**), яка закінчується на **-o**;

2. 1-а особа однини минулого часу доконаного виду активного стану (**persōna prima perfecti indicatīvi actīvi**), яка закінчується на **-i**;

3. супін (**supīnum**) – віддієслівний іменник, який закінчується на **-um**;

4. неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану (**infinitīvus praesentis actīvi**), яка закінчується на **-re**.

Наприклад:

1-а особа однини теперішнього часу	**1-а особа однини минулого часу**	**Супін**	**Неозначена форма**	**Значення**
laudo	laudāvi	laudātum	laudāre	хвалити
doceo	docui	doctum	docēre	навчати
lego	legi	lectum	legĕre	читати
audio	audīvi	audītum	audīre	слухати

Дієслівні основи

Усі часові форми латинського дієслова утворюються від трьох основ: 1) основи інфекта; 2) основи перфекта; 3) основи супіна.

Вони визначаються за чотирма основними формами дієслова, які подає словник. Основу інфекта одержуємо, відкинувши від неозначеної форми дієслова теперішнього часу закінчення **-re** в I, II, IV дієвідмінах, **-ĕre** у III.

Наприклад:

infinitīvus – laudāre – основа інфекта laudā-, docēre – docē-, legĕre – leg-, audīre – audī-.

Від основи інфекта утворюються недоконані часи (praesens, imperfectum, futūrum I) активного і пасивного стану дійсного, (praesens, futūrum I) наказового та (praesens, imperfectum) умовного способів; неозначені форми теперішнього часу, ґерундій і ґерундив.

Основа перфекта утворюється відкиданням у 1-й особі однини минулого часу доконаного виду активного стану закінчення **-i**, наприклад: 1-а особа перфекта laudāvi – основа перфекта laudāv-, docui – docu-, legi – leg-, audīvi – audiv-.

Від основи перфекта утворюються доконані часи (perfectum, plusquamperfectum, futūrum II) активного стану дійсного та (perfectum, plusquamperfectum) умовного способів, неозначена форма дієслова минулого часу активного стану (infinitīvus perfecti actīvi).

Основу супіна визначаємо, відкинувши від супіна закінчення **-um**, наприклад, супін – laudātum – основа супіна laudāt-, doctum – doct-, lectum – lect-, audītum – audīt-. Від основи супіна утворюється

дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (participium perfecti passīvi), який є частиною доконаних часів пасивного стану, і дієприкметник майбутнього часу активного стану (participium futūri actīvi).

Усі часи і форми, утворені від основи супіна (крім дієприкметників), аналітичні (описові).

Дієвідміни латинського дієслова

Відповідно до закінчення основи інфекта всі дієслова діляться на чотири дієвідміни.

Основа інфекта закінчується:
у I дієвідміні на **-ā**;
у II дієвідміні на **-ē**;
у III дієвідміні на **приголосний**, **-ĭ, -ŭ**;
у IV дієвідміні на **-ī**.

Дієвідміна	Infinitīvus	Основа інфекта	Закінчення основи
I	laudāre	laudā-	-ā-
II	docēre	docē-	-ē-
III	legĕre	leg-	приголосний
IV	audīre	audī-	-ī-

Примітка. До III дієвідміни належать також дієслова із закінченням основи на **-ŭ**: statuĕre – постановляти, tribuĕre – ділити. Крім того, група дієслів з основою на **-ĭ**:
cupio, ĕre – бажати
capio, ĕre – брати
facio, ĕre – робити

Nota bene! Щоб розрізняти дієслова II і III дієвідмін, треба звернути увагу на те, що у дієсловах II дієвідміни в неозначеній формі **ē** довге і наголошене. У словах III дієвідміни голосний **ĕ** короткий і наголос переходить на третій склад від кінця слова:
exercēre (II) – тренувати, вправляти
agĕre (III) – діяти, робити
habēre (II) – мати

defendĕre (III) – захищати

Теперішній час дійсного способу активного стану (Praesens indicatīvi actīvi)

Теперішній час дійсного способу активного стану утворюється додаванням до основи інфекта особових закінчень активного стану:

Singulāris	Plurālis
1. **-o**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Praesens indicatīvi actīvi				
Singulāris				
1.	laudo	doce-o	leg-o	audi-o
2.	lauda-s	doce-s	leg-i-s	audi-s
3.	lauda-t	doce-t	leg-i-t	audi-t
Plurālis				
1.	laudā-mus	docē-mus	leg-ĭ-mus	audī-mus
2.	laudā-tis	docē-tis	leg-ĭ-tis	audī-tis
3.	lauda-nt	doce-nt	leg-u-nt	audi-u-nt

Примітка.

1. У дієсловах I, II, IV дієвідмін особові закінчення приєднуються безпосередньо до основи інфекта.
2. У дієсловах I дієвідміни у 1-й особі однини відбулося злиття кінцевої голосної основи **-ā** із особовим закінченням **-o: ā+o = o**. (laudā-o = laudo – я хвалю).
3. У дієсловах III дієвідміни між основою і особовим закінченням вставляються короткі тематичні голосні:
а) перед **-s**, **-t**, **-m – *-ĭ-***;
б) перед **-nt** – ***-ŭ-***.
4. У дієсловах IV дієвідміни у 3-й особі множини між основою і особовим закінченням вставляється ***-ŭ-*** за аналогією до III дієвідміни.

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SECUNDA)

Дієслово sum, esse (бути)

У цьому дієслові у системі інфекта є чергування основ ***es-/s-***. Отже, різні форми утворюються від різних основ. При основі ***es-*** 3-я особа однини і 2-а особа множини теперішнього часу утворюються атематично (без вставних голосних), інші форми – тематично, наприклад:

Singulāris	Plurālis
1. **sum**	1. **sumus**
2. **es**	2. **estis**
3. **est**	3. **sunt**

Nota bene! У латинській мові при дієсловах відсутні особові займенники. Їхню роль виконують особові закінчення дієслів.

Наказовий спосіб теперішнього часу (Imperatīvus praesentis)

Цей спосіб має форму 2-ї особи однини і 2-ї особи множини. Друга особа однини наказового способу утворюється відкиданням від неозначеної форми дієслова закінчення ***-re*** в усіх дієвідмінах. Друга особа множини наказового способу утворюється додаванням до основи інфекта закінчення ***-te*** (пор.: укр. розповідай-те!).

У дієсловах III дієвідміни у 2-й особі однини до основи інфекта додається закінчення ***-e***, а у 2-й особі множини між основою і закінченням ***-te*** ставиться поєднувальна голосна **-ĭ**.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін в imperatīvus praesentis:

Дієвідміна	Неозначена форма дієслова	Singulāris	Plurālis
I	laudāre	2. lauda!	2. laudā-te!
II	docēre	2. doce!	2. docē-te!
III	legĕre	2. leg-e!	2. leg-ĭ-te!
IV	audīre	2. audi!	2. audī-te!

Nota bene!

Наказовий спосіб 2-ї особи однини від дієслів ducĕre – вести, dicĕre – говорити, facĕre – робити, ferre – нести закінчується на приголосний: duc! веди!, dic! говори!, fac! роби!, fer! неси!

Щоб виразити заперечення у наказовому способі в латинській мові вживається аналітична форма, яка складається із поєднання слів **noli** (singulāris) – не смій!, **nolīte** (plurālis) – не смійте! і неозначеної форми дієслова.

Noli – наказовий спосіб 2-ї особи однини від дієслова **nolle** – не хотіти, **nolīte** – наказовий спосіб 2-ї особи множини від того ж дієслова.

Дієвідміна	Неозначена форма дієслова	Singulāris	Plurālis
I	laudare	2. noli laudāre!	2. nolīte laudāre!
II	docēre	2. noli docēre!	2. nolīte docēre!
III	legĕre	2. noli legĕre!	2. nolīte legĕre!
IV	audīre	2. noli audīre!	2. nolīte audīre!

Наказовий спосіб дієслова esse: es! – будь!, este! – будьте!

Тексти

1. Перекладіть українською мовою:

1. Latīne scribĭmus. 2. Cogĭtant. 3. Quid legis? 4. Cur tacētis? 5. Semper bene laborāmus. 6. Dum docēmus, discĭmus. 7. Cum tacent, clamant. 8. Latīne multum lego et scribo. 9. Veto. 10. Credo. 11. Ausculta et perpende! 12. Fide, sed cui vide! 13. Persta atque obdūra! 14. Vive valeque! 15. Salve! Salvēte! 16. Vale! Valēte! 17. Nolīte tacēre, si dicĕre debētis!

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Ми повинні добре працювати. 2. Ви завжди повинні вчитися. 3. Він не тільки добре читає по-латинськи, а й пише. 4. Що ти розповідаєш? 5. Не пиши погано! 6. Не мовчіть!

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Cogĭto, ergo sum.** – *Я мислю, отже, я існую*. Цитата з «Основ філософії» 1, 7, 9 (1644) французького мислителя Р.Декарта (1596-

1650). Л.Українка у листі до О.П.Косач, 08–12.08.1898 р. писала: **Scribo, ergo sum.** – *Я пишу, отже живу.*

2. **Dum spiro, spero.** – *Поки дихаю, сподіваюсь*. Подібне висловлювання трапляється у «Листах до Аттіка» Ціцерона, IX, 10,3: **Aegrōto, dum anĭma est, spes esse dicĭtur.** – *Поки у хворого є дихання, кажуть, є і надія.* В іншій формі цю думку висловлює Сенека у «Моральних листах до Луцілія» LXX, 7: **Omnia homĭni, dum vivit, speranda sunt.** – *Людині, поки вона жива, слід на все надіятись.* Римський поет Овідій (47 р. до н.е.–18 р. н.е.) у «Скорботних елегіях», II, р.145 пише:

Ípse licét speráre vetés, sperábimus úsque:

Хай сподіватися ти не велиш, – сподіваюсь одначе.

Переклад А.Содомори.

Л.Українка змінила вислів Овідія і назвала одну із своїх поезій «**Contra spem spero**» («Без надії сподіваюсь»).

3. **Vivĕre est militāre.** – *Жити – значить боротися.* Цей вислів належить Сенеці (4 р.до н.е. – 65 р. н.е.) («Моральні листи до Луцілія», XCVI, 5): **Vivĕre, mi Lucili, militāre est.**

4. **Qui tacet, consentit.** – *Хто мовчить, той погоджується.*

5. **Qui scribit, bis legit.** – *Хто пише, той двічі читає.*

6. **Qui quaerit, repĕrit.** – *Хто шукає, той знаходить.*

7. **Bis dat, qui cito dat.** – *Двічі дає той, хто дає швидко.* Вислів належить Піблілієву Сіру (I ст. до н.е.), авторові збірки «Сентенцій», 245: **Inopi beneficium bis dat, qui dat celerĭter. –** *Двічі робить послугу бідному той, хто робить її швидко.*

8. **Nota bene!** – *Добре зауваж! Зверни увагу!*

9. **Divĭde et impĕra!** – *Поділяй і пануй!* Походження вислову не з'ясоване. На нього натрапляємо у текстах італійського політика кінця XV – початку XVI ст. Мак'явеллі. Деякі вчені його автором вважають французького короля Людовіка XI (XV ст.), а інші – царя Філіппа, батька Олександра Македонського (IV ст. до н.е.).

10. **Festīna lente!** – *Поспішай повільно!* Латинський переклад грецького прислів'я **σπεύδε βραδέως,** яким користувався Октавіан Авґуст (31 р. до н.е.–14 р. н.е.), про що згадує Светоній (I ст. н.е.) у «Божественному Авґусті», 25.

Лексичний мінімум

Латинські слова

atque – також, і
ausculto, āvi, ātum, āre – вислуховувати
bene – добре
bis – двічі
cito – швидко
clamo, āvi, ātum, āre – кричати
cogĭto, āvi, ātum, āre – думати
consentio, sensi, sensum, īre – погоджуватись
credo, dĭdi, dĭtum, ĕre – вірити
cum – коли
cur – чому
debeo, ui, ĭtum, ēre – бути зобов'язаним, мусити
declamo, āvi, ātum, āre – заявляти
dico, dixi, dictum, ĕre – говорити
disco, didĭci, – , ĕre – вчитися
divĭdo, divīsi, divīsum, ĕre – ділити
do, dedi, datum, āre – давати
doceo, ui, ctum, ēre – навчати
dum – поки
ergo – отже
et – і
festīno, āvi, ātum, āre – поспішати
fido, fisus sum, ĕre – вірити, довіряти
impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати
labōro, āvi, ātum, āre – працювати
Latīne – по-латинськи
lente – повільно
male – погано
milĭto, āvi, ātum, āre – боротися
multum – багато
narro, āvi, ātum, āre – розповідати
non solum,...sed etiam – не тільки, а й
noto, āvi, ātum, āre – зауважувати, звертати увагу
obdūro, āvi, ātum, āre – мати витримку, терпіння
perpendo, pendi, pensum, ĕre – зважувати
persto, stiti, (statum), āre – триматися, твердо стояти

ДРУГЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SECUNDA)

quaero, sīvi, sītum, ĕre – шукати
que – і
qui – хто
quid – що
reperio, reppĕri, repertum, īre – знаходити
salveo, ēre, – , – бути здоровим
scribo, scripsi, scriptum, ĕre – писати
sed – але
semper – завжди
spero, āvi, ātum, āre – сподіватися
spiro, āvi, ātum, āre – дихати
taceo, ui, cĭtum, ēre – мовчати
valeo, ui, ĭtum, ēre – бути здоровим, мати силу
veto, ui, ĭtum, āre – забороняти
video, vidi, visum, ēre – бачити
vivo, vixi, victum, ĕre – жити

Українські слова

бути повинним, мусити – debeo, ui, ĭtum, ēre
вчитися – disco, didĭci, – , ĕre
добре – bene
завжди – semper
мовчати – taceo, ui, cĭtum, ēre
не тільки..., а й – non solum, ...sed etiam
писати – scribo, scripsi, scriptum, ĕre
погано – male
працювати – labōro, āvi, ātum, āre
розповідати – narro, āvi, ātum, āre

Вправи

1. Знайдіть основу інфекта і визначіть дієвідміну:

festīno, āre	fido, ĕre	quaero, ĕre
valeo, ēre	taceo, ēre	veto, āre
spiro, āre	consentio, īre	debeo, ēre
video, ēre	reperio, īre	divĭdo, ĕre

2. Провідміняйте в praesens indicatīvi actīvi й утворіть наказовий спосіб від таких дієслів:

vivo, ĕre — video, ēre
ausculto, āre — consentio, īre

3. Перекладіть українською мовою:

valēmus, spirant, scribis, consentiunt, dividĭtis, clamas, vetat, credunt, taceo, vide!, sperāte!, noli clamāre!, nolīte festināre!

4. Перекладіть латинською мовою:

Ти говориш, вони розповідають, ми надіємось, ви бачите, я працюю, він мовчить, вони кричать, шукай!, забороняйте!, не мовчи!, не пишіть!

5. Прочитайте і перекладіть граматичні терміни:

numĕrus singulāris; coniugatio tertia; tempus imperfectum indicatīvi passīvi; persōna prima; modus imperatīvus; infinitīvus praesentis passīvi.

6. Від дієслів narrāre, discĕre, tacēre, reperīre, perpendĕre **утворіть praesens indicatīvi actīvi 3-ї особи однини і множини.**

7. Від яких латинських слів походять українські деривати:

лаборант, дисципліна, дебет, валентність, віварій, нотація, декламація, консенсус, дивіденд, дивізія.

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

Nulla est doctrīna sine lingua Latīna
Не має жодної науки без латинської мови

ІМЕННИК (NOMEN SUBSTANTĪVUM)

ПРИКМЕТНИК (NOMEN ADIECTĪVUM)

Граматичні категорії іменника (прикметника)

Іменники, прикметники і займенники в латинській мові мають граматичні категорії роду (**genus**), числа (**numĕrus**), відмінка (**casus**) і відміни (**declinatio**).

У латинській мові є:

1. Три роди (**Geněra**):
   а) **masculīnum** (**m**) – чоловічий рід
   б) **femininum** (**f**) – жіночий рід
   в) **neutrum** (**n**) – середній рід.
2. Два числа (**Numĕri**):
   а) **singulāris** – однина
   б) **plurālis** – множина.
3. Систему латинської відміни утворюють шість відмінків (**Casus**):
   nominatīvus (**Nom**.) – називний відмінок (хто? що?)
   genetīvus (**Gen**.) – родовий відмінок (кого? чого?)
   datīvus (**Dat**.) – давальний відмінок (кому? чому?)
   accusatīvus (**Acc**.) – знахідний відмінок (кого? що?)
   ablatīvus (**Abl**.) – аблатив або орудно-місцевий відмінок (ким? чим? на кому? на чому? де? коли? звідки?)
   vocatīvus (**Voc**.) – кличний відмінок.

Примітка. Латинський аблатив поєднав значення трьох самостійних індоєвропейських відмінків:
1) **instrumentālis** (інструментальний або орудний відмінок), що означає знаряддя або засіб дії;
2) **locatīvus** (місцевий відмінок), що означає місце дії;
3) **ablatīvus** (віддільний відмінок), що означає предмет або особу, від якого щось віддаляється).

Свою назву **ablatīvus** отримав від останнього значення.

4. П’ять відмін (**Declinatio**) іменників, три відміни прикметників.

Залежно від закінчення історичної основи латинські іменники діляться на п’ять відмін (**declinatio**):

Перша відміна – основа на ***-ā***
Друга відміна – основа на – ***-ŏ /-ĕ***
Третя відміна – основа на ***приголосний звук*** або ***-ĭ***
Четверта відміна – основа на ***-ŭ***
П’ята відміна – основа на ***-ē.***

Оскільки історичну основу через злиття її голосного звука із закінченням важко виділити, то приналежність іменника до відміни практично визначається за закінченням родового відмінка однини (**genetīvus singulāris**).

Закінчення **genetīvus singulāris** першої – п’ятої відмін:

Відміна	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Закінчення	-ae	-ī	-ĭs	-ūs	-ēi

Графічно відміни залежно від роду можна зобразити так:

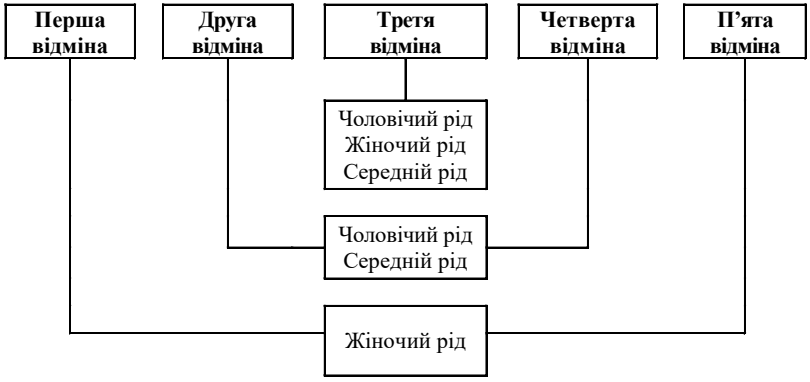

Прикметники поділяються на три відміни. Вони мають ті самі закінчення в родовому відмінку однини, що й іменники відповідної відміни.

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

Основні (словникові) форми іменника (прикметника)

Іменники та інші змінні частини мови запам'ятовуються в основній (словниковій) формі. Для іменників – це три форми: Nom. sing., Gen. sing. і рід.

Наприклад:

terra, terrae, feminīnum – земля;
popŭlus, popŭli, masculīnum – народ;
acĭdum, acĭdi, neutrum – кислота;
homo, homĭnis, masculīnum – людина;
status, status, masculīnum – стан;
res, rei, feminīnum – річ, справа.

Скорочена форма запису:
terra, ae, f; popŭlus, i, m; acĭdum, i, n; homo, ĭnis, m;
status, us, m; res, rei, f.

Nota bene!

Форма називного відмінка – це назва об'єкта чи явища, позначуваного цим словом. Крім того, за закінченням називного відмінка визначається граматичний рід іменника. За формою родового відмінка визначається: а) відміна; б) основа. Якщо від форми родового відмінка однини відкинути закінчення, то отримаємо основу, яка називається практичною. В іменникові **terra**, **ae**, **f** практична основа – **terr-**, історична – **terrā-**.

Прикметник слід запам'ятати у трьох формах: masculīnum (чоловічий рід), feminīnum (жіночий рід), neutrum (середній рід), наприклад, magnus, a, um – великий, а, е.

Перша відміна (Declinatio prima)

До першої відміни належать іменники, прикметники, присвійні займенники, порядкові числівники жіночого роду, які в Nom. sing. закінчуються на **-ă**, у Gen. sing. – на **-ae**. Історична основа **-ā**.

Іменники:

terra, ae, f – земля stella, ae, f – зірка

silva, ae, f – ліс	aqua, ae, f – вода
via, ae, f – дорога	forma, ae, f – форма
gutta, ae, f – крапля	cellŭla, ae, f – клітина
charta, ae, f – папір, карта	esca, ae, f – їжа
farīna, ae, f – борошно	natūra, ae, f – природа
pecunia, ae, f – гроші	magistra, ae, f – вчителька

Прикметники:

magna (f) – велика	parva (f) – мала
clara (f) – славна	recta (f) – пряма
alta (f) – висока	conĭca (f) – конічна

Присвійні займенники:

mea (f) – моя	nostra (f) – наша
tua (f) – твоя	vestra (f) – ваша
sua (f) – своя	

Порядкові числівники:

prima (f) – перша	tertia (f) – третя
secunda (f) – друга	quarta (f) – четверта.

Примітка. До першої відміни, як винятки, належать деякі іменники чоловічого роду, що є назвами чоловічих професій, імен, народів, рік:

agricŏla, ae, m – землероб, Catilīna, ae, m – Катіліна
collēga, ae, m – друг, колега, Belga, ae, m – бельгієць
nauta, ae, m – моряк, Persa, ae, m – перс
athlēta, ae, m – атлет, Scytha, ae, m – скит (скіф)
poēta, ae, m – поет, Harumna, ae, m – ріка Гарумна
Iugurtha, ae, m – Югурта, Sequăna, ae, m – ріка Сена
Numa, ae, m – Нума

Відмінкові закінчення першої відміни:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	-ă	-ae
Gen.	-ae	-ārum
Dat.	-ae	-is
Acc.	-am	-as
Abl.	-ā	-is
Voc.	-ă	-ae

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

Відмінювання словосполучень: aqua liquĭda (f) – прозора вода; terra magna (f) – велика земля:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	aqu- a liquĭd-a	aqu- ae liquĭd-ae
Gen.	aqu- ae liquĭd-ae	aqu- ārum liquid-ārum
Dat.	aqu- ae liquĭd-ae	aqu- is liquĭd-is
Acc.	aqu- am liquĭd-am	aqu- as liquĭd-as
Abl.	aqu- ā liquĭd- ā	aqu- is liquĭd-is
Voc.	aqu- a liquĭd-a	aqu- ae liquĭd-ae

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	terr- a magn-a	terr- ae magn-ae
Gen.	terr- ae magn-ae	terr- ārum magn-ārum
Dat.	terr- ae magn-ae	terr- is magn -is
Acc.	terr- am magn-am	terr- as magn-as
Abl.	terr- ā magn- ā	terr- is magn -is
Voc.	terr- a magn-a	terr - ae magn-ae

Примітка. Прикметник у латинській мові переважно стоїть після іменника і узгоджується з ним у роді, числі та відмінкові.

Словотворення іменників першої відміни

Іменники першої відміни утворюються від трьох основ: іменникових, прикметникових та дієслівних.

1. Іменникові основи.

Від основи іменника за допомогою формантів:

а) **-ŭla**, **-cŭla**, **-ōla**, **-ella** утворюються іменники із зменшувальним значенням:

lingua, ae, f – язик, мова – lingŭla, ae, f – язичок
forma, ae, f – вид, зовнішність – formŭla, ae, f – формула
pars, partis, f – частина – particŭla, ae, f – частинка
cutis, is, f – шкіра – cuticŭla, ae, f – шкірочка
arteria, ae, f – артерія – arteriŏla, ae, f – артерійка
filia, ae, f – донька – filiŏla, ae, f – донечка

capra, ae, f – коза – capella, ae, f – кізонька;

б) за допомогою форманта **-īna** утворюються іменники, які означають мистецтво чи заняття: officīna, ae, f – аптека, doctrīna – вчення, наука.

2. Прикметникові основи.

Від основи прикметника за допомогою формантів **-ia**, **-itia** утворюються іменники із значенням властивості, прикмети:

concors, concordis – згідний – concordia, ae, f – згода
miser, ĕra, ĕrum – нещасний – miseria, ae, f – нещастя
iners, inertis – бездіяльний – inertia, ae, f – бездіяльність
potens, potentis – сильний – potentia, ae, f – сила
avārus, a, um – жадібний – avaritia, ae, f – жадібність.

3. Дієслівні основи:

а) від основи інфекта із словотвірними формантами **-(e)ntia**, **-(a)ntia** утворюються іменники із значенням якості чи стану:

consistĕre – гуснути, застигати – consistentia, ae, f – стан рухомості високов'язких рідин і напівтвердих речовин
differre – розрізняти – differentia, ae, f – різниця
intellegĕre – розуміти – intellegentia, ae, f – розуміння, здатність сприйняття
substāre – існувати – substantia, ae, f – суть, сутність;

б) від основи супіна за допомогою словотвірних формантів **-(t)ūra**, **-(s)ūra** утворюються іменники із значенням результату дії:

struo, struxi, structum, ĕre – будувати – structūra, ae, f – структура
metior, mensus sum, īri – виміряти – mensūra, ae, f – міра, вимір.

Новоєвропейські мови, запозичуючи латинські слова першої відміни, засвоїли також словотвірні форманти:

лат. natūra, cultūra, censūra, doctrīna, medicīna;
укр. натура, культура, цензура, доктрина, медицина;
фр. nature, culture, censure, doctrine, medicine;
англ. nature, culture, doctrine, medicine;
нім. Natur, Kultur, Doktrin, Medizin.

Прийменники (Praepositiōnes)

У латинській мові прийменники вживаються з акузативом, аблативом, акузативом і аблативом, рідко з ґенетивом.

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

1. Найуживаніші прийменники з акузативом:

ad – до, біля, для; ante – перед, до; apud – в, біля, при; contra – проти, напроти; extra – ззовні, поза, за; infra – нижче, під, після; intra – всередині, протягом; inter – між; ob – перед, внаслідок; praeter – мимо, крім; per – через, крізь; post – після, позаду; trans – через, за, по той бік; supra – вище, над.

2. Найуживаніші прийменники з аблативом:

a (ab) – від; de – з, про, по; pro – попереду, перед, за, замість; sine – без; cum – з; e (ex) – із, з; prae – перед, через.

3. Прийменники з акузативом і аблативом:

in – в, на, до

sub – під

super – над чим, на чому, на що.

На питання **де?** керують аблативом, на питання **куди?** – акузативом.

Два прийменники causa, gratia – заради, для, із-за керують ґенетивом і вживаються постпозитивно.

Синтаксис простого поширеного речення

1. Порядок слів у латинській мові такий:

а) підмет (subiectum) стоїть на першому місці;

б) присудок (praedicātum) – переважно на останньому;

в) прямий додаток стоїть тільки в акузативі без прийменника перед присудком;

г) узгоджене означення стоїть переважно після означуваного слова.

2. Дієслово esse (бути) у значенні дієслова-зв'язки не пропускається, за винятком прислів'їв, крилатих висловів, сентенцій.

3. Іменна частина складеного присудка виражається іменником, прикметником, дієприкметником, займенником і стоїть у номінативі, узгоджуючись із підметом.

4. Заперечення при дієсловах не змінює дієслівного керування і побудови речення.

5. У латинському заперечному реченні може бути тільки одне заперечення. Якщо в реченні є два заперечення, то все висловлювання набуває позитивного змісту.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De terris Eurōpae

Multae terrae in Eurōpa sunt. Varia est terrārum Eurōpae natūra, nam aliae terrae, ut Hungaria, Niderlandia multaeque aliae terrae, plerumque planae sunt, aliae autem, ut Graecia, Italia, Helvetia, montuōsae. Aliae terrae silvis abundant, aliae silvis fere carent. Nonnullae Eurōpae terrae, ut Britannia, Hibernia, Islandia, in insŭlis sitae sunt, nonnullae, ut Italia, Graecia, Hispania – in paeninsŭlis. Forma Britanniae insŭlae triquetra est.

In terris Eurōpae plurīmae fabrīcae et fodīnae sunt, ferriviae atque stratae totam terram dense cooperiunt. Fabrĭcae multas res ad vitam cotidiānam necessarias produ̇cunt. Etiam agricultūrae multārum Eurōpae terrārum incŏlae student. Agricŏlae terram magnā cum curā colunt et incŏlas terrārum suārum alunt. In silvis Eurōpae bestiae multae habĭtant et plantae variae crescunt. Silvae materiam multam et variam praebent.

Patria nostra est Ucraīna (Roxolania). In patria nostra silvae multae sunt, quae bestiis et plantis abundant. Ucraīna in Eurōpa sita est. Terrae patriae nostrae finitĭmae sunt Polonia, Hungaria, Dacoromania, Moldovia et cetĕrae. Multis pugnis et multis victoriis Ucraīna clara est. Nota est audacia incolārum Ucraīnae. Patria nostra doctrīna et littĕris egregia est.

II. De luna

Forma lunae rotunda est. Luna terrae propinqua est. Luna et stellae noctu terram illustrant. Luna saepe figūram littĕrae «C» habet. Non semper lunam vidēmus. Umbra terrae interdum lunam obscūrat. Luna plena nautis grata est. Luna et stellae nautis viam monstrant. Nautis stellae multae notae sunt. Dea lunae est Diāna.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Ми любимо свою батьківщину.
2. У лісах нашої батьківщини є багато різних звірів.
3. Історія нашої батьківщини славна багатьма перемогами.
4. Багатство – не в грошах, а в розумі.
5. Зорі вказують дорогу морякам.

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Scientia est potentia.** – *Знання – сила.* Слова належать англійському філософові Ф.Бекону (1561-1626), «Новий органон», I, 3: **Scientia et potentia humāna in idem coincĭdunt.** – *Людські знання і сила збігаються в одному і тому ж.*

2. **Historia magistra vitae est.** – *Історія – вчителька життя.* Ціцерон, «Про оратора», II, 9, 36: **Historia vero testis tempŏrum, lux veritātis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustātis.** – *Історія насправді – свідок часів, світло істини, життя пам'яті, учителька життя, вісниця старовини.*

3. **Ubi concordia, ibi victoria.** – *Де згода, там – перемога.*

4. **Aurōra Musis amīca est.** – *Аврора – подруга муз.* (Ранок сприятливий для занять науками і мистецтвами).

5. **Experientia est optĭma magistra.** – *Досвід – найкращий вчитель.*

6. **Amicitia vitam ornat. –** *Дружба прикрашає життя.*

7. **Natūra nihil sine causa gignit.** – *Природа нічого без причини не народжує.*

8. **Charta (Epistŭla) non erubescit.** – *Папір не червоніє.* Ціцерон, «Листи до близьких, V, 12, 1: **Epistŭla non erubescit.** – *Лист не червоніє.*

9. **Mala herba cito crescit.** – *Погана трава швидко росте.*

10. **Aquĭla non captat muscas.** – *Орел не ловить мух.*

11. **Nemo patriam suam amat, quia magna, sed quia sua est.** – *Ніхто не любить своєї батьківщини за те, що вона велика, а за те, що вона його.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

abundo, āvi, ātum, āre (+Abl.) – мати в достатній кількості
agricŏla, ae, m – землероб
agricultūra, ae, f – сільське господарство, землеробство
alius, a, ud – інший, а, е
alo, ui, ĭtum, ĕre – годувати
amīca, ae, f – подруга
amicitia, ae, f – дружба
amo, āvi, ātum, āre – любити

aquĭla, ae, f – орел
audacia, ae, f – сміливість, відвага
Aurōra, ae, f – Аврора, ранкова зірка
autem – а, аж, але
bestia, ae, f – тварина
Britannia, ae, f – Британія
capto, āvi, ātum, āre – ловити, хапати
careo, ui, –, ēre (+Abl.) – не мати, бути позбавленим
causa, ae, f – причина
cetĕrus, a, um – інший, а, е
charta, ae, f – папір, карта (мапа)
cito – швидко
clarus, a, um – славний, а, е
colo, ui, cultum, ĕre – обробляти, шанувати
concordia, ae, f – згода
cooperio, perui, pertum, īre – покривати
cotidiānus, a, um – повсякденний, а, е
cresco, crevi, cretum, ĕre – рости
cum (Abl.) – з
cura, ae, f – турбота
Dacoromania, ae, f – Румунія
dea, ae, f – богиня
dense – густо
Diāna, ae, f – Діана, богиня полювання у Стародавньому Римі
doctrīna, ae, f – вчення, наука
egregius, a, um – видатний, а, е, відомий, а, е
erubesco, erubui, –, ĕre – червоніти
etiam – навіть, те ж
Eurōpa, ae, f – Європа (Європа)
experientia, ae, f – досвід
fabrĭca, ae, f – майстерня, фабрика
fere – майже
ferrivia, ae, f – залізниця
figūra, ae, f – фігура, зображення
finitĭmus, a, um – сусідній, я, є
fodīna, ae, f – рудник
forma, ae, f – вид, форма
gigno, genui, genĭtum, ĕre – творити, народжувати
gratus, a, um – бажаний, а, е, вдячний, а, е
habeo, ui, ĭtum, ēre – мати

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

habĭto, āvi, ātum, āre – жити, проживати
Helvetia, ae, f – Швейцарія
herba, ae, f – трава
Hibernia, ae, f – Ірландія
historia, ae, f – історія
Hungaria, ae, f – Угорщина
ibi – там
illustro, āvi, ātum, āre – освітлювати
incŏla, ae, m – мешканець, житель
interdum – іноді
littĕrae, ārum, f (Plur.) – наука
luna, ae, f – місяць
magistra, ae, f – учителька
magnus, a, um – великий, а, е
malus, a, um – поганий, а, е
materia, ae, f – сировина, матерія
monstro, āvi, ātum, āre – показувати
montuōsus, a, um – гористий, а, е
multus, a, um – численний, а, е
Musa, ae, f – Муза, покровителька мистецтв
musca, ae, f – муха
nam – бо
natūra, ae, f – природа, натура
nauta, ae, m – моряк
necessarius, a, um – необхідний, а, е
nemo – ніхто
Niderlandia, ae, f – Нідерланди
nihil – ніщо
noctu – вночі
nonnullus, a, um – деякий, а, е
noster, tra, trum – наш, а, е
notus, a, um – відомий, а, е
obscūro, āvi, ātum, āre – затемнювати
optĭmus, a, um – найкращий, а, е
orno, āvi, ātum, āre – прикрашати
paeninsŭla, ae, f – півострів
planta, ae, f – рослина
planus, a, um – плаский, а, е, рівний, а, е

plenus, a, um – повний, а, е
plerumque – переважно, здебільшого
plurĭmus, a, um – численніший, а, е
Polonia, ae, f – Польща
potentia, ae, f – сила
praebeo, ui, ĭtum, ēre (+Dat.) – постачати
prodūco, duxi, ductum, ĕre – виробляти, створювати
propinquus, a, um – близький, а, е
pugna, ae, f – битва
qui, quae, quod – який, а, е
quia – тому що, через те, що
res, rei, f – річ, справа
rotundus, a, um – круглий, а, е
saepe – часто
scientia, ae, f – знання
semper – завжди
silva, ae, f – ліс
sine (Abl.) – без
situs, a, um – розміщений, а, е
stella, ae, f – зірка
strata, ae, f – бруківка
studeo, ui, – , ēre (+Dat.) – займатися, старатися, намагатися
suus, a, um – свій, своя, своє
terra, ae, f – земля, країна
totus, a, um – весь, вся, все
triquetrus, a, um – трикутний, а, е
ubi – де
umbra, ae, f – тінь
ut – як
varius, a, um – різний, а, е
via, ae, f – шлях, дорога
victoria, ae, f – перемога
video, vidi, visum, ēre – бачити
vita, ae, f – життя

Українські слова

багатство – divitiae, ārum, f
батьківщина – patria, ae, f
вказувати – monstro, āvi, ātum, āre
гроші – pecunia, ae, f

ТРЕТЄ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA)

дорога – via, ae, f
звір – bestia, ae, f
зірка – stella, ae, f
історія – historia, ae, f
ліс – silva, ae, f
моряк – nauta, ae, m
перемога – victoria, ae, f
планета – stella, ae, f
проживати – habĭto, āvi, ātum, āre
розум – sapientia, ae, f

Вправи

1. Провідміняйте словосполучення:
а) terra incognĭta (f) – невідома земля;
б) tabŭla rasa (f) – чиста дошка;
в) persōna grata (f) – бажана особа;
г) nostra victoria magna (f) – наша велика перемога.

2. Визначіть відмінкову форму і число іменників та перекладіть їх українською мовою:
pro forma, sine cura, sub terra, in luna, vitae causa, amicārum gratia, per experientias, extra figūram, de terris, contra natūram, apud magistras.

3. Визначіть, з яким відмінком вживаються прийменники:
ad, sub, trans, ob, de, ante, super, post, apud, in, causa.

4. Перекладіть латинською мовою:
в лісах, на батьківщині, на островах, в дорозі, із планет, через знання.

5. Поясніть латинське походження та значення слів:
варіант, терарій, територія, студент, продукція, культура, план, тоталітарний, ілюстрація, ґрація, потенціал, музей, орнамент, нігілізм.

6. Доберіть з української (англійської, німецької, французької та іспанської) мов слова, що утворилися за допомогою латинської флексії -tūra, -sūra. Доповніть ними ряд:
укр.: структура, література, ...
анг.: structure, literature, ….
фр.: structure, litterature, ….

нім.: Struktur, Literatur, ….
ісп.: estructura, literatura, ….

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Per aspĕra ad astra
Через терни до зірок

ДРУГА ВІДМІНА (DECLINATIO SECUNDA)

Парадигма другої відміни

До другої відміни належать іменники (прикметники, присвійні займенники, порядкові числівники) чоловічого і середнього роду, які в родовому відмінку однини закінчуються на **-i**. У називному відмінку однини чоловічий рід закінчується на **-us**, **-er** і один іменник на **-ir** (vir, i, m – чоловік, муж, воїн), а середній рід – на **-um**.

Наприклад:

Іменники

discipŭlus, i, m – учень	ager, agri, m – поле
oeconōmus, i, m – економіст	magister, tri, m – вчитель
mathematĭcus i, m – математик	acĭdum, i, n – кислота
hortus, i, m – сад	bellum, i, n – війна
vesper, ĕri, m – вечір	debĭtum, i, n – зобов'язання, борг
sequester, tri, m – посередник	credĭtum, i, n – позика, борг
puer, ĕri, m – хлопець	oppĭdum, i, n – укріплене місто.
liber, bri, m – книжка	

Прикметники

albus, a, um – білий, а, е
longus, a, um – довгий, а, е
altus, a, um – високий, а, е
asper, ĕra, ĕrum – важкий, а, е
liber, ĕra, ĕrum – вільний, а, е
niger, gra, grum – чорний, а, е.

Присвійні займенники

meus, a, um – мій, я, є
tuus, a, um – твій, я, є
suus, a, um – свій, я, є
noster, tra, trum – наш, а, е
vester, tra, trum – ваш, а, е.

Числівники

primus, a, um – перший, а, е

secundus, a, um – другий, а, е
tertius, a, um – третій, я, є.

Примітка.

До другої відміни належать деякі іменники жіночого роду на **-us** у називному відмінку однини:
а) **назви країн, островів, міст, дерев:**
Aegyptus, i, f – Єгипет; Cyprus, i, f – Кіпр; Rhodus, i, f – Родос; Corinthus, i, f – Корінт (Корінф); malus, i, f – яблуня; cerāsus, i, f – вишня.
б) **загальні іменники:** alvus, i, f – живіт; colus, i, f – прядка; vannus, i, f – віялка; atŏmus, i, f – атом; bolus, i, f – глина; humus, i, f – земля, ґрунт; crystallus, i, f – кристал; methŏdus, i, f – метод; periŏdus, i, f – період; diamĕtros, tri, f – діаметр.
До другої відміни належать деякі іменники середнього роду із закінченням **-us** у називному відмінку однини: virus, i, n – отрута; pelăgus, i, n – море; vulgus, i, n – натовп, юрба.

Відмінкові закінчення другої відміни:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	-us, -er, -ir (m), -um (n)	-i (m), -a (n)
Gen.	-i (m,n)	-ōrum (m, n)
Dat.	-o (m,n)	-is (m,n)
Acc.	-um (m,n)	-os (m), -a (n)
Abl.	-ō (m, n)	-is (m,n)
Voc.	-e (m), -er (m), -um (n)	-i (m), -a (n)

Зразки відмінювання словосполучень другої відміни:
а) liber novus (m) – нова книжка;
б) debĭtum pecuniarium (n) – грошовий борг

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	liber nov-us	libr-i nov-i
Gen.	libr-i nov-i	libr-ōrum nov-ōrum
Dat.	libr-o nov-o	libr-is nov-is
Acc.	libr-um nov-um	libr-os nov-os
Abl.	libr-ō nov-ō	libr-is nov-is
Voc.	liber nov-e	libr-i nov-i

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	debĭt-um pecuniari-um	debĭt-a pecuniari-a
Gen.	debĭt-i pecuniari -i	debit-ōrum pecuniari-ōrum
Dat.	debĭt-o pecuniari-o	debĭt-is pecuniari-is
Acc.	debĭt-um pecuniari-um	debĭt-a pecuniari-a
Abl.	debĭt-ō pecuniari-ō	debĭt-is pecuniari-is
Voc.	debĭt-um pecuniari-um	debĭt-a pecuniari-a

Особливості іменників (прикметників) другої відміни

1. У словах чоловічого роду на **-us** у кличному відмінку однини закінчення **-e**. Порівняйте: друже, народе, брате.

2. Іменники (прикметники), які у називному відмінку однини закінчуються на **-er**, зберігають **-e** у всіх відмінках або тільки в називному і в кличному відмінках однини.

3. Власні імена на **-ius**, **-eius**, **-aius** у кличному відмінку однини мають закінчення **-i**, **-ei**, **-ai**: Valerius – Valeri, Pompeius – Pompei, Gaius – Gai. Загальний іменник filius, ii, m – син у кличному відмінку має форму fili.

4. Деякі іменники в родовому відмінку множини зберігають стару форму на **-um** замість **-ōrum**.

Вони означають:

а) **вагу і міру:**

iugĕrum, i, n – юґер, ≈ 2519 м², Gen. plur. – iugerum

modius, i, m – модій, ≈ 8,754 літри, Gen. plur. – modium

nummus, i, m – монета, Gen.plur. – nummum

sestertius, ii, m – сестерцій, срібна монета до 217 р. до н.е., Gen.plur. – sestertium;

б) **назви посад і визначення службового становища:**

decemvir, i, m – децемвір, Gen.plur. – decemvīrum

faber, bri, m – майстер, Gen.plur. – fabrum.

5. Іменник **deus**, **i, m** – бог у кличному відмінку однини має форму **deus**; у називному і кличному відмінках множини – **dei** або **di**; у давальному й орудному відмінках множини – **deis** або **dis**; у родовому відмінку множини часто вживається форма **deum** замість **deōrum**.

Правило середнього роду. У середньому роді в називному, знахідному і кличному відмінках однакові закінчення, як у називному. У множині в цих відмінках закінчення **-а**. Порівняйте: озера, міста, вікна.

Латинські назви найважливіших хімічних елементів

Усі латинські назви хімічних елементів є іменниками середнього роду другої відміни (тобто в Nom. Sing. закінчуються на **-um**). **Винятки:** Phosphŏrus, i, m – фосфор; Sulphur, ŭris, n – сірка.

Латинська назва	Символ	Українська назва
Aluminium	Al	алюміній
Argentum	Ag	аргентум
Arsenĭcum	As	арсен
Aurum	Au	аврум
Barium	Ba	барій
Bismŭthum	Bi	бісмут
Borum	B	бор
Bromum	Br	бром
Calcium	Ca	кальцій
Carboneum	C	карбон
Chlorum	Cl	хлор
Cuprum	Cu	купрум
Ferrum	Fe	ферум
Fluōrum	F	флуор
Iodum	I	йод
Hydrogenium	H	гідроґен
Nitrogenium	N	нітроґен
Oxygenium	O	оксиґен
Hydrargўrum	Hg	меркурій
Kalium	K	калій
Lithium	Li	літій
Magnesium	Mg	магній
Mangănum	Mn	марганець
Natrium	Na	натрій
Phosphŏrus	P	фосфор
Plumbum	Pb	плюмбум
Silicium	Si	сіліцій
Stibium	Sb	стибій
Sulphur	S	сульфур

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Thallium	Ti	талій
Zincum	Zn	цинк

1. Назви кислот

Кислоти (acĭda) бувають кисневі й безкисневі.

1. Назви кисневих кислот утворюються приєднанням відповідного суфікса (який характеризує ступінь окислення) до основи кислотоутворювального елемента.

На найвищий ступінь окислення кислотоутворювального елемента вказує суфікс **-ĭc -um**:

H_2SO_4 Acĭdum sulphurĭcum – сульфатна кислота

HNO_3 Acĭdum nitrĭcum – нітратна кислота.

Якщо елемент утворює дві кислоти, то назва кислоти з нижчим ступенем окислення утворюється за допомогою суфікса **-ōs -um**:

H_2SO_3 Acĭdum sulphurōsum – сульфітна кислота

HNO_2 Acĭdum nitrōsum – нітритна кислота.

Якщо ж є не два, а більше ступенів окислення, то кожен з них характеризується відповідними префіксами і суфіксами:

1) $HClO_4$ Acĭdum per-chlor-ĭc-um – хлорна кислота;
2) $HClO_3$ Acĭdum chlor-ĭc-um – хлорнувата кислота;
3) $HClO_2$ Acĭdum chlor-ōs-um – хлориста кислота;
4) HClO Acĭdum hypo-chlor-ōs-um – хлорнуватиста кислота.

2. Назви безкисневих кислот утворюються за допомогою префікса **hydro-** і суфікса **-ĭc -um**:

HCl Acĭdum hydrochlorĭcum – хлороводнева (соляна) кислота

HI Acĭdum hydroiodĭcum – йодоводнева кислота

HCN Acĭdum hydrocyanĭcum – ціанистоводнева кислота.

Запам’ятайте латинські назви кислот

Acĭdum acetĭcum – оцтова кислота
Acĭdum acetylsalicylĭcum – ацетилсаліцилова кислота
Acĭdum adipinĭcum – адипінова кислота
Acĭdum barbiturĭcum – барбітурова кислота
Acĭdum benzoĭcum – бензойна кислота
Acĭdum borĭcum – борна кислота
Acĭdum butyrĭcum – масляна кислота

Acĭdum chlorĭcum – хлорнувата кислота
Acĭdum chromĭcum – хромова кислота
Acĭdum citrĭcum – лимонна кислота
Acĭdum folĭcum – фолієва кислота
Acĭdum formicĭcum – мурашина кислота
Acĭdum carbolĭcum – карболова кислота
Acĭdum carbonĭcum – вугільна кислота
Acĭdum glutaminĭcum – ґлютамінова кислота
Acĭdum lactĭcum – молочна кислота
Acĭdum lipoĭcum – ліпоєва кислота
Acĭdum maleĭcum – малеїнова кислота
Acĭdum nicotinĭcum – нікотинова кислота
Acĭdum nucleinĭcum – нуклеїнова кислота
Acĭdum oleĭcum – олеїнова кислота
Acĭdum oxalĭcum – щавлева кислота
Acĭdum pantothenĭcum – пантотенова кислота
Acĭdum propionĭcum – пропіонова кислота
Acĭdum phthalĭcum – фталева кислота
Acĭdum salicylĭcum – саліцилова кислота
Acĭdum salicĭcum – кремнієва кислота
Acĭdum stearĭcum – стеаринова кислота
Acĭdum tartarĭcum – винна (виннокам'яна) кислота
Acĭdum phosphorĭcum – фосфорна кислота
Acĭdum succinĭcum – бурштинова кислота
Acĭdum undecylenĭcum – ундециленова кислота

2. Назва оксидів, пероксидів, гідроксидів, закисів

Оксид позначається іменником **oxўdum, i, n**.
Пероксид позначається іменником **peroxўdum, i, n**.
Гідроксид позначається **hydroxўdum, i, n.**
Закис позначається прикметником **oxydulātus, a, um.**

Назви оксидів, пероксидів і гідроксидів складаються з двох іменників: перший з них – назва елемента – завжди стоїть у родовому відмінку, другий – назва оксиду (пероксиду, гідроксиду), що є іменником другої відміни середнього роду у називному відмінку.

Наприклад:
Calcii oxўdum – оксид кальцію
Hydrogenii peroxўdum – пероксид гідроґену

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Calcii hydroxўdum – гідроксид кальцію

Назви закисів складаються з іменника (назва катіона) і прикметника oxydulātus, a, um – закисний.

Наприклад:

Nitrogenium oxydulātum – закис нітроґену .

3. Назви солей безкисневих кислот

Назви солей безкисневих кислот з неорганічними основами утворюються так: на першому місці ставиться назва катіона в родовому відмінку, а далі – назва аніона, що стоїть у називному відмінку однини, виражена іменником другої відміни середнього роду. Назви аніонів утворюються за допомогою суфікса **-ĭd -um**:

Наприклад:

Kalii chlorĭdum – хлорид калію

Natrii bromĭdum – бромід натрію

Hydrargўri iodĭdum – йодид меркурію.

При утворенні назв солей безкисневих кислот з органічними основами до назви аніона додається префікс **hydro-** :

Наприклад:

Morphīni hydrochlorĭdum – гідрохлорид морфіну

Pachycarpīni hydroiodĭdum – гідройодид пахікарпіну.

4. Назви деяких вуглеводневих і кислотних радикалів

Латинські назви вуглеводневих і кислотних радикалів утворюються додаванням до кореня назви відповідних вуглеводнів або кислот суфікса **-ўl-** і закінчення **-ium**.

Вуглеводень	**Радикал**
Methānum	Methylium – метил
Aethānum	Aethylium – етил
Pentānum	Pentylium – пентил
Кислота	**Радикал**
Acĭdum acetĭcum	Acetylium – ацетил
Acĭdum formicĭcum	Formylium – форміл

5. Словотворення

Слово-твірний елемент	**Походить від:**	**Значення і характеристика**	**Приклади**
-aeth-	aether (гр.) – етер (ефір)	вказує на наявність етилового та етинілового радикала	Aethazōlum
-benz-	benzoë (араб.) – ароматичний сік	вказує на наявність ароматичного ядра в молекулі препарату	Benzylii benzoas Benzolānum
-meth-	methy (гр.) – вино	вказує на наявність метилового або метиленового радикала	Methylii salicўlas Methyltestosterōnum
-phen-	phaino (гр.) – світити, фенол був виділений з відходів світильного газу	вказує на наявність фенілу або фенілену	Phenamīnum
-naphth-	naphtha(гр.) – нафта	засоби, що містять в молекулі нафталіново ядро	Naphthamōnum Naphthyzīnum
-barb-	acĭdum barbiturĭcum – барбітурова кислота	барбітурати – похідні барбітурової кислоти із заспокійливим, снодійним або наркотичним результатом	Barbamylum Phenobarbitālum

Про солі кисневих кислот – у третій відміні.

Словотворення другої відміни

Більшість іменників другої відміни утворюються від двох основ: 1) іменникових; 2) дієслівних.

Іменникові основи

Від іменникових основ за допомогою форманта (формант – сполучення суфікса із закінченням):

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

а) **-arius** утворюються іменники чоловічого роду, що означають професію або заняття:

antīqua, ōrum, n – старовина – antiquarius, ii, m – антиквар, знавець старовинних речей;

secrētum, i, n – таємниця, секрет – secretarius, ii, m – секретар, учасник таємних нарад;

б) за допомогою формантів **-ŭlus**, **-ŏlus**, **-cŭlus**, **-ellus** утворюються іменники із зменшувальним значенням:

mus, muris, m – миша – muscŭlus, i, m – м'яз;
filius, ii, m – син – filiŏlus, i, m – синок;
flos, floris, m – квітка – floscŭlus, i, m – квіточка;
liber, bri, m – книжка – libellus, i, m – книжечка;

в) за допомогою форманта **-arium** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають сховище або місце дії:

tabella, ae, f – дощечка, запис – tabularium, ii, n – архів;
aes, aeris, n – мідь, гроші – aerarium, ii, n – скарбниця;

г) за допомогою форманта **-bŭlum** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають знаряддя, іноді місце:

vox, vocis, f – голос, звук – vocabŭlum, i, n – слівце, назва, словник.

Дієслівні основи

Від основи інфекта:

а) за допомогою форманта **-mentum** утворюються іменники середнього роду, що означають знаряддя або результат дії:

instruĕre – будувати – instrumentum, i, n – знаряддя;
arguĕre – доказувати – argumentum, i, n – доказ;

б) за допомогою форманта **-ium** утворюються іменники середнього роду, що означають дію або стан:

studēre – займатися – studium, ii, n – заняття;
consulĕre – радити, обговорювати – consilium, ii, n – нарада, консиліум.

Від основи супіна за допомогою форманта **-(t)orium**, **-(s)orium** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають місце дії:

labōro, āvi, ātum, āre – працювати – laboratorium, ii, n – лабораторія;

audio, īvi, ītum, īre – слухати – auditorium, ii, n – авдиторія (аудиторія).

Граматичний аналіз частин мови

Граматичний аналіз частин мови виявляє вміння студента записувати словникову форму слова, визначати частини мови, належність до відміни чи дієвідміни, визначати рід, число, відмінок (іменників, прикметників, займенників), час, спосіб, стан, особу, число (дієслів).

Зразок граматичного аналізу

Discipŭli studiōsi in schola natūram variam terrārum et mundi discunt. – Старанні учні вивчають у школі різноманітну природу землі та всесвіту.

Discipŭli – іменник, основна (словникова форма) discipŭlus, i, m, друга відміна, називний відмінок множини;

studiōsi – прикметник, словникова форма studiōsus, a, um, друга відміна, називний відмінок множини;

in – прийменник, керує орудним відмінком;

schola – іменник, словникова форма schola, ae, f, перша відміна, орудний відмінок однини;

natūram – іменник, словникова форма natūra, ae, f, перша відміна, знахідний відмінок однини;

variam – прикметник, словникова форма varius, a, um, перша відміна, знахідний відмінок однини;

terrārum – іменник, словникова форма terra, ae, f, перша відміна, родовий відмінок множини;

et – сполучник;

mundi – іменник, словникова форма mundus, i, m, друга відміна, родовий відмінок однини;

discunt – дієслово, основні форми disco, didĭci, –, ĕre, третя дієвідміна, теперішній час дійсного способу активного стану, третя особа множини.

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Це речення схематично можна зобразити так:

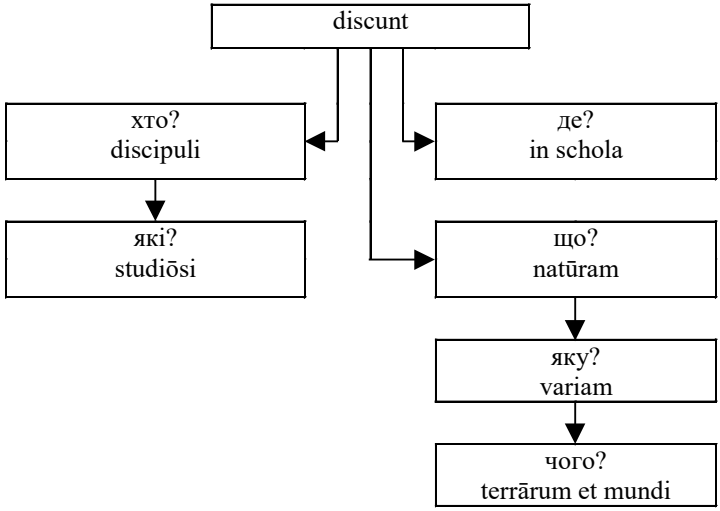

Схема граматичного аналізу

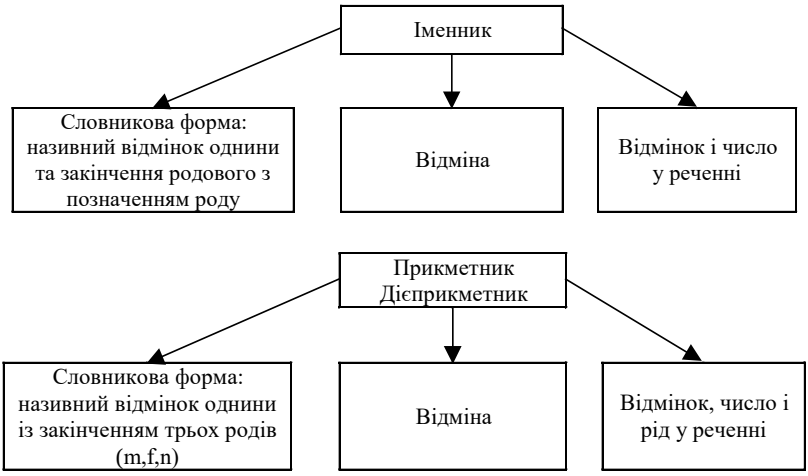

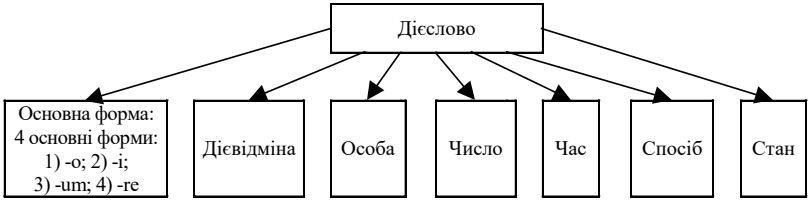

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. In schola

Schola nostra haud procul a foro oppĭdi nostri sita est. De fenestris scholae discipŭli aedificia alta et pulchra, vias latas et rectas, theatrum novum et hortum publĭcum vident.

In schola multa auditoria sunt, ubi puĕri littĕras discunt, in bibliothēca autem discipŭli libros legunt et ad litterārum studium se praepărant. Nostra bibliothēca magna est multosque libros habet. Varia sunt librōrum argumenta. Multi libri de mundi ac terrārum natūra, de caelo et stellis, de aqua et terra, de bestiis et plantis narrant. Discipŭli ex libris natūram variam terrārum ac mundi cognoscunt. Loca plana et montuōsa, terras amplas, silvas densas, fluvios longos et latos, rivos parvos discunt.

Libri saepe tabŭlis pictis ornāti sunt. In una pagĭna libri oppĭdum antīquum pictum est. Oppĭdum in loco alto situm est. Muri alti et fossae profundae oppĭdum cingunt. In alia tabŭla agricŏlae agrum arant et frumentum serunt. In prato herbōso rustĭci bestias domestĭcas: vaccas, equos, agnos, capras pascunt. Nonnulli puĕri in fluviis se lavant.

II. De metallis

Aurum, argentum, ferrum metalla sunt. Metalla sunt in terra. Multi fluvii auro abundant. Ferrum est metallum necessarium. Aurum et argentum apud popŭlos magnum pretium habent. E ferro duro popŭli instrumenta varia parant.

III. De vera amicitia

Veri amīci semper sunt rari. Amicitia bonōrum firma et certa est. Amīcus amīco carus est. Amicitia vitam humānam multis bonis ornat. Amīci probi amīcis exempla industriae et diligentiae sunt. Amicitia improbōrum amicōrum non certa est. Exempla mala saepe causae malōrum magnōrum et vitiōrum multōrum sunt. Via vitiōrum est lata.

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Divitiae stultis viris periculōsae sunt. Divitiae magnae curas magnas et pericŭla multa parant. In pericŭlis amīci veri praesidium firmum sunt.

IV. De Graecōrum et Romanōrum deis

Graeci et Romāni antīqui non unum deum, ut Christiāni, sed multos deos deasque colunt. Primus in numĕro deōrum et maxĭmus Iuppĭter, filius Saturni et Rheae, est. Locus, ubi Iuppĭter sedet et mundi imperium tenet, est Olympus altus, stellis vicīnus. Inde deus deōrum, domĭnus caeli et mundi tonat et fulmĭnat: equi rapĭdi dei per totum mundum volant. Si clipeo quatit, ventos et procellas in terram mittit. Idem gratiā suā natūram tranquillat.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Наші міста прикрашають високі й красиві будівлі.
2. Учитель розповідає учням про храми греків і римлян.
3. Наша країна має багато лісів, рік, лугів, металів і тварин.
4. Учень показує на карті острови, що розміщені між Італією та Грецією.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Lupus non mordet lupum.** – *Вовк вовка не кусає.*
2. **Mala gallīna, malum ovum**. – *Погана курка, погане яйце.*
3. **Ignorantia non est argumentum.** – *Незнання – не доказ.* Цей вислів є в «Етиці», ч. 1. Додатку і повторюється у «Трактаті про вдосконалення розуму» Б.Спінози.
4. **Errāre humānum est.** – *Людині властиво помилятися.* Сенека Старший, «Контроверсії», 4, 3. Вислів повторюється у багатьох античних авторів. Грецький поет Теогнід (VI ст. до н.е.) писав, що «помилки переслідують смертних». Цю думку висловив Евріпід (485-406 рр. до н.е.) у трагедії «Іпполіт» (615), Софокл (496-406 рр.до н.е.) у трагедії «Антігона» (1024). У «Філіппіках», XII, 2, 5 Ціцерон риторично розширив думку: **Cuiusvis homĭnis est errāre, nullīus, nisi insipientis in errōre perseverāre** – *Кожній людині властиво помилятися, але нікому, хіба що дурневі, наполягати на помилці.*
5. **De mortuis aut bene, aut nihil.** – *Про мертвих або добре, або нічого.* Вислів Хілона (IV ст. до н.е.), одного із семи мудреців, про якого згадує Діоген Лаертський у «Житті, вченні і думках уславлених філософів», I, 3, 2, §70.

6. **Tres faciunt collegium.** – *Троє утворюють товариство.* Положення римського права, сформульоване в «Дігестах» Юстиніана, XXCVII, 56, 10, збірникові уривків із творів римських юристів (IV ст. н.е.).

7. **Elephantum e musca facis.** – *Робиш із мухи слона.*

8. **Verba movent, exempla trahunt.** – *Слова повчають, приклади поривають.*

9. **Aut cum scuto, aut in scuto.** – *Або зі щитом, або на щиті.* Грецький історик Плутарх (50-120) розповідає про спартанку, яка, проводжаючи сина на війну, подала йому щит зі словами «З ним, або на ньому», тобто повернись переможцем, або загинь (у спартанців існував звичай виносити загиблого воїна з поля бою на щиті).

10. **Sine ira et studio.** – *Без гніву і пристрасті.* Цей вислів належить римському історикові Таціту (50-120) («Аннали», I, 1).

11. **Ab ovo usque ad mala.** – *Від початку до кінця.* Обід у стародавніх римлян починався з яйця і закінчувався фруктами. Горацій, «Сатири» I, 3, 6-7:

Quícquam próficerét: Si cóllibuísset ab óvo
Úsqu(e) ad mála citáret: «Ió Bacchác!» Modo súmma.
Сам же він, тільки-но з'явиться хіть, від яйця аж до яблук
Ні на хвилину не мовкне, то високо пнеться: «О Вакху!»
Переклад А.Содомори

12. **Ex libris.** – *Із книг.*

13. **Curricŭlum vitae.** – *Життєпис.*

14. **Anno Domĭni (A.D.).** – *Року Божого* (тобто від Різдва Христового). **Anno mundi (A.m.).** – *Року від створення світу.*

15. **Deus ex machĭna.** – *Бог із машини.* (Несподівана розв'язка).

16. **Per aspĕra ad astra**. – *Через терни до зірок.* Сенека «Несамовитий Геркулес», 441: **Non est ad astra mollis e terris via** – *Не є м'яким шлях від землі до зірок.*

17. Енеус ностер маґнус панус
І славний троянорум князь,
Шмигляв по морю, як циганус,
Ад те, о рекс, прислав нунк нас.
Роґамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине,
Пермітте жить в землі своєй,
Хоть за пекунії, хоть ґратіс,
Ми дякувати будем сатіс

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Бенефіценції твоєй.

І.Котляревський «Енеїда»

Лексичний мінімум

Латинські слова

a (ab) (+Abl) – від
aedificium, ii, n – будівля, споруда
ager, agri, m – поле, земля, область
agnus, i, m – ягня
altus, a, um – високий, а, е
amīcus, i, m – друг, колега
amplus, a, um – обширний, а, е
annus, i, m – рік
antīquus, a, um – стародавній, я, є
argumentum, ii, n – зміст, доказ, висновок
aro, āvi, ātum, āre – орати
auditorium, ii, n – приміщення, авдиторія (аудиторія)
aut – або
bibliothēca, ae, f – бібліотека
bonus, a, um – добрий, а, е, чесний, а, е
caelum, i, n – небо
carus, a, um – дорогий, а, е
certus, a, um – надійний, а, е, вірний, а, е
cingo, cinxi, cinctum, ĕre – оточувати
clipeus, i, m – щит
cognosco, novi, nĭtum, ĕre – пізнавати, дізнаватися
collegium, ii, n – товариство, колегія
cum (+Abl) – з
curricŭlum, i, n – біг, шлях
de (+Abl) – з, про
deus, i, m – бог
diligentia, ae, f – старанність, ретельність, акуратність
discipŭlus, i, m – учень
divitiae, ārum, f (Pl) – багатство
domestĭcus, a, um – домашній, я, є
domĭnus, i, m – володар, господар
durus, a, um – твердий, а, е

elephantus, i, m – слон
equus, i, m – кінь
erro, āvi, ātum, āre – помилятися
exemplum, i, n – приклад, зразок
facio, fēci, factum, ĕre – робити, діяти
fenestra, ae, f – вікно
filius, ii, m – син
firmus, a, um – міцний, а, е
fluvius, ii, m – ріка
forum, i, n – площа
fossa, ae, f – рів
frumentum, i, n – хліб, зерно
fulmĭno, āvi, ātum, āre – кидати блискавки, блищати
gallīna, ae, f – курка
Graecus, i, m – грек
gratia, ae, f – вдячність, подяка
haud – не
herbōsus, a, um – трав'янистий, а, е
hortus, i, m – сад
humānus, a, um – людський, а, е
idem, eădem, idem – той самий, та сама, те саме, він же, вона ж, воно ж
ignorantia, ae, f – незнання
imperium, ii, n – влада, сила
imprŏbus, a, um – нечесний, а, е
inde – звідти
industria, ae, f – старанність, працелюбність, пильність
insŭla, ae, f – острів
inter (+Acc) – між, серед
ira, ae, f – гнів
Iuppĭter, Iovis, m – Юпітер, цар неба, богів і людей
latus, a, m – широкий, а, е
lavo, lavi, ātum, āre – мити
liber, bri, m – книжка
loca, ōrum, n – місцевість
locus, i, m – місце, посада, тема
longus, a, um – довгий, а, е
lupus, i, m – вовк

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

machĭna, ae, f – видумка, машина
magister, tri, m – учитель
malum, i, n – нещастя, лихо, зло
malum, i, n – яблуко
maxĭmus, a, um – найбільший, а, е
metallum, i, n – метал
mitto, mīsi, missum, ĕre – посилати
mordeo, momordi, morsum, ēre – кусати
mortuus, a, um – мертвий, а, е
moveo, movi, motum, ēre – рухати, зворушувати
mundus, i, m – світ, всесвіт
murus, i, m – стіна, мур
nonnullus, a, um – деякий, а, е
novus, a, um – новий, а, е
numĕrus, i, m – число
Olympus, i, m – Олімп, місце проживання богів
oppĭdum, i, n – фортеця, місто
ornātus, a, um – прикрашений, а, е
ovum, i, n – яйце
pagĭna, ae, f – сторінка
paro, āvi, ātum, āre – виготовляти
pasco, pavi, pastum, ĕre – пасти
periculōsus, a, um – небезпечний, а, е
periculum, i, n – небезпека
pictus, a, um – намальований, а, е, зображений, а, е
popŭlus, i, m – народ
praepărо, āvi, ātum, āre – готувати
praesidium, ii, n – захист, охорона
pratum, i, n – луг
pretium, ii, n – ціна, вартість
primus, a, um – перший, а, е
probus, a, um – добрий, а, е, чесний, а, е, скромний, а, е
procella, ae, f – сильна буря, злива
procul – далеко
profundus, a, um – глибокий, а, е
publĭcus, a, um – громадський, а, е
puer, ĕri, m – хлопець

pulcher, chra, chrum – гарний, а, е
quatio, (quassi), quassum, ĕre – трясти, махати
rapĭdus, a, um – швидкий, а, е
rarus, a, um – рідкісний, а, е, незвичайний, а, е
rectus, a, um – прямий, а, е
Rhea, ae, f – Рея, мати Юпітера
rivus, i, m – струмок, потічок
Romānus, i, m – римлянин
rustĭcus, i, m – селянин
Saturnus, i, m – Сатурн, батько Юпітера
schola, ae, f – школа
scutum, i, n – щит
se – себе
se lavāre – купатися
sedeo, sedi, sessum, ēre – сидіти
sero, sevi, satum, ĕre – сіяти
si – якщо
sine (+Abl) – без
studium, ii, n – заняття, пристрасть, навчання
stultus, a, um – дурний, а, е, нерозумний, а, е
tabŭla, ae, f – дошка, картина
templum, i, n – храм
teneo, ui, tentum, ēre – тримати, володіти
theatrum, i, n – театр
tono, ui, –, āre – гриміти
traho, traxi, tractum, ĕre – тягнути
tranquillo, āvi, ātum, āre – заспокоювати
tres, tria – три
unus, a, um – один, одна, одне
usque – аж до
vacca, ae, f – корова
ventus, i, m – вітер
verbum, i, n – слово
verus, a, um – справжній, я, є, істинний, а, е
vicīnus, a, um – сусідній, я, є
vitium, ii, n – недолік, вада, хиба
volo, āvi, ātum, āre – літати

ЧЕТВЕРТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA)

Українські слова

будівля – aedificium, ii, n
високий, а, е – altus, a, um
грек – Graecus, i, m
карта – charta, ae, f
гарний, а, е – pulcher, chra, chrum
ліс – silva, ae, f
луг – pratum, i, n
мати в достатку – abundo, āvi, ātum, āre (+Abl)
місто – oppĭdum, i, n
наш, а, е – noster, tra, trum
острів – insŭla, ae, f
показувати – monstro, āvi, ātum, āre
прикрашати – orno, āvi, ātum, āre
римлянин – Romānus, i, m
ріка – fluvius, ii, m
розміщений, а, е – situs, a, um
тварина – bestia, ae, f
учень – discipŭlus, i, m
учитель – magister, tri, m
храм – templum, i, n

Вправи

1. Провідміняйте словосполучення:
а) circŭlus vitiōsus (m) – блудне коло;
б) noster collēga doctus (m) – наш вчений колега;
в) tuum praemium magnum (n) – твоя велика нагорода;
г) vestrum desiderium pium (n) – ваше добре побажання.

2. Провідміняйте дієслова в praesens indicatīvi actīvi і утворіть imperatīvus:
teneo, ui, tentum, ēre;
mitto, misi, missum, ĕre.

3. Визначіть відмінок і виділіть основу іменників:
insulārum, equos, exempla, locis, imperia, frumentō, metalli, discipŭlum, caelum, amīcos, rusticōrum.

4. Утворіть форму називного, знахідного і кличного відмінків множини іменників середнього роду:

pratum, templum, curricŭlum, aedificium, studium.

5. Перекладіть українською мовою:

a foro, de elephantis, inter domĭnos, sine loco, in hortum, apud popŭlos.

6. Поставте закінчення і перекладіть:

Mult… agricŏl… prope silv… habĭtant.
Discipŭl… fabŭl… de lup… avĭd… narrat.

7. Доберіть з української, англійської, німецької, французької, іспанської мов слова, що утворилися за допомогою латинських суфіксів -arius, -orium, -mentum. Доповніть ними ряд:

укр.: нотаріус, коментарій, лабораторія, арґумент, ...
англ.: notary, ...
нім.: Notar, ...
фр.: notaire, ...
іспан.: notario, ...

8. Від яких латинських слів утворені українські деривати:

аґрарний, коґнітивний, колегія, дисципліна, домінант, філіал, ґрація, локальний, тон, транквілізатор, вентиляція, уніфікація.

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

Homo locum ornat, non locus homĭnem
Людина прикрашає місце, а не місце – людину

ТРЕТЯ ВІДМІНА (DECLINATIO TERTIA)

Загальна характеристика третьої відміни

Третя відміна – найбільша і найпоширеніша серед усіх відмін латинської мови. У ній представлені іменники та прикметники трьох родів: чоловічого, жіночого та середнього з різними основами та різними закінченнями в nominatīvus singulāris, а в родовому відмінку однини спільне закінчення **-is**. Історично в третій відміні об’єдналися два типи основ: на приголосний звук і на голосний **-i**. Слова першої групи утворюють третю приголосну відміну, слова другої групи – третю голосну відміну. До окремої групи (третьої мішаної відміни) входять слова з основою на **-ĭ**, що зазнали впливу приголосної відміни.

Різноманітність закінчень у Nom. sing. пояснюється існуванням двох способів творення цієї відмінкової форми – сигматичного (тобто за допомогою **s**) й асигматичного (без **s**).

1. Основи, що закінчуються на **-c**, **-g**, **-t**, **-d**, утворюють сигматичний номінатив:

Nom. sing.	**Gen. sing.**	**основа**
rex	reg-is	reg- (rec + s > rex)
lux	luc-is	luc- (luc + s > lux)
civĭtas	civitāt-is	civitāt- (civitāt + s > civĭtas)
palus	palūd-is	palūd- (palūd + s > palus)

2. Основи на **-l, -r, -n, -s** утворюють асигматичний номінатив:

Nom. sing.	**Gen. sing.**	**основа**
consul	consŭl-is	consŭl-
victor	victōr-is	victōr-
flumen	flumĭn-is	flumĭn-
flos	flor-is	flor-

Оскільки основа іменників третьої відміни здебільшого не збігається із називним відмінком однини, то слід запам'ятовувати дві форми – nominatīvus і genetīvus singulāris. За формою genetīvus singulāris можна визначити практичну основу іменника, відкинувши закінчення **-is**:

Nom. sing	**Gen. sing**	**основа**
homo	homĭnis	homĭn-
radix	radīcis	radīc-
regio	regiōnis	regiōn-
tempus	tempŏris	tempŏr-

У словнику іменники третьої відміни записуються за загальним правилом, тобто у nominatīvus і genetīvus singulāris, але у genetīvus singulāris звичайно вказується не тільки закінчення **-is**, а й останній склад основи: functio, ōnis, f – функція; latus, ĕris, n – сторона тощо. Якщо основа у nominatīvus і genetīvus singulāris однакова, то в словнику вказується тільки закінчення родового відмінка **-is**: vallis, is, f – долина; nubes, is, f – хмара.

Таблиця відмінкових закінчень третьої відміни:

Число	**Singulāris**			**Plurālis**		
Casus	рід			рід		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	-s (-x) або нульове	-s (-x) або нульове	нульове	-es	-es	-a, -ia
Gen.	-is	-is	-is	-um -ium	-um -ium	-um -ium
Dat.	-i	-i	-i	-ĭbus	-ĭbus	-ĭbus
Acc	-em	-em	=Nom.	-es	-es	-a, -ia
Abl.	-e, -i	-e, -i	-e, -i	-ĭbus	-ĭbus	-ĭbus
Voc.	=Nom.	=Nom	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.

Основа переважної більшості іменників третьої відміни закінчується на приголосний і невеликої групи – на голосний. У третій відміні виділяється група іменників, які при відмінюванні майже в усіх відмінках (окрім genetīvus plurālis) мають такі самі закінчення, як і слова з основою на приголосний і тільки у genetīvus plurālis – як

іменники з основою на голосний. Цей різновид третьої відміни називається мішаним.

Отже, третя відміна умовно поділяється на три групи: приголосну, голосну і мішану.

Різницю у відмінкових закінченнях приголосної, голосної і мішаної груп іменників третьої відміни наочно ілюструє таблиця:

Група	**Відмінки**		
	Abl. sing	Gen. plur	Nom., Acc., Voc. plur. (середній рід)
приголосна	-e	-um	-a
голосна	-i	-ium	-ia
мішана	-e	-ium	-a

Третя приголосна відміна (Classis consŏnans)

До третьої приголосної відміни належать нерівноскладові іменники трьох граматичних родів, основа яких закінчується на один приголосний: auctor, ōris, m – творець; aetas, ātis, f – вік; genus, ĕris, n – рід, вид.

Зразок відмінювання іменників приголосної відміни:

homo, ĭnis, m – людина; lex, legis, f – закон; corpus, ŏris, n – тіло:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	homo, lex, corpus	homĭn-es, leg-es, corpŏr-a
Gen.	homĭn-is, leg-is, corpŏr-is	homĭn-um, leg-um, corpŏr-um
Dat.	homĭn-i, leg-i, corpŏr-i	homin-ĭbus, leg-ĭbus, corpor-ĭbus
Acc.	homĭn-em, leg-em, corpus	homĭn-es, leg-es, corpŏr-a
Abl.	homĭn-e, leg-e, corpŏr-e	homin-ĭbus, leg-ĭbus, corpor-ĭbus
Voc.	homo, lex, corpus	homĭn-es, leg-es, corpŏr-a

Третя голосна відміна (Classis vocālis)

До третьої голосної відміни належать переважно прикметники, невелика кількість іменників жіночого і середнього роду з основою на **-ĭ**:

1. Прикметники третьої відміни

Прикметники третьої відміни поділяються на три групи. До першої групи належать прикметники з основою на **-ri-** з трьома родовими закінченнями: ***-er*** (m), ***-is*** (f), ***-e*** (n): celĕber, bris, bre – знаменитий, а, е; acer, acris, acre – гострий, а, е.

До другої групи належать прикметники з двома родовими закінченнями: ***-is*** (m,f), ***-e*** (n): brevis, e – короткий, а, е; levis, e – легкий, а,е.

До третьої групи входять прикметники з основою на **-nt-** або **-c-** з одним родовим закінченням, спільним для трьох родів. Відмінюються як прикметники третьої відміни з основою на **-ĭ**: ingens, ingentis – величезний, а, е; felix, īcis – щасливий, а, е.

Зразок відмінювання прикметників третьої відміни:

а) з трьома родовими закінченнями: **acer** (m), **acris** (f), **acre** (n)

Числа	**Singulāris**			**Plurālis**	
Рід / Відмінки	m	f	n	m, f	n
Nom.	acer	acr-is	acr-e	acr-es	acr-ia
Gen.	acr-is	acr-is	acr-is	acr-ium	acr-ium
Dat.	acr-i	acr-i	acr-i	acr-ĭbus	acr-ĭbus
Acc.	acr-em	acr-em	acr-e	acr-es	acr-ia
Abl.	acr-i	acr-i	acr-i	acr-ĭbus	acr-ĭbus
Voc.	acer	acr-is	acr-e	acr-es	acr-ia

б) з двома закінченнями: **brevis** (m, f), **breve** (n)

Числа	**Singulāris**		**Plurālis**	
Рід / Відмінки	m, f	n	m, f	n
Nom.	brev-is	brev-e	brev-es	brev-ia
Gen.	brev-is	brev-is	brev-ium	brev-ium
Dat.	brev-i	brev-i	brev-ĭbus	brev-ĭbus
Acc.	brev-em	brev-e	brev-es	brev-ia
Abl.	brev-i	brev-i	brev-ĭbus	brev-ĭbus
Voc.	brev-is	brev-e	brev-es	brev-ia

в) з одним родовим закінченням: **ingens** (m, f, n), **ingentis** (Gen. Sing.)

Числа	**Singulāris**		**Plurālis**	
Рід	m, f	n	m, f	n
Відмінки				
Nom.	ingens	ingens	ingent-es	ingent-ia
Gen.	ingent-is	ingent-is	ingent-ium	ingent-ium
Dat.	ingent-i	ingent-i	ingent-ĭbus	ingent-ĭbus
Acc.	ingent-em	ingens	ingent-es	ingent-ia
Abl.	ingent-i	ingent-i	ingent-ĭbus	ingent-ĭbus
Voc.	ingens	ingens	ingent-es	ingent-ia

Із прикметників третьої відміни найпродуктивнішими для європейських мов є прикметники з двома родовими закінченнями на **-ālis, -ĭlis, -bĭlis, -āris**.

Наприклад:

criminālis, e – кримінальний, a, e	morālis, e – моральний, a, e
fatālis, e – фатальний, a, e	naturālis, e – натуральний, a, e
formālis, e – формальний, a, e	nominālis, e – номінальний, a, e
fundamentālis, e – фундаментальний, a, e	originālis, e – оригінальний, a, e
generālis, e – ґенеральний, a, e	personālis, e – персональний, a, e
geniālis, e – ґеніальний, a, e	rationālis, e – раціональний, a, e
intellectuālis, e – інтелектуальний, a, e	mobĭlis, e – рухомий, a, e
legālis, e – леґальний, a, e	stabĭlis, e – постійний, a, e
liberālis, e – ліберальний, a, e	populāris, e – народний, a, e
locālis, e – локальний, a, e	disciplināris, e – дисциплінарний, a, e
manuālis, e – мануальний, a, e	regulāris, e – реґулярний, a, e
memoriālis, e – меморіальний, a, e	civīlis, e – цивільний, a, e

2. Іменники третьої голосної відміни

До голосної відміни належать іменники середнього роду, що в називному відмінку однини закінчуються на **-e, -al, -ar**. Наприклад:

mare, maris, n – море; anĭmal, ālis, n – тварина; exemplar, āris, n – зразок, приклад.

Зразок відмінювання іменників голосної відміни:

Числа	**Singulāris**			**Plurālis**		
Відмінки	n	n	n	n	n	n
Nom.	mare	anĭmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia
Gen.	mar-is	animāl-is	exemplār-is	mar-ium	animal-ium	exemplar-ium
Dat.	mar-i	animāl-i	exemplār-i	mar-ĭbus	animal-ĭbus	exemplar-ĭbus
Acc.	mare	anĭmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia
Abl.	mar-i	animāl-i	exemplār-i	mar-ĭbus	animal-ĭbus	exemplar-ĭbus
Voc.	mare	anĭmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia

3. Рівноскладові іменники жіночого роду

1. До третьої голосної відміни належить невелика кількість рівноскладових іменників жіночого роду, які у називному відмінку однини закінчуються на **-is**:

turris, is, f – вежа, башта
secūris, is, f – сокира
sitis, is, f – спрага
puppis, is, f – корма
febris, is, f – гарячка
tussis, is, f – кашель.

2. За голосною відміною відмінюються також рівноскладові назви міст і річок на ***-is***:

Neapŏlis, is, f – Неаполь; Tiběris, is, m – Тібр (усі назви річок – чоловічого роду).

3. За голосною відміною відмінюються рівноскладові іменники жіночого роду грецького походження на -sis: basis, is, f – основа; dosis, is, f – доза; prognōsis, is, f – прогноз: analysis, is, f – аналіз та ін.

Знахідний відмінок однини цих іменників закінчується на ***-im***.

Зразок відмінювання іменників:

secūris, is, f; Neapŏlis, is, f; analysis, is, f

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

Casus	**Singulāris**			**Plurālis**	
Nom	secūr-is	Neapŏl-is	analys-is	secūr-es	analys-es
Gen.	secūr-is	Neapŏl-is	analys-is	secur-ium	analys-ium
Dat.	secūr-i	Neapŏl-i	analys-i	secur-ībus	analys-ībus
Acc.	secūr-im	Neapŏl-im	analys-im	secūr-es	analys-es
Abl.	secūr-i	Neapŏl-i	analys-i	secur-ībus	analys-ībus
Voc.	secūr-is	Neapŏl-is	analys-is	secūr-es	analys-es

До голосної відміни належить іменник **vis**, **f** – *сила*, *могутність* із основою в однині на **vi-,** де **-ī** – довге. У цьому іменникові відсутні форми родового і давального відмінків однини. Форми множини утворені від називного відмінка однини, що вважається основою, причому **-s** переходить в **-r** за законом ротацизму (vises переходить у vires).

Відмінювання іменника vis:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom	vis	vires
Gen.	–	virium
Dat.	–	virībus
Acc.	vim	vires
Abl.	vi	virībus
Voc.	vis	vires

Третя мішана відміна (Classis mixta)

До третьої мішаної відміни належать:

а) рівноскладові іменники, які в називному відмінку однини закінчуються на **-es, -is**.

sedes, is, f – житло
clades, is, f – поразка
navis, is, f – корабель
testis, is, m, f – свідок;

б) нерівноскладові іменники, які перед закінченням родового відмінка однини **-is** мають дві приголосні букви:

urbs, urbis, f – місто
ars, artis, f – мистецтво, ремесло

fons, fontis, m – джерело
os, ossis, n – кістка.

Зразок відмінювання іменників:

civis, is, m, f – громадянин (ка); nubes, is, f – хмара; pars, partis, f – частина; os, ossis, n – кістка

Casus	**Singulāris**			
Nom.	civ-is	nub-es	pars	os
Gen.	civ-is	nub-is	part-is	oss-is
Dat.	civ-i	nub-i	part-i	oss-i
Acc.	civ-em	nub-em	part-em	os
Abl.	civ-e	nub-e	part-e	oss-e
Voc.	civ-is	nub-es	pars	os

Casus	**Plurālis**			
Nom.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Gen.	civ-ium	nub-ium	part-ium	oss-ium
Dat.	civ-ībus	nub-ībus	part-ībus	oss-ībus
Acc.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Abl.	civ-ībus	nub-ībus	part-ībus	oss-ībus
Voc.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a

Мішана відміна відрізняється від приголосної тільки формою родового відмінка множини на **-ium**.

Примітка. За приголосною відміною, як виняток, відмінюються:
а) іменники: pater, tris, m – батько; mater, tris, f – мати; frater, tris, m – брат; iuvĕnis, is, m, f – юнак, дівчина; canis, is, m, f – собака та інші;
б) прикметники: dives, ĭtis – багатий, a, e; pauper, ĕris – бідний, a, e; vetus, ĕris – старий, a, e; princeps, ĭpis – перший, a, e; partĭceps, ĭpis – причетний, a, e та інші.

Ознаки роду іменників третьої відміни

Оскільки **Nom. sing.** третьої відміни відзначається різноманітністю закінчень, визначити рід іменника важко. Часто рід визначається за значенням: uxor, ōris, f – дружина, virgo, ĭnis, f – дівчина, pater, tris, m – батько.

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

Назви країн, островів, дерев – жіночого роду, незалежно від закінчень.

Закінчення nominatīvus і genetīvus singulāris у третій відміні

Чоловічий рід – genus masculīnum:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-o	-ōnis	sermo	sermōnis
	-ĭnis	homo	homĭnis
-or	-ōris	victor	victōris
-os	-ōris	mos	moris
-er	-ĕris	carcer	carcĕris
-es	-tis	miles	milĭtis
	-dis	pes	pedis
-ex	-ĭcis	apex	apĭcis

Жіночий рід – genus femininum:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-as	-ātis	civĭtas	civitātis
-us	-ūtis	virtus	virtūtis
	-ūdis	pecus	pecūdis
-is рівноскладові	-is	navis	navis
-es рівноскладові	-is	nubes	nubis
-s з попередньою приголосною	-tis	ars	artis
-x	-cis	arx	arcis
	-gis	lex	legis
-do	-ĭnis	fortitūdo	fortitudĭnis
-go	-ĭnis	imāgo	imagĭnis
-io	-ōnis	oratio	oratiōnis

Середній рід – genus neutrum:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-ma	-ătis	poēma	poēmătis
-al	-ālis	vectīgal	vectigālis
-ar	-āris	exemplar	exemplāris
-c	-tis	lac	lactis

-e	-is	ovīle	ovīlis
-en	-ĭnis	carmen	carmĭnis
-ur	-ŭris -ŏris	fulgur robur	fulgŭris robŏris
-us	-ŏris -ĕris	tempus onus	tempŏris onĕris
-t	-ĭtis	caput	capĭtis

Найважливіші винятки з правил про рід іменників третьої відміни

1. Іменники чоловічого роду закінчуються на **-o**, **-or**, **-os**, **-er**, **-es** (нерівноскладові), **-ex**.

Винятки

Femininа	Neutra
arbor, arbŏris, f – дерево	aequor, aequŏris, n – море cor, cordis, n – серце marmor, marmŏris, n – мармур
dos, dotis, f – посаг	os, ossis, n – кістка os, oris, n – уста
linter, lintris, f – човен	ver, veris, n – весна
gaster, gastris, f – живіт	iter, itinĕris, n – дорога tuber, tubĕris, n – горбок cadāver, cadavĕris, n – труп papāver, papavĕris, n – мак piper, pipĕris, n – перець
merces, mercēdis, f – плата seges, segĕtis, f – посів quies, quiētis, f – спокій	

2. Іменники жіночого роду закінчуються на **-as, -us** (Gen. -ūtis, -ūdis), **-is** (рівноскладові), **-es** (рівноскладові), **-s** (з попереднім приголосним), **-x**, **-do**, **-go**, **-io.**

Винятки

Masculīna	Neutra
ordo, ordĭnis, m – порядок pugio, pugiōnis, m – кинджал elephas, elephantis, m – слон	pondo, n (невідмінюване) – тягар fas, n (невідмінюване) – моральне право; те, що годиться

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

as, assis, m – ас (монета) calix, calĭcis, m – кубок cortex, cortĭcis, m – кора grex, gregis, m – стадо amnis, amnis, m – річка crinis, crinis, m – волос collis, collis, m – пагорб fascis, fascis, m – пучок, в’язка finis, finis, m – кінець, межа mensis, mensis, m – місяць ignis, ignis, m – вогонь orbis, orbis, m – круг panis, panis, m – хліб piscis, piscis, m – риба cinis, cinĕris, m – попіл lapis, lapĭdis, m – камінь pulvis, pulvĕris, m – порох, пил sanguis, sanguĭnis, m – кров dens, dentis, m – зуб fons, fontis, m – джерело mons, montis, m – гора pons, pontis, m – міст	nefas, n (невідмінюване) – те, що не годиться, беззаконність vas, vasis, n – посудина

3. Іменники середнього роду закінчуються на **-ma**, **-l (-al)**, **-ar**, **-c**, **-e**, **-en**, **-ur**, **-us, -t**.

Винятки

Masculīna	**Femininа**
sal, salis, m – сіль sol, solis, m – сонце vultur, vultŭris, m – шуліка lepus, lepŏris, m – заєць mus, muris, m – миша	tellus, tellūris, f – земля

Є ще низка інших винятків щодо роду іменників. У третій відміні є деякі іменники, які у множині набувають іншого значення, ніж в однині: aedes, aedis, f – храм, aedes, aedium, f – дім, будинок, finis, finis, m – межа, кордон, fines, finium, m – область, територія, pars, partis, f – частина, partes, partium, f – роль актора, партія та ін.

Особливості відмінювання іменників третьої відміни

1. До третьої відміни належать також деякі слова з основами на «**u**», «**ov**», які походять від дифтонга «**ou**», наприклад: **bos** (корова, віл), **Iuppĭter** (Юпітер). Іменник **vas, vasis, n** (посудина) в однині відмінюється за третьою відміною, а в множині – за другою.

2. Іменники середнього роду грецького походження на **-ma** в давальному і орудному відмінках множини мають закінчення **-is** замість **-ībus**.

Singulāris				
Nom.	bos, m, f – корова, віл	vas, n – посудина	systema, n – система	Iuppĭter, m – Юпітер
Gen.	bovis	vasis	systemătis	Iovis
Dat.	bovi	vasi	systemăti	Iovi
Acc.	bovem	vas	systema	Iovem
Abl.	bove	vase	systemăte	Iove
Voc.	bos	vas	systema	Iuppĭter

Plurālis				
Nom.	boves	vasa	systemăta	–
Gen.	boum	vasōrum	systemătum	–
Dat.	bubus (bobus)	vasis	systemătis	–
Acc.	boves	vasa	systemăta	–
Abl.	bubus (bobus)	vasis	systemătis	–
Voc.	boves	vasa	systemăta	–

Утворення латинських назв солей

Назви солей містять: назву катіона (на першому місці завжди в родовому відмінку однини), назву аніона (у називному відмінку однини).

1. Назва аніона солей кисневих кислот з найбільшим ступенем окислення виражається іменником чоловічого роду третьої відміни, який у називному відмінку однини закінчується на **-as** (у родовому відмінку однини на **-ātis**).

Наприклад:

Nominatīvus singulāris	**Genetīvus singulāris**
Natrii sulfas	Natrii sulfātis

Codeīni phosphas	Codeīni phosphātis

2. Назва аніона солей кисневих кислот з меншим ступенем окислення виражається іменником чоловічого роду третьої відміни, який у називному відмінку однини закінчується на **-is** (у родовому відмінку однини на **-ītis**).

Наприклад:

Nominatīvus singulāris	**Genetīvus singulāris**
Kalii arsēnis	Kalii arsenītis
Natrii nitris	Natrii nitrītis

Назви аніонів із закінченнями **-as**, **-is** є іменниками третьої відміни чоловічого роду (винятки з жіночого роду).

3. Назва аніона солей безкисневих кислот виражається іменником середнього роду другої відміни, який у називному відмінку однини закінчується на **-ĭdum** (у родовому відмінку однини закінчення **-i**).

Наприклад:

Nominatīvus singulāris	**Genetīvus singulāris**
Kalii iodĭdum	Kalii iodĭdi
Natrii bromĭdum	Natrii bromĭdi

4. Назви кислих солей утворюються від назв середніх солей приєднанням до назви аніона префікса **hydro-.**

Наприклад:

Natrii carbōnas	Natrii hydrocarbōnas

5. Назви основних солей утворюються від назв середніх солей приєднанням до назви аніона префікса **sub-**.

Наприклад:

Bismŭthi nitras	Bismŭthi subnitras

Латинські назви солей перекладають на українську мову іменниками з такими суфіксами:

-as (ātis) = ат:	sulfas, ātis, m	сульфат
-is (ītis) = іт, ит:	arsēnis, ītis, m	арсеніт

	nitris, ītis, m	нітрит
-ĭdum (i) = ід, ид:	sulfĭdum, i, n iodĭdum, i, n	сульфід йодид

Словотворення третьої відміни

Більшість іменників третьої відміни утворюється від дієслівних основ (інфекта і супіна). Найпродуктивніші типи утворення віддієслівних іменників:

1. Від основи супіна за допомогою суфікса **-tor, -sor** утворюються іменники чоловічого роду, що означають особу, яка діє:

condūco, duxi, ductum, ĕre – супроводжувати – conductor, ōris, m – кондуктор;

collĭgo, legi, lectum, ĕre – збирати – collector, ōris, m – збирач, з’єднувач;

comprĭmo, pressi, pressum, ĕre – збирати – compressor, ōris, m – стискач.

Цей тип латинського словотворення засвоївся в українській (англійській, німецькій, французькій, іспанській) мовах: новатор, раціоналізатор, індикатор, респіратор, конденсатор, телевізор та ін.

2. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-or** утворюються іменники чоловічого роду із значенням стану чи діяльності:

odōro, āvi, ātum, āre – пахнути – odor, ōris, m – запах;

caleo, ui, –, ēre – бути теплим – calor, ōris, m – теплота.

3. Від основи супіна за допомогою суфікса **-tio**, **-sio** утворюються іменники жіночого роду із значенням назви дії чи стану:

ago, egi, actum, ĕre – робити, діяти – actio, ōnis, f – діяльність, рух;

concipio, cepi, ceptum, ĕre – сприймати – conceptio, ōnis, f – сприйняття;

praecēdo, cessi, cessum, ĕre – йти попереду – praecessio, ōnis, f – передування, прецесія.

Іменники цього типу засвоєні новими мовами. У західноєвропейські мови слова ввійшли у формі основи: латинський називний відмінок однини – demonstratio – показ – родовий однини – demonstratiōnis – основа demonstration – порів. нім. die Demonstration, англ. – the demonstration, фр. – la démonstration. В українській мові латинським іменникам такого типу відповідають іменники жіночого роду на *-ція*: інфляція, еволюція.

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

4. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-(i)tāt** утворюється абстрактні іменники жіночого роду із значенням якості:

liber, ĕra, ĕrum – вільний, a, e – libertas, ātis, f – свобода;
verus, a, um – істинний, a, e – verĭtas, ātis, f – істина.

5. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-(i)tūdo** утворюються іменники жіночого роду із значенням властивості чи якості:

amplus, a, um – обширний, a, e – amplitūdo, ĭnis, f – величина;
longus, a, um – довгий, a, e – longitūdo, ĭnis, f – довжина.

6. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-tas** утворюються іменники жіночого роду, що означають якість:

universus, a, um – загальний, a, e – universĭtas, ātis, f – цілісність, сукупність;
humānus, a, um – людяний, a, e – humanĭtas, ātis, f – гуманізм, людяність.

7. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-men** утворюються іменники середнього роду із значенням засобу або наслідку дії:

nomĭno, āvi, ātum, āre – називати – nomen, ĭnis, n – назва, ім’я;
medĭco, āvi, ātum, āre – виготовляти, лікувати – medicāmen, ĭnis, n – засіб лікування, ліки.

8. Від основи іменника за допомогою форманта **-ālis**, **e** утворюються прикметники третьої відміни із значенням властивості, належності до чогось:

natūra, ae, f – природа – naturālis, e – природний, a, e;
locus, i, m – місце – locālis, e – місцевий, a, e;
natio, ōnis, f – нація, народ – nationālis, e – національний, a, e.

9. Від основи іменника за допомогою форманта **-āris**, **e** утворюються прикметники третьої відміни із значенням ознаки, якості, належності:

militia, ae,f – військова служба – militāris, e – військовий, a, e;
popŭlus, i, m – народ – populāris, e – народний, a, e.

10. Від дієслівних основ інфекта за допомогою форманта **-ĭlis**, **e** утворюються прикметники із значенням стану:

frango, fregi, fractum, ĕre – ламати, кришити – fragĭlis, e – ламкий, a, e, крихкий, a, e;
utor, uti, usus sum – користуватися – utĭlis, e – корисний, a, e.

11. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-bĭlis**, **e** утворюються прикметники зі значенням якості, можливості:

sto, steti, ātum, āre – стояти – stabĭlis, e – постійний, a, e.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De conditorĭbus Romae

Titus Livius, scriptor Romanōrum, fabŭlam de Romŭlo et Remo, conditorĭbus Romae, narrat. In Latio rex Numĭtor regnat. Amulius fratrem Numitōrem, regem Albae Longae, regno privat. Amulius quoque nepōtes Numitōris Romŭlum et Remum in flumĭne demergĕre iubet. Ministri regis Amulio non parent et puĕros parvŭlos in flumĭnis ripa ponunt. Ibi lupa puĕros invĕnit et nutrit. Postea pastor regius puĕros edŭcat. Puĕri paulātim adolescent. Pastor Romŭlo et Remo veritātem apĕrit. Fratres Amulium occīdunt et regnum avo Numitōri reddunt. Romŭlus postea rex civitātis fit et oppĭdum novum nomĭne Roma condit.

II. De patria nostra

Patria nostra Ucraīna (Roxolania) est terra Eurōpae. In patria nostra multae silvae sunt, quae bestiis abundant. Montes metalla contĭnent: aurum, argentum, ferrum. Campi fertĭles sunt. In patria nostra varia animalia habĭtant: tauri, vaccae cum vitŭlis, oves cum agnis, caprae cum haedis, gallīnae. Alia animalia in terra, alia in aēre, alia in aqua vivunt. In silvis betŭlae, fagi, fraxĭni et quercus sunt. In hortis nostris pruni, mali, cerāsi crescunt.Omnes incŏlae patriae nostrae impigre labōrant. Homĭnes terras perăgunt, altos montes supĕrant. Agricŏlae laetas segĕtes parant. Incŏlae terrae nostrae urbes magnas aedifĭcant. Nomĭna scriptōrum in patria nostra honorāta sunt. Poetae artes litterasque colunt et amoenitātem arvōrum cantant. Carmĭna poetārum multis hominĭbus patriae nostrae magnam delectatiōnem parant, ideo in ore et pectŏre homĭnum sunt. Poētae clari non modo patriam suam honōrant, sed genĕri humāno ornamenta sunt. Caput patriae nostrae Kiovia est. Kiovia est urbs magna et clara. Ibi multa et pulchra aedificia, templa, theatra et monumenta sunt.

II. De mari

Magna est pulchritūdo maris, magna utilĭtas. Aqua maris salsa est. Multa flumĭna in maria influunt. Rupes litŏrum maris saepe altae sunt. In mari multae plantae crescunt et mira animalia vivunt. Ităque poētae non

recte mare infecundum appellant. Natūra marium varia est: alia maria calĭda, alia frigĭda sunt. Inter Eurōpam et Afrĭcam est mare Internum. Multa maria Graecis et Romānis ignōta sunt. Deus flumĭnum et marium est Neptūnus.

III. De avĭbus

In silvis multae aves sunt. Aves alas habent. Plumae sunt quasi vestis avium. Vere voces multārum avium aures homĭnum delectant. Aves nonnullae nuntii sunt veris. Autumno aves in alias regiōnes avŏlant, nonnullae autem hiĕme in regionĭbus frigĭdis manent. Ibi saepe famem extrēmam tolĕrant.Ut leo rex bestiārum, ita aquĭla regīna avium est. Aquĭlam regīnam avium appellāmus, nam nulla avis aquĭlam robŏre supĕrat.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Білі сніги покривають вершини гір.
2. Наука і мистецтво процвітають у мирний час (під час миру), отже, мир – матір мистецтв.
3. Згода громадян зміцнює державу, незгода – руйнує.
4. Моря отримують назви або від провінцій, або від островів, або від держав.

Запам’ятайте такі латинські прислів’я і крилаті вислови:

1. **Salus popŭli suprēma lex est.** – *Благо народу – найвищий закон.* Ціцерон «Про закони», III, 3, 8**: Illis salus popŭli suprēma lex esto** – *Найвищим законом для них нехай буде благо народу.*
2. **Dura lex, sed lex.** – *Суворий закон, але – закон.*
3. **Repetitio mater studiōrum est.** – *Повторення – мати навчання.*
4. **Consuetūdo est altĕra natūra.** – *Звичка – друга природа.* Ціцерон «Про вище благо і вище зло», V, 25, 74: **Consuetudĭne quasi altĕra quaedam natūra efficĭtur. –** *Звичкою немовби створюється якась інша природа.* Арістотель, «Риторика», I, 11, 1370a.
5. **Amīcus Plato, sed magis amīca verĭtas est.** – *Платон мені друг, але істина дорожча.* Платон, «Федон», 91 c: Якщо ви мене послухаєте, то менше будете думати про Сократа, а більше про істину. Арістотель, «Нікомахова етика», I, 4, 1096: Наш обов’язок – віддати перевагу істині. Коментатор Арістотеля Аммоній у «Житті Арістотеля» пише: Сократ мені друг, але найближча подруга – істина.

6. **Amīci fures tempŏris sunt. –** *Друзі – викрадачі часу.*

7. **Quot capĭta, tot sententiae (sensus).** – *Скільки голів, стільки думок.* (Всяк імеєт свой ум голова – Г.Сковорода). Теренцій, «Форміон», II, 4, 14: **Quot homĭnes, tot sententiae** – *Скільки людей, стільки думок.* Горацій, «Сатири», II, 1, 26-27:

Cástor gáudet equís, ovó prognátus eódem
Púgnis: quót capitúm vivúnt, totidém studiórum
Mília…
Кастор – кіньми живе; його брат, що з яйця того ж вийшов, –
Боєм кулачним. Скільки голів – стільки й нахилів різних.
Переклад А.Содомори.

8. **O tempŏra, o mores!** – *О часи, о звичаї!* Ціцерон, «Промова проти Катіліни», I, 1.

9. **Ab imo pectŏre.** – *Від щирого серця.*

10. **Aurea mediocrĭtas.** – *Золота середина.* Формула практичної моралі, головні засади житейської філософії Горація (65-8 рр. до н.е.), які відображені в «Оді», II «До Ліцінія Мурени», 10, 9-10:

Aúreám quisquís mediócritátem
Díligit tutús caret óbsoléti
Sórdibús tectí caret ínvidénda
Sóbrius aúla.
Золотій середині хто довіривсь,
Той не стане жить ні в злиденній хижі,
Ні палацом він у людей не буде
Заздрість будити.
Переклад А.Содомори.

Пошуки «золотої середини» сприймаються як провідна ідея не лише Горація, а й усієї римської античності. За кожною одою Горація стоїть якась поетична тема чи філософська ідея з доробку античної Греції. Друга ода «До Ліцінія Мурени», 10 є математично стислим гімном на честь ідеально гармонійного піфагорейського світу, універсальні закони якого діють як у математиці та філософії, так і в поезії і навіть у щоденному житті.

11. **Alma mater.** – *Мати-годувальниця.*

12. **Sancta simplicĭtas.** – *Свята простота.*

13. **Ultĭma ratio regum.** – *Останній доказ королів.*

14. **Ars longa, vita brevis est. –** *Мистецтво вічне, життя коротке.*

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

15. **Mens sana in corpŏre sano.** – *Здорова думка – в здоровому тілі.* Ювенал (60-127) «Сатири», X, 356: **Órandúm (e)st ut sít mens sán(a) in córpore sáno.** – *Треба просити, щоб у здоровому тілі був здоровий дух.*

16. **Quod licet Iovi, non licet bovi.** – *Що дозволено Юпітерові, те не дозволено бикові.*

17. **Lege artis.** – *За законом мистецтва.*

18. **Panem et circenses!** – *Хліба і видовищ!*

19. **Urbi et orbi.** – *Місту (тобто Риму) і світові (формула благословення Папи Римського католицькому світу).*

Лексичний мінімум

Латинські слова

abundo, āvi, ātum, āre (+Abl.) – мати в достатку
accipio, cepi, ceptum, ĕre – отримувати
adolesco, olēvi (olui), ultum, ĕre – підростати, рости
aedifĭco, āvi, ātum, āre – будувати, споруджувати
aër, aëris, m – повітря
ala, ae, f – крило
Alba Longa, ae, f – Альба Лонга, найдавніше місто в Лації на південний схід від Рима
almus, a, um – годувальний, а, е
alter, ĕra, ĕrum – інший, а, е, один, а, е із двох
amoenĭtas, ātis, f – краса
Amulius, ii, m – Амулій, брат Нумітора
anĭmal, ālis, n – тварина
aperio, perui, pertum, īre – відкривати
apex, apĭcis, m – вершина
appello, āvi, ātum, āre – називати
ars, artis, f – мистецтво
arvum, i, n – нива, поле
aureus, a, um – золотий, а, е
auris, is, f – вухо, слух
avis, is, f – птах
avŏlo, āvi, ātum, āre – відлітати
avus, i, m – дід
betŭla, ae, f – береза

bos, bovis, m, f – віл, бик
brevis, e – короткий, а, е
caelestis, e – небесний, а, е
calĭdus, a, um – теплий, а, е
canto, āvi, ātum, āre – співати
capra, ae, f – коза
caput, ĭtis, n – голова, столиця
carmen, ĭnis, n – вірш, пісня
cerāsus, i, f – вишня
circenses, ium, m – видовище
civis, is, m, f – громадянин
civĭtas, ātis, f – держава
commūnis, e – спільний, а, е
condĭtor, ōris, m – засновник
condo, dĭdi, dĭtum, ĕre – засновувати
consuetūdo, ĭnis, f – звичка
contineo, tinui, tentum, ēre – містити, тримати
corpus, ŏris, n – тіло, корпус
cresco, crevi, cretum, ĕre – рости
delectatio, ōnis, f – насолода, задоволення
deleo, ēvi, ētum, ēre – руйнувати
demergo, mersi, mersum, ĕre – опускати, встромлювати, топити
discordia, ae, f – незгода
edŭco, āvi, ātum, āre – виховувати
extrēmus, a, um – крайній, я, є
fabŭla, ae, f – байка, легенда
fagus, i, f – бук
fames, is, f – голод
fertĭlis, e – урожайний, а, е
fio, factus sum, ĕri – ставатися, бувати
firmo, āvi, ātum, āre – зміцнювати
floreo, ui, –, ēre – цвісти
flumen, ĭnis, n – ріка
fons, fontis, m – джерело
frater, tris, m – брат
fraxĭnus, i, f – ясен
frigĭdus, a, um – холодний, а, е
fur, furis, m – злодій

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

generālis, e – основний, а, е
genus, ĕris, n – рід, вид
grandis, e – великий, а, е
gravis, e – важкий, а, е
haedus, i, m – козел
hiems, hiĕmis, f – зима
homo, ĭnis, m – людина
honorātus, a, um – поважний, а, е, шанований, а, е
honōro, āvi, ātum, āre – вшановувати, поважати
ibi – там
ideo – тому, з тієї причини
ignōtus, a, um – невідомий, а, е
impigre – невтомно
imus, a, um – внутрішній, я, є, найнижчий, а, е
infecundus, a, um – неврожайний, а, е
influo, fluxi, fluxum, ĕre – впадати, вливатися
invenio, veni, ventum, īre – знаходити
iubeo, iussi, iussum, ēre – наказувати, веліти
labor, ōris, m – праця, труд
laetus, a, um – щасливий, а, е, родючий, а, е
Latium, ii, n – Лацій, область поміж Тірренським морем, Етрурією та Кампанією
leo, ōnis, m – лев
lex, legis, f – закон
licet, licuit, ēre – дозволено, можна
litus, ŏris, n – берег моря
lupa, ae, f – вовчиця
magis – більше
malus, i, f – яблуня
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
mare, is, n – море
mater, tris, f – мати
mediocrĭtas, ātis, f – середина
mens, mentis, f – думка, розум
minister, tri, m – слуга
mirus, a, um – дивний, а, е
mons, montis, m – гора

monumentum, i, n – пам’ятник
mos, moris, m – звичай
narro, āvi, ātum, āre – розповідати
nepos, ōtis, m – онук, нащадок
Neptūnus, i, m – Нептун, бог моря
nix, nivis, f – сніг
nomen, ĭnis, n – назва, ім’я
non modo…, sed etiam – не тільки..., а й
novus, a, um – новий, а, е
nullus, a, um – ніякий, а, е, жодний, а, е
Numĭtor, ōris, m – Нумітор, легендарний правитель Альби Лонги, дід Ромула і Рема
nutrio, īvi, ītum, īre – годувати
occīdo, cīdi, cīsum, ĕre – вбивати
omnis, e – весь, вся, все
oppĭdum, i, n – місто
orbis, is, m – земна куля, світ
ornamentum, i, n – прикраса
os, oris, n – уста, рот
ovis, is, f – вівця
panis, is, m – хліб
pareo, ui, ĭtum, ēre (+Dat) – підкорятися
paro, āvi, ātum, āre – готувати
parvŭlus, a, um – маленький, а, е, крихітний, а, е
pastor, ōris, m – пастух
paulātim – потроху, поступово
pax, pacis, f – мир
pectus, ŏris, n – груди, серце
perăgo, ēgi, actum, ĕre – обробляти, рихлити
Plato, ōnis, m – Платон (427–347 рр. до н.е.), грецький філософ V ст. до н.е.
pluma, ae, f – пір’я
pono, posui, posĭtum, ĕre – класти
popŭlus, i, m – народ
privo, āvi, ātum, āre (+Abl) – позбавляти
provincia, ae, f – провінція
prunus, i, f – слива
puer, ĕri, m – хлопець, дитина

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

pulchritūdo, ĭnis, f – краса
quasi – немовби
quercus, us, f – дуб
quoque – також
quot…, tot – скільки..., стільки
ratio, ōnis, f – розум, думка
recte – правильно
reddo, dĭdi, dĭtum, ĕre –повертати
regīna, ae, f – цариця
regio, ōnis, f – район, регіон
regius, a, um – царський, а, е
regno, āvi, ātum, āre – правити, царювати
Remus, i, m – Рем, брат-близнюк Ромула
repetitio, ōnis, f – повторення
rex, regis, m – цар
ripa, ae, f – берег
robur, ŏris, n – сила
Romŭlus, i, m – Ромул, легендарний засновник Риму
rupes, is, f – скеля, скала
salsus, a, um – солоний, а, е
salūber, bris, bre – цілющий, а, е, здоровий, а, е
salus, ūtis, f – благо, добробут, здоров’я
sanctus, a, um – священний, а, е
sanus, a, um – здоровий, а, е
scriptor, ōris, m – письменник
seges, ĕtis, f – посів
sententia, ae, f – думка, вислів, судження
sidus, ĕris, n – сузір’я
simplicĭtas, ātis, f – простота
summus, a, um – найвищий, а, е
supĕro, āvi, ātum, āre – перевищувати, перемагати
suprēmus, a, um – найвищий, а, е
taurus, i, m – віл, бик
tego, texi, tectum, ĕre – покривати
tempus, ŏris, n – час
Titus Livius, i, ii, m – Тит Лівій (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.), римський письменник

tolĕro, āvi, ātum, āre – переносити, терпіти
ultĭmus, a, um – найвіддаленіший, а, е, останній, а, е
urbs, urbis, f – місто
ut…, ita – як..., так
utilĭtas, ātis, f – користь
vectīgal, ālis, n – прибуток, податок
ver, veris, n – весна
verĭtas, ātis, f – правда, істина
vestis, is, f – одяг
vitŭla, ae, f – телиця
vox, vocis, f – звук, голос

Українські слова

або... або – aut… aut
білий, а, е – albus, a, um
вершина – apex, ĭcis, m
громадянин – civis, is, m, f
держава – civĭtas, ātis, f
згода – concordia, ae, f
зміцнювати – firmo, āvi, ātum, āre
мир – pax, pacis, f
найвищий, а, е – summus, a, um
незгода – discordia, ae, f
отримувати – accipio, cepi, ceptum, ĕre
покривати – tego, texi, tectum, ĕre
провінція – provincia, ae, f
руйнувати – deleo, ēvi, ētum, ēre
сніг – nix, nivis, f
так, отже – ităque

Вправи

1. **Провідміняйте словосполучення:**
labor gravis (m) – важка праця; salus commūnis (f) – спільне благо; ars generālis (f) – основне мистецтво; sidus caeleste (n) – небесне сузір’я; vectīgal grande (n) – великий прибуток; fons salūber (m) – цілюще джерело.

П’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA)

2. Визначіть відмінкові форми і групу іменників третьої відміни:

carminĭbus, in apĭce, per carmĭna, sine delectatiōne, famium, ex aëre, trans montem, mentem, tempŏrum, apud aves, in pace, orbi, fluminĭbus, panem, per os, regiōnes, consuetudĭnis, in maria.

3. Знайдіть форму називного відмінка однини іменників третьої відміни за формою родового відмінка однини:

а) чоловічого і жіночого роду: aëris, amoenitātis, apĭcis, artis, auris, avis, civis, civitātis, consuetudĭnis, famis, furis, hiĕmis, leōnis, moris, nivis, pacis, ratiōnis, scriptōris;

б) середнього роду: animālis, capĭtis, carmĭnis, corpŏris, flumĭnis, genĕris, litŏris, maris, nomĭnis.

4. Утворіть форму називного відмінка множини:

tempus, ŏris, n; civis, is, m, f; repetitio, ōnis, f; regio, ōnis, f; homo, ĭnis, m; mare, is, n; litus, ŏris, n.

5. Визначіть, від яких латинських слів утворилися українські деривати:

альтернатива, апеляція, авіація, бревіарій, кантата, цивілізація, континент, ґенерація, гонорар, ментальність, монтаж, монумент, номінація, нуль, популярний, рація, репетиція, регіон, санаторій, урбанізація, утилізація.

6. Доберіть з української, англійської, німецької, французької та іспанської мов слова, що утворилися за допомогою латинських суфіксів -tor, -sor, -or, -tio, -sio. **Доповніть ними ряд:**

укр: лектор, ...
англ: lecturer, ...
нім: der Lektor, ...
фр: lecteur, ...
ісп: lector, ...

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

Non scholae, sed vitae discĭmus
Не для школи, а для життя вчимось

ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА

Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного стану (Imperfectum indicatīvi actīvi)

Imperfectum indicatīvi actīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-bā-** (для I–II дієвідмін) і **-ēbā-** (для III–IV дієвідмін) та особових закінчень:

Singulāris	**Plurālis**
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін в imperfectum indicatīvi actīvi:

Особа	**I**	**II**	**III**	**IV**
Singulāris				
1.	laudā-ba-m	docē-ba-m	leg-ēba-m	audi-ēba-m
2.	laudā-ba-s	docē-ba-s	leg-ēba-s	audi-ēba-s
3.	laudā-ba-t	docē-ba-t	leg-ēba-t	audi-ēba-t
Plurālis				
1.	lauda-bā-mus	doce-bā-mus	leg-ebā-mus	audi-ebā-mus
2.	lauda-bā-tis	doce-bā-tis	leg-ebā-tis	audi-ebā-tis
3.	laudā-ba-nt	docē-ba-nt	leg-ēba-nt	audi-ēba-nt

Відмінювання допоміжного дієслова sum, esse (бути)

Особа	**Singulāris**	**Plurālis**
1.	er-a -m	er-ā -mus
2.	er-a -s	er-ā -tis
3.	er-a -t	er-a -nt

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

Майбутній час (перший) дійсного способу активного стану (Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi)

Futūrum I (primum) indicatīvi actīvi утворюється:

а) для дієслів I-II дієвідмін додаванням до основи інфекта суфікса **-b-** і вставних тематичних голосних (див. praesens indicatīvi actīvi для III дієвідміни) та особових закінчень теперішнього часу:

Singulāris	Plurālis
1. **-o**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

б) для дієслів III-IV дієвідмін додаванням до основи інфекта суфікса **-a-** (для 1-ї особи однини) і суфікса **-ē-** (для всіх інших осіб) та особових закінчень минулого недоконаного часу:

Singulāris	Plurālis
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у futūrum I (primum) indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-b-o	docē-b-o	leg-a-m	audi-a-m
2.	laudā-b-i-s	docē-b-i-s	leg-e-s	audi-e-s
3.	laudā-b-i-t	docē-b-i-t	leg-e-t	audi-e-t
Plurālis				
1.	lauda-b-ĭ-mus	doce-b-ĭ-mus	leg-ē-mus	audi-ē-mus
2.	lauda-b-ĭ-tis	doce-b-ĭ-tis	leg-ē-tis	audi-ē-tis
3.	laudā-b-u-nt	docē-b-u-nt	leg-e-nt	audi-e-nt

Відмінювання допоміжного дієслова sum, esse (бути)

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	er-o	er-ĭ-mus
2.	er-i-s	er-ĭ-tis

3.	er-i-t	er-u-nt

Пасивний стан часів системи інфекта

Пасивний стан часів системи інфекта (**praesens, imperfectum, futūrum I (primum**) відрізняється від активного стану тільки особовим закінченням. Особливості утворення ті самі, що й в активному стані.

Особові закінчення часів системи інфекта пасивного стану:

Singulāris	**Plurālis**
1. **-or/-r**	1. **-mur**
2. **-ris**	2. **-mĭni**
3. **-tur**	3. **-ntur**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens, imperfectum, futūrum I (primum) indicatīvi passīvi:

Особа	**I**	**II**	**III**	**IV**
Praesens indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-or =laud-or	doce-or	leg-or	audi-or
2.	laudā-ris	docē-ris	leg-ĕ-ris	audī-ris
3.	laudā-tur	docē-tur	leg-ĭ-tur	audī-tur
Plurālis				
1.	laudā-mur	docē-mur	leg-ĭ-mur	audī-mur
2.	lauda-mĭni	doce-mĭni	leg-i-mĭni	audi-mĭni
3.	lauda-ntur	doce-ntur	leg-u-ntur	audi-u-ntur

Особа	**I**	**II**	**III**	**IV**
Imperfectum indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-ba-r	docē-ba-r	leg-ēba-r	audi-ēba-r
2.	lauda-bā-ris	doce-bā-ris	leg-ebā-ris	audi-ebā-ris
3.	lauda-bā-tur	doce-bā-tur	leg-ebā-tur	audi-ebā-tur
Plurālis				
1.	lauda-bā-mur	doce-bā-mur	leg-ebā-mur	audi-ebā-mur
2.	lauda-ba-mĭni	doce-ba-mĭni	leg-eba-mĭni	audi-eba-mĭni
3.	lauda-ba-ntur	doce-ba-ntur	leg-eba-ntur	audi-eba-ntur

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

Особа	I	II	III	IV
Futūrum I (primum) indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	laudā-b-or	docē-b-or	leg-a-r	audi-a-r
2.	lauda-b-ĕ-ris	doce-b-ĕ-ris	leg-ē-ris	audi-ē-ris
3.	lauda-b-ĭ-tur	doce-b-ĭ-tur	leg-ē-tur	audi-ē-tur
Plurālis				
1.	lauda-b-ĭ-mur	doce-b-ĭ-mur	leg-ē-mur	audi-ē-mur
2.	lauda-b-i-mĭni	doce-b-i-mĭni	leg-e-mĭni	audi-e-mĭni
3.	lauda-b-u-ntur	doce-b-u-ntur	leg-e-ntur	audi-e-ntur

Неозначена форма дієслова теперішнього часу пасивного стану (Infinitīvus praesentis passīvi):

I	II	III	IV
laudā-ri	docē-ri	leg-i	audī-ri

Особливості утворення часів системи інфекта

1. У дієсловах першої дієвідміни у першій особі однини теперішнього часу кінцевий голосний основи інфекта **-ā** зливається з особовим закінченням **-o** в одне **-o**.

2. У теперішньому часі в дієсловах третьої дієвідміни та у майбутньому часі в дієсловах першої та другої дієвідмін між основою (суфіксом) та особовим закінченням вставляються тематичні голосні: перед **-s**, **-t**, **-m** вставляється **-ĭ-**; перед **-r – -ĕ-**; перед **-n** – **-u-**.

3. У дієсловах четвертої дієвідміни в теперішньому часі в третій особі множини між основою і особовим закінченням вставляється **-u-**.

Висновки до теми «Часи системи інфекта»

Система інфекта містить:

1. praesens – теперішній час;
2. imperfectum – минулий час недоконаного виду;
3. futūrum I (primum) – майбутній час (перший).

Для цих часів характерні спільні ознаки:

а) утворення від однієї основи – основи інфекта (основи незавершеної дії);

б) однакові особові закінчення інфектного ряду.

Відмінність між цими часами виражається за допомогою суфіксів. Порівняйте таблиці:

Час	Основа	Суфікс	Особові закінчення
praesens	інфекта	–	інфектного ряду
imperfectum	інфекта	**-bā-** (I–II дієв.) **-ēbā-** (III–IV дієв.)	інфектного ряду
futūrum I (primum)	інфекта	**-b-** (I–II дієв.) **-a-**, **-ē-** (III–IV дієв.)	інфектного ряду

Синтаксис відмінків у пасивній конструкції

1. Для позначення знаряддя дії у пасивній конструкції вживається відмінок **ablatīvus instrumenti** (орудний знаряддя). Він відповідає на запитання чим?, яким знаряддям виконується дія? Наприклад: Monumenta homĭnum illustrium ***floribus*** ornantur. – Пам'ятники знатним людям прикрашають квітами.

2. Для позначення особи, яка діє, у пасивній конструкції вживається відмінок **ablatīvus auctōris** (орудний дійової особи), який вживається з прийменником ***a*** (***ab***). Він відповідає на запитання, хто виконує дію? і перекладається на українську мову називним відмінком однини у зв'язку з перекладом пасивної конструкції активною. Наприклад: Patria nostra ***a poētis*** laudātur. – Поети прославляють нашу батьківщину. (Наша батьківщина прославляється поетами).

Займенники (вказівні, відносні, зворотний)

1. Вказівні займенники (Pronomĭna demonstratīva)

До вказівних займенників належать:

а) ille, illa, illud – той, та, те (вказує на найвіддаленіший предмет);

б) iste, ista, istud – цей, ця, це; той, та, те (вказує на предмет поблизу особи);

в) is, ea, id – цей, ця, це; той, та, те; він, вона, воно;

г) hic, haec, hoc – цей, ця, це (вказує на предмет, який найближчий до того, хто говорить).

Вказівні займенники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни (чоловічий і середній рід за другою відміною, жіночий – за першою) з двома особливостями:

а) у родовому відмінку однини вони мають закінчення ***-īus*** (m, f, n);

б) у давальному відмінку однини закінчення ***-i*** (m, f, n).

Зразок відмінювання займенника is, ea, id:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	is (m), ea (f), id (n)	e-i (ii) (m), e-ae (f), e-a (n)
Gen.	e-īus (m, f, n)	e-ōrum (m, n), e-ārum (f)
Dat.	e-ī (m, f, n)	e-is (iis, is) (m, f, n)
Acc.	e-um (m), e-am (f), id (n)	e-os (m), e-as (f), e-a (n)
Abl.	e-ō (m, n), e-ā (f)	e-is (iis, is), (m, f, n)

2. Відносні займенники (Pronomĭna relatīva)

До відносних займенників належать: qui (m), quae (f), quod (n) – який, яка, яке; чий, чия, чиє; котрий, котра, котре.

Відмінювання відносних займенників qui (m), quae (f), quod (n):

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	qui (m), quae (f), quod (n)	qu-i (m), qu-ae (f), qu-ae (n)
Gen.	cu-īus (m, f, n)	qu-ōrum (m, n), qu-ārum (f)
Dat.	cu-ī (m, f, n)	qu-ĭbus (m, f, n)
Acc.	qu-em (m), qu-am (f), quod (n)	qu-os (m), qu-as (f), qu-ae (n)
Abl.	qu-ō (m, n), qu-ā (f)	qu-ĭbus (m, f, n)

3. Зворотний займенник (Pronōmen reflexīvum – sui (себе)

Casus	**Singulāris**
Nom.	–
Gen.	sui
Dat.	sibi
Acc.	se
Abl.	se

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De nummis Romanōrum

In multis Romanōrum nummis unā e parte Minervae caput, ex altĕra – navis imāgo erat. Ităque puĕri Romāni ludum, qui «caput aut navis» nominabātur, agēbant. Pro exemplo Marcus, nummum in terram iaciēbat et clamābat: «Navis!», sed nummus altĕra parte cadēbat.

Tum Lucius nummum iaciēbat iterumque «Navis!» clamābat; nunc autem nummus eā partē cadēbat, ubi imāgo navis erat. Ob eam rem Lucius victoriam reportābat.

Erant etiam alii nummi. In una parte eōrum littĕrae erant, quae verbum «ROMA» formābant, ex adversa parte – Victoriae deae imāgo, quae duos aut tres equos agēbat.

Nummi Romanōrum erant aēnei, argentei et aurei. Usitāti nummi apud Romānos erant: as, sestertius et denarius. As erat nummus aēneus, monēta minĭma. Nummus assē maior erat sestertius, id est libra. Quinque asses pares erant duōbus sestertiis; decem asses – denario. Denarius erat nummus argenteus.

II. De arte libraria Romae

Apud vetĕres Romānos opĕra scriptōrum a servis transcribebantur. Unus ex illis dictābat, relĭqui calămis, atramento tinctis, scribēbant. Ita uno tempŏre multa exemplaria librōrum parabantur. Alii libri erant in charta scripti, ex papyro parāta, alii in membrāna, ex corio facta.

Singŭlae pagĭnae, inter se conglutinātae, in umbilīcum volvebantur, unde libri appellabantur «volumĭna»; ea in scriniis servabantur. In foro Romāno erant multae tabernae bibliopolārum, ex quĭbus libri in ultĭmas terras imperii Romāni dimittebantur. Romae homĭnes divĭtes saepe cum summo studio magnas bibliothēcas sibi comparābant.

III. De Euclīde

Euclīdes Megarensis saepe Athēnas visitābat. In Athēnis sermōnes Socrătis audiēbat. Athenienses magnō odiō in Megarenses flagrābant. Cives Athenārum Megarensĭbus Athēnas visitāre vetābant. Incŏlae Athenārum dicēbant: «Si vir Megarensis in urben venĕrit, gravĭter puniētur.» At Euclīdes poenam gravem non timēbat. Mathematĭcus longam vestem muliĕbrem induēbat, caput velābat et Athēnas properābat, ubi cum Socrăte disputābat. Deinde, sub lucem, in longa veste muliebri et cum capĭte velāto Megăram revertebātur.

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

IV. Aetas aurea reddĭtur (Vergilius)

Nunc aetas magna atque nova incĭpit. Puer nascĭtur ac gens aurea venit. Mundus metū gravī liberabĭtur. Puer ille deōrum vitam accipiet deosque vidēbat et ipse videbĭtur ab illis. Mundum virtutĭbus antīquis reget. Simul atque laudes et facta parentis legĕre et virtūtem scire potĕrit, agri beāti fructus dulces hominĭbus omnĭbus parābunt. Remanēbunt tamen pauca scelĕra. Homĭnes mare navĭbus temptābunt et urbes muris cingent. Erunt etiam altĕra bella, atque itĕrum Trōiam Achilles magnus mittētur.

Ubi autem aetas fortis hunc puĕrum virum faciet, maria relinquentur a vectorĭbus, nec nautae pecuniae causā merces mutābunt. Agricŏla robustus tauros iugo liberābit; non rastris humus tangētur; omnis terra omnia feret.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Вчителі завжди хвалили, хвалять і будуть хвалити скромність старанних учнів.
2. Згода зміцнювала, зміцнює і буде зміцнювати дружбу громадян.
3. Дружба громадян зміцнювалась, зміцнюється і буде зміцнюватися згодою.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Clavus clavo pellĭtur.** – *Клин клином вибивають.*
2. **De te fabŭla narrātur.** – *Про тебе байка мовиться.*
3. **Tertium non datur.** – *Третього не дається.*
4. **Nullum pericŭlum sine pericŭlo vincĭtur.** – *Ніяка небезпека без небезпеки не перемагається.*
5. **Ferrum ferro acuĭtur.** – *Залізо гостриться залізом.*
6. **Avaritia neque copia, neque inopia minuĭtur. –** *Скупість не зменшується ні статками, ані нестатками.*
7. **Contraria contrariis curantur.** – *Протилежне лікується протилежним.*
8. **Diabŏlus non est tam ater, ac pingĭtur.** – *Не такий страшний чорт, як його малюють.*
9. **Quaerĭte et inveniētis.** – *Шукайте і знайдете.*
10. **Magna est verĭtas et praevalēbit.** – *Велика істина і вона переможе.*

11. **Aut inveniam viam, aut faciam.** – *Або знайду дорогу, або прокладу (її сам).*

12. **Qui semĭnat mala, metet mala.** – *Хто сіє зло, той зло і пожне.*

13. **Ut salūtas, ita salutaběris.** – *Як ти вітаєшся, так і тебе привітають.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

accipio, cepi, ceptum, ĕre – отримувати
Achilles, is, m – Ахілл, син Пелея і Фетіди, герой Троянської війни
acuo, acui, acūtum, ĕre – гострити
adversus, a, um – протилежний, а, е
aēneus, a, um – мідний, а, е
aetas, ātis, f – вік
ager, gri, m – поле, земля
ago, ēgi, actum, ĕre – вести, діяти, гнати
alter, ĕra, ĕrum – другий, а, е, інший, а, е
alter, ĕra, ĕrum – один із двох, інший, а, е
apud (Acc) – у, серед
argenteus, a, um – срібний, а, е
as, assis, m – ас, римська монета, дорівнює 327,45 г
ater, tra, trum – темний, а, е, страшний, а, е
Athēnae, ārum, f – Атени (Афіни), центр Аттіки
atramentum, i, n – чорнило
aureus, a, um – золотий, а, е
avaritia, ae, f – скупість
beātus, a, um – процвітаючий, а, е, щасливий, а, е
bibliopōla, ae, m – книготорговець
cado, cecĭdi, casūrus, ĕre – падати
calămus, i, m – перо
caput, ĭtis, n – голова
castīgo, āvi, ātum, āre – карати
centum – сто
cingo, cinxi, cinctum, ĕre – оточувати, оперізувати
clamo, āvi, ātum, āre – кричати
clavus, i, m – клин, цвях
compăro, āvi, ātum, āre – порівнювати, готувати

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

conglutinātus, a, um – склеєний, а, е
contrarius, a, um – протилежний, а, е
copia, ae, f – кількість, багатство
corium, ii, n – шкіра
curo, āvi, ātum, āre – лікувати, турбуватися
decem – десять
deinde – потім, згодом
denarius, ii, m – денарій, римська срібна монета, дорівнює 10 або 16 асам
diabŏlus, i, m – чорт, диявол
dico, dixi, dictum, ĕre – говорити
dicto, āvi, ātum, āre – читати вголос, диктувати
dimitto, dimīsi, dimissum, ĕre – розсилати
dispŭto, āvi, ātum, āre – вести розмову, сперечатися
dives, ĭtis – багатий, а, е
dulcis, e – солодкий, а, е, свіжий, а, е
duo, duae, duo – два
emendo, āvi, ātum, āre – виправляти
Euclīdes, is, m – Евклід (444–369 рр. до н.е.), засновник Меґарської філософської школи, учень Сократа, математик, творець наукової геометрії V–IV ст. до н.е.
exemplum, i, n – приклад; **pro exemplo** – наприклад
fabŭla, ae, f – байка, леґенда
facio, feci, factum, ĕre – робити
factum, i, n – факт, вчинок, дія
factus, a, um – виготовлений, а, е
fero, tuli, latum, ferre – нести, носити
flagro, āvi, ātum, āre – горіти, палати
formo, āvi, ātum, āre – утворювати, формувати
fortis, e – хоробрий, а, е, суворий, а, е
fructus, us, m – плід, користь
gens, gentis, f – народ
gravis, e – важкий, а, е
gravĭter – важко
humus, i, f – земля, грунт
iacio, ieci, iactum, ĕre – кидати
imāgo, ĭnis, f – зображення, картина

incipio, cepi, ceptum, ĕre – починати
induo, dui, dūtum, ĕre – одягати
inopia, ae, f – бідність
invenio, veni, ventum, īre – знаходити
ităque – отже, таким чином
itĕrum – ще раз, знову, з іншого боку
iugum, i, n – ярмо
laus, laudis, f – хвала, слава, честь, подвиг
liber, bri, m – книжка
libĕro, āvi, ātum, āre – звільняти
libra, ae, f – римський фунт, дорівнює 327,45 г
librarius, a, um – книжковий, а, е
ludus, i, m – гра
maior, maius – більший, а, е
mare, is, n – море
mathematĭcus, i, m – математик
Megăra, ae, f – Меґара, місто на заході від Атен (Афін)
Megarensis, e – меґарський, а, е
membrāna, ae, f – тонкий пергамент
merces, ēdis, f – плата, винагорода, підкуп
meto, messui, messum, ĕre – жати
metus, us, m – страх
Minerva, ae, f – Мінерва, богиня, покровителька наук і мистецтв, ремесел, війни
minĭmus, a, um – найменший, а, е
minuo, minui, minūtum, ĕre – зменшувати
mitto, misi, missum, ĕre – посилати
monēta, ae, f – монета, гроші
muliebris, e – жіночий, а, е
mundus, i, m – світ, всесвіт
murus, i, m – стіна, захист
muto, āvi, ātum, āre – змінюватися, перетворювати, покращувати, відтискати
narro, āvi, ātum, āre – розповідати
nascor, natus sum, nasci – народжуватися, виникати
navis, is, f – корабель, судно
nomĭno, āvi, ātum, āre – називати
nummus, i, m – монета, гроші

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

nunc – тепер
ob eam rem – з тієї причини
odium, ii, n – ненависть
omnis, e – кожний, а, е, всякий, а, е, увесь, цілий, а. е
opus, ĕris, n – твір
oro, āvi, ātum, āre – просити, благати
pagĭna, ae, f – сторінка
papyrus, i, m – папірус
par, paris – рівний, а, е
parātus, a, um – виготовлений, а, е
parens, entis, m, f – родоначальник, засновник, родич
paro, āvi, ātum, āre – готувати, наживати
pars, partis, f – частина
paucus, a, um – малий, а, е, нечисленні, декотрі, деякі, дехто, декілька
pello, pepŭli, pulsum, ĕre – бити, вибивати
pericŭlum, i, n – небезпека
pingo, pinxi, pictum, ĕre – малювати, зображати
poena, ae, f – кара
possum, potui, posse – могти
praevaleo, ui, –, ēre – мати перевагу, бути сильним
propĕro, āvi, ātum, āre – спішити
puer, ĕri, m – дитина, хлопець
punio, īvi, ītum, īre – карати
quinque – п’ять
raster, tri, m – мотика
rego, rexi, rectum, ĕre – керувати, управляти
relinquo, liqui, lictum, ĕre – залишати, дозволяти, кидати
relĭquus, a, um – інший, а, е, решта
remaneo, nsi, nsum, ēre – залишатися, зберігатися
reporto, āvi, ātum, āre – нести назад, здобувати;
revertor, rti, rti (reversus sum) – повертатися
robustus, a, um – сильний, а, е
salūto, āvi, ātum, āre – вітати
scelus, ĕris, n – злочин, підступ
scio, īvi, ītum, īre – знати
scrinium, ii, n – скриня

scriptor, ōris, m – письменник
scriptus, a, um – написаний, а, е
semĭno, āvi, ātum, āre – сіяти
sermo, ōnis, m – бесіда, розмова
servo, āvi, ātum, āre – зберігати
servus, i, m – раб
sestertius, ii, m – сестерцій, римська срібна монета, до 217 р. до н.е. дорівнювала 2,5 асам, пізніше 4 асам
signum, i, n – знак, сиґнал, зображення
simul – одночасно, разом, спільно
singŭlus, a, um – окремо взятий, а, е
Socrătes, is, m – Сократ (469–399 рр. до н.е.), грецький філософ
solus, a, um – тільки один, а, е, єдиний, а, е
taberna, ae, f – ятка, крамничка
tam – настільки
tango, tetĭgi, tactum, ĕre – доторкатися, зачіпати
taurus, i, m – віл, бик
tempto, āvi, ātum, āre – доторкатися, випробовувати
timeo, ui, –, ēre – боятися
tinctus, a, um – змочений, а, е
transcrībo, scripsi, scriptum, ĕre – переписувати
tres, tria – три
Troia, ae, f – Троя, місто у Малій Азії, розташоване на півострові Гіссарлик
ubi – коли
ultĭmus, a, um – найвіддаленіший, а, е, останній, я, є
umbilīcus, i, m – середина, центр
unde – звідти
urbs, urbis, f – місто
usitātus, a, um – загальновживаний, а, е
ut..., ita – як..., так
vector, ōris, m – мореплавець
velo, āvi, ātum, āre – покривати
venio, veni, ventum, īre – приходити
verĭtas, ātis, f – істина
vestis, is, f – одяг
vetus, ĕris – старий, а, е
victoriam reportāre – приносити перемогу

ШОСТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA)

vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
vir, i, m – чоловік
virtus, ūtis, f – сила, мужність
virtūtes, um, f – героїчні подвиги, доблесні справи
visĭto, āvi, ātum, āre – відвідувати
volvo, volvi, volūtum, ĕre – обертати, крутити

Українські слова

вчитель – magister, tri, m
громадянин – civis, is, m, f
дружба – amicitia, ae, f
завжди – semper
згода – concordia, ae, f
зміцнювати – firmo, āvi, ātum, āre
скромність – modestia, ae, f
старанний, а, е – studiōsus, a, um
учень – discipŭlus, i, m

Вправи

1. Продовжіть відмінювання дієслів:

а) в imperfectum indicatīvi actīvi:

clamāre I	timēre II	dicĕre III	punīre IV
clamābam	timēbam	dicēbam	puniēbam

б) в futūrum I indicatīvi actīvi:

narrāre I	praevalēre II	vincĕre III	sentīre IV
narrābo	praevalēbo	vincam	sentiam

2. Провідміняйте дієслова в praesens, imperfectum, futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi:

salutāre I – вітати; exercēre II – вправляти; scribĕre III – писати; invenīre IV – знаходити.

3. Визначіть часові форми дієслів і перекладіть українською мовою:

emendor, flagrabāmus, formātur, induuntur, metētis, minuebantur, nominabĕris, ages, castigātur, comparābis, curāmur, dimittit, disputamĭni, pellĭtur, servabātur.

4. Провідміняйте словосполучення:

ea imāgo praeclāra (f) – те прекрасне зображення
qui iuvĕnis nobĭlis (m) – який благородний юнак
id nomen immortāle (n) – те безсмертне ім'я.

5. Від яких латинських слів походять українські деривати:

акція, аврипігмент, каламар, декларація, контрактний, декан, денарій, диспут, ґравітація, градус, мембрана, монета, номінал, опера, оператор, партія, превалювати, пеня, реліквія, релікт, скриня, скрипторій, сиґнал, сиґналізація, ультиматум, ветеран, візит, візитація, валюта.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

Radīces litterārum amārae sunt, fructus dulces
Коріння науки – гірке, плоди – солодкі

ІМЕННИК. ЧЕТВЕРТА І П'ЯТА ВІДМІНИ (NOMEN SUBSTANTĪVUM. DECLINATIO QUARTA ET QUINTA)

Іменники четвертої відміни (Declinatio quarta)

До четвертої відміни належать іменники чоловічого і середнього роду з основою на **-ŭ**. У називному відмінку однини іменники чоловічого роду закінчуються на **-us** , середнього роду на **-u**. Практичною ознакою відміни є закінчення родового відмінка однини **-us** (m, n).

Наприклад:

casus, us, m – випадок, відмінок
usus, us, m – вживання, досвід
contractus, us, m – контракт
genu, us, n – коліно, рід
cornu, us, n – ріг, фланг
veru, us, n – дротик.

Винятки:

До четвертої відміни належать деякі іменники жіночого роду на **-us**, як наприклад:

acus, us, f – голка
manus, us, f – рука
nurus, us, f – невістка
quercus, us, f – дуб
tribus, us, f – триба, район
domus, us, f – дім
anus, us, f – стара жінка
portĭcus, us, f – колонада, портик
socrus, us, f – свекруха
pinus, us, f – сосна
Idus, uum, f – Іди (13 або 15 число місяця)

Зразок відмінювання іменників четвертої відміни:

fructus, us, m – плід, фрукт; cornu, us, n – ріг

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	fruct -us, corn -u	fruct -us, corn -ua
Gen.	fruct -us, corn -us	fruct -uum, corn-uum
Dat.	fruct -ui, corn -u	fruct -ĭbus, corn -ĭbus
Acc.	fruct -um, corn -u	fruct -us, corn-ua

Abl.	fruct -u, corn -u	fruct -ībus, corn -ībus
Voc.	fruct -us, corn -u	fruct -us, corn-ua

Відмінювання іменника domus, us, f:

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	dom -us	dom -us
Gen.	dom -us	dom -uum (dom -ōrum)
Dat.	dom -ui	dom -ībus
Acc.	dom -um	dom -os
Abl.	dom -o	dom -ībus
Voc.	dom -us	dom -us

Деякі форми іменника **domus** вживаються у значенні прислівників місця: **domum** – додому; **domo** – з дому; **domi –** вдома.

У давальному і орудному відмінках множини закінчення **-ŭbus** мають такі іменники:

artus, us, m – член, сустав
tribus, us, f – триба, район
lacus, us, m – озеро
quercus, us, f – дуб
specus, us, m – печера

Іменники quercus, us, f – дуб і specus, us, m – печера в давальному й орудному відмінках множини можуть мати паралельні форми **-ībus** та **-ŭbus**.

Nota bene! Запам’ятайте! Закінчення **-us** у називному відмінку однини широко вживається у латинській мові. Це закінчення мають іменники чоловічого роду другої відміни, іменники жіночого і середнього роду третьої відміни, а також іменники чоловічого роду четвертої відміни. Тому при відмінюванні іменників слід звертати увагу на закінчення родового відмінка однини.

Четверта відміна іменників – продуктивна для української мови. Українські слова, які закінчуються на *-кт*, *-(и)т*, *-с*, – запозичені з латинської мови. Наприклад: акт, факт, конспект, проспект, авдит, культ, апарат, контракт, курс, прогрес, регрес, конгрес, тракт, формат, об’єкт, суб’єкт, проект, інтелект, магістрат, препарат, прес, реквізит, манускрипт, атрибут та інші.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

Іменники п’ятої відміни (Declinatio quinta)

До п’ятої відміни належать іменники жіночого роду з основою на **-ē**. У називному відмінку однини іменники п’ятої відміни закінчуються на **-es**.

Практичною ознакою п’ятої відміни є закінчення **-ēi (-ĕi)** у родовому відмінку однини.

Наприклад:

series, ēi, f – низка, серія
species, ēi, f – явище, вид, ідея
planities, ēi, f – рівнина, долина
fides, ei, f – віра
spes, spei, f – надія
res, rei, f – справа, річ.

Винятки.

До п’ятої відміни належать два іменники чоловічого роду:

1. **dies, diēi, m, f** – день (dies, ēi, f у значенні термін, строк – жіночого роду), наприклад: dies certa (певний день), dies constitūta (встановлений день), але dies festus (святковий день);
2. **meridies, ēi, m** – полудень, південь.

Іменники **res** і **dies** мають однину і множину. Всі інші іменники або зовсім не відмінюються у множині, або мають лише називний і знахідний відмінки.

Зразок відмінювання іменників п’ятої відміни:

res, rei, f; dies, ēi, m, f

Casus	**Singulāris**	**Plurālis**
Nom.	r -es, di-es	r -es, di-es
Gen.	r -ei, di-ēi	r -erum, di-ērum
Dat.	r -ei, di-ēi	r -ebus, di-ēbus
Acc.	r-em, di-em	r -es, di-es
Abl.	r -ē, di-ē	r -ebus, di-ēbus
Voc.	r -es, di-es	r-es, di-es

У родовому та давальному відмінках однини «**e**» між двома голосними зберігає свою довготу: diēi, але fiděi.

Словосполучення з іменником res, rei, f – справа, річ:

res publĭca – суспільна справа, республіка, держава
res secundae (plur.) – сприятливі обставини, щастя
res adversae (plur.) – несприятливі обставини, нещастя
res gestae (plur.) – здійснені обставини, подвиг
res novae (plur.) – нові обставини, державний переворот
res bonae (plur.) – цінні речі, цінності
res summae (plur.) – найважливіші справи, верховна влада
res frumentaria – продукти
res rustĭca – сільське господарство
res divīnae (plur.) – релігія
res familiāris – майно
scriptor rerum gestārum – історик
de rerum natūra – про природу речей.

Словосполучення з іменником dies, ēi, m, f – день:

dies ater – чорний день
dies natālis – день народження
diem vidēre – народитися
in dies – з дня на день
cum die – з приходом дня
dies tranquillus – погода
ad certam diem – у встановлений термін.

Деякі іменники п’ятої відміни мали дублети в першій і третій відмінах:

canities, ēi,f – canitia, ae, f – сивина
materies, ēi,f – materia, ae, f – матерія, речовина
luxuries, ēi,f – luxuria, ae, f – розкіш
plebes, ei, f – plebs, plebis, f – плебс, простий народ.

Словотворення четвертої та п’ятої відмін

Більшість іменників четвертої відміни, зокрема тих, що означають стан, дію, відчуття, утворюються від основи супіна за допомогою формантів **-tus**, **-sus**, **-xus**:

audio, īvi, ītum, īre – слухати – audītus,us, m – слух
sto, steti, statum, āre – стояти – status,us, m – стан, положення
sentio, sensi, sensum, īre – відчувати – sensus, us, m – відчуття
plecto, plexi, plexum, ĕre – плести – plexus, us, m – сплетіння.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

Більшість іменників п’ятої відміни утворюються за допомогою формантів **-ies**, **-ities** і вказують на якість:

durus, a, um – твердий, a, e – durities, ēi, f – твердість
amārus, a, um – гіркий, a, e – amarities, ēi, f – гіркота
planus, a, um – рівний, a, e – planities, ēi, f – площина, рівнина
pauper, ĕris – бідний, a, e – pauperies, ēi, f – бідність.

Таблиця відмінкових закінчень п’яти відмін іменників

SINGULĀRIS												
Відмі-на	I	II		III						IV		V
Рід	f	m	n	приголосна m, f, n		голосна n, (f)		мішана m, f, n		m	n	f
Nom.	a	us, er, ir	um	різні (m, f)	різні (n)	e, al, ar (n)	is (f)	is, es, x, s (m, f)	s (n)	us	u	es
Gen.	ae	i	i	is	is	is	is	is	is	us	us	ei
Dat.	ae	o	o	i	i	i	i	i	i	ui (u)	ui (u)	ei
Acc.	am	um	um	em	n = Nom.	e, al, ar	im	em	n = Nom.	um	u	em
Abl.	ā	ō	ō	ē	ē	ī	ī	ē	ē	ū	ū	ē
Voc.	a	e, er	um	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.	= Nom.

PLURĀLIS												
Від-міна	I	II		III						IV		V
Рід	f	m	n	приголосна m, f, n		голосна n, (f)		мішана m, f, n		m	n	f
Nom.	ae	i	a	es (m,f)	a (n)	ia (n)	es (f)	es (m,f)	a (n)	us	ua	es
Gen.	ārum	ōrum	ōrum	um	um	ium	ium	ium	ium	uum	uum	ērum
Dat.	is	is	is	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ēbus
Acc.	as	os	a	es	a	ia	es	es	a	us	ua	es
Abl.	is	is	is	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ĭbus	ēbus
Voc.	ae	i	a	es	a	ia	es	es	a	us	ua	es

Займенники (особові, вказівні, неозначені, заперечні)

A. Особові займенники (Pronomĭna personalia):

ego – я; tu – ти; nos – ми; vos – ви

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	ego, tu	nos, vos
Gen.	mei, tui	nostri (nostrum), vestri (vestrum)
Dat.	mihi, tibi	nobis, vobis
Acc.	me, te	nos, vos
Abl.	me, te	nobis, vobis
Voc.	ego, tu	nos, vos

Nota bene! Запам'ятайте!
mecum – зі мною; tecum – з тобою;
nobiscum – з нами; vobiscum – з вами.

Б. Вказівні займенники (Pronomĭna demonstratīva):
hic (m), haec (f), hoc (n) – цей, ця, це

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	hic (m), haec (f), hoc (n)	hi (m), hae (f), haec (n)
Gen.	huius (m,f, n)	horum (m, n), harum (f)
Dat.	huic (m, f, n)	his (m, f, n)
Acc.	hunc (m), hanc (f), hoc (n)	hos (m), has (f), haec (n)
Abl.	hoc (m, n), hac (f)	his (m, f, n)
Voc.	hic, haec, hoc	hi (m), hae (f), haec (n)

В. Неозначені займенники (Pronomĭna indefinīta):
quidam (m), quaedam (f), quoddam (n) – якийсь, якась, якесь

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	quidam (m), quaedam (f), quoddam (n)	quidam (m), quaedam (f), quaedam (n)
Gen.	cuiusdam (m, f, n)	quorundam (m, n), quarundam (f)
Dat.	cuīdam (m, f, n)	quibusdam (m, f, n)
Acc.	quendam (m), quandam (f), quoddam(n)	quosdam (m), quasdam(f), quaedam(n)
Abl.	quōdam (m, n), quādam (f)	quibusdam (m, f, n)
Voc.	quidam (m), quaedam (f), quoddam (n)	quidam (m), quaedam (f), quaedam (n)

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

Г. Заперечні займенники (Pronomĭna negatīva):

nemo – ніхто; nihil – ніщо

Casus	Singulāris	
Nom.	nemo	nihil
Gen.	nullīus (nemĭnis)	nullīus rei (nihĭli)
Dat.	nemĭni (nulli)	nulli rei
Acc.	nemĭnem	nihil (nil, nihĭlum)
Abl.	nullo (nemĭne)	nullā rē (nihĭlo)
Voc.	nemo	nihil

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De amicitia

Libĕri matrem rogant: «Mater, multae et pulchrae fabŭlae tibi notae sunt. Narra nobis fabŭlam!». Tum mater: «Si vobis, – inquit, – fabŭlae meae placent, de duōbus amīcis hodie vobis narrābo. Tacēte!»

Duo amīci per silvam ingentem ambulābant. Subĭto procul ursum magnum vidēbant. Sextus gradu celĕri fugit et arbŏrem ascendit. Publius solus manet et mortem ante ocŭlos habet; sed magistri verba memoriā tenet: «Ursus mortuōrum corpŏra non attingit». Ităque in terra ut mortuus se prosternit spiritumque contĭnet. Ursus adveniēbat, corpus Publii spectābat, sed homĭnem mortuum putābat et intactum relinquēbat. Ita casu felīci puĕri pericŭlo liberabantur. Tum Sextus per iocum amīcum interrogābat: «Quid tibi ursus in aurem dicēbat?» Et Publius: «Proverbium pulchrum: amīcus certus in re incerta cernĭtur».

Libĕri matri gratias agēbant et mater: «Et vos, libĕri, – inquit, proverbium aliud memoriā tenēte: res secundae amīcos parant, sed res adversae amīcos probant».

II. De mutatiōne rerum

Nemo nostrum idem in senectūte, qui erat iuvĕnis. Nemo est mane, qui erat pridie. Corpŏra nostra flumĭnis more rapiuntur: quidquid vides, currit cum tempŏre, nihil ex his, quae vidēmus, manet. Hoc est, quod ait Heraclītus: «In idem flumen bis non descendĭmus». Manet idem flumĭnis nomen, aqua transmissa est (Senĕca).

III. De Alexandro Macedonio

Fortūna Philippo, Macedŏnum regi, uno die tres iucundas res donābat. Regis aurīga in Olympiis vincēbat; unus e Macedŏnum ducĭbus acri impĕtu hostium exercĭtum superābat; valĭdus filius, Alexander, regi natus erat. Tum sacerdōtes Philippo dicēbant: «Omĭna Alexandro secunda sunt. Infans tuus, inter victorias natus, magna faciet: omnes hostes vincet, regnum tuum augēbit. Alexandri fama per orbem terrārum volābit».

Philippus sacerdōtum omĭna magno gaudio accipiēbat. Alexandri autem vires in dies crescēbant, quod puer corpus suum saepe exercēbat. Ita valĭdus et fortis adulescens erat.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. У римлян були такі назви днів: день Сонця, день Місяця, день Марса, день Меркурія, день Юпітера, день Венери, день Сатурна.

2. Скільки днів, стільки й випадків долі.

3. Деякі громадяни в щасті зберігають спокійний розум, а в нещасті – сильну душу.

4. Біг життя – короткий, слави – вічний.

5. На знаменах римських військ були слова: «Сенат і римський народ».

6. Латинська мова довго була у широкому вжитку серед народів Європи.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Usus est optĭmus magister.** – *Досвід – найкращий учитель.* Ціцерон, «Промова на захист Рабірія», IV, 9.

2. **Natūra incĭpit, ars dirĭgit, usus perfĭcit.** – *Природа починає, мистецтво спрямовує, досвід завершує.*

3. **Longae sunt regĭbus manus.** – *У царів довгі руки.*

4. **E fructu arbor cognoscĭtur.** – *Дерево пізнається з плоду*.

5. **Amīcus verus amōre, more, ore, re cognoscĭtur.** – *Вірний друг пізнається з любові, з поведінки, з мови і зі справ.*

6. **Dies diem docet.** – *Один день навчає інший.* Коротке формулювання думки у вірші Публілія Сіра («Сентенції», 123): Discípulus est prióris posteriór dies. – Наступний день – учень попереднього дня.

7. **Nulla dies sine linea.** – *Жодного дня без рядка.* Пліній Старший (23-79 рр.) у «Природничій історії», XXXV, 36, 10 повідомляє, що грецький художник Апеллес (IV ст. до н.е.) мав звичку – щодня малювати на картині бодай одну лінію.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

8. **Pax huic domui.** – *Мир цьому дому.*

9. **Ést modus ín rebús; sunt cérti dénique fínes.** – *Все має міру якусь, повсюди межі є певні.* Горацій, «Сатири», II, 1, 106.

Переклад А.Содомори.

10. **Omnia mea mecum porto.** – *Все своє ношу з собою.*

11. **Suum cuīque.** – *Кожному своє.* Положення римського права – кожному належить те, що належить за правом.

12. **Ex nihĭlo nihil fit.** – *З нічого ніщо не виникає.* Парафраза основного положення епікурейської філософії у Лукреція «Про природу речей», I, 145:

Núllam r(em) é nihiló fierí divínitus únquam.

З *волі богів, із нічого ніщо народитись не може.*

Переклад А.Содомори.

13. **Quisque est faber suae fortūnae.** – *Кожен – творець своєї долі.* Ці слова належать Аппієві Клавдієві (IV-III ст. до н.е.), першому авторові латинської прози, відомому політичному діячеві, який побудував перший у Римі водопровід і Аппієву дорогу, що пролягала від Капуї до Риму.

14. **Carpe diem!** – *Лови момент!* Девіз епікурейської філософії, про який згадує Горацій у першій книзі «Од», I, «До Левконої», 11:

Spém longám resecés. Dúm loquimúr, fúgerit ínvida
Áetas: cárpe diém, quám minimúm crédula póstero.
Довгу мрію діли: заздрісний час, поки говорим тут,
Вже у безвість летить. День цей лови! У майбуття – не вір.

Переклад А.Содомори.

15. **Contra spem spero.** – *Без надії сподіваюсь.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

accipio, cēpi, ceptum, ĕre – сприймати, одержувати
acer, cris, cre – сильний, а, е
adulescens, entis, m, f – юнак, дівчина
advenio, vēni, ventum, īre – підходити
aequus, a, um – рівний, а,е, спокійний, а,е
ait – каже
Alexander, dri, m – Олександр Великий, цар Македонії (356–323 рр. до н.е.)

alius, alia, aliud – інший, а, е
ambŭlo, āvi, ātum, āre – гуляти
amor, ōris, m – любов
anĭma, ae, f – душа
ante (+Acc) – перед
arbor, ŏris, f – дерево
ascendo, ndi, nsum, ĕre – підніматись
attingo, tĭgi, tactum, ĕre – доторкатися, чіпати
augeo, auxi, auctum, ēre – збільшувати, збагачувати
aurīga, ae, m – візник
auris, is, f – вухо
casus, us, m – випадок
celer, ĕris, ĕre – швидкий, а, е
cerno, crevi, cretum, ĕre – пізнавати
certus, a, um – вірний, а, е, певний, а, е
contineo, tinui, tentum, ēre – стримувати, містити
cresco, crevi, cretum, ĕre – рости
curro, cucurri, cursum, ĕre – бігти
cursus, us, m – біг, марш
descendo, ndi, nsum, ĕre – входити, зануритись
dirĭgo, rexi, rectum, ĕre – спрямовувати
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
dux, ducis, m – полководець
exerceo, cui, cĭtum, ēre – тренувати
exercĭtus, us, m – військо
faber, bri, m – творець
fama, ae, f – чутка, плітка
felix, īcis – щасливий, а,е
filius, ii, m – син
flumen, ĭnis, n – ріка
fortis, e – хоробрий, а, е
fructus, us, m – плід
fugio, fugi, fugitūrus, ĕre – втікати
gaudium, ii, n – радість
gradus, us, m – ступінь, крок
gratias agĕre – дякувати
hodie – сьогодні
hostis, is, m – ворог
idem, eădem, idem – той самий, а, е

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

impĕtus, us, m – наступ, напад
incertus, a, um – ненадійний, а, е, непевний, а, е
incipio, cēpi, ceptum, ĕre – починати
infans, infantis, m, f – дитина, немовля
inquam, inquit – казати, говорити
intactus, a, um – недоторканий, а, е, цілий, а, е
interrŏgo, āvi, ātum, āre – питати
iocus, i, m – жарт, насмішка
iucundus, a, um – щасливий, а, е, приємний, а, е
Iuppĭter, Iovis, m – Юпітер, верховний бог
iuvĕnis, e – молодий, а, е
libĕri, ōrum, m – діти
libĕro, āvi, ātum, āre – звільняти
linea, ae, f – лінія, риска
Luna, ae, f – Луна, богиня місяця
Macĕdo, ŏnis, m – македонець
Macedonius, a, um – македонський, а, е
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
Mars, Martis, m – Марс, бог війни у давньоримській мітології (міфології)
mater, tris, f – мати
memoriā tenēre – пам'ятати
mens, mentis, f – думка, розум
Mercurius, ii, m – Меркурій, вісник богів
modus, i, m – міра, спосіб
mors, mortis, f – смерть
mos, moris, m – поведінка, звичай
mutatio, ōnis, f – зміна
natus, a, um – народжений, а, е
nomen, ĭnis, n – назва
nonnullus, a, um – деякий, а, е
notus, a, um – відомий, а, е
ocŭlus, i, m – око
Olympia, ōrum, n – Олімпійські ігри
omen, omĭnis, n – знак, прикмета, провіщення
optĭmus, a, um – найкращий, а, е
orbis terrārum – земля, світ
os, oris, n – уста, розмова

pax, pacis, f – мир
perficio, fēci, fectum, ĕre – завершувати
Philippus, i, m – Філіпп, македонський цар
placeo, ui, ĭtum, ēre – подобатись
porto, āvi, ātum, āre – нести
pridie – напередодні
probo, āvi, ātum, āre – випробовувати, схвалювати
procul – далеко
prosterno, strāvi, strātum, ĕre – простягати
proverbium, ii, n – прислів'я
pulcher, chra, chrum – гарний, а, е
puto, āvi, ātum, āre – вважати, думати
quis, quid – хто, що
quisque, quaeque, quidque – кожен, а, е
quisquis, quaequae, quidquid – хто би ні, що би ні, будь-хто, будь-що
quod – тому що
quot – скільки
rapio, rapui, raptum, ĕre – брати, хапати, захопити
regnum, i, n – царство
relinquo, līqui, lictum, ĕre – залишати, покидати
rex, regis, m – цар
rogo, āvi, ātum, āre – питати
sacerdos, ōtis, m, f – жрець, жриця
Saturnus, i, m – Сатурн, бог землеробства
se prosternĕre – простягнутися
secundus, a, um – щасливий, а, е
sempiternus, a, um – вічний, а, е
senātus, us, m – сенат
senectus, ūtis, f – старість
servo, āvi, ātum, āre – зберігати
signum, i, n – знамено, знак
Sol, Solis, m – бог Сонця
specto, āvi, ātum, āre – оглядати
spirĭtus, us, m – дихання, дух
subĭto – раптово
supĕro, āvi, ātum, āre – перемагати, перевищувати
taceo, ui, ĭtum, ēre – мовчати
talis, e – такий, а, е

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

tempus, ŏris, n – час
tot – стільки
transmitto, misi, missum, ĕre – переходити, перетікати
tres, tria – три
tum – тоді
ursus, i, m – ведмідь
usus, us, m – досвід
valĭdus, a, um – сильний, а, е, здоровий, а, е
Venus, ĕris, f – Венера, богиня кохання
video, vidi, visum, ēre – бачити
vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
volo, āvi, ātum, āre – літати

Українські слова

біг – cursus, us, m
великий, а, е – magnus, a, um
Венера – Venus, ĕris, f
вжиток – usus, us, m
випадок – casus, us, m
військо – exercĭtus, us, m
вічний а, е – sempiternus, a, um
громадянин – civis, is, m, f
день – dies, ēi, m, f
деякий, а, е – nonnullus, a, um
довго – diu
доля – fortūna, ae, f
душа – anĭma, ae, f
зберігати – servo, āvi, ātum, āre
знамено – signum, i, n
і – que
короткий, а, е – brevis, e
Марс – Mars, Martis, m
Меркурій – Mercurius, ii, m
місяць – luna, ae, f
назва – nomen, ĭnis, n
народ – popŭlus, i, m
нещастя – res adversae, f (Plur.)

римлянин – Romānus, i, m
розум – mens, mentis, f
Сатурн – Saturnus, i, m
сенат – senātus, us, m
серед – apud (+Acc.)
сильний, а, е – fortis, e
скільки – quot
слава – gloria, ae, f
слово – verbum, i, n
сонце – sol, solis, m
спокійний, а, е – aequus, a, um
стільки – tot
такий, а, е – talis, e
щастя – res secundae, f (Plur.)
Юпітер – Iuppĭter, Iovis, m

Вправи

1. Провідміняйте словосполучення:
haec urbs illustris (f) – це знамените місто; is cursus celer (m) – той швидкий біг; ea series generālis (f) – той основний ряд; hoc gelu acre (n) – цей сильний холод.

2. Узгодьте відмінкові форми іменників з прикметниками:
fructĭbus (amārus, a, um), casu (felix, īcis), auditui (acer, acris, acre), manu (firmus, a, um), sensuum (omnis, e), rebus (incertus, a, um), diem (festus, a, um), res (publĭcus, a, um).

3. Утворіть іменники четвертої відміни від дієслів:
audio, īvi, ītum, īre – слухати
video, vidi, visum, ēre – бачити
consentio, sensi, sensum, īre – погоджуватись
cado, cecĭdi, casūrus, ĕre – падати
colo, colui, cultum, ĕre – шанувати
rideo, risi, risum, ēre – сміятися
progredior, grĕdi, gressus sum – йти вперед

4. Перекладіть займенники. Визначіть їхній відмінок і число:
quosdam, nullīus, his, tibi, nos, mei, me, quendam, nemĭnem, huic, haec, quas, idem, eis, quos, sibi, nobis, horum, nulli.

СЬОМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA)

5. Від яких латинських слів походять українські деривати:
еквівалент, такт, курс, казуальний, дирекція, фабрика, інфантильний, лінія, меморіал, модуль, модус, мораль, мутація.

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

Imperāre sibi – maxĭmum imperium est
Володіти собою – найбільша сила

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ (GRADUS COMPARATIŌNIS ADIECTIVŌRUM) ДІЄПРИКМЕТНИКИ (PARTICIPIA)

Вищий ступінь порівняння прикметників (Gradus comparatīvus)

Якісні прикметники утворюють три ступені порівняння:

1. звичайний ступінь – ***gradus positīvus***;
2. вищий ступінь – ***gradus comparatīvus***;
3. найвищий ступінь – ***gradus superlatīvus***.

Вищий ступінь утворюється додаванням до основи прикметника у звичайному ступені суфікса **-ior** (m, f), **-ius** (n).

Positīvus		**Comparatīvus**	
Nom.	Основа	m, f	n
latus, a, um – широкий	lat-	lat-ior	lat-ius
tener, ĕra, ĕrum – ніжний	tener-	tener-ior	tener-ius
acer, cris, cre – гострий	acr-	acr-ior	acr-ius
brevis, e – короткий	brev-	brev-ior	brev-ius
felix, īcis – щасливий	felic-	felic-ior	felic-ius

Прикметники у вищому ступені відмінюються за третьою відміною іменників приголосної групи.

Зразок відмінювання прикметників у вищому ступені:

Casus	**Singulāris**			**Plurālis**		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	latior	latior	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a
Gen.	latiōr-is	latiōr-is	latiōr-is	latiōr-um	latiōr-um	latiōr-um
Dat.	latiōr-i	latiōr-i	latiōr-i	latior-ĭbus	latior-ĭbus	latior-ĭbus
Acc.	latiōr-em	latiōr-em	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a
Abl.	latiōr-e	latiōr-e	latiōr-e	latior-ĭbus	latior-ĭbus	latior-ĭbus
Voc.	latior	latior	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

Найвищий ступінь порівняння прикметників (Gradus superlatīvus)

Найвищий ступінь утворюється додаванням до основи прикметника у звичайному ступені суфікса **-issĭm-** та родових закінчень **-us**, **-a, -um**.

Positīvus		**Superlatīvus**		
Nom.	Основа	m	f	n
latus, a, um	lat-	lat-issĭm-us	lat-issĭm-a	lat-issĭm-um
brevis, e	brev-	brev-issĭm-us	brev-issĭm-a	brev-issĭm-um
felix, īcis	felic-	felic-issĭm-us	felic-issĭm-a	felic-issĭm-um

Прикметники у найвищому ступені відмінюються як прикметники першої і другої відмін.

Особливості утворення найвищого ступеня порівняння прикметників

А. Прикметники, які в чоловічому роді закінчуються на **-er**, утворюють найвищий ступінь додаванням до форми чоловічого роду в називному відмінку однини суфікса **-rĭm-** та родових закінчень **-us**, **-a**, **-um**.

Positīvus		**Superlatīvus**		
Nom.	Чоловічий рід на **-er**	m	f	n
tener, ĕra, ĕrum	tener	tener-rĭm-us	tener-rĭm-a	tener-rĭm-um
acer, cris, cre	acer	acer-rĭm-us	acer-rĭm-a	acer-rĭm-um

Б. Шість прикметників третьої відміни, які у називному відмінку однини закінчуються на **-ĭlis,** утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-lĭm-**, який додається до основи звичайного ступеня, та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Positīvus	**Comparatīvus**		**Superlatīvus**
	m, f	n	
facĭlis, e – легкий	facil-ior	facil-ius	facil-lĭm-us, -a, -um
difficĭlis, e – важкий	difficil-ior	difficil-ius	difficil-lĭm-us, -a, -um
simĭlis, e – подібний	simil-ior	simil-ius	simil-lĭm-us, -a, -um
dissimĭlis, e –	dissimil-ior	dissimil-ius	dissimil-lĭm-us, -a, -um

неподібний			
gracĭlis, e – стрункий	gracil-ior	gracil-ius	gracil-lĭm-us, -a, -um
humĭlis, e – низький	humil-ior	humil-ius	humil-lĭm-us, -a, -um

Решта прикметників на **-ĭlis** утворюють найвищий ступінь за загальним правилом:

mirabĭlis, e – дивовижний, a, e – mirabilior (m, f), -ius (n) – дивовижніший, a, e – mirabilissĭmus, a, um – найдивовижніший, a, e.

Неправильні ступені порівняння прикметників

1. Суплетивні ступені порівняння

П'ять прикметників утворюють ступені порівняння від різних основ (суплетивно):

Positīvus	**Comparatīvus**		**Superlatīvus**
	m, f	n	
bonus, a, um – добрий	melior	melius	optĭmus, -a, -um
malus, a, um – поганий	peior	peius	pessĭmus, -a, -um
magnus, a, um – великий	maior	maius	maxĭmus, -a, -um
parvus, a, um – малий	minor	minus	minĭmus, -a, -um
multi, ae, a – численні	plures	plura	plurĭmi, -ae, -a

2. Описовий спосіб утворення ступенів порівняння прикметників

Прикметники першої і другої відмін з основою на голосний перед закінченням **-us, -a, -um** утворюють вищий ступінь додаванням до звичайного ступеня прислівника **magis** – більше, а найвищий ступінь – за допомогою прислівника **maxĭme** – найбільше.

Positīvus	**Comparatīvus**	**Superlatīvus**
idoneus, a, um – вигідний	magis idoneus, a, um	maxĭme idoneus, a, um
arduus, a, um – стрімкий	magis arduus, a, um	maxĭme arduus, a, um

necessarius, a, um – необхідний	magis necessarius, a, um	maxĭme necessarius, a, um

3. Складні прикметники на -dĭcus, -fĭcus, -vŏlus

Складні прикметники на **-dĭcus, -fĭcus, -vŏlus** утворюють вищий ступінь за допомогою суфікса **-entior** (m, f), **-entius** (n), а найвищий – за допомогою **-entissĭm-** та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Positīvus	Comparatīvus	Superlatīvus
maledĭcus, a, um – лихослівний	maledicentior (m,f), -ius (n)	maledicentissĭmus, a, um
benevŏlus, a, um – доброзичливий	benevolentior (m,f), -ius (n)	benevolentissĭmus, a, um
magnifĭcus, a, um – величавий	magnificentior (m,f), -ius (n)	magnificentissĭmus, a, um

Неповні ступені порівняння

Деякі прикметники, що походять від прийменників, мають тільки вищий і найвищий ступені порівняння:

Praepositiōnes	Comparatīvus	Superlatīvus
prae (з abl.) – перед	prior, prius – попередній, я, є	primus, a, um – перший, а, е
prope (з acc.) – близько	propior, propius – ближчий, а, е	proxĭmus, a, um – найближчий, а, е
post (з acc.) – після	posterior, posterius – наступний, а, е	postrēmus, a, um; postŭmus a, um – останній, я, є
extra (з acc.) – зовні	exterior, exterius – зовнішній, я, є	extrēmus, a, um; extĭmus, a, um – крайній, я, є
intra (з acc.) – всередині	interior, interius – внутрішній, я, є	intĭmus, a, um – найглибший, а, е
supra (з acc.) – вгорі	superior, superius – вищий, а, е	suprēmus, a, um; summus, a, um – найвищий, а, е
infra (з acc.) – внизу	inferior, inferius – нижчий, а, е	infĭmus, a, um; imus, a, um – найнижчий, а, е
ultra (з acc.) – по той бік	ulterior, ulterius – потойбічний, а, е	ultĭmus, a, um – останній, я, є

Звичайний ступінь цих прикметників трапляється рідко і у специфічному значенні: supĕri, ōrum, m – небесні боги, infĕri, ōrum, m – підземні боги, extĕri, ōrum, m – іноземці, postĕri, ōrum, m – нащадки.

Синтаксис відмінків при ступенях порівняння прикметників

1. Орудний порівняння (Ablatīvus comparatiōnis)

У латинській мові при вищому ступені порівняння можливі дві конструкції:

а) предмети, які порівнюють, ставлять у називному відмінку і між ними – сполучник **quam** – ніж, як:

Nihil est celerius, quam ***mens*** humāna. – Ніщо не швидше, ніж людська думка.

Aurum gravius est, quam ***argentum***. – Золото – важче, ніж срібло;

б) предмет, з яким порівнюють, стоїть в орудному відмінку без прийменника і такий орудний називається ***Ablatīvus comparatiōnis*** (орудний порівняння). Українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником «*за*» або «*від*».

Nihil ***mente*** humāna celerius est. – Ніщо не є швидше за людську думку.

Aurum ***argento*** gravius est. – Золото – важче від срібла.

2. Родовий частковий (Genetīvus partitīvus)

У латинській мові при найвищому ступені порівняння прикметників, коли із кількох предметів треба виокремити якийсь один, вживається родовий частковий (***Genetīvus partitīvus***), українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником *з* (*із*).

Omnium metallōrum aurum pretiosissĭmum est. – З усіх металів найцінніше золото.

Omnium oratōrum Cicĕro clarissĭmus erat. – З усіх ораторів найславнішим був Ціцерон.

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

Дієприкметники (Participia)

1. Дієприкметник теперішнього часу активного стану (Participium praesentis actīvi)

Participium praesentis actīvi утворюється додаванням до основи інфекта закінчення **-ns** (m, f, n) для дієслів I–II дієвідмін і закінчення **-ens** (m, f, n) для дієслів III–IV дієвідмін. У родовому відмінку однини закінчення **-is** (m, f, n).

Зразок утворення participium praesentis actīvi від дієслів I-IV дієвідмін:

Дієвідміна			
I	**II**	**III**	**IV**
laudā-re	docē-re	leg-ĕre	audī-re
Participium praesentis actīvi			
lauda-ns, laudant-is (m, f, n) – той, та, те, що хвалить, хвалячий, а, е	doce-ns, docentis (m, f, n) – той, та, те, що навчає, навчаючий, а, е	leg-ens, legent-is (m, f, n) – той, та, те, що читає, читаючий, а, е	audi-ens, audi-ent-is (m, f, n) – той, та, те, що слухає, слухаючий, а, е

Participium praesentis actīvi відмінюється за третьою голосною відміною, як прикметники третьої відміни з одним закінченням, спільним для трьох родів.

Зразок відмінювання participium praesentis actīvi:

Casus	**Singulāris**			**Plurālis**		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	legens	legens	legens	legent-es	legent-es	legent-ia
Gen.	legent-is	legent-is	legent-is	legent-ium	legent-ium	legent-ium
Dat.	legent-i	legent-i	legent-i	legent-ĭbus	legent-ĭbus	legent-ĭbus
Acc.	legent-em	legent-em	legens	legent-es	legent-es	legent-ia
Abl.	legent-i (-e)	legent-i (-e)	legent-i (-e)	legent-ĭbus	legent-ĭbus	legent-ĭbus
Voc.	legens	legens	legens	legent-es	legent-es	legent-ia

Якщо participium praesentis actīvi виступає в незалежній синтаксичній конструкції «Орудний незалежний» або як іменник, то в ablatīvus

singulāris вживається закінчення **-e**. В усіх інших випадках – закінчення **-i**.

Participium praesentis actīvi узгоджується з іменниками в роді, числі та відмінку: discipŭlus audiens (m) – учень, що слухає; magistra docens (f) – вчителька, що навчає.

В українській мові слова, які закінчуються на ***-ант***, ***-ент***, походять від латинських дієприкметників теперішнього часу активного стану: аспірант, докторант, студент, президент, доцент, інцидент, асистент, конкурент, фабрикант, референт тощо.

2. Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (Participium perfecti passīvi)

Participium perfecti passīvi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n).

Зразок утворення participium perfecti passīvi:

Дієвідміна	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passīvi
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre	laudāt-	laudāt-us, a, um – похвалений, а, е
II	doceo, docui, doctum, docēre	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
III	lego, legi, lectum, legĕre	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
IV	audio, audīvi, audītum, audīre	audīt-	audīt-us, a, um – вислуханий, а, е

Основа супіна утворюється відкиданням від третьої основної форми дієслова (супіна) закінчення **-um**.

Participium perfecti passīvi відмінюється як прикметники першої і другої відміни. Він є частиною трьох доконаних часів (perfectum, plusquamperfectum, futūrum II (secundum)) пасивного стану.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Solōne et Croeso

Solo, ille sapiens, qui leges utilissīmas Atheniensībus scribēbat, terras aliēnas libenter visitābat. Aliquando Croesus, Lydiae rex, Solōnem

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

invitābat et divitias suas viro sapienti ostendēbat. Croesus Solōne divitior, sed Solo Croeso sapientior erat. Croesus, qui se ipsum felicissĭmum putābat, nam divitissĭmus erat, Solōnem interrogābat: «Quem tu, vir sapiens, omnium homĭnum felicissĭmum putas?» Solo respondēbat: «Tellum Atheniensem felicissĭmum puto, nam filios optĭmos et honestissĭmos educābat et ipse pro patria pugnans morte honestissĭma vitam finiēbat». Alios quoque viros, qui mortem honestiōrem habēbant, nominābat. Tum rex irātus: «Nonne me felicissĭmum omnium homĭnum putas? Quis enim pulchriōres vestes, splendidiōres gemmas, aedificia ampliōra habet?» «O rex,— inquit Solo,— nunc te divĭtem et regem video, sed felīcem non prius te nominābo, quam vitam bonā et honestā mortē finivĕris». Hoc responsum minĭme regi placēbat, et Solo regnum eius relinquēbat.

II. De Spartānis

Athenienses artĭbus et littĕris illustriōres erant, Spartāni autem omnium Graecōrum fortissĭmi. Asperrĭmis enim morĭbus puĕri educabantur et ad belli labōres maxĭme idonei erant. Etiam hiĕme acerrĭma, levissĭma veste induebantur. Attămen frigŏra atrocissĭma tolerābant quotidie in frigĭda Eurōtae aqua natantes et, pedĭbus nudis, celerrĭmo gradu, montes maxĭme arduos ascendentes. Sitim quoque et famem patiebantur. Ităque in bello plerumque superiōres, raro inferiōres erant.

III. De Italia

Fertilissĭma et felicissĭma regio Italiae est Campania. Sed omnium urbium Italiae clarissĭma et florentissĭma erat Roma. Graeci fama litterārum et artium praestantiōres erant; Romani perīti rei militāris et fortitudĭne erant. Romāni fortiōres erant, quam Graeci. Popŭli Romāni exercĭtus fortissĭmi et audacissĭmi erant, duces belli peritissĭmi. Popŭlus Romānus potentissĭmus domĭnus erat multārum regiōnum multorumque fortium et bellicosōrum et audacium populōrum Eurōpae. Clariōra sunt nomĭna poetārum Graecōrum, quam Romanōrum. Clarissĭmus poetārum Latinōrum erat Horatius.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Приклади – корисніші, ніж поради.
2. Своєю працею прагнемо зробити життя людей безпечнішим і багатшим.
3. Набагато ліпше мати добре здоров’я, аніж багатство.

4. З усіх поетів найзнаменитішим був Гомер.
5. Почесна смерть краща, ніж ганебне життя.
6. Нічого немає кращого для людини, як розум.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Optĭma legum interpres consuetūdo.** – *Звичай – найкращий тлумач законів.*

2. **Honōres mutant mores, sed raro in meliōres.** – *Почесті міняють звичаї, але рідко – на кращі.* Плутарх (50–120) у «Житті Сулли», 30 повідомляє, що Сулла, який у дитинстві був ніжним і співчутливим, у зрілому віці став грубим і жорстоким.

3. **Ferro nocentius aurum est.** – *Золото – злочинніше від заліза.*

4. **Consultor homĭni tempus utilissĭmus.** – *Час – найкорисніший порадник людині.*

5. **Firmissĭma est inter pares amicitia.** – *Між рівними дружба – найміцніша.*

6. **Tunĭca propior pallio est.** – *Туніка ближча, ніж плащ.* (Своя сорочка ближча до тіла). Плавт (250–184 рр. до н.е.), «Три монети», 1154.

7. **Citius, altius, fortius.** – *Швидше, вище, сильніше.*

8. **Intra bonus, exi melior.** – *Увійди добрий, вийди кращий (до храму).*

9. **A posteriōri.** – *На підставі досвіду.*

10. **A priōri.** – *Заздалегідь (незалежно від досвіду).*

Лексичний мінімум

Латинські слова

aliēnus, a, um – чужий, а, е
arduus, a, um – крутий, а, е, обривистий, а, е
ascendo, ndi, nsum, ĕre – підніматися
asper, ĕra, ĕrum – важкий, а, е, трудний, а, е
Atheniensis, is, m, f – атенянин (афінянин)
atrox, ōcis – страшний, а, е
attămen – але, проте, однак
audax, ācis – сміливий, а, е
bellicōsus, a, um – войовничий, а, е
bellum, i, n – війна
consultor, ōris, m – порадник

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

Croesus, i, m – Крез, цар Лідії (VI ст. до н.е.)
dives, ĭtis – багатий, а, е
edŭco, āvi, ātum, āre – виховувати
Eurōtas, ae, m – Еврот, ріка у Спарті
exeo, ii, ĭtum, īre – виходити
fames, is, f – голод
felix, īcis – щасливий, а, е
fertīlis, e – урожайний, а, е, родючий, а, е
finio, īvi, ītum, īre – закінчувати
firmus, a, um – міцний, а, е
floreo, ui, –, ēre – процвітати
fortitūdo, ĭnis, f – хоробрість
frigus, ŏris, n – холод
gemma, ae, f – річ, оздоблена коштовним камінням
hiems, hiĕmis, f – зима
honestus, a, um – почесний, а, е, чесний, а, е
honor, ōris, m – почесть, честь
idoneus, a, um – вигідний, а, е
ille, illa, illud – той, та, те
illustris, e – знаменитий, а, е
induo, ui, ūtum, ĕre – одягати
inferior, ius – нижній, я, є
interpres, ĕtis, m, f – тлумач
interrŏgo, āvi, ātum, āre – питати
intro, āvi, ātum, āre – входити
invīto, āvi, ātum, āre – запрошувати
ipse, ipsa, ipsum – сам, а, е
irātus, a, um – розгніваний, а, е
labor, ōris, m – праця
lex, legis, f – закон
libenter – охоче
Lydia, ae, f – Лідія, держава у Малій Азії
militāris, e – військовий, а, е
mos, moris, m – звичай
muto, āvi, ātum, āre – змінювати
noceo, ui, ĭtum, ēre – шкодити
nomĭno, āvi, ātum, āre – називати
non prius…, quam – не раніше..., ніж

nudus, a, um – голий, а, е
omnis, e – весь, вся, все
ostendo, ndi, ntum, ĕre – показувати
pallium, ii, n – грецький плащ
peritia, ae, f – досвід
pes, pedis, m – нога, стопа
potens, entis – могутній, я, є
praesto, stĭti, stĭtum, āre – перевищувати
propior, ius – ближчий, а, е
pugno, āvi, ātum, āre – боротися
quoque – теж
quotidie – щодня
raro – рідко
respondeo, ndi, nsum, ēre – відповідати
responsum, i, n – відповідь
sapiens, entis – розумний, а, е
sapiens, entis, m – мудрець
sitis, is, f – спрага
Solo, ōnis, m – Солон (640–560 рр. до н.е.), атенський (афінський) мудрець (VI ст. до н.е.)
Spartānus, i, m – спартанець
splendĭdus, a, um – блискучий, а, е
superior, ius – верхній, я, є
Tellus, i, m – Телл, чоловіче ім'я
tolĕro, āvi, ātum, āre – терпіти, переносити
utĭlis, e – корисний, а, е
vestis, is, f – одяг
vir, i, m – чоловік, муж

Українські слова

багатий, а, е – opulentus, a, um
безпечний, а, е – tutus, a, um
ганебний, а, е – turpis, e
здоров'я – valetūdo, ĭnis, f
знаменитий, а, е – illustris, e
корисний, а, е – utĭlis, e
набагато – multo
настанова – praeceptum, i, n
ніж – quam
почесний, а, е – honestus, a, um

ВОСЬМЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO OCTĀVA)

прагнути – studeo, ui, –, ēre (+Dat.)
праця – labor, ōris, m
приклад – exemplum, i, n
розум – mens, mentis, f
смерть – mors, mortis, f

Вправи

1. Утворіть participium praesentis actīvi і participium perfecti passīvi від дієслів:

ascendo, ndi, nsum, ĕre	interrŏgo, āvi, ātum, āre
edŭco, āvi, ātum, āre	ostendo, ndi, ntum, ĕre
finio, īvi, ītum, īre	respondeo, ndi, nsum, ēre
induo, ui, ūtum, ĕre	praesto, stĭti, stĭtum, āre

2. Провідміняйте словосполучення і перекладіть:
mos mutans (m); puer ascendens (m); lex praestans (f); frigus finiens (n).

3. Утворіть ступені порівняння прикметників і перекладіть:

arduus, a, um	fertĭlis, e	illustris, e
asper, ĕra, ĕrum	simĭlis, e	idoneus, a, um
atrox, ōcis	bonus, a, um	felix, īcis
bellicōsus, a, um	firmus, a, um	malus, a, um
audax, ācis	honestus, a, um	facĭlis, e

4. Провідміняйте словосполучення і перекладіть:
is consultor melior (m); hic labor honestior (m); ea peritia utilior (f); quod responsum splendidissĭmum (n).

5. Поставте замість крапок закінчення:
ad minor …. partem; in monte altissĭm ….; inter mores honestiōr ….; ex urbĭbus pulcherrĭm …..

6. Визначіть ступінь порівняння прикметника, рід, відмінок, число і перекладіть:
meliorĭbus, pessĭmus, optĭmo, tutior, utiliōri, maxĭmum, opulentius, sapientiōrem, magis arduo.

7. Визначіть, від яких латинських слів походять українські деривати:

консультація, кореспондент, толерантність, песимізм, майор, меліорація, максималіст.

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

Unum castigābis, centum emendābis
Одного покараєш, сотню виправиш

ЧИСЛІВНИК (NOMEN NUMERĀLE)

Кількісні й порядкові числівники (Numeralia cardinalia et ordinalia)

У латинській мові є чотири розряди числівників:

1. Кількісні (***numeralia cardinalia***) – відповідають на питання *скільки*?
2. Порядкові (***numeralia ordinalia***) – відповідають на питання *який, а, е*?
3. Розділові (***numeralia distributīva***) – відповідають на питання *по скільки*?
4. Прислівникові (***numeralia adverbia***) – відповідають на питання *скільки разів*?

Арабські цифри	Римські цифри	Cardinalia Кількісні	Ordinalia Порядкові
1	I	unus, una, unum	primus, -a, -um
2	II	duo, duae, duo	secundus -a, -um; alter, -ĕra, -ĕrum
3	III	tres, tres, tria	tertius, -a, -um
4	IV	quattuor	quartus, -a, -um
5	V	quinque	quintus, -a, -um
6	VI	sex	sextus, -a, -um
7	VII	septem	septĭmus, -a, -um
8	VIII	octo	octāvus, -a, -um
9	IX	novem	nonus, -a, -um
10	X	decem	decĭmus, -a, -um
11	XI	undĕcim	undecĭmus, -a, -um
12	XII	duodĕcim	duodecĭmus, -a, -um
13	XIII	tredĕcim	tertius decĭmus, -a, -um
14	XIV	quattuordĕcim	quartus decĭmus, -a, -um

Арабські цифри	**Римські цифри**	**Cardinalia Кількісні**	**Ordinalia Порядкові**
15	XV	quindĕcim	quintus decĭmus, -a, -um
16	XVI	sedĕcim	sextus decĭmus, -a, -um
17	XVII	septendĕcim	septĭmus decĭmus, -a, -um
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesĭmus, -a, -um
19	XIX	undeviginti	undevicesĭmus, -a, -um
20	XX	viginti	vicesĭmus, -a, -um
21	XXI	unus et viginti; viginti unus	unus et vicesĭmus, -a, -um; vicesĭmus primus, -a, -um
22	XXII	duo et viginti; viginti duo	alter et vicesĭmus, -a, -um; vicesĭmus alter, -ĕra, -ĕrum
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesĭmus, -a, -um
29	XXIX	undetriginta	undetricesĭmus, -a, -um
30	XXX	triginta	tricesĭmus, -a, -um
40	XL	quadraginta	quadragesĭmus, -a, -um
50	L	quinquaginta	quinquagesĭmus, -a, -um
60	LX	sexaginta	sexagesĭmus, -a, -um
70	LXX	septuaginta	septuagesĭmus, -a, -um
80	LXXX	octoginta	octogesĭmus, -a, -um
90	XC	nonaginta	nonagesĭmus, -a, -um
98	XCVIII	octo et nonaginta; nonaginta octo	octavus et nonagesĭmus, -a, -um; nonagesĭmus octāvus, -a, -um
99	XCIX	novem et nonaginta; nonaginta novem	nonus et nonagesĭmus, -a, -um; nonagesĭmus nonus, -a, -um
100	C	centum	centesĭmus, -a, -um
200	CC	ducenti, -ae, -a	ducentesĭmus, -a, -um
300	CCC	trecenti, -ae, -a	trecentesĭmus, -a, -um
400	CD	quadringenti, -ae, -a	quadringentesĭmus, -a, -um
500	D	quingenti, -ae, -a	quingentesĭmus, -a, -um
600	DC	sescenti, -ae, -a	sescentesĭmus, -a, -um
700	DCC	septingenti, -ae, -a	septingentesĭmus, -a, -um
800	DCCC	octingenti, -ae, -a	octingentesĭmus, -a, -um
900	CM	nongenti, -ae, -a	nongentesĭmus, -a, -um
1000	M	mille	millesĭmus, -a, -um

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

Арабські цифри	Римські цифри	Cardinalia Кількісні	Ordinalia Порядкові
2000	MM	duo milia	bis millesĭmus, -a, -um
3000	$\overline{\overline{\text{III}}}$	tria milia	ter millesĭmus, -a, -um
4000	IV	quattuor milia	quater millesĭmus, -a, -um
5000	V	quinque milia	quinquies millesĭmus, -a, -um
10000	$\overline{\text{IX}}$	decem milia	decies millesĭmus, -a, -um
100000	C	centum milia	centies millesĭmus, -a, -um

1. Утворення кількісних числівників

Кількісні числівники від 1 до 10, 20 (viginti), 100 (centum) і 1000 (mille) – основні. Назви десятків і сотень – похідні, утворені від основних числівників із деякими фонетичними змінами. Назви десятків з одиницями, сотень із десятками і одиницями і т.д. – складені похідні.

1) Числівники від 11 до 17 утворюються додаванням до основного числівника слова **-dĕcim** (із decem), що означає десять: undĕcim, duodĕcim і т.д.

2) Складені числівники з останньою цифрою 8 або 9 утворюються відніманням від наступного десятка відповідно 2 або 1:

18 – duodeviginti	28 – duodetriginta
19 – undeviginti	29 – undetriginta

Числівники від 30 до 90 утворюються додаванням до основного числівника слова **-ginta**, що означає десяток: triginta, quinquaginta і т.д.

3) Двозначні числівники від 21 до 99 можна позначати двояко: або спочатку називаються десятки, а потім одиниці, або спочатку одиниці, далі сполучник et, а тоді десятки: 22 – viginti duo або duo et viginti.

4) Числівники від 200 до 900 утворюються додаванням до основного числівника **-centi** (із centum): sescenti або **-genti**: octingenti.

5) Числівники більше 100 позначаються так: спочатку йдуть сотні, далі десятки, потім одиниці: 847 – octingenti quadraginta septem.

2. Утворення порядкових числівників

Порядкові числівники, крім primus, -a, -um, secundus -a, -um або alter, -ĕra, -ĕrum, утворюються від відповідних кількісних числівників за допомогою родових закінчень -us (m), -a (f), -um (n): tertius, a, um.

Порядкові числівники, починаючи з 18, утворюються за допомогою суфікса **-esĭm-**: vicesĭmus, -a, -um (від viginti – 20). У складених порядкових числівниках усі частини є порядковими (в українській мові – тільки остання).

435 – quadringentesĭmus tricesĭmus quintus – чотириста тридцять п'ятий.

Відмінювання числівників

Із кількісних числівників відмінюються 1, 2, 3, сотні від 200 до 900 і тисячі.

а) Зразок відмінювання кількісних числівників:

unus, a, um; duo, duae, duo:

Casus	**Singulāris**			**Plurālis**		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	unus	una	unum	duo	duae	duo
Gen.	unīus	unīus	unīus	duōrum	duārum	duōrum
Dat.	uni	uni	uni	duōbus	duābus	duōbus
Acc.	unum	unam	unum	duos	duas	duo
Abl.	unō	unā	unō	duōbus	duābus	duōbus
Voc.	une	una	unum	duo	duae	duo

б) Числівники **tres (m, f), tria (n)** відмінюються за третьою голосною відміною у множині:

Casus	**Plurālis**		
	m	f	n
Nom.	tres	tres	tria
Gen.	trium	trium	trium
Dat.	tribus	tribus	tribus
Acc.	tres	tres	tria

Abl.	tribus	tribus	tribus
Voc.	tres	tres	tria

в) Сотні від 200 до 900 відмінюються за першою і другою відміною іменників у множині:

Casus	**Plurālis**		
	m	f	n
Nom.	quingenti	quingentae	quingenta
Gen.	quingentōrum	quingentārum	quingentōrum
Dat.	quingentis	quingentis	quingentis
Acc.	quingentos	quingentas	quingenta
Abl.	quingentis	quingentis	quingentis
Voc.	quingenti	quingentae	quingenta

г) Числівник **mille** (тисяча) не відмінюється; для множини служить слово **milia** (тисячі) і відмінюється за третьою голосною відміною:

Casus	**Plurālis**
Nom.	milia
Gen.	milium
Dat.	milibus
Acc.	milia
Abl.	milĭbus
Voc.	milia

д) Порядкові числівники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни в однині та множині.

Узгодження числівників з іменниками

1) Кількісні числівники до **mille** (тільки в однині у значенні одна тисяча) у латинській мові виступають означенням до іменника.

2) Відмінювані числівники 1, 2, 3 і назви сотень від 200 до 900 узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку:

duo viri (m) – два чоловіки
tres regiōnes (f) – три райони
ducenti libri (m) – 200 книжок
tria oppĭda (n) – три міста.

3) Невідмінювані кількісні числівники від 4 до 100, а також числівник 1000 (mille) не впливають на відмінок іменника:

sex nomĭna – 6 назв

decem arbŏres – 10 дерев.

4) Від числівника milia (тисячі), як і від іменника, залежить інший іменник у родовому відмінку:

quattuor milia milĭtum – чотири тисячі воїнів.

5) Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, як і в українській мові:

annus millesĭmus nongentesĭmus nonagesĭmus nonus – 1999 рік;

annus bis millesĭmus secundus – 2002 рік.

Розділові та прислівникові числівники (Numeralia distributīva et adverbia)

Розділові числівники відповідають на питання по скільки? (quotēni?), прислівникові – на питання скільки разів? (quotiens?). Розділові та прислівникові числівники утворюються від відповідних кількісних, за винятком перших двох. Розділові числівники мають родові закінчення множини першої і другої відмін.

Розділові числівники утворюються за допомогою суфікса **-n-**, а прислівникові, починаючи від п’яти, – за допомогою суфікса **-ies**.

Розділові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку.

Розділові числівники (Numeralia distributīva)		**Прислівникові числівники (Numeralia adverbia)**	
singŭli, ae, a	по одному	semel	раз
bini, ae, a	по два	bis	два рази, двічі
terni, ae, a	по три	ter	тричі
quaterni, ae, a	по чотири	quater	чотири рази
quini, ae, a	по п’ять	quinquies	п’ять разів
seni, ae, a	по шість	sexies	шість разів
septēni, ae, a	по сім	septies	сім разів
octōni, ae, a	по вісім	octies	вісім разів
novēni, ae, a	по дев’ять	novies	дев’ять разів
deni, ae, a	по десять	decies	десять разів
undēni, ae, a	по одинадцять	undecies	одинадцять разів

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

vicēni, ae, a	по двадцять	vicies	двадцять разів
centēni, ae, a	по сто	centies	сто разів
singŭla milia	по одній тисячі	milies	тисяча разів

1) За допомогою порядкових числівників утворюються дробові: 1/4 – quarta pars; 1/6 – sexta pars; 1/9 – nona pars; 3/5 – tres quintae; 5/9 – quinque nonae; 8/10 – octo decĭmae; 4/15 – quattuor quintae decĭmae.

2) Розділові і прислівникові числівники вживаються при множенні:
   2 × 2 = 4 bis bina sunt quattuor;
   5 × 6 = 30 quinquies sena sunt triginta;
   3 × 8 = 24 ter octōna sunt viginti quattuor.

3) При додаванні вживаються кількісні числівники:
   5 + 3 = 8 quinque et tres sunt octo
   21 + 34 = 55 viginti unus et triginta quattuor sunt quinquaginta quinque.

4) Порядкові числівники, кратні тисячам, виражаються за допомогою прислівникових числівників, наприклад:
   quinquies millesĭmus – п’ять разів тисячний, 5000.

5) Цілі числа процентів виражаються кількісними числівниками, узгодженими з іменником pars або partes (частина, частини):
   3% – tres partes pro centum
   20% – viginti partes pro centum
   100% – centum partes pro centum
   0,5% – dimidia pro centum (половина, півпроцента).

   Якщо є ціле число з половиною, то висловлюємося так:
   4,5% quattuor partes dimidia pro centum.

6) Проценти, виражені десятковими дробами, у латинській мові позначаються порядковими числівниками жіночого роду, узгодженими із словами pars, partes:
   0,1% decima (pars) pro centum
   0,3% tres decĭmae (partes) pro centum
   0,01% centesĭma (pars) pro centum
   0,2% duae centesĭmae (partes) pro centum
   0,003% ter millesĭmae (partes) pro centum

7) Визначення ваги:

1,0 gramma unum	0,4 decigrammăta quattuor
2,0 grammăta duo	0,01 centigramma unum
5,0 grammăta quinque	0,06 centigrammata sex
0,1 decigramma unum	0,001 milligramma unum
	0,007 milligrammata septem

Синтаксис відмінків при числівниках

При числівниках у латинській мові вживаються відмінки з такими значеннями:

1. **Ablatīvus tempŏris (аблятив часу)** вказує на час виконання дії, відповідаючи на запитання коли?, у який час? Вживається без прийменника при словах: annus – рік; tempus – час; aetas – вік; aera – епоха; saecŭlum – сторіччя; mensis – місяць; dies – день; hora – година; ver – весна; nox – ніч та ін.

Roma anno septingentesĭmo quinquagesĭmo tertio ante aeram nostram condĭta est. – Рим був заснований 453 р. до н.е.

2. **Accusatīvus tempŏris (знахідний часу)** вказує на час тривалості дії, а також вік, відповідаючи на питання як довго?, протягом якого часу? Інколи accusatīvus tempŏris вживається з прийменником per (протягом). Перекладається українською мовою знахідним або родовим відмінком зі словом «протягом»:

Graeci decem annos Troiam expugnābant. – Греки здобували Трою протягом десяти років.

Словотворення за допомогою латинських числівників

Латинський словотворчий елемент	Значення	Грецький словотворчий елемент
1. uni- universĭtas, ātis, f – сукупність, університет unĭcus, a, um – єдиний у своєму роді, унікум	одно-, перший, первинний	mono-, proto- monocrystallus, i, f – монокристал protozoa, ōrum, n – найпростіші тваринні організми

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

2. bi- biquadrātus, a, um – біквадратний, четвертого ступеня bimetallum, i, n – біметал, металевий виріб із двох сплавів	дво-	di-, dicho- dichloretānum, i, n – дихлоретан dichroismus, i, m – дво барвність
3. tri- trigonālis, e – трикутний trimestris, e – тримісячний trisectio, ōnis, f – трисекція, поділ на три частини	три-	tri- trigonometria, ae, f – тригонометрія
4. quadri- (a)- quadrātum, i, n – чотирикутник, квадрат	чотири-	tetra- tetramĕter, tri, m – тетраметр
5. quint- quinta essentia – п’ята сутність, квінтесенція quinta – квінта	п’ять-	pent- pentoxylum, i, n – пентоксил
6. sex- sextans, antis, m – секстант, кутомірний прилад	шість-	hex- (-a) hexachlorānum, i, n – гексахлоран
8. octo- october, bris, e – восьмий, жовтень	вісім-	octo- octoestrōlum, i, n – октоестрол
9. dec- (-em) december, bris, bre – десятий, грудень deciměter, tri, m – дециметр, десята частина метра	десять-	dec- (-a) decas, decados, f – декада, десятиденний проміжок часу
10. mill- (-i) millenium, ii, n – тисячоліття milligramma, ătis, n – міліграм	тисяча-	

Римський календар

У Стародавньому Римі з початку республіки (510–509 рр. до н.е.) аж до часу Октавіана Августа (16 р. до н.е.) літочислення велося за

списками консулів – **fasti consulāres**. З епохи Августа (16 р. до н.е.) поряд з датуванням за вибраними консулами, приймається літочислення від часу заснування Риму (**ab Urbe condĭta**), тобто від 753 р. до н.е.

Після падіння Римської імперії, з поширенням християнства в Європі, церква запровадила літочислення від народження Христа. Так виникло поняття наша ера – **aera nostra** у християнському світі.

Рік, місяці

Спочатку римляни ділили рік на десять місяців, і першим місяцем року був березень (**mensis Martius**), присвячений Марсові, богові війни. Свідченням того, що Martius був першим місяцем року, є назви місяців, які походять від числівників: вересень – **September** (від **septem** – сім), жовтень – **Octōber** (від **octo** – вісім), листопад – **November** (від **novem** – дев'ять), грудень – **December** (від **decem** – десять). З кінця VII – початку VI ст.до н.е. з Етрурії був запозичений календар, в якому рік ділився на 12 місяців. У 46 р. до н.е. Юлій Цезар з допомогою грецьких і єгипетських астрономів та александрійського математика Сосігена провів реформу календаря. Це так званий юліанський календар. В основу реформи був покладений чотирирічний цикл (365-365-365-366=1461 день). Кількість днів кожного місяця збереглася досі (30 і 31день, у лютому – 28 днів протягом трьох років і 29 – у високосному). Ця система почала діяти з 1 січня 45 р. до н.е. Першим місяцем року став січень. Початок року Цезар переніс на 1 січня тому, що з цього дня консули вступали на свою посаду і починався римський господарський рік. У римо-католицькій церкві 1582 року юліанський календар був витіснений так званим григоріанським календарем папи Григорія XIII.

Назви перших шести місяців походять від імен богів або релігійних обрядів, а далі – від назв числівників:

1. **Mensis Ianuarius** – січень, від імені бога початку і входу Януса.
2. **Mensis Februarius** – лютий, від **februa** – очищення, релігійного свята.
3. **Mensis Martius** – березень, від імені бога війни Марса.
4. **Mensis Aprīlis** – квітень, місяць Венери.
5. **Mensis Maius** – травень, від імені богині родючості Майї.
6. **Mensis Iunius** – червень, від імені Юнони.

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

7. **Mensis Quintīlis** – липень, п’ятий, а з 44 р. до н.е. **Iulius**, від імені Гая Юлія Цезаря.

8. **Mensis Sextīlis** – серпень, шостий, з 8 р. до н.е. – **Augustus**, від імені імператора Авґуста.

9. **Mensis September** – вересень, сьомий місяць.

10. **Mensis Octōber** – жовтень, восьмий місяць.

11. **Mensis November** – листопад, дев’ятий місяць.

12. **Mensis December** – грудень, десятий місяць.

У кожному місяці римляни виділяли три головні дні, які були встановлені відповідно до фаз місяця:

1. **Kalendae, ārum, f** – Календи, перше число місяця, «день плати».

2. **Nonae, ārum, f** – Нони, 5 або 7-е число місяця (сьомий день – у березні, травні, липні, жовтні і п’ятий день в інших місяцях). Свою назву цей день одержав від порядкового числівника **nonus**, **a**, **um** – дев’ятий, тому що Нони були дев’ятим днем перед наступною основною датою.

3. **Idus, uum, f** – Іди, «повний місяць», тринадцяте або п’ятнадцяте число місяця (15-й день у березні, травні, липні, жовтні і 13-й день в інших місяцях).

Для визначення головної дати назви днів ставили в **ablatīvus tempŏris**:

Kalendis Ianuariis – 1 січня;

Nonis Februariis – 5 лютого;

Idĭbus Martiis – 15 березня.

День, який передував Календам, Нонам, Ідам позначався за допомогою слова **pridie** (напередодні) з **accusatīvus tempŏris** цих дат:

pridie Kalendas Ianuarias – 31 грудня;

pridie Nonas Martias – 6 березня;

pridie Idus Aprīles – 12 квітня.

Інші дати визначались залежно від того, скільки днів залишалось до найближчої головної дати. Ставилось словосполучення **ante diem** з порядковим числівником і **accusatīvus tempŏris** головного дня. Відповідний порядковий числівник рахувався від головного дня назад, причому зараховувався головний день і день, який визначався:

21 січня (31–21+2)=12–й день перед лютневими Календами – **ante diem duodecĭmum Kalendas Februarias**.

3 березня (7–3+1)=5–й день перед березневими Нонами – **ante diem quintum Nonas Martias**.

11 травня (15–11+1)=5–й день перед травневими Ідами – **ante diem quintum Idus Maias**.

Дати позначались скорочено: a.d.V.Id.Mai, тобто 11 травня.

Високосного року, коли у лютому 29 днів, після 24 лютого (a.d.VI. Kal. Mart.) вставляли ще один день (**bis sextus**) і позначали так: **ante diem bissextum Kalendas Martias** – повторний день перед березневими Календами.

Дні тижня

Староримський тиждень налічував вісім днів. Дев'ятий день називався **nundīnae**, **ārum**, **f**. Цього дня відбувався торг, налагоджувались урядові справи. З часів Авґуста було запроваджено семиденний, так званий планетний тиждень, його узаконив імператор Констянтин 321 р. Імператор Констянтин Великий узаконив вільний від праці день – **dies Solis** (неділя).

Назви днів тижня.

1. **Dies Solis** – день Сонця, неділя. Неділю за часів християнства називали **dies dominĭca**, що означає «господній день».
2. **Dies Lunae** – день Місяця, понеділок.
3. **Dies Martis** – день Марса, вівторок.
4. **Dies Mercurii** – день Меркурія, середа.
5. **Dies Iovis** – день Юпітера, четвер.
6. **Dies Venĕris** – день Венери, п'ятниця.
7. **Dies Saturni** – день Сатурна, субота.

Доба ділилась на 24 години (**hora**): 12 годин день і 12 годин ніч. Тривалість години була різною, залежно від пори року, тому що день вважався від сходу і до заходу сонця, а ніч – відповідно від заходу до сходу сонця.

Ніч ділилась на чотири варти (**vigilia**). Кожна варта складалась із трьох годин:

prima vigilia – з 6 до 9 години вечора
secunda vigilia – з 9 до 12 години ночі
tertia vigilia – з 12 години ночі до 3 години ранку
quarta vigilia – з 3 до 6 години ранку.

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

Римський календар

березень травень липень жовтень	**січень серпень грудень**	**квітень червень вересень листопад**	**лютий**	
1		1		*Kalendis*
2				a.d.VI Nonas
3				a.d.V Nonas
4		2		a.d.IV Nonas
5		3		a.d.III Nonas
6		4		pridie Nonas
7		5		*Nonis*
8		6		a.d. VIII Idus
9		7		a.d. VII Idus
10		8		a.d. VI Idus
11		9		a.d. V Idus
12		10		a.d. IV Idus
13		11		a.d. III Idus
14		12		pridie Idus
15		13		*Idibus*
	14			a.d. XIX Kalendas
	15	14		a.d. XVIII Kalendas
16	16	15		a.d. XVII Kalendas
17	17	16	14	a.d. XVI Kalendas
18	18	17	15	a.d. XV Kalendas
19	19	18	16	a.d. XIV Kalendas
20	20	19	17	a.d. XIII Kalendas
21	21	20	18	a.d. XII Kalendas
22	22	21	19	a.d. XI Kalendas
23	23	22	20	a.d. X Kalendas
24	24	23	21	a.d. IX Kalendas
25	25	24	22	a.d. VIII Kalendas
26	26	25	23	a.d. VII Kalendas
27	27	26	24	a.d. VI Kalendas
28	28	27	25	a.d. V Kalendas
29	29	28	26	a.d. IV Kalendas
30	30	29	27	a.d. III Kalendas

31	31	30	28	pridie Kalendas

Римські міри і грошові одиниці

Міри

а) міри довжини:

pes (римський фут, стопа) ≈ 29,57 см
cubĭtus (лікоть) = 44,4 см
passus (подвійний крок) = 5 стопам ≈147,85 см
mille passus (римська миля) = 1478,5 м.

Основною одиницею довжини була стопа (римський фут).

б) міри поверхні:

pes quadrātus (квадратний фут) = 0,087 м^2
scrupŭlum (скрупул) = 8,75 м^2
actus (акт) = 1259,44 м^2
iugĕrum (югер) = 2519 м^2

Найменшою одиницею виміру площі був квадратний фут. Часто вживаною одиницею виміру площі був скрупул, що дорівнював 100 квадратним футам; акт = 144 скрупулам, а юґер = 2 актам.

в) міри об'єму:

congius (конґій) = 3,275 л
sextarius (секстарій) = 0,547 л
quartarius (квартарій) = 0,137 л
urna (урна) = 13,13 л
modius (модій) = 8,754 л

Одиницею об'єму був конґій. Його шоста частина називалась секстарій, а четверта – квартарій, 24 секстарії становили урну, що використовувалися для виміру рідин. 16 секстаріїв дорівнювали одному модієві, який використовувався для сипучих речовин.

Ваги

scrupŭlum (скрупул) = 1,137 г
drachma (драхма) = 3,411 г
uncia (унція) = 27,3 г
libra (фунт) = 327,45 г.

Часто вживаною одиницею ваги був фунт, який ділився на 12 унцій.

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

Найменшою ваговою одиницею був скрупул.

Libra (лібра), pondus (римський фунт), as (ac) дорівнювали ≈ 327,45 г. Половина цієї ваги називалась semis. Кратні унції мали назву **sextans, antis, m** = 1/6 аса або 2 унції;

triens, entis, m = 1/3 аса або 4 унції

quadrans, antis, m = 1/4 аса або 3 унції.

Монети

а) мідні монети:

as (ac), фунт міді = 327,45 г

1/6 фунта = 54,575 г

1/12 фунта = 27,287 г

1/24 фунта = 13,643 г;

б) срібні монети:

denarius (денарій), спочатку = 10 асам, пізніше = 16 асам = 218,28 г (1 ac = 13,643 г)

quinarius (квінарій, південарія), спочатку = 5 асам, пізніше = 8 асам

sestertius (сестерцій, чверть денарія), спочатку = 2,5 аса, а пізніше = 4 асам;

в) золоті монети:

aureus (золотий) = 25 денаріям = 100 сестерціям = 5457 г.

Пізніше замість aureus була введена в обіг золота монета (солід), яка дорівнювала 25 денаріям.

Важко порівняти вартість античних монет з монетами іншої епохи. У Ціцерона зустрічаємо, що модій пшениці (≈ 6,6 кг) коштував 4 сестерції (218,28 г срібла).

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Romae descriptiōne

In antīqua descriptiōne urbis Romae, orbis terrārum capĭtis, omnia aedificia enumerantur. Romae erant octo pontes, duodĕcim fora, octo campi, triginta septem portae, inter quas clarissĭma Porta Appia,

quadringenti viginti tres vici, mille nongentae domus, multae insŭlae, duo macella in Coelio et Esquilīno sita, ducenta horrea, decem thermae, viginti aquaeductus, octoginta balnea, mille putei, duo Capitolia, altĕrum in monte Capitolio, altĕrum in colle Quirināli, quadraginta templa, duo amphitheatra, tria theatra, duo circi, quinque naumachiae, triginta arcus e marmŏre.

II. Calendarium Romanōrum

Apud Romānos initio Martius primus anni mensis erat, Aprīlis alter, Maius tertius, Iunius quartus. Quintīli, quinto mensi, postea, quod G.Iulius Caesar hoc mense natus erat, nomen erat Iulius, Sextīlis, sextus, ex imperatōre Augusto Augustus nominabātur. Menses proxĭmi olim, ut nomĭna ipsa docent, erant menses septĭmus, octāvus, nonus, decĭmus. Primo mensis diēi nomen erat Kalendae, septĭmo diēi mensium Martii, Maii, Iulii, Octobris nomen Nonae, quinto decĭmo diēi eorundem mensium nomen Idus. Ceterōrum mensium Nonae erant quinto mensis die, Idus tertio decĭmo. Anno ante aeram nostram quadragesĭmo sexto temporĭbus G.Iulii Caesăris annus trecentos sexaginta quinque dies habebat, quarto autem cuīque anno dies trecentesĭmus sexagesĭmus sextus adiciebātur. Hoc ordĭne annōrum Romāni atque gentes Christiānae utebantur usque ad aetātem Papae Gregorii tertii decĭmi. Qui anno millesĭmo quingentesĭmo octogesĭmo altĕro ordĭnem annōrum confūsum corrigēbat.

III. De diēbus

Annus est longa series diērum. Causa diēi et noctis motus terrae est. In regionĭbus nostris aestāte sunt dies longi, noctes breves; hiĕme dies breves, noctes longae. Meridie tempus in omnĭbus terrae partĭbus diversum est.

Nomĭna diērum apud Romānos erant: dies Solis, dies Lunae, dies Martis, dies Mercurii, dies Iovis, dies Veněris, dies Saturni.Primum diem mensis Romāni Kalendas appellābant. In serie diērum dies festi sunt. Popŭli antīqui Diem natālem Solis invicti celebrābant. Diēbus festis homĭnes pompis intersunt. Aspectus pompae mirabĭlis est.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Є чотири пори року: зима, весна, літо, осінь.
2. Година – двадцять четверта частина доби.
3. Місяць вересень має назву від числа сім, місяць жовтень – від числа вісім, місяць листопад – від числа дев’ять, місяць грудень – від числа десять.

4. 97 додати 18 дорівнює 115.
5. 5 помножити на 3 дорівнює 15.

Запам’ятайте латинські прислів’я і крилаті вислови:

1. **Una hirundo non facit ver.** – *Одна ластівка не робить весни.* Езоп (VI ст. до н.е.), грецький байкар, розповідає про молодого марнотратника і ластівку. Легковажний юнак прогуляв усі гроші, що отримав від батька. Якось, ідучи вулицею, побачив високо в небі першу ластівку. Зрадівши, що скоро настане літо, юнак продав свій теплий плащ. Проте невдовзі стало ще холодніше, ластівка замерзла, а хлопець почав її лаяти, нібито вона його обдурила.
2. **Unus testis – nullus testis.** – *Один свідок – не свідок.*
3. **Conscientia – mille testes.** – *Совість – тисяча свідків.*
4. **Vox unīus, vox nullīus.** – *Один голос – не голос.*
5. **Primus inter pares.** – *Перший серед рівних.*
6. **Unus dies gradus est vitae.** – *Один день – це крок життя.*
7. **Semel scriptum, decies lectum.** – *Раз написано, десять разів прочитано.*
8. **Non bis in idem. –** *Не двічі про те саме.* Формула римського права – не може бути двох висловлювань стосовно однієї провини.

Лексичний мінімум

Латинські слова

adicio, iēci, iectum, ĕre – додавати, приєднувати
aestas, ātis, f – літо
aetas, ātis, f – вік
amphitheatrum, i, n – амфітеатр, споруда круглої форми для видовищ
annus, i, m – рік
appello, āvi, ātum, āre – називати
Aprīlis, e – квітневий, а, е
aquaeductus, us, m – водопровід
arcus, us, m – склепіння, арка
aspectus, us, m – вигляд
Augustus, a, um – серпневий, а, е, присвячений Октавіанові Авґусту, першому римському імператорові
Augustus, i, m – Авґуст (63 р. до н.е. – 12 р. н.е.), прізвисько Октавіана «високий, священний, великий»

balneum, i, n – лазня, ванна
brevis, e – короткий, а, е
G.Iulius Caesar, G.Iulii Caesăris, m – Ґай Юлій Цезар (100–44 рр. до н.е.) – римський письменник, військовий і державний діяч
calendarium, ii, n – календар
campus, i, m – поле
Capitolium, ii, n – Капітолій
causa, ae, f – причина
celebro, āvi, ātum, āre – шанувати
circus, i, m – цирк
Coelius mons, Coelii montis, m – горб Целія, один із семи горбів Риму на південному сході від Капітолію
collis, is, m – горб, гора
confūsus, a, um – змішаний, а, е, заплутаний, а, е
conscientia, ae, f – совість
corrĭgo, rexi, rectum, ĕre – виправляти
decĭmus, a, um – десятий, а, е
descriptio, ōnis, f – опис
dies natālis (m) – день народження
diversus, a, um – різний, а, е
domus, us, f – будинок
enumĕro, āvi, ātum, āre – перелічувати
Esquilīnus mons, Esquilīni montis, m – Есквілінський горб, найвищий із семи горбів Риму на північному сході від Капітолію
festus, a, um – святковий, а, е
forum, i, n – форум
gens, gentis, f – народ
gradus, us, m – крок, ступінь
hiems, hiĕmis, f – зима
hirundo, ĭnis, f – ластівка
horreum, i, n – комора, склад, житниця
Idus, um, f – Іди, 13-й або 15-й день місяця
imperātor, ōris, m – імператор
initium, ii, n – початок
intersum, esse, fui (+Dat.) – брати участь
invictus, a, um – непереможний, а, е
ipse, ipsa, ipsum – сам, а, е
Iulius, a, um – липневий, а, е, присвячений Ґ. Юлієві Цезареві
Iunius, a, um – червневий, а, е, присвячений Юноні

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

Kalendae, ārum, f – Календи, перше число місяця
lectus, a, um – прочитаний, а, е
longus, a, um – довгий, а, е
macellum, i, n – продовольчий ринок
Maius, a, um – травневий, а, е, присвячений Майї
marmor, ŏris, n – мармур
Martius, a, um – березневий, а, е, присвячений богові Марсу
mensis, is, m – місяць
mirabĭlis, e – дивовижний, а, е
mirus, a, um – дивний, а, е
motus, us, m – рух
naumachia, ae, f – місце інсценування морського бою, навмахія
nomen, ĭnis, n – назва, ім’я
nomĭno, āvi, ātum, āre – називати
Nonae, ārum, f – Нони, 5-й або 7-й день місяця
nonus, a, um – дев’ятий, а, е
nox, noctis, f – ніч
octāvus, a, um – восьмий, а, е
olim – колись
ordo, ĭnis, m – порядок
Papa, ae, m – батько, отець, Папа Римський
par, paris – рівний, а, е
pars, partis, f – частина
pompa, ae, f – процесія
pons, pontis, m – міст
porta, ae, f – ворота
postea – згодом
proxĭmus, a um – найближчий, а, е
puteus, i, m – колодязь
Quintīlis, e – п’ятий, а, е
Quirinālis mons, Quirinālis montis, m – Квіринальський горб, один із семи горбів Риму на північному сході від Капітолію
scriptus, a, um – написаний, а, е
septĭmus, a, um – сьомий, а, е
Sextīlis, e – шостий, а, е
templum, i, n – храм
testis, is, m, f – свідок
theatrum, i, n – театр

thermae, ārum, f – теплі джерела, купальня
usque – аж до
ut – як
vicus, i, m – село
vox, vocis, f – голос

Українські слова

весна – ver, veris, n
година – hora, ae, f
зима – hiems, hiĕmis, f
літо – aestas, ātis, f
назва – nomen, ĭnis, n
осінь – autumnus, i, m
пора – tempus, ŏris, n

Вправи

1. Запишіть латинськими словами:
19; 23; 37; 45; 52; 68; 74; 112; 233; 326; 491; 899; 974; чотирнадцятий; двадцять дев’ятий; сотий; сто двадцять четвертий; по п’ять; одинадцять разів; 0,09; 1/4; 6/7.

2. Прочитайте числа:
IX et III sunt XII
XXI et X sunt XXXI
LX et XI sunt LXXI
D et D sunt M
LXXX et XX sunt C

3. Провідміняйте словосполучення і перекладіть українською мовою:
tres colles (m), ducenti vici (m), una porta (f), duo aquaeductus (m), terni arcus (m), unus mensis (m), quini anni (m).

4. Перекладіть українською мовою:
septēni, ae, a; undecies; ducenti, ae, a; millesĭmus, a, um; sescentesĭmus octogesĭmus tertius; triginta septem; centies; singŭli, ae, a; anno bis millesĭmo secundo; Kalendis Februariis; pridie Kalendas Maias; Nonis Octobrĭbus; pridie Idus Martias; Idĭbus Iuliis.

ДЕВ’ЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO NONA)

5. Визначте, від яких латинських слів походять українські деривати:

порт, акведук, ініціатива, арка, аннали, ордер, ординарний, корекція, конфузія, унія, дует, тріо, кварта, квінтет, секстент.

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

Veni, vidi, vici
Прийшов, побачив, переміг

СИСТЕМА ПЕРФЕКТА
(СИСТЕМА ДОКОНАНИХ ЧАСІВ)

Часи системи перфекта дійсного способу активного стану

Три часи: **perfectum** (минулий доконаний час), **plusquam-perfectum** (давноминулий час) і **futūrum II (secundum)** (майбутній доконаний час) утворюють систему перфекта (систему доконаних часів) і виражають завершену дію.

Морфологічно ці часи належать до одного типу: активний стан утворюється синтетичним шляхом від основи перфекта, пасивний стан – аналітичним шляхом за допомогою дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (participium perfecti passīvi), що утворюється від основи супіна, і дієслова esse – бути.

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану (Perfectum indicatīvi actīvi)

Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану **(perfectum indicatīvi actīvi)** утворюється додаванням до основи перфекта таких особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. **-i**	1. **-ĭmus**
2. **-isti**	2. **-istis**
3. **-it**	3. **-ērunt**

Основа перфекта визначається через відкинення від другої основної форми дієслова закінчення **-i** .

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

Дієвідміна	Основні форми дієслова	Друга основна форма дієслова	Основа перфекта
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre – хвалити	laudāvi	laudāv-
II	doceo, docui, doctum, docēre – навчати	docui	docu-
III	lego, legi, lectum, legĕre – читати	legi	leg-
IV	audio, audīvi, audītum, audīre – слухати	audīvi	audīv-

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudāv-i	docu-i	leg-i	audīv-i
2.	laudav-isti	docu-isti	leg-isti	audiv-isti
3.	laudāv-it	docu-it	leg-it	audīv-it
Plurālis				
1.	laudav-ĭmus	docu-ĭmus	leg-ĭmus	audiv-ĭmus
2.	laudav-istis	docu-istis	leg-istis	audiv-istis
3.	laudav-ērunt	docu-ērunt	leg-ērunt	audiv-ērunt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) в perfectum indicatīvi:

Singulāris	Plurālis
1. fu-i	1. fu-ĭmus
2. fu-isti	2. fu-istis
3. fu-it	3. fu-ērunt

2. Давноминулий час дійсного способу активного стану (Plusquamperfectum indicatīvi actīvi)

Давноминулий час дійсного способу активного стану **(plus-quamperfectum indicatīvi actīvi***)* утворюється додаванням до основи

перфекта суфікса **-ĕrā-** і особових закінчень минулого часу недоконаного виду активного стану:

Singulāris	**Plurālis**
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi actīvi:

Особа	**I**	**II**	**III**	**IV**
Singulāris				
1.	laudav-ĕra-m	docu-ĕra-m	leg-ĕra-m	audiv-ĕra-m
2.	laudav-ĕra-s	docu-ĕra -s	leg-ĕra-s	audiv-ĕra-s
3.	laudāv-ĕra-t	docu-ĕra-t	leg-ĕra-t	audiv-ĕra-t
Plurālis				
1.	laudav-erā-mus	docu-erā- mus	leg-erā- mus	audiv-erā-mus
2.	laudav-erā-tis	docu-erā- tis	leg-erā- tis	audiv-erā- tis
3.	laudav-ĕra-nt	docu-ĕra- nt	leg-ĕra-nt	audiv-ĕra- nt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) в plusquamperfectum indicatīvi:

Singulāris	**Plurālis**
1. fu-ĕra-m	1. fu-erā-mus
2. fu-ĕra-s	2. fu-erā-tis
3. fu-ĕra-t	3. fu-ĕra-nt

3. Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану (**futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi**) утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-ĕr-** в першій особі однини і суфікса **-ĕrĭ-** в усіх інших особах і особових закінчень теперішнього часу активного стану:

Singulāris	**Plurālis**
1. **-o**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**

3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-ĕr-o	docu-ĕr-o	leg-ĕr-o	audiv-ĕr-o
2.	laudav-ĕri-s	docu-ĕri-s	leg-ĕri-s	audiv-ĕri-s
3.	laudāv-ĕri-t	docu-ĕri-t	leg-ĕri-t	audiv-ĕri-t
Plurālis				
1.	laudav-erĭ-mus	docu-erĭ-mus	leg-erĭ-mus	audiv-erĭ-mus
2.	laudav-erĭ-tis	docu-erĭ-tis	leg-erĭ-tis	audiv-erĭ-tis
3.	laudav-ĕri-nt	docu-ĕri- nt	leg-ĕri-nt	audiv-ĕri-nt

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути) у futūrum II (secundum) indicatīvi:

Singulāris	Plurālis
1. fu-ĕr-o	1. fu-erĭ-mus
2. fu-ĕri-s	2. fu-erĭ-tis
3. fu-ĕri-t	3. fu-ĕri-nt

Часи системи перфекта дійсного способу пасивного стану

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Perfectum indicatīvi passīvi)

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (**perfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в теперішньому часі дійсного способу.

Participium perfecti passīvi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n).

Зразок утворення participium perfecti passīvi:

Дієвідміна	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passīvi
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre	laudāt-	laudāt-us, a, um – похвалений, а, е
II	doceo, docui, doctum, docēre	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
III	lego, legi, lectum, legĕre	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
IV	audio, audīvi, audītum, audīre	audīt-	audīt-us, a, um – вислуханий, а, е

Основа супіна утворюється відкиданням від третьої основної форми дієслова (супіна) закінчення **-um**.

Participium perfecti passīvi відмінюється як прикметники першої і другої відміни. Він виступає складовою частиною трьох доконаних часів (**perfectum, plusquamperfectum, futūrum II (secundum)**) пасивного стану.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um sum	doctus, a, um sum	lectus, a, um sum	audītus, a, um sum
2.	laudātus, a, um es	doctus, a, um es	lectus, a, um es	audītus, a, um es
3.	laudātus, a, um est	doctus, a, um est	lectus, a, um est	audītus, a, um est
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a sumus	docti, ae, a sumus	lecti, ae, a sumus	audīti, ae, a sumus
2.	laudāti, ae, a estis	docti, ae, a estis	lecti, ae, a estis	audīti, ae, a estis
3.	laudāti, ae, a sunt	docti, ae, a sunt	lecti, ae, a sunt	audīti, ae, a sunt

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

2. Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (Plusquamperfectum indicatīvi passīvi)

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (**plusquamperfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum**, **fui, esse** – «бути» в минулому часі недоконаного виду дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um eram	doctus, a, um eram	lectus, a, um eram	audītus, a, um eram
2.	laudātus, a, um eras	doctus, a, um eras	lectus, a, um eras	audītus, a, um eras
3.	laudātus, a, um erat	doctus, a, um erat	lectus, a, um erat	audītus, a, um erat
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erāmus	docti, ae, a erāmus	lecti, ae, a erāmus	audīti, ae, a erāmus
2.	laudāti, ae, a erātis	docti, ae, a erātis	lecti, ae, a erātis	audīti, ae, a erātis
3.	laudāti, ae, a erant	docti, ae, a erant	lecti, ae, a erant	audīti, ae, a erant

3. Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (**futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в майбутньому першому часі дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um ero	doctus, a, um ero	lectus, a, um ero	audītus, a, um ero
2.	laudātus, a, um eris	doctus, a, um eris	lectus, a, um eris	audītus, a, um eris
3.	laudātus, a, um erit	doctus, a, um erit	lectus, a, um erit	audītus, a, um erit
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erĭmus	docti, ae, a erĭmus	lecti, ae, a erĭmus	audīti, ae, a erĭmus
2.	laudāti, ae, a erĭtis	docti, ae, a erĭtis	lecti, ae, a erĭtis	audīti, ae, a erĭtis
3.	laudāti, ae, a erunt	docti, ae, a erunt	lecti, ae, a erunt	audīti, ae, a erunt

1) Перфект виражає дію, що закінчилась у минулому, незалежно від її тривалості (perfectum historĭcum).

2) Перфект означає те, що дія відбулась і результат її триває в теперішньому часі (perfectum praesens).

3) Плюсквамперфект вказує на дію, яка відбулася раніше від іншої минулої дії.

4) Футурум II виражає дію, яка відбудеться у майбутньому раніше, ніж дія, виражена майбутнім першим.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Prometheo

Prometheus auxilio Minervae homĭnes ex aqua et terra fecĕrat ac de genĕre humāno bene meruit. Di saepe Prometheum ad epŭlas suas invitābant. Ităque consilium Iovis, qui omnes homĭnes necāre constituit, ei notum erat. Prometheus aliquando in coelum venit et ignem de OIympo subduxit et hominĭbus donāvit. Quamquam ira Iovis magna erat, genus

humānum non delēvit. Prometheum autem Vulcānus iussu Iovis in monte Caucăso ferreis catēnis ad saxum alligāvit cotidiēque aquĭla iecur Promethei devorābat. Iecŏris pars, quam aquĭla mane devoravĕrat, noctu crescēbat. Ita Prometheus ingentes dolōres tolerābat. Postea Hercŭles aquĭlam sagitta necāvit Prometheumque liberāvit.

II. De talo Achillis

Achilles, fortissĭmus omnium Graecōrum, qui contra Troiānos bellavērunt, filius Pelei et deae Thetĭdis fuit. Mater Thetis infantem suum in fluvium Stygem, qui apud infĕros fluit, immersit. Aqua fluvii corpus eĭus invulnerabĭle effēcit. Attămen talus pedis dextri vulnerabĭlis mansit. Nam Thetis, cum filium in fluvio immergēbat, manu sua corpus eĭus talo dextri pedis tenēbat. Ităque talus dextri pedis aqua fluvii intactus ideoque vulnerabĭlis permansit.

Troiāni autem, qui de vulnerabĭli talo Achillis nihil audivĕrant, frustra Thetĭdis filium telis petēbant; eum nullo modo vulnerāre potĕrant. Postrēmo Apollo sagittam Parĭdis in talum dextri pedis Achillis direxit atque herōem occīdit.

III. Galli Romam expugnant

Quarto saecŭlo ante aeram nostram Roma in magno pericŭlo erat. Galli enim cum copiis Romanōrum ad fluvium Alliam contendĕrant et Romānos fugĕrant. Multi Romāni cecidĕrant. Tum Romāni Capitolium defendĕre constituĕrant. Galli in portas irrupĕrant. Tecta incendĕrant. Marcus Manlius fortĭter defendit neque se dedit. Sed magna inopia frumenti Romānos premēbat. Manlius cum Gallis de indutiis egit. Regŭlus Gallōrum magnum auri pretium poposcĕrat. «Si aurum, inquit, pependerĭtis, decēdam. Si pretium non solverĭtis, neque viris, neque femĭnis, neque puĕris parcam». Romāni aurum suum tradidērunt, tamen Galli contenti non erant.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Місто Рим заснували брати Ромул і Рем у 753 р. до н.е.
2. Письмо винайшли фінікійці в IX ст. до н.е.
3. Діти стануть міцною опорою батьків, якщо будуть добре вихо-вані.
4. Ваше місто буде в безпеці, якщо воїни будуть хоробрими.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Antīqua fuērunt olim nova.** – *Старе було колись новим.*

2. **Féci, quód potuí, faciánt melióra poténtes.** – *Я зробив, що міг, нехай ті, що можуть, зроблять краще.* Віршована парафраза формули, якою римські консули передавали свої повноваження. Ціцерон, «Листи», XI, 14: **Ego plus, quam feci, facĕre non possum**. – Я більше, ніж зробив, зробити не можу.

3. **Dixi et anĭmam meam levāvi.** – *Я сказав і полегшив свою душу.* (Біблія, книга пророка Єзекиїла, 33, 9).

4. **Exēgi monumentum.** – *Я спорудив собі пам'ятник.* Початок третьої оди Горація «До Мельпомени» (III, 30), що викликав низку перекладів і переспівів у поезії:

Éxegí monumént(um) aére perénniús
Régalíque sitú pýramid(um) áltiús,
Quód non ímber edáx, nón Aquil(o) ímpoténs
Póssit díruer(e) aút ínnumerábilís
Ánnorúm seriés ét fuga témporúm.
Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
Вищий од пірамід царських, простоїть він.
Дощ його не роз'їсть, не сколихне взимі,
Впавши в лють, Аквілон; низка років стрімких –
Часу біг коловий – в прах не зітре його.
Переклад А.Содомори.

5. **Ut sementem fecĕris, ita metes.** – *Як посієш, так і будеш жати (Що посієш, те й пожнеш).*

6. **Calamitāte doctus sum.** – *Біда мене навчила.*

7. **Post scriptum (P.S.).** – *Після написаного. Пост скриптум.*

8. **Post factum.** – *Після зробленого.*

9. **Vae victis!** – *Горе переможеним!*

10. **Littĕra scripta manet.** – *Написана буква залишається.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

ac – і
Achilles, is, m – Ахілл, герой Троянської війни
ago, egi, actum, ĕre – вести
Allia, ae, f – ріка Алія
allĭgo, āvi, ātum, āre – прив'язувати

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

anĭma, ae, f – душа
antīqua, ōrum, n – старовина
Apollo, ĭnis, m – Аполлон
aquĭla, ae, f – орел
attămen – але, проте
auxilium, ii, n – допомога
bello, āvi, ātum, āre – воювати
caedo, cecīdi, caesum, ĕre – вбивати
calamĭtas, ātis, f – біда
catēna, ae, f – ланцюг
Caucăsus, i, m – Кавказ
coelum, i, n – небо
consilium, ii, n – план, намір
constituo, ui, ūtum, ĕre – вирішувати, постановляти
contendo, ndi, ntum, ĕre – напружувати, боротися
contentus, a, um – задоволений, а, е
contra (+Acc.) – проти
copiae, ārum, f – військо
corpus, ŏris, n – тіло
cotidie – щодня
cresco, crēvi, cretum, ĕre – рости
cum – коли
dea, ae, f – богиня
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати
deleo, ēvi, ētum, ēre – нищити, руйнувати
devŏro, āvi, ātum, āre – поїдати
dexter, tra, trum – правий, а, е
dirĭgo, rexi, rectum, ĕre – направляти
dolor, ōris, m – біль
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
efficio, feci, fectum, ĕre – робити, досягати
epŭlae, ārum, f – бенкет
exĭgo, egi, actum, ĕre – споруджувати
expugno, āvi, ātum, āre – здобувати
facio, feci, factum, ĕre – робити
femĭna, ae, f – жінка
ferreus, a, um – залізний, а, е
fluvius, i, m – ріка

fortis, e – хоробрий, а, е
fortĭter – хоробро
frumentum, i, n – хліб, зерно
frustra – марно
fugio, fugi, fugitūrus, ĕre – втікати
Gallus, i, m – ґалл
genus, ĕris, n – рід
Hercŭles, is, m – Геракл
heros, herōis, m – герой
ideo – тому, з тієї причини
iecur, ŏris, n – печінка
ignis, is, m – вогонь
immergo, mersi, mersum, ĕre – занурювати
incendo, ndi, nsum, ĕre – запалювати
indutiae, ārum, f – переговори
infans, antis, m, f – немовля, дитя
infĕri, ōrum, m – підземне царство
ingens, ingentis – величезний, а, е
inopia, ae, f – невелика кількість
intactus, a, um – неторканий, а, е
invīto, āvi, ātum, āre – запрошувати
invulnerabĭlis, e – невразливий, а, е
ira, ae, f – гнів
irrumpo, rupi, ruptum, ĕre – вриватися
iussus, us, m – наказ
levo, āvi, ātum, āre – полегшувати
libĕro, āvi, ātum, āre – звільняти
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
manus, us, f – рука
mater, tris, f – мати
mereo, ui, ĭtum, ēre – служити
meto, messui, messum, ĕre – жати
modus, i, m – спосіб, міра
mons, montis, m – гора
monumentum, i, n – пам’ятник
neco, āvi, ātum, āre – вбивати
noctu – вночі
occīdo, cīdi, cīsum, ĕre – вбивати
olim – колись
Olympus, i, m – Олімп

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

parco, peperci, –, ĕre (+Dat.) – щадити, берегти
Paris, ĭdis, m – Паріс, син царя Пріама
Peleus, i, m – Пелей, батько Ахілла
pendo, pependi, nsum, ĕre – відважувати
pericŭlum, i, n – небезпека
permaneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
pes, pedis, m – нога
peto, īvi, ītum, ĕre – домагатися, просити
posco, poposci, –, ĕre – вимагати
possum, potui, posse – могти
postea – згодом
postrēmo – нарешті
premo, pressi, pressum, ĕre – притискати, пригнічувати
Prometheus, i, m – Прометей, один із титанів
puer, ĕri, m – хлопець
quamquam – хоч
regŭlus, i, m – цар
saecŭlum, i, n – сторіччя, вік
sagitta, ae, f – стріла
saxum, i, n – скеля
sementis, is, f – насіння, посів
si – якщо
solvo, solvi, ūtum, ĕre – розв'язувати, платити
Styx, Stygis, f – Стікс, ріка у підземному царстві
subdūco, duxi, ductum, ĕre – красти
talus, i, m – п'ята
tamen – однак
tectum, i, n – будівля, дах
telum, i, n – стріла, зброя, дротик
teneo, ui, tentum, ēre – тримати
Thetis, Thetĭdis, f – Тетіда (Фетіда), морська богиня, мати Ахілла
tolĕro, āvi, ātum, āre – терпіти, переносити
trado, dĭdi, dĭtum, ĕre – передавати
Troiānus, i, m – троянець
vae! – горе!
venio, veni, ventum, īre – приходити
vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
Vulcānus, i, m – Вулкан, бог вогню в римській мітології (міфології)

vulnerabĭlis, e – вразливий, а, е
vulnĕro, āvi, ātum, āre – ранити

Українські слова

брат – frater, tris, m
винаходити – invenio, veni, ventum, īre
виховувати – edŭco, āvi, ātum, āre
воїн – miles, ĭtis, m
діти – liběri, ōrum, m
до н.е. – ante aeram nostram
засновувати – condo, dĭdi, dĭtum, ĕre
місто – urbs, urbis, f
міцний, а, е – firmus, a, um
опора – praesidium, ii, n
письмо – littĕrae, ārum, f
Рем – Remus, i, m
Ромул – Romŭlus, i, m
укріплювати – munio, īvi, ītum, īre
фінікієць – Phoenix, īcis, m
хоробрий – audax, ācis
якщо – si

Вправи

1. Провідміняйте в доконаних часах активного стану і перекладіть:

teneo, ui, tentum, ēre	invīto, āvi, ātum, āre
peto, īvi, ītum, ĕre	invenio, veni, ventum, īre.

2. Провідміняйте в доконаних часах пасивного стану і перекладіть:

dirĭgo, rexi, rectum, ĕre	mereo, ui, ĭtum, ēre
liběro, āvi, ātum, āre	venio, veni, ventum, īre.

3. Визначіть часові форми дієслів і перекладіть :

egit; constituerāmus; subductus est; donavĕrit; delēti erant; toleravĭmus; liberāti erĭmus.

4. Провідміняйте словосполучення і перекладіть:

id genus humānum (n)	qui dolor ingens (m)
ea pars minor (f)	hoc pretium maius (n)

ДЕСЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DECĬMA)

5. Від яких латинських слів походять українські деривати:
петиція, директор, лібералізація, конституція, фемінізм.

ОДИНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO UNDECĬMA)

Gútta cavát lapidém non ví, sed saépe cadéndo;
Síc homo fít sapiéns non ví, sed saépe legéndo
Ovidius
Крапля довбе камінь не силою, а частим падінням;
Так само людина стає мудрою не силою, а завдяки частому читанню.

ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ: (GERUNDIUM, GERUNDĪVUM, SUPĪNUM I ET II, PARTICIPIUM)

ҐЕРУНДІЙ (GERUNDIUM)

Ґерундій – віддієслівний іменник, що означає процес дії. Він утворюється додаванням до основи інфекта суфіксів **–nd** – для дієслів I-II дієвідмін та **–end** – III –IV дієвідмін і закінчення **–i:**

Infinitīvus	Основа інфекта	Gerundium
I laudāre	lauda-	lauda-nd-i
II docēre	doce-	doce-nd-i
III legĕre	leg-	leg-end-i
IV audīre	audi-	audi-end-i

Ґерундій перекладається:

1. неозначеною формою дієслова; *ars scribendi* – мистецтво писати;
2. віддієслівним іменником: *occasio legendi* – нагода читання;
3. дієприслівником, якщо виконує функцію **ablatīvus modi**: *docendo discĭmus* – навчаючи вчимось.

Ґерундій володіє двома ознаками: іменника та дієслова.

Іменникові ознаки ґерундія

Ґерундій відмінюється за другою відміною середнього роду однини. Він не має називного відмінка. Логічним називним відмінком ґерундія служить **infinitīvus praesentis actīvi** (неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану). Ґерундій має чотири відмінки: **genetīvus, datīvus, accusatīvus, ablatīvus**.

Відмінювання ґерундія:

Nom.	(laudāre)	(docēre)	(legĕre)	(audīre)
Gen.	lauda-nd-i	doce-nd-i	leg-end-i	audi-end-i
Dat.	lauda-nd-o	doce-nd-o	leg-end-o	audi-end-o
Acc.	ad lauda-nd-um	ad doce-nd-um	ad leg-end-um	ad audi-end-um
Abl.	lauda-nd-o	doce-nd-o	leg-end-o	audi-end-o

Відмінки ґерундія мають обмежене коло значень.

Genetīvus ґерундія вживається як **genetīvus obiectīvus**:

а) після іменників: **ars, artis, f** (мистецтво), **causa, ae, f** (причина), **consensio, ōnis, f** (згода), **consuetūdo, ĭnis, f** (звичка), **cupidĭtas, ātis, f** (бажання), **difficultas, ātis, f** (труднощі), **facultas, ātis, f** (можливість), **genus, ĕris, n** (вид), **libīdo, ĭnis, f** (пристрасть), **metus, us, m** (страх), **modus, i, m** (спосіб), **occasio, ōnis, f** (випадок), **potestas, ātis, f** (сила), **ratio, ōnis, f** (думка), **scientia, ae, f** (знання), **spes, ei, f** (сподівання), **studium, ii, n** (старання), **vis, f** (сила), **voluntas, ātis,** f (воля), **auctor, ōris, m** (засновник), **magister, tri, m** (вчитель), **dux, ducis, m** (ватажок), **princes, ĭpis, m, f** (володар);

б) після прикметників, що керують **genetīvus obiectīvus**:

avĭdus, a, um – жадібний, а, е
cupĭdus, a, um – скупий, а, е
insuētus, a, um – незвиклий, а, е
studiōsus, a, um – старанний, а, е
ignārus, a, um – недосвідчений, а, е
perītus, a, um – досвідчений, а, е
memor, ŏris – який, а, е пам'ятає
immĕmor, ŏris – який, а, е не пам'ятає
expers, pertis – непричетний, а, е, позбавлений, а, е
plenus, a, um – повний, а, е
partĭceps, cĭpis – який бере участь, причетний, а, е
inānis, e – порожній, я, є, даремний, а, е
inops, ŏpis – безсилий, а, е, немічний, а, е

в) із постпозитивними прийменниками **causa** та **gratia** – заради, із-за, для, через.

1. Sapientia *ars vivendi* putātur. – Мудрість вважається мистецтвом життя.

2. Beāte *vivendi cupiditāte* incensi omnes sumus (Cic.) –Всі ми – запалені пристрастю жити щасливо.
3. Multi nostrum *cupĭdi* sunt carmĭna poētārum Romanōrum *legendi*. – Багато з нас є пристрасними читати вірші римських поетів.
4. Athēnas *erudiendi gratia* missus est. – Заради навчання він був посланий в Атени.

Datīvus вживається:

а) для позначення мети після дієслів із значенням „служити", „давати", „наділяти", „посилати" та ін.:

sum, fui, esse– бути; **do, dedi, datum, āre** – давати; **tribuo, ui, ūtum, ĕre** – наділяти; **mitto, misi, missum, ĕre** – посилати; **relinquo, reliqui, lictum, ĕre** – залишати; **dono, āvi, ātum, āre** – дарувати;

б) після прикметників, що керують давальним відмінком:

necessarius, a, um – необхідний, а, е
utĭlis, e – корисний, а, е
nocīvus, a, um – шкідливий, а, е
suavis, e – приємний, а, е
simĭlis, e – подібний, а, е
facĭlis, e – легкий, а, е
diffĭcilis, e – важкий, а, е

1. Quisque locum *pugnando* cepit. – Кожен вибрав місце для бою.
2. Aqua utĭlis *bibendo* est. – Вода – корисна для пиття.

Accusatīvus ґерундія вживається з прийменником **ad** і виражає мету, призначення:

а) Homo *ad intellegendum et agendum* natus est. – Людина народжена для мислення і діяння.

б) Nulla aetas *ad perdiscendum* sera est. – Жоден вік не є пізнім для навчання.

Ablatīvus ґерундія має значення знаряддя, способу дії і виступає як **ablativus instrumenti** або **modi** (орудний знаряддя або способу). Він вживається без прийменника або з прийменником.

Ablativus без прийменника виступає як **ablativus instrumenti** або **modi**:

1. Homĭnis mens *discendo et cogitando* alĭtur. – Людський розум живиться вченням і мисленням.
2. Lycurgi leges laborĭbus erudiunt iuventūtem *venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuendo*. – Закони Лікурга вихову-

ють молодь полюванням (полюючи), бігом, голодом, спрагою, холодом, спекою.

Ablativus ґерундія вживається із прийменниками: **a (ab)**, **de**, **e** (**ex**), **in**, інколи **pro**.

1. Qui ingenuis studiis atque artĭbus delectantur, *ex discendo* voluptātem capiunt. – Ті, які захоплюються благородними науками і мистецтвами, отримують задоволення від навчання.

Дієслівні ознаки ґерундія

Як дієслово ґерундій керує відмінками (тобто вимагає прямого чи непрямого додатка). Ґерундій вимагає того ж відмінка, що й дієслово, від якого він утворений: E terrae cavernis ferrum elicĭmus, rem *ad colendum agros* necessariam. – Із надр землі видобуваємо залізо, матеріал, що є необхідним для обробітку землі.

Як дієслово визначається прислівником: *Saepe dubitando* ad veritātem pervenīmus. – Часто сумніваючись, приходимо до істини.

Ґерундій не має часів і пасивного стану, значення його – активне.

Орудний способу дії (Ablatīvus modi)

Ablatīvus modi – це аблатив іменника з прийменником **cum** або без прийменника. Означає спосіб, яким виконується дія. Відповідає на питання як?, яким способом?, яким чином? Може вживатися в адвербіальних виразах: **consilio** – з наміром, **ratiōne, arte** – методично, **vi** – силоміць, **iure** – справедливо, **merīto** – заслужено, **casu** – випадково.

Перекладається орудним відмінком із прийменником „з", „із" чи прислівниково.

1. *Audendo* virtus crescit, *tardando* timor. – Із сміливості мужність зростає, а із зволікання – страх.
2. Daedălus *casu* homĭnem necāvit. – Дедал випадково вбив людину.

Орудний знаряддя (Ablatīvus instrumenti)

Ablatīvus instrumenti означає знаряддя або засіб, за допомогою якого що-небудь робиться. Якщо знаряддям служить особа, тоді вживається **accusatīvus** із прийменником **per** . До **ablatīvus instru-menti** належать назви осіб, які розглядаються як інструмент чи знаряддя. Перекладається орудним відмінком і відповідає на питання ким? чим?:

1. Pyrrhus *lapĭde* ictus interiit. – Пірр загинув, будучи вдарений каменем.
2. *Cornĭbus* tauri, apri *dentĭbus*, *morsu* leōnes se tutantur. – Бики захищаються рогами, кабани – іклами, леви – укусом.
3. Caesar *militĭbus* murum perdūcit. – Цезар зробив стіну воїнами.

Ґерундив (Gerundīvum)

Gerundīvum або **participium futūri passīvi** (дієприкметник майбутнього часу пасивного стану) – це віддієслівний прикметник, що має значення повинності, необхідності у пасивному стані. Він утворюється додаванням до основи інфекта суфікса –**nd** для дієслів I-II дієвідмін та -**end** III-IV дієвідмін і родових закінчень I-II відміни – **us** (m), –**a** (f), –**um** (n):

I **lauda-nd-us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід хвалити
II **doce-nd- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід навчати
III **leg-end- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід читати
IV **audi-end- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід слухати

Ґерундив відмінюється за I-II відмінами і виконує в реченні дві функції:

1) предикативну;
2) атрибутивну.

Предикативна функція
Описова дієвідміна пасивного стану
(Coniugatio periphrastĭca passīva)

Ґерундив у предикативній функції виступає частиною складеного присудка та виражає повинність, необхідність. Він виступає як прикладка до додатка після таких дієслів: **do** – даю, **trado** – передаю, **habeo** – маю, **relinquo** – залишаю, **curo** – турбуюсь, **suscipio** – беру на себе. У такій функції ґерундив перекладається інфінітивом або віддієслівним іменником із прийменниками на, для:

1. Popŭlus Romānus Crasso *bellum gerendum dedit*. – Римський народ доручив Крассу вести війну.
2. Caesar *obsĭdes* Aeduis *custodiendos tradit*. – Цезар доручає едуйцям охороняти заручників.

Ґерундив поєднується з формами дієслова **sum, fui, esse** в усіх часах і способах та утворює описову дієвідміну пасивного стану (**coniugatio periphrastĭca passīva**):

Praesens: *laudandus, a, um sum* – я повинен бути хваленим

Imperfectum: *laudandus, a, um eram* – я повинен був бути похваленим

Perfectum: *laudandus, a, um fui* – я повинен був бути похваленим

Plusquamperfectum: *laudandus, a, um fuĕram* – я повинен був бу-ти похваленим

Futurum I: *laudandus, a, um ero* – я повинен буду бути похваленим

Futurum II: *laudandus, a, um fuĕro* – я повинен буду бути похваленим

Coniugatio periphrastĭca passīva виражає повинність, необхідність і перекладається словами „слід", „треба", „необхідно" плюс інфінітив основного дієслова:

1. Patria *amanda et defendenda est*. – Батьківщину треба любити і захищати.
2. Pacta *sunt servanda*. – Договорів слід дотримуватись.
3. Quod *erat demonstrandum*. – Що й треба було доказати.
4. Pax *quaerenda erit*. – Мир необхідно буде здобувати.

При **coniugatio periphrastĭca passīva** іноді вказується діюча особа, яка передається давальним відмінком – **datīvus auctōris** (давальний відмінок діючої особи). **Datīvus auctōris** перекладається називним відмінком:

1. Liber *mihi legendus est*. – Я повинен читати книжку.
2. Amīcі *vobis amandi erant*. – Ви повинні були любити друзів.

Безособова описова дієвідміна пасивного стану складається із ґерундива середнього роду однини і дієслова **sum, fui, esse** в будь-якому часі, узгодженого в особі і числі:

1. *Vincendum aut moriendum est*. – Слід перемагати або вмерти.
2. *Parendum est* legĭbus. – Треба підкорятися законам.

Атрибутивна функція ґерундива

Ґерундив як означення узгоджується з іменниками в роді, числі та відмінку і, як правило, не виражає повинності, необхідності. Він перекладається віддієслівним іменником із прийменником „для" або без нього чи неозначеною формою дієслова.

Відмінки ґерундива виконують ті ж самі синтаксичні функції, що й ґерундія:

1. Vivis et vivis non *ad deponendam*, sed *ad confirmandam audaciam*. – Ти живеш, живеш не для усунення, а для зміцнення відваги.
2. Dux *urbe defendenda* magnam gloriam sibi parāre studuit. – Полководець прагнув підготувати собі велику славу захистом міста.

Від латинського ґерундива утворена низка українських слів: легенда, референдум, меморандум, пропаганда та ін.

Заміна ґерундія на ґерундив

Ґерундив в атрибутивній функції є еквівалентом ґерундія з прямим додатком:

Consilium urbem *capiendi*. – План захоплення міста.

При заміні ґерундія на ґерундив прямий додаток ґерундійної конструкції ставиться у відмінку ґерундія, а сам ґерундій замінюється ґерундивом та узгоджується з додатком в роді, числі та відмінку:

Ґерундій	Ґерундив
Consilium *urbem capiendi*. План захоплення міста.	Consilium *urbis capiendae*. План захоплення міста.

Супін (Supīnum)

Супін (віддієслівний іменник) має два відмінки: **accusatīvus** на –**um** – супін I, **ablatīvus** на –**u** – супін II. Супін як віддієслівний іменник має ознаки іменника та дієслова. Як іменник має відмінки, як дієслово – стан (супін I – активний, супін II – пасивний), керує відмінками і визначається прислівником.

Супін I вживається після дієслів „руху” для позначення мети: **eo, ii, itum, ire** – йти, venio, **veni, ntum, īre** – приходити, **proficiscor, profectus sum, proficisci** – відправлятись, **mitto, misi, missum, ĕre** – посилати.

Супін I перекладається інфінітивом зі сполучником „щоб” або без нього чи віддієслівним іменником із прийменником „для”:

1. Legāti a Croeso, rege Lydōrum, missi Delphos venērunt oracŭlum *consultum*. – Легати, послані Крезом, лідійським царем, прибули в Дельфи, щоб порадитися з оракулом (для поради з оракулом).
2. Totīus fere Galliae legāti ad Caesărem *gratulātum* convenērunt. – Легати майже всієї Галлії зійшлися до Цезаря, (щоб) привітати його.

Супін II вживається після прикметників для позначення „обмеження”: **iucundus, a, um** – приємний, **facĭlis, e** – легкий, а, е; **di-**

ffĭcĭlis, e – важкий, а, е; **optĭmus, a, um** – найкращий, а, е; **incredi-bĭlis, e** – неймовірний, а, е; **turpis, e** – ганебний, а, е та ін.

Він вживається після зворотів: **fas est** – можливо, **nefas est** – неможливо.

Оскільки, супін II має пасивне значення, то він утворюється тільки від перехідних дієслів і перекладається інфінітивом або віддієслівним іменником із прийменником „для".

1. Quod optĭmum *factu* videbĭtur, facies. – Що буде здаватися найкращим зробити, те будеш робити.
2. Omnia praeterībo, quae mihi turpia *dictu* videbuntur. – Я буду пропускати все те, що мені буде здаватися сказати ганебно.

Примітка.

Запам'ятайте найбільш вживані супіни II: **dictu** – сказати, **factu** – зробити, **audītu** – почути, **visu** – побачити, **cognĭtu** – дізнатись, **inventu** – знайти, **memorātu** – згадати.

Дієприкметник майбутнього часу активного стану (Participium futūri actīvi) Описова дієвідміна активного стану (Coniugatio periphrastĭca actīva)

Participium futūri actīvi утворюється додаванням до основи супіна суфікса **–ūr** і родових закінчень I-II відміни –**us** (m), -**a** (f), -**um** (n):

I **laudat-ūr-us, a, um** – той, та, те, що має намір хвалити
II **doct-ūr- us, a, um** – той, та, те, що має намір навчати
III **lect-ūr- us, a, um** – той, та, те, що має намір читати
IV **audit-ūr- us, a, um** – той, та, те, що має намір слухати

Participium futūri actīvi відмінюється за I-II відмінами. З дієсловом **sum, fui, esse** – „бути" в усіх часах і способах утворює описову дієвідміну активного стану (**coniugatio periphrastĭca actīva**), яка виражає намір, готовність що-небудь здійснити.

Praesens: *laudatūrus, a, um sum* – я маю намір хвалити
Imperfectum: *laudatūrus, a, um eram* – я мав намір хвалити
Perfectum: *laudatūrus, a, um fui* – я мав намір хвалити
Plusquamperfectum: *laudatūrus, a, um fuĕram* – я мав намір хвалити

Futurum I: *laudatūrus, a, um ero* – я буду мати намір хвалити
Futurum II: *laudatūrus, a, um fuĕro* – я буду мати намір хвалити

1. Qui iniuriam *factūrus est*, iam facit. – Той, хто має намір здійснювати несправедливість, вже її робить.
2. Irascĭmur saepe non illis, qui laesērunt, sed iis, qui *laesūri sunt*. – Ми часто гніваємось не на тих, які пошкодили, а на тих, які мають намір шкодити.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Archimēdis morte

Marcellus, Romanōrum consul, ad Syracūsas, urbem Siciliae nobilissĭmam, oppugnandas missus est. Marcellus urbem cito occupatūrus erat, sed obsidio diuturna fuit. Ea tempestāte Syracūsis Archimēdes fuit. Mathematĭcus egregius opĕra Romanōrum multis machĭnis urbis defendendae causa inventis disturbāvit. Syracūsae a Marcello captae erant. Consul Romānus prudentiā Archimēdis delectātus capĭti illĭus pepercit. Archimēdes discendi causa in pulvĕre quasdam formas describēbat. Archimēdes de periclŭlo patriae nescīvit. Miles quidam in domum Archimēdis praedandi causa irrupĕrat. Cupidĭtas luxuriae investigandae in milĭtem invasĕrat. Archimēdes milĭti respondit: “Noli turbāre circŭlos meos!”. Ităque a milĭte obtruncātus est.

II. De bello cum Belgis gesto

Anno quinquagesĭmo septĭmo ante aeram nostram Caesări bellum cum Belgis gerendum erat. Belgae fortissĭmi omnium hostium fuērunt. Belgae subĭto omnĭbus copiis ex silvis procurrērunt impetumque in equĭtes Romānos fecērunt. Caesări omnia uno tempŏre erant agenda: vexillum proponendum, ab opĕre revocandi milĭtes, qui paulo longius aggĕris petendi causa processĕrant, arcessendi, acies instruenda, milĭtes monendi, signum tuba dandum.

Milĭtes Romāni propter propinquitātem et celeritātem hostium non iam Caesăris imperium exspectant, sed per se – incredibĭle dictum est – omnia administrābant.

Caesar ad milĭtes monendos decurrit et ad legiōnem decĭmam devēnit. Militībus signum proelii committendi dedit. Anĭmus milĭtum ad pugnandum parātus erat. Tempus ad galeas induendas defuit. Diu proelium anceps erat. Postrēmo Caesar ipse in primam aciem processit. Cuĭus

adventu hostium impĕtus tardātus est. Hostes legātos ad Caesărem pacem petītum misērunt.

III. De Marco Antonio

M. Antonius, quasi imperātor copias suas collŏcans, omnia verba ponēbat in maxĭme opportūnis suae oratiōnis partĭbus. Gestĭbus non verbōrum exprimendōrum, sed sententiārum illuminandārum causa utebātur. Etsi vox eĭus subrauca natūra, etiam hoc vitium in bonum ille convertēbat. Habēbat enim flebĭle quiddam optumque et ad fidem faciendam et ad misericordiam movendam.

Oratōri animōrum flectendōrum cupīdo necesse est, ut Demosthĕnes ait, in dicendo plurimi aestimāre.

Antonius aut sedandis anĭmis aut excitandis incredibĭlem vim habēbat. In interpretando, in definiendo, in explicanda aequitāte nemo erat melior, quam Antonius.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Не тільки мистецтво говорити, а й мистецтво мовчати є найважчим.
2. Багато з нас є пристрасними (палкими) до читання віршів римських поетів.
3. Друзі завжди були готові для допомоги.
4. Слід вислуховувати поради розумних мужів.
5. Батьківщину у небезпеках слід захищати славними мужами.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Ave, Caesar, moritūri te salūtant!** – *Тішся, Цезарю, ті що приречені на смерть тебе вітають!*

У Гая Светонія Транквілла (69-141) у творі „Життя дванадцяти Цезарів" читаємо: „Такими словами повинні були вітати імператора Клавдія раби-гладіатори, які направлялись на морський бій, влаштований з приводу закінчення спорудження каналу для спуску води з фуцинського озера в річку Ліріс". Цей вислів римляни запозичили в етрусків, в яких існував звичай: на могилі знатної людини примушувати битися на смерть полонених воїнів або рабів, бо це було частиною тризни. Спочатку і римляни влаштовували гладіаторські бої лише на поминках, та пізніше ними відзначалися й радісні події: військові перемоги, завершення побудови храму, дні народження імператора. Виходячи на арену цирку перед боєм,

гладіатори повинні були вітати імператора вигуком: „**Ave, Caesar, moritūri te salūtant!**"

2. **Quod erat demonstrandum** (скорочено **Q.e.d**.) – *Що треба бу-ло довести*. Традиційна формула, що завершує математичне доведе-ння.

3. **Ars amandi** – „*Мистецтво кохання*" – назва твору римського поета Овідія (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.)

4. **E duōbus malis minĭmum eligendum est.** – *Із двох лих слід вибирати найменше.*

5. **Aequo anĭmo audienda sunt imperitōrum convicia.** – *Слід спокійно вислуховувати лайки недосвідчених.* Сенека „Листи" LXXVI, 4.

6. **Aliis inserviendo consūmor.** – *Слугуючи іншим, виснажуюсь сам.* Напис під свічкою як символ самопожертвування, який міс-титься у збірці символів і емблем 16 ст.

7. **Patriae in serviendo consūmor.** – *Я виснажуюсь від служіння батьківщині.* (Бісмарк)

8. **Memento moriendum esse.** – *Пам'ятай, що треба вмирати.* Формула вітання, якою обмінювались при зустрічі монахи ордену траппістів, заснованого 1664 року.

9. **Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt.** – *Докази треба не рахувати, а зважувати.* Положення формальної логіки.

10. **Verbis ut nummis utendum est.** – *Словами треба користуватися як грошима (економно).*

11. **Serum est cavendi tempus in mediis malis.** – *Пізнім є час для застереження у розпалі нещастя.*

12. **Silendo nemo peccat.** – *Мовчки ніхто не грішить.*

13. **Equi donāti dentes non sunt inspiciendi.** – *Дарованому коневі в зуби не треба дивитися.*

14. **Cum his versāre, qui te meliōrem factūri sunt.** – *Будь з тими, які мають намір зробити тебе кращим.*

15. **Commūne pericŭlum concordia propulsandum est.** – *Спільну небезпеку слід відбивати згодою.*

16. **Nihil facĭle scitu est.** – *Ніщо не є легким для знань.*

17. **Difficĭle dictu est.** – *Важко сказати.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

acies, ēi, f – військо, бойовий порядок

administro, āvi, ātum, āre – здійснювати, виконувати

adventus, us, m – прихід
aequĭtas, ātis, f – справедливість
agger, ĕris, m – насип, вал
ago, egi, actum, ĕre – робити
alius, alia, aliud – інший, а, е
amo, āvi, ātum, āre – любити
anceps, cipĭtis – двосторонній, я, є
anĭmus, i, m – дух
annus, i, m – рік
Antonius, ii, m – М.Антоній, тріумвір (83-30 рр.до н.е.), прихильник Цезаря
aptus, a, um – залежний, а, е, впорядкований, а, е, вигідний, а, е
arcesso, īvi, ītum, ĕre – закликати, запрошувати
Archimēdes, is, m – Архімед, грец. математик (287-212рр. до н.е.)
argumentum, i, n – доказ
aveo, –, –, ēre – бути здоровим, тішитися
Belgae, ārum, m – бельги, галльське плем'я
bellum gerĕre – вести війну
bellum, i, n – війна
bonum, i, n – добро, чеснота, талант, користь
Caesar, ăris, m – Г. Ю. Цезар (100-44рр.до н.е.), рим. полководець, політичний діяч
capio, cepi, captum, ĕre – брати, взяти
caput, ĭtis, n – голова
caveo, cavi, cautum, ēre – остерігатися
celerĭtas, ātis, f – швидкість
circŭlus, i, m – круг, коло
cito – швидко
collŏco, āvi, ātum, āre – ставити, розставляти, розташовувати
committo, mīsi, missum, ĕre – розпочинати, зводити разом
commūnis, e – спільний, а, е
consūmo, sumpsi, sumptum, ĕre – витрачати, вичерпувати
converto, verti, versum, ĕre – повертати, обертати, перетворювати
convincium, ii, n – крик, сварка, лайка
copiae, ārum, f – військові сили
decurro, curri, cursum, ĕre – збігати, сходити вниз
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати

definio, īvi, ītum, īre – визначати
delecto, āvi, ātum, āre – тішитися, захоплювати
demonsrto, āvi, ātum, āre – доводити, доказувати
descrībo, scripsi, scriptum, ĕre – змальовувати, описувати
desum, defui, deesse – бракувати, не брати участі
detraho, traxi, tractum, ĕre – витягати, руйнувати
devenio, veni, ventum, īre – приходити, прибувати
disturbo, āvi, ātum, āre – руйнувати, порушувати
diu – довго
diuturnus, a, um – тривалий, а, е; затяжний, а, е
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
duo, duae, duo – два
egregius, a, um – видатний, а, е
elĭgo, lēgi, lectum, āre (e+legĕre) – викорінювати, вибирати
eques, ĭtis, m – вершник
equus, i, m – кінь
etsi – хоч
excĭto, āvi, ātum, āre – збуджувати, спонукати, заохочувати
expecto, āvi, ātum, āre – очікувати, чекати
explĭco, āvi, ātum, āre – розкривати
exprĭmo, pressi, pressum, ĕre – витискати, перекладати, чітко висловлювати
fides, ei, f – віра, довіра, чесність, запевнення
flebĭlis, e – плачевний, а, е, жалісливий, а, е
fortis, e – хоробрий, а, е
galea, ae, f – шолом
gero, gessi, gestum, ĕre– вести
gestus, us, m – жест, позиція
hostis, is, m – ворог
iam – вже
illumĭno, āvi, ātum, āre – освітлювати, робити яскравим, прикрашати
imperātor, ōris, m – полководець, володар
imperium, ii, n – наказ
impĕtum facĕre – нападати
impĕtus, us, m – набіг, натиск
incredibĭle dictum est –неймовірно сказати
induo, ui, ūtum, ĕre – одягати

inservio, īvi, ītum, īre – служити
inspicio, spexi, spectum, ĕre – дивитися, розглядати
instruo, struxi, structum, ĕre – розставляти, оснащувати, озброювати
interprĕtor, ātus sum, āri – тлумачити, пояснювати
invenio, vēni, ventum, īre – створювати, видумувати
irrumpo, rūpi, ruptum, ĕre – вриватися, вторгатися
legio, ōnis, f – легіон
machĭna, ae, f – машина
malum, i, n – лихо, зло, нещастя
Marcellus, i, m – Марцелл, римський консул, завойовник Сіракуз 212 р. до н.е.
medius, a, um – проміжний, а, е, посередній, я, є
memĭni, meminisse (memento imperat.sing.) – пам'ятати, згадувати
minĭmus, a, um – найменший, а, е
misericordia, ae, f – милосердя, співчуття, жалість
mitto, misi, missum, ĕre – посилати
moneo, ui, ĭtum, ēre – нагадувати, переконувати
morior, mortuus sum, mori (part.futūri act. moritūrus, a, um) – вмирати, гинути
mors, mortis, f – смерть
moveo, movi, motum, ēre – зворушувати
nescio, īvi, ītum, īre – не знати
nobĭlis, e – славний, а, е; знатний, а, е
numĕro, āvi, ātum, āre – рахувати
nummus, i, m – гроші, монета
obsidio, ōnis, f – облога
obtrunco, āvi, ātum, āre – рубати, убивати
occŭpo, āvi, ātum, āre – захоплювати, підкоряти
opportūnus, a, um – зручний, а, е, вигідний, а, е, придатний, а, е
oppugno, āvi, ātum, āre – атакувати, нападати
opus, ĕris, n – зусилля, напруження
oratio, ōnis, f – промова
parco, peperci, -, ĕre (+Dat.) – берегти, жаліти
paro, āvi, ātum, āre – готувати, укладати
pars, partis, f – частина

paulo – дещо, небагато, ледь-ледь
pax, pacis, f – мир, спокій
pecco, āvi, ātum, āre – грішити
per se – сам по собі
pericŭlum, i, n – небезпека
peto, īvi, ītum, ĕre – намагатися, прагнути, домагатися, просити
ponděro, āvi, ātum, āre – зважувати
pono, posui, posĭtum, ĕre – класти, кидати, опускати
postrēmo – нарешті
praedor, ātus sum, āri – грабувати
procēdo, cessi, cessum, ĕre – виходити, виступати, доходити
procurro, curri, cursum, ĕre – вибігати наперед, спішити
proelium committĕre – розпочинати битву
proelium, ii, n – битва
propinquĭtas, ātis, f – близькість
propter (+Acc.) – через
propulso, āvi, ātum, āre – відбивати
prudentia, ae, f – розсудливість, мудрість
pugno, āvi, ātum, āre – битися
pulvis, ĕris, m – порох, пісок
quasi – неначе, подібно
respondeo, ndi, nsum, ēre – відповідати
revŏco, āvi, ātum, āre – відкликати назад, відмовляти
scutum, i, n – щит
sedo, āvi, ātum, āre – стримувати, заспокоювати, залагоджувати
sententia, ae, f – думка, вислів, погляд
serus, a, um – пізній, я, є, запізнілий, а, е
signum, i, n – знак, сигнал
sileo, ui, -, ēre – мовчати
subĭto – раптово
subraucus, a, um – хрипкуватий, а, е, глухуватий, а, е
Syracūsae, ārum, f – м. Сиракузи на Сицилії
tardātus, a, um – сповільнений, а, е, затриманий, а, е
tegimentum, i, n – одяг, обшивка, навіс
tempestas, ātis, f – час, період
tempus, ōris, n – час
tuba, ae, f – труба
turbo, āvi, ātum, āre – турбувати, хвилювати

unus, a, um – один, а, е
utor, usus sum, uti – користуватися
verba ponĕre – висловлюватися
verbum, i, n – слово
versor, ātus sum, āri – перебувати, знаходитися
vexillum, i, n – стяг, прапор
vexillum proponĕre – підняти сигнальний стяг
vitium, ii, n – хиба, вада, помилка
vox, vocis, f – голос

Українські слова

багато з нас – multi nostrum
важкий, а, е – difficĭlis, e
вірш – carmen, ĭnis, n
говорити – dico, dixi, dictum, ĕre
готовий, а, е – parātus, a, um
допомагати – iuvo, iuvi, iutum, āre
друг – amīcus, i, m
завжди – semper
захищати – defendo, ndi, nsum, ĕre
мистецтво – ars, artis, f
мовчати – taceo, tacui, tacĭtum, ēre
муж – vir, i, m
не тільки, ... а й – non modo, sed etiam
небезпека – pericŭlum, i, n
поет – poēta, ae, m
порада – consilium, ii, n
пристрасний, а, е – cupĭdus, a, um
розумний, а, е – prudens, entis
славний, а, е – clarus, a, um

Вправи

1. **Утворіть gerundium, gerundīvum, supīnum I et II від дієслів:**
   salūto, āvi, ātum, āre – вітати
   caveo, cavi, cautum, ēre – остерігатися
   pono, posui, posĭtum, ĕre – класти
   definio, īvi, ītum, īre – визначати

2. **Провідміняйте словосполучення:**
   liber legendus (m) – книга, яку слід читати
   oratio audienda (f) – промова, яку слід слухати
   carmen dictandum (n) – вірш, який слід складати

3. **Перекладіть:**
   facultas docendi, modus vivendi, ad referendum, amandus, amanda, memorandum, agenda.

4. **Визначіть синтаксичні функції відмінків ґерундія і перекладіть:**
   interdum ars scribendi difficĭlis est;
   adulescentes discendi causa in universitātem litterārum veniunt;
   legendo et scribendo studet;
   ad veniendum parāti sumus;
   libros ad legendum idoneos mihi dat;
   bene discendo mox perītus linguae erit.

5. **Перекладіть ґерундивні конструкції:**
   liber legendus – liber legendus est – liber mihi legendus est;
   diligenter discendum erat – mihi diligenter discendum erat;
   spes puĕri servandi magna est;
   spes puĕrum servandi magna est;
   linguae discendae causa ad te venit.

6. **Визначіть супіни і перекладіть:**
   Legāti ad senātum auxilium postulātum venērunt.
   Hoc est incredibĭle dictu et difficĭle intellectu.

7. **Замініть ґерундій на ґерундив у першому реченні тексту “De Archimēdis morte”.**

8. **Від яких латинських слів походять українські:**
   легенда, меморандум, пропаганда, референдум.

ДВАНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO DUODECĬMA)

Homo sum: humāni nihil
a me aliēnum puto (Terentius)
Я – людина: вважаю,
що ніщо людське мені не чуже

СИНТАКСИС ДІЄСЛОВА

Інфінітивні синтаксичні звороти (Accusatīvus cum infinitīvo et nominatīvus cum infitīvo)

Функції інфінітива

Синтаксичні функції інфінітива визначаються ознаками дієслова та іменника.

Як дієслово інфінітив може:

1) керувати відмінком, якого вимагає дієслово: Quem nemo ferro potuit superāre nec auro. – Якого ніхто не зміг подолати ні мечем, ні золотом;
2) визначатися прислівником: Felix, qui, quod amat, *defendĕre* fortĭter audet. – Щасливий той, хто наважується сміливо захищати те, що любить;
3) замінювати особові форми дієслова (infinitīvus historĭcus).

Як іменник інфінітив може:

1) виступати у функції підмета, іменної частини присудка і додатка: *Vivĕre* est *cogitāre*. – Жити – значить мислити. Amo *legĕre*. – Люблю читати;
2) мати означення, яке виражене прикметником чи займенником середнього роду: *Meum intellegĕre* nulla pecunia vendo. – Свій талант я не продаю за жодні гроші;
3) вживатися з прийменниками: Multum interest *inter dare et accipĕre*. – Є велика різниця між давати і отримувати.

Види інфінітивів

У синтаксичних зворотах для позначення часових відношень вживаються шість видів інфінітивів (три – для активного стану і три – для пасивного):

1) **Infinitīvus praesentis actīvi et passīvi** (інфінітив теперішнього часу активного і пасивного стану);

2) **Infinitīvus perfecti actīvi et passīvi** (інфінітив минулого часу активного і пасивного стану);

3) **Infinitīvus futūri actīvi et passīvi** (інфінітив майбутнього часу активного і пасивного стану);

Інфінітив теперішнього часу виражає одночасну дію з дією основного дієслова, інфінітив минулого – попередню, інфінітив майбутнього – майбутню.

Таблиця видів інфінітивів:

Стан	**Infinitīvus praesentis**	**Infinitīvus perfecti**	**Infinitīvus futūri**
Actīvum	I laudā-re	I laudav-isse	I laudatūrus, a, um esse
	II docē-re	II docu-isse	II doctūrus, a, um esse
	III leg-ĕre	III leg-isse	III lectūrus, a, um esse
	IV audī-re	IV audiv-isse	IV auditūrus, a, um esse
Спосіб творення	Основа інфекта + -re (I, II, IV), + -ĕre (III)	Основа перфекта + -isse	Participium futūri actīvi + esse
Passīvum	I laudā-ri	I laudātus, a, um esse	I laudātum iri
	II docē-ri	II doctus, a, um esse	II doctum iri
	III leg-i	III lectus, a, um esse	III lectum iri
	IV audī-ri	IV audītus, a, um esse	IV audītum iri
Спосіб творення	Основа інфекта + -ri (I, II, IV), + -i (III)	Participium perfecti passīvi + esse	Supīnum + iri

Iri - infinitīvus praesentis passīvi від дієслова eo, ii, itum, ire – йти.

Знахідний відмінок з інфінітивом (Accusatīvus cum infinitīvo)

Інфінітивний зворот **accusatīvus cum infinitīvo** виступає поширеним додатком або підметом після дієслів і дієслівних сполучень зі значенням „говорити”, „повідомляти”, „відчувати”, „бажати” і т.д. Він складається з іменника, субстантивованого прикметника або займенника в **accusatīvus** і дієслова в **infinitīvus. Accusatīvus** виступає в ролі логічного підмета, **infinitīvus** – у ролі логічного присудка. Перекладається підрядними додатковими або з’ясувальними реченнями зі сполучником що (щоб, як), де **accusatīvus** стає підметом, а **infinitīvus** – присудком. У звороті вживаються всі види інфінітива. **Infinitīvus praesentis** вказує на одночасну дію, **infinitīvus perfecti** – на попередню, **infinitīvus futūri** – на майбутню:

1. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipŭlos littĕras scribĕre*. (**infinitīvus praesentis**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні пишуть букви. (*дія одночасна*).

2. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipŭlos littĕras scripsisse*. (**infinitīvus perfecti**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні написали букви. (*дія попередня*).

3. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipŭlos littĕras scriptūros esse*. (**infinitīvus futūri**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні напишуть букви. (*дія майбутня*).

Примітка.

1. Іменна частина присудка стоїть в **accusatīvus** і узгоджується з логічним підметом в роді, числі та відмінку.

2. У звороті при одному інфінітиві буває два знахідних відмінки: **accusatīvus** логічного підмета і **accusatīvus** прямого додатка. **Accusatīvus** логічного підмета перекладається називним відмінком, а **accusatīvus** прямого додатка – знахідним:
Scio *puĕrum librum legĕre*. – Знаю, що хлопець читає книжку.

Інфінітивний зворот **accusatīvus cum infinitīvo** є залежною синтаксичною конструкцією активного стану. Він залежить від окремих груп дієслів і безособових зворотів.

Accusatīvus cum infinitīvo у ролі поширеного додатка вживається після дієслів, що стосуються сфери духовної діяльності людини і мають значення:

1) думати, вважати ***(verba putandi)***: **puto, āvi, ātum, āre** – вважати, **cogĭto, āvi, ātum, āre** – думати, мислити, **credo, dĭdi, dĭtum, ĕre** – вірити, **scio, ivi, itum, ire** – знати, **spero, āvi, ātum, āre** – сподіватися, **iudĭco, āvi, ātum, āre** – думати, судити, **censeo, ui, nsum, ēre** – вважати, оцінювати, **intellĕgo, lexi, lectum, ĕre** – розуміти;

2) говорити, стверджувати ***(verba dicendi)***: **dico, dixi, dictum, ĕre** – говорити, **promitto, misi, missum, ĕre** – обіцяти, **respondeo, ndi, nsum, ēre** – відповідати, **trado, dĭdi, dĭtum, ĕre** – передавати, **declāro, āvi, ātum, āre** – заявляти, **nuntio, āvi, ātum, āre** – повідом-ляти, affirmo, **āvi, ātum, āre** – стверджувати;

3) відчувати ***(verba sentiendi)***: **sentio, sensi, sensum, īre** – відчувати, **audio, īvi, ītum, īre** – слухати, **video, vidi, visum, ēre** – бачити, **animadverto, verti, versum, ĕre** – звертати увагу;

4) бажати, дозволяти, забороняти ***(verba studii et voluntatis)***: **studeo, ēre, studui** – прагнути, **cupio, īvi, ītum, ĕre** – бажати, **volo, velle, volui** – хотіти, **nolo, nolle, nolui** – не хотіти, **malo, malle, malui** – веліти, **iubeo, iussi, iussum, ēre** – наказувати, **prohibeo, bui, bĭtum, ēre** – забороняти, **veto, vetui, vetĭtum, āre** – забороняти, **sino, sivi, si-tum, ĕre** – дозволяти;

5) страдати, переживати, веселитися ***(verba affectuum)***: **doleo, ui, ēre** – сумувати, страдати, **gaudeo, gavīsus sum, ēre** – радіти, веселитися, **laetor, ātus sum, āri** – веселитися, **maereo, ui, ēre** – сумувати, тужити;

Accusatīvus cum infinitīvo у ролі поширеного підмета вживається після безособових дієслів і зворотів зі значенням „говорити", „відчувати": **constat** – відомо, **notum est** – відомо, **interest** – важливо, **fama est** – існує чутка, **oportet** – треба, **appāret** – очевидно, **placet** – подобається, **decet** – годиться, **praestat** – краще, **necesse est** – необхідно, **proverbium est** – існує прислів'я.

1. Iam antīqui putābant *victoriam amāre curam*. – Вже античні люди вважали, що перемога любить турботу.

2. Romāni tradunt *multas urbes a Caesăre expugnātas esse*. – Римляни передають, що багато міст були завойовані Цезарем.

3. Audio *sorōrem meam carmen cantāre*. – Я чую, що моя сестра співає пісню.

4. Belgae nolēbant *Germānos diutius in Gallia versāri*. – Бельґи не хотіли, щоб ґерманці довше перебували в Ґаллії.

5. Gaudeo *te in Britanniam profectum non esse*. – Я тішуся, що ти не відпривився у Британію.

6. Vetus proverbium est *gladiatōrem in arēna consilium capĕre*. – Існує старе прислів'я, що гладіатор приймає рішення на арені.

Називний відмінок з інфінітивом (Nominatīvus cum infinitīvo)

Інфінітивний зворот **nominatīvus cum infinitīvo** – це залежна синтаксична конструкція пасивного стану, що складається з підмета, вираженого іменником, субстантивованим прикметником або займенником у **nominatīvus** та присудка, вираженого дієсловом в інфінітиві будь-якого часу. Якщо присудок є складним, то іменна частина теж стоїть у **nominatīvus**. **Nominatīvus cum infinitīvo** виконує роль поширеного підмета. **Nominatīvus** виступає підметом речення і звороту, **infinitīvus** – логічним присудком звороту.

Інфінітивний зворот **nominatīvus cum infinitīvo** вживається після тих груп дієслів, що й **accusatīvus cum infinitīvo,** тільки у пасивному стані.

Особливістю звороту **nominatīvus cum infinitīvo** є те, що дієслово, від якого залежить зворот, узгоджується з підметом в особі і числі головного речення. Перекладається підрядними додатковими або з'ясувальними реченнями зі сполучниками *що* або *щоб*.

Nominatīvus cum infinitīvo часто вживається після таких дієслів у пасивному стані:

1) **dicor, trador, feror** – говорять, що я ...
2) **putor, iudĭcor, existĭmor** – думають, що я ...
3) **iubeor** – велять, щоб я ...
4) **vetor** – забороняють, щоб я ...
5) **prohibeor** – перешкоджають, щоб я ...
6) **sinor** – дозволяють, щоб я ...
7) **videor** – здається, що я ...
8) **habeor** – вважають, що я ...

Примітка.

У звороті особові займенники, що виступають у ролі підмета, опускаються і визначаються особовим закінченням дієслова-присудка:
videor scribĕre – здається, що я пишу
vidēris scripsisse – здається, що ти написав
vidētur scriptūrus esse – здається, що він напише
vidēmur scribĕre – здається, що ми пишемо
videmĭni scripsisse – здається, що ми написали
videntur scriptūri esse – здається, що вони напишуть

1. Dicĭtur *vita nostra brevis esse*. – Кажуть, що наше життя – коротке.
2. Putātur *Cicĕro orātor clarissĭmus fuisse*. – Вважають, що Цицерон був найславнішим оратором.
3. Qui tacet, *consentīre* vidētur. – Здається, хто мовчить, той погоджується.
4. Videntur *milĭtes victūri esse*. – Здається, що воїни переможуть.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Colosseo

Romae multas columnas, arcus, templa theatrăque antīqua delēta esse cuncti dolēmus. Notum est hodie quoque nonnullas reliquias Romae antīquae ostentāri posse. Homĭnes putant Romam urbem aeternam esse. Dicĭtur illud theātrum conservātum esse, quod Amphitheātrum Flavium nominabātur. Hoc amphitheātrum postea Colosseum appellātum esse ex colossea statua Nerōnis, quae hic collocāta erat, constat. Quo verbo nunc theātrum significātur. Scriptōres antīqui tradunt in Colosseo ludos magnifĭcos per centum dies perfectos esse. Quibus diēbus permultas bestias necātas esse notum est. Dicuntur alti muri eĭus theātri, quod ovi formam habet, magnifĭcis columnis ornāti esse. Narrant Colosseum nimis amplum fuisse et a quinquaginta milĭbus Romanōrum complētum esse. Servos quoque iussu dominōrum pugnavisse constat.

II. De Ennio poēta et de Nasīca

Dicĭtur Nasīca aliquando Ennium poētam visitavisse. Cui ancilla dixit domĭnum domi non esse et sero domum ventūrum esse. Sed Nasīca ei non credĭdit, nam sensit Ennium domi esse. Postridie poēta Ennius consilium cepit Nasīcam visitāre. Is ostiarium rogāvit: “Estne domi domĭnus tuus?”

Tum Nasīca, qui domi erat, clamāvit se domi non esse. Tum Ennius: “Credis me vocem tuam non cognoscere?” At Nasīca: “Ego ancillae tuae credĭdi et tu mihi ipsi non credis me domi non esse?”

III. De Parrhasio et Zeuxĭde, celeberrĭmis pictorĭbus Graecis

Traduntur Parrhasius et Zeuxis celeberrĭmi pictōres Graeci fuisse. Parrhasius cum Zeuxĭde de arte pingendi certavisse dicĭtur. Notum est Zeuxĭdem uvas simĭles veris uvis pinxisse. Ad tabŭlam Zeuxĭdis etiam aves advolābant. Parrhasius linteum simĭle vero pinxit. Zeuxis desiderābat linteum removēre et ostendĕre tabŭlam. Zeuxis errōrem suum intellexit et palmam Parrhasio concessit. Et recte: ipse enim volucres fefellit, Parrhasius autem artifĭcem.

Narrātur Zeuxis puĕrum uvas ferentem pinxisse; ad eas uvas etiam aves advolābant, ut ad veras. Pictor tamen contentus non erat et irātus: “Uvas, - inquit, - melius quam puĕrum pinxi; puer vero puĕro simĭlis esse non vidētur, si aves ad eum advolāre non timent”.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Катон сказав, що коріння науки – гіркі, плоди – солодкі.
2. Талес вважав, що вода є початком речей.
3. Відомо, що на Місяці не має життя.
4. Здається, що Цицерон перевищив красномовством усіх ораторів.
5. Передають, що вже до Гомера були поети.

Запам’ятайте латинські прислів’я і крилаті вислови:

1. **Scio me nihil scire.** – *Я знаю, що нічого не знаю. (Сократ)*.
2. **Mendācem memŏrem esse oportet.** – *У брехуна має бути добра пам’ять.*
3. **Homĭnem te esse memento!** – *Пам’ятай, що ти людина!*
4. **Legem brevem esse oportet.** – *Закон повинен бути коротким. (Цицерон).*
5. **Nec scire fas est omnia.** – *Не можливо знати все*.
6. **Notum est amōrem caecum esse.** – *Відомо, що кохання сліпе.*
7. **Dic, hospes, Spartae nos te hic iacentes vidisse, patriae fidēles.** – *Скажи, чужинцю, що бачив нас тут у Спарті полеглими, але вірними батьківщині.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

advŏlo, āvi, ātum, āre – прилітати
aeternus, a, um – вічний, а, е
altus, a, um – високий, а, е
amor, ōris, m – кохання
amphitheātrum, i, n – амфітеатр
amplus, a, um – обширний, а, е, великий, а, е
ancilla, ae, f – служанка, слуга
arcus, us, m – склепіння, дуга, арка
ars, artis, f – мисцецтво
artĭfex, ĭcis, m – митець, майстер
avis, is, f – птах
brevis, e – короткий, а, е
caecus, a, um – сліпий, а, е
celĕber, bris, bre – славний, а, е, знаменитий ,а, е
certo, āvi, ātum, āre – змагатися
clamo, āvi, ātum, āre – кричати
cognosco, nōvi, nĭtum, ĕre – пізнавати
collŏco, āvi, ātum, āre – розміщувати
Colossēum, ii, n – Колізей
colossēus, a, um – колосальний, а, е, величезний, а, е
columna, ae, f – стовп, колона
compleo, ēvi, ētum, ēre – наповнювати
concēdo, cessi, cessum, ĕre – уступати
conservo, āvi, ātum, āre – зберігати, рятувати
contentus, a, um – задоволений, а, е
credo, dĭdi, dĭtum, ĕre – вірити
cunctus, a, um – весь, вся, все
deleo, ēvi, ētum, ēre – руйнувати, нищити
desiděro, āvi, ātum, āre – бажати, хотіти
doleo, ui, - , ēre – сумувати, страждати
domĭnus, i, m – господар, власник
Ennius, ii, m – Енній, римський поет (239-169 рр. до н.е.)
error, ōris, m – помилка
fallo, fefelli, falsum, ĕre – обманювати
fas est – дозволено, можливо
fero, tuli, latum, ferre – нести

fidēlis, e – вірний, а, е
Flavius, a, um – Флавіїв, побудований Тітом Флавієм Веспасіаном, римським імператором (68-79 рр.)
hic – тут
hodie – сьогодні
hospes, ĭtis, m – чужинець
iaceo, cui, cĭtum, ēre – лежати
intellĕgo, lexi, lectum, ĕre – розуміти
irātus, a,um – розгніваний, а, е
lex, legis, f – закон
linteum, i, n – полотно, завіса
ludus, i, m – видовище, гра
magnifĭcus, a, um – розкішний, а, е, славний, а,е
memento (imperatīvus до memĭni) – пам'ятай
memĭni, meminisse – пам'ятати, згадувати
memor, ŏris – передбачливий, а, е, який, а, е пам'ятає
mendax, ācis – брехливий, а, е
murus, i, m – стіна, мур
Nasīca, ae, m – Назіка, римський консул (191 р. до н.е.)
neco, āvi, ātum, āre – вбивати
Nero, ōnis, m – Нерон, римський імператор (54-68 рр.)
nunc – тепер
orno, āvi, ātum, āre – прикрашати
ostendo, tendi, tentum, ĕre – показувати, виставляти
ostento, āvi, ātum, āre – виставляти на показ, показувати
ostiarius, ii, m – ключник, черговий
ovum, i, n – яйце, овал
palma, ae, f – пальмова гілка, слава
Parrhasius, ii, m – Паррасій, афінський художник (IV ст. до н.е.)
perficio, fēci, fectum, ĕre – здійснювати, влаштовувати
permultus, a, um – багаточисленний, а, е
pictor, ōris, m – художник
pingo, pinxi, pictum, ĕre – малювати, зображати
postea – згодом
postridie – наступного дня
puer, ĕri, m – хлопець
pugno, āvi, ātum, āre – битися, боротися

quoque – теж
recte – правильно
reliquiae, ārum, f – залишки, рештки
removeo, mōvi, mōtum, ēre – відсувати
rogo, āvi, ātum, āre – питати
scio, ivi, itum, ire – знати
scriptor, ōris, m – письменник
sentio, sensi, sensum, īre – відчувати
sero – пізно
servus, i, m – раб
significo, āvi, ātum, āre – відзначати
simĭlis, e – подібний, а, е
tabŭla, ae, f –картина
tamen – однак
templum, i, n – храм
theātrum, i, n – театр
timeo, timui, - , ēre – боятися
uva, ae, f – виноград
venio, veni, ventum, īre – приходити
verus, a, um – справжній, я, є
visĭto, āvi, ātum, āre – відвідувати
volŭcris, is, f – птах
vox, vocis, f – голос
Zeuxis, ĭdis, m – Зевксід, грецький художник (IV ст. до н.е.)

Українські слова

Катон – Cato, ōnis, m, римський письменник (234-149 рр. до н.е.)
говорити – dico, dixi, dictum, ĕre
корінь – radix, īcis, f
наука – littĕrae, ārum, f
плід – fructus, us, m
гіркий, а, е – amārus, a, um
солодкий а, е – iucundus, a, um
Талес, грецький філософ, один із семи мудреців (VII-VI ст. до н.е.) – Thales, ētis, m
початок – initium, ii, n
вважати – existĭmo, āvi, ātum, āre
річ – res, rei, f
місяць – luna, ae, f

Цицерон – Cicĕro, ōnis, m, римський письменник (106-43 рр. до н.е.)
перевищувати – supĕro, āvi, ātum, āre
красномовство – eloquentia, ae, f
оратор – orātor, ōris, m
до – ante (+Acc)
вже – iam

Вправи

1. Напишіть основні форми і провідміняйте в усіх часах системи інфекта активного і пасивного стану:

pingo, advŏlo, removeo, scio.

2. Утворіть infinitīvus praesentis, perfecti, futūri actīvi et passīvi; провідміняйте дієслова в часах системи перфекта активного і пасивного стану:

intellĕgo, desiděro, compleo, sentio.

3. Провідміняйте словосполучення:

is pictor celĕber (m) – цей знаменитий художник;
illa tabŭla admirabĭlis (f) – ця дивовижна картина;
hoc theatrum magnifĭcum (n) – цей славний театр.

4. Утворіть ступені порівняння прикметників від:

celĕber, bris, bre; admirabĭlis, e; magnifĭcus, a, um.

5. Визначіть, від яких латинських числівників походять слова:

унія, дует, тріо, квартет, квінтет, сантиметр, процент.

6. Утворіть accusatīvus singulāris і plurālis від іменників:

columna, murus, ovum, domĭnus, vox, ars, avis, linteum, error, artĭfex, lex, fructus, species.

7. Від яких латинських слів походять українські деривати:

колосальний, вокал, овал, орнамент, сенс, реліквія, консервант, сиґніфікація, перфект, домінант, інтелект, меморіал.

8. Випишіть із текстів інфінітивні звороти accusatīvus cum infinitīvo та nominatīvus cum infinitīvo.

ТРИНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO TERTIA DECĬMA)

Labōre peracto quies iucunda est
Зробив діло, гуляй сміло!

ДІЄПРИКМЕТНИКОВІ ЗВОРОТИ

Функції дієприкметника

Дієприкметник у латинській мові виконує дві функції: 1) атрибутивну (**participium coniunctum (attributīvum)**); 2) предикативну (**participium prae-dicatīvum**).

У дієприкметникових зворотах вживаються дієприкметники теперішнього і минулого часу: **participium praesentis actīvi** вказує на одночасну дію із дією присудка, **participium perfecti passīvi** – на попередню.

Дієприкметникові звороти можуть бути узгодженими та незалежними. Незалежний дієприкметниковий зворот виступає в орудному відмінку і називається **ablatīvus absolūtus.** Узгоджені дієприкметникові звороти **(participium coniunctum** та **participium praedicatīvum)** виступають у будь-якому відмінку, узгоджуються з підметом чи додатком у роді, числі та виконують дві функції: 1) розгорнутого означення; 2) розгорнутої обставини.

Participium coniunctum (attributīvum)

Participium coniunctum – дієприкметник або дієприкметниковий зворот, що виконує функцію простого чи розгорнутого означення і перекладається підрядними означальними реченнями або дієприкметниковими зворотами:

1. Puer, librum *legens*, frater est mei amīci. – Хлопець, що читає книгу, є братом мого друга.
2. Puella, *interrogāta* a magistro, mea soror est. – Дівчина, яку запитав учитель, моя сестра.

Participium praedicatīvum

Participium praedicatīvum – дієприкметник або дієприкметниковий зворот, що виконує функцію простої чи розгорнутої обставини часу, причини, допусту, умови, способу дії і перекладається підрядними обставинними реченнями часу, причини, допусту, умови, способу дії або дієприкметниковими зворотами:

1. Ad Caesărem, bellum in Gallia *gerentem*, legāti multārum civitātum veniēbant. – До Цезаря, що вів війну у Галлії, прибували посли багатьох общин.

2. *Progressus* septem milia passuum, imperātor castra posuit. – Полководець, пройшовши сім тисяч миль, розбив військовий табір.

Participium coniunctum (attributīvum) та **participium praedicatīvum** за формою не відрізняються. Однак, у реченні виконують різні функції: **participium coniunctum (attributīvum)** – функцію означення, **participium praedicatīvum** – обставини.

Орудний незалежний (самостійний)
Ablatīvus absolūtus

Ablatīvus absolūtus (орудний незалежний або самостійний) – це незалежний виокремлений дієприкметниковий зворот, який виконує у реченні функцію розгорнутої обставини часу, причини, допусту, умови, способу дії.

Він складається з двох частин, узгоджених між собою в орудному відмінку: іменника (субстантивованого прикметника чи займенника), який виконує функцію логічного підмета звороту, та дієприкметника, що є логічним присудком звороту. Зворот називається незалежним (**absolūtus**) тому, що іменник, з яким узгоджується дієприкметник, не залежить від жодного члена речення. У звороті вживаються два види дієприкметників: **participium praesentis actīvi** (дієприкметник теперішнього часу активного стану) для вираження одночасної дії з дією дієслова-присудка та **participium perfecti passīvi** (дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану) – для попередньої дії.

1. **Participium praesentis actīvi:**

Romŭlo regnante bellum cum Sabīnis fuit. – Коли царював Ромул, була війна із сабінянами (За царювання Ромула була війна із сабінянами).

2. **Participium perfecti passīvi:**

Imperātor *hostĭbus victis* in castra properāvit. – Коли вороги були переможені, полководець поспішив до військового табору (Після перемоги над ворогами полководець поспішив до військового табору. – Перемігши ворогів, полководець поспішив до військового табору).

Зворот **ablatīvus absolūtus** може вживатися без дієприкметника. В такому випадку до його складу входять:

1) **два іменники**: *Cicerōne consŭle*, coniuratio Catilīnae reperta est. – За консульства Цицерона була розкрита змова Катіліни;

2) **іменник та прикметник**: *Caesăre vivo* Romāni multas victorias paravērunt. – За життя Цезаря римляни здобули багато перемог;

3) **займенник та іменник (прикметник)**: *Te auctōre* hoc fecĭmus. – Ми зробили це під твоїм керівництвом;

4) **тільки іменник або субстантивований дієприкметник**: *Auspicāto* tribūni creāti sunt. – Після ворожби з лету птахів вибрали трибунів.

Перше слово виконує роль логічного підмета, друге – виступає іменною частиною логічного присудка звороту. Дієслівна частина складеного присудка відсутня, оскільки, дієслово "**sum, fui, esse**" не утворює дієприкметників, що входять до складу звороту.

Ablatīvus absolūtus перекладається:

1) підрядними обставинними реченнями (часу, причини, допусту, умови, способу дії);

2) віддієслівним іменником із прийменником;

3) дієприслівниковим зворотом, коли до складу звороту входить **participium perfecti passīvi** та граматичний підмет в основній частині речення і логічний підмет у звороті один і той.

1. *Bello Helvetiōrum confecto*, totīus Galliae legāti ad Caesărem convenērunt. – Після того, коли війна з гельветами закінчилась, посли всієї Ґаллії зійшлися до Цезаря (перекладається підрядним реченням часу);

2. Galli, *nec portis urbis clausis, nec stationĭbus pro muris et portis disposĭtis*, in urbem intraverunt. – Так як ворота міста не були зачинені і не були розміщені вартові перед стінами і воротами, ґалли увійшли в місто (перекладається підрядним реченням причини) ;

3. *Omnĭbus rebus amissis*, vir sapiens non desperāvit. – Хоч все майно було втрачене, розумна людина не зневірилась (перекладається підрядним допустовим реченням);

4. *Te adiuvante* opus celerĭter finiam. – Якщо ти допомагатимеш, я швидко закінчу роботу (перекладається підрядним умовним реченням).

Відкладні дієслова (Verba deponentia)

Відкладними називаються дієслова, які мають пасивну форму, а значення активне. Відкладні дієслова мають три основні форми: 1) **praesens,** 2) **perfectum**, 3) **infinitīvus praesentis**:

I. moror, morātus sum, āri – зволікати;
II. vereor, verĭtus sum, ēri – боятися;
III. sequor, secūtus sum, sequi – переслідувати;
IV. orior, ortus sum, īri – виникати.

Відкладні дієслова мають деякі форми активного стану: **participium praesentis, participium futūri** та ін.

Відкладні дієслова відмінюються як звичайні, але у пасивному стані.

Напіввідкладні дієслова (Verba semideponentia)

Напіввідкладними називаються дієслова, які часи системи інфекта утворюють в активному стані, а часи системи перфекта – у пасивному, або навпаки:

gaudeo, gavīsus sum, ēre – радіти;
soleo, solĭtus sum, ēre – мати звичку;
confĭdo, confīsus sum, ĕre – довіряти;
revertor, reverti, reverti – повертатись.

Неправильне дієслово eo, ii, itum, ire – йти

Особливістю відмінювання дієслова „eo" є те, що у часах системи інфекта перед приголосними виступає голосний основи „i", перед голосними – „e".

Praesens indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. eo	1. imus
2. is	2. itis
3. it	3. eunt

Imperfectum indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. ibam	1. ibāmus
2. ibas	2. ibātis
3. ibat	3. ibant

Futūrum I indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. ibo	1. ibĭmus
2. ibis	2. ibĭtis
3. ibit	3. ibunt

Perfectum indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. ii (ivi)	1. imus
2. isti (iisti)	2. istis (iistis)
3. iit	3. iērunt

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. iĕram	1. ierāmus
2. iĕras	2. ierātis
3. iĕrat	3. iĕrant

Futūrum II indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis
1. iĕro	1. ierĭmus
2. iĕris	2. ierĭtis
3. iĕrit	3. iĕrint

Imperatīvus praesentis: i! – йди!, ite! – йдіть!
Infinitīvus praesentis: ire, iri.
Participium praesentis actīvi: iens, euntis.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Caesăre duce

Caesar, equitātu praemisso, sex legiōnes ducēbat. Post eas totīus exercĭtus impedimenta collocavĕrat. Equĭtes, flumĭne transĭto, cum hostium equitātu proelium commisērunt. Signo dato, milĭtes Romāni in hostes impĕtum faciēbant. Hostes equitībus pulsis, incredibĭli celeritāte ad flumen cucurrērunt. Vexillo proposĭto, militībus revocātis a labōre, acie parāta Caesar hostes secūtus est et victoriam accēpit.

II. De Alexandro rege Macedŏnum

Philippo, rege Macedŏnum, occīso Alexander regnum occupāvit. Gentībus finitīmis domĭtis a rege exercĭtus adversus Persas parātus est. Alexandro bellum gerente Graeci bellum movērunt, sed devicti sunt. Hellesponto traiecto Persas ad Granĭcum flumen vicit; plurĭma oppĭda maritĭma portas Alexandro aperuērunt. Rex urbībus maritĭmis captis magnam partem Asiae occupāvit.

III. De Ulīxe

Graeci Troia incensa rursus Graeciam petivērunt. Multi eōrum variis errorĭbus factis in patriam revertērunt. Ulīxes tempestāte cursum prohibente in insŭlam, cui nomen Ogygia erat, delātus est. Ibi nympha amōre impulsa Ulīxem immortalitātem promittens retinēbat. Ulīxes septem annos in insŭla morātus Athēna adiutrīce navigium aedificāvit et patriam navigāvit. Sed ventis adversis ad Phaeācum insŭlam deferebātur.

Ibi benigne a rege Alcinoo receptus est. Tandem deis auctorĭbus ad oram patriae tam diu desiderātae versus est. Procis occīsis una cum Penelōpe multos annos suis civībus iustus praefuit.

IV. De Augusto

Octavius Antonio victo Aegyptōque ad imperium Romānum adiecta, in Italiam rediit Romamque triumphans ingressus est. Tum bellis toto orbe composĭtis, Iani gemĭni portas, sua manu, clausit, quae tantummŏdo bis antea clausae fuĕrant, primo Numa regnante, itĕrum post primum bellum Punĭcum. Tunc omnes praeteritōrum malōrum oblivio cepit populusque Romānus praesentis otii laetitia perfructus est. Octavio maxĭmi honōres a Senātu delāti sunt. Ipse Augustus cognominātus est et Senātus Populusque Romānus, consensu omnium, cognōmen Patris Patriae ei tribuērunt. Nonne, anno ante quam decessit, scripsit Horatius poēta popŭli universi amōrem elŏquens:

"Divis orte bonis optĭme Romŭlae
Custos gentis".

Augustus obiit Nolae, in oppĭdo Campaniae, sextum et sexagesĭmum annum agens.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. З приходом весни повертаються птахи.
2. Підготувавши продукти, полководець зняв військовий табір.
3. Коли вороги були переможені, полководець розбив військовий табір.
4. У твоїй присутності було прийняте правильне рішення.
5. За полководця Цезаря велася Галльська війна.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Curru levāto vertĭtur citius rota.** – *Коли на возі зменшується вантаж, колесо швидше обертається. (Баба з воза – кобилі легше).*
2. **Subtracto fundamento in aēre aedificāre.** – *Відмовившись від фундаменту, будувати в повітрі. (Будувати повітряні замки).*
3. **Túrbātó meliús capiúntur flúmine písces.** – *У каламутній воді риба ловиться краще.*
4. **Duōbus litigantĭbus tertius gaudet.** – *Де два сваряться, третій користає.*
5. **Etiam sanāto vulnĕre cicatrix manet.** – *Хоч навіть рана вилікувалась, рубець залишається.*
6. **Grege amisso, septa claudĕre.** – *Замикають огорожу, коли стадо втрачене. (Замкнув стайню, як коней вкрали).*

7. **Iove nondum barbāto.** – *Коли ще Юпітер був без бороди. (За царя Панька, як була земля тонка).*

8. **Deo iuvante**. – *З Божою допомогою.*

9. **Inventa lege, inventa fraude**. – *Коли винайдено закон, винайдено і обман. (І закон обійти можна).*

10. **Auro loquente omnis sermo inānis est**. – *Коли говорять гроші, будь-яка балачка недоречна. (Коли гроші говорять, то всі мусять губи постулювати).*

11. **Deo volente**. – *На все Божа воля.*

12. **Flagrante delicto**. – *Коли злочин розпалюється. (На місці злочину).*

13. **Ruīnis imminentībus muscŭli permigrant**. – *Перед катастрофою миші утікають. (Пацюки перші покидають корабель, що тоне).*

14. **Me mortuo terra miscētur**. – *Після моєї смерті земля змішується з вогнем. (Після нас – хоч потоп).*

15. **Terra mutāta non mutantur mores**. – *Хоч земля змінилась, звичаї не змінюються.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

accipio, cēpi, ceptum, ĕre – отримувати, сприймати
aciem parāre – готувати військо
adicio, iēci, iectum, ĕre – приєднувати, додавати
adiutrix, īcis, f – помічниця, прибічниця
adversus (+Acc.) – проти
adversus, a, um – протилежний, а, е, ворожий, а, е
aedifĭco, āvi, ātum, āre – будувати
Aegyptus, i, f – Єгипет
aer, aēris, m – повітря
Alcinous, i, m – Алкіной, цар феаків
Alexander, dri, m – Олександр Великий
amitto, mīsi, missum, ĕre – відпускати, втрачати
amor, ōris, m – кохання, любов
annus, i, m – рік
antea – перед тим, раніше
aperio, perui, pertum, īre – відкривати
auctor, ōris, m – творець, автор

Augustus, i, m – Октавіан Август, римський імператор (63 до н.е. – 12 р. н.е.)
aurum, i, n – золото, гроші
barbātus, a, um – бородатий, а, е
bellum gerĕre – вести війну
bellum movēre – починати війну
benigne – мило, люб'язно, щедро
bonum, i, n – добро, щастя, благо
capio, cepi, captum, ĕre – брати, ловити
celerĭtas, ātis, f – швидкість
cicatrix, īcis, f – рубець, рана
citius – швидше
claudo, clausi, clausum, ĕre – зачиняти, замикати
cognōmen, ĭnis, n – прізвисько, звичка
cognomĭno, āvi, ātum, āre – прозивати, давати прізвисько
collŏco, āvi, ātum, āre – розміщати, розставляти
compōno, posui, posĭtum, ĕre – складати, примирити, заспокоювати
consensus, us, m – згода, одностайність
curro, cucurri, cursum, ĕre – бігати, поспішати
currus, us, m – колісниця, візок
custos, ōdis, m – сторож, захисник
decēdo, cessi, cessum, ĕre – відійти, померти
defĕro, tŭli, lātum, ferre – надавати, передавати, доручати, переносити, зносити
delictum, i, n – злочин
desidĕro, āvi, ātum, āre – бажати, тужити, втрачати
devinco, vīci, victum, ĕre – перемагати
divus, a, um – божественний, а, е
domo, ui, ĭtum, āre – приборкувати, підкоряти
duco, duxi, ductum, ĕre – вести
elŏquor, locūtus sum, loqui – промовляти, висловлювати
eques, ĭtis, m – вершник
equitātus, us, m – кіннота
error, ōris, m – блукання, хитання
etiam – навіть
exercĭtus, us, m – військо

finitĭmus, a, um – сусідній, я, є
flagro, āvi, ātum, āre – запалювати, навіювати
flumen, ĭnis, n – ріка
fraus, fraudis, f – брехня, обман
fundamentum, i, n – основа
gaudeo, gavīsus sum, ēre – радіти, веселитися
gemĭnus, a, um – подвійний, а, е
gens, gentis, f – народ
Granĭcus, i, m – Гранік, ріка в Малій Азії, де 334 р. до н.е. Олександр Великий отримав перемогу над персами
grex, gregis, m – стадо
Hellespontus, i, m – Геллеспонт
honor, ōris, m – почесть
hostis, is, m – ворог
Ianus, i, m – Янус, бог початку і кінця, входу і виходу, дверей і воріт
ignis, is, m – вогонь
immineo, -, - , ēre – загрожувати, наближатися
immortalĭtas, ātis, f – безсмертя
impedimenta, ōrum, n – військовий обоз, багаж
impello, pŭli, pulsum, ĕre – приводити в рух, гнати
impĕtum facĕre – нападати
inānis, e – порожній, я, є, даремний, а, е
incendo, cendi, censum, ĕre – підпалювати, нищити, руйнувати
incredibĭlis, e – неймовірний, а, е
ingredior, gressus sum, grĕdi – вступати, входити
invenio, vēni, ventum, īre – знаходити, винаходити
itĕrum – ще раз, повторно
iustus, a, um – справедливий, а, е, чесний, а, е
iuvo, iuvi, iutum, āre – допомагати
labor, ōris, m – праця, труднощі
laetitia, ae, f – радість, веселість, втіха
legio, ōnis, f – легіон
levo, āvi, ātum, āre – полегшувати, послаблювати
litĭgo, āvi, ātum, āre – сперечатися, сваритися
Macĕdo, ŏnis, m – македонянин
malum, i, n – зло, лихо
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися

manus, us, f – рука
maritĭmus, a, um – морський, а, е
miles, ĭtis, m – воїн
misceo, miscui, mixtum, ēre – мішати, змішувати
moror, ātus sum, āri – затримувати, зволікати
mortuus, a, um – мертвий, а, е
mos, moris, m – звичай
muscŭlus, i, m – миша
muto, āvi, ātum, āre – міняти, змінювати
navigium, ii, n – судно
navĭgo, āvi, ātum, āre – плисти, перепливати
Nola, ae, f – м. Нола
nondum – ще не
nympha, ae, f – німфа
obeo, ii, ĭtum, īre – помирати
oblivio omnes cepit – всі забули
oblivio, ōnis, f – забуття
occīdo, cīdi, cīsum, ĕre – вбивати, мучити
occŭpo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати, окупувати
Ogygius, a, um – Огігів, фіванський, а, е
oppĭdum, i, n – місто, укріплення
optĭmus, a, um – найкращий, а, е
ora, ae, f – берег
orbis, is, m – світ, земля
ortus, a, um – народжений, а, е
otium, ii, n – спокій, відпочинок
pello, pepŭli, pulsum, ĕre – бити, вражати, потрясати
Penelōpe, es, f – Пенелопа, дружина Одіссея
perfruor, fructus sum, frui – насолоджуватись
permigro, āvi, ātum, āre – переселятися, втікати
peto, īvi, ītum, ĕre – відправлятися, направлятися
Phaeāces, um, m – феаки, плем'я мореплавців на острові Коркіра
Philippus, i, m – Філіпп, батько Олександра Македонського
piscis, is, m – риба
plurĭmus, a, um – величезний, а, е
porta, ae, f – ворота
praemitto, mīsi, missum, ĕre – висилати наперед

praesens, entis – присутній, я, є
praesum, fui, esse (+Dat.) – очолювати
praeterĭtus, a, um – минулий ,а, е
primo – вперше, по-перше
procus, i, m – наречений
proelium committĕre – заводити битву
prohibeo, ui, ĭtum, ēre – перешкоджати
promitto, mīsi, missum, ĕre – обіцяти
Punĭcus, a, um – пунічний, а, е
recipio, cēpi, ceptum, ĕre – відносити назад
redeo, ii, ĭtum, īre – йти назад, повертатися
retineo, tinui, tentum, ēre – затримувати, тримати
revertor, reversus sum, reverti – повертатися назад
revŏco, āvi, ātum, āre – відкликати, відхиляти
rota, ae, f – колесо
ruīna, ae, f – руїна, нещастя, загибель, крах
rursus – назад
saepta, ōrum, n – огорожа, загата, гребля
sano, āvi, ātum, āre – лікувати
septem – сім
sequor, secūtus sum, sequi – слідувати, переслідувати
sermo, ōnis, m – розмова, бесіда
sex – шість
signum, i, n – знак
subtraho, traxi, tractum, ĕre – витягати, відхиляти
tandem – нарешті
tantummŏdo – тільки, тільки лиш
tempestas, ātis, f – погода, негода, буря
totus, a, um – весь, вся, все, цілий, а, е
traicio, iēci, iectum, ĕre – переправляти, перекидати
transeo, ii, ĭtum, īre – переходити, переправляти
tribuo, bui, būtum, ĕre – наділяти, присвячувати
triumpho, āvi, ātum, āre – торжествувати, перемагати
turbo, āvi, ātum, āre – хвилювати, каламутити
Ulīxes, is, m – Улісс, Одіссей
una – разом
universus, a, um – весь, вся, все
varius, a, um – різний, а, е

ventus, i, m – вітер
verto, verti, versum, ĕre – повертати, перевертати
vertor, versus sum, verti – обертатися, крутитися
vexillum proponĕre – підняти сигнальний стяг
volens, entis – доброзичливий, а, е, ласкавий, а, е
vulnus, ĕris, n – рана

Українські слова

бути присутнім – praesum, fui, esse (+Dat.)
весна – ver, veris, n
вести війну – bellum gerĕre
ворог – hostis, is, m
гальський, а, е – Gallĭcus, a, um
готувати – compăro, āvi, ātum, āre
знімати військовий табір – castra movēre
перемагати – vinco, vici, victum, ĕre
повертатися – revertor, versus sum, verti
полководець – imperātor, ōris, m
правильний, а, е – certus, a, um
приходити – adnvenio, vēni, ventum, īre
продукт – res frumentaria
птах – avis, is, f
розбивати військовий табір – castra ponĕre
Цезар – Caesar, ăris, m

Вправи

1. Випишіть із текстів звороти „ablatīvus absolūtus”.

2. Утворіть participium praesentis actīvi та participium perfecti passīvi:

occŭpo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати;
aperio, perui, pertum, īre – відкривати;
retineo, tinui, tentum, ēre – затримувати, тримати;
promitto, mīsi, missum, ĕre – обіцяти.

3. Провідміняйте відкладні дієслова:

moror, ātus sum, āri – затримувати, зволікати;
sequor, secūtus sum, sequi – слідувати, переслідувати;

orior, ortus sum, īri – з‘являтися.

4. Провідміняйте словосполучення:

bellum gerens (n) – війна, що ведеться;

tempestas prohĭbens (f) – буря, яка перешкоджає;

impĕtus pulsus (m) – відбитий наступ.

5. Поясність латинське походження та значення слів:

коллокація, транзит, сигнал, імпульс, курс, концепція, окупація, домінант, петиція, варіант, рецепція, навіґація, компонент, юстиція, університет, децесія, коґномінація, мікстура, мораль.

ЧОТИРНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUARTA DECĬMA)

Gaudeāmus igĭtur
Iuvenĕs,dum sumus!
Гей, повеселімося
Поки молодії!

ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА У НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ

Утворення кон'юнктива

Кон'юнктив виражає відношення дії до реального здійснення. Він вказує на бажану, можливу, очікувану та нереальну дію. Кон'юнктив утворюють чотири часи: praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum.

Теперішній час умовного способу активного і пасивного стану (Praesens coniunctīvi actīvi et passīvi)

Praesens coniunctīvi утворюється заміною кінцевого голосного основи інфекта **ā** на **ē** для дієслів I дієвідміни і додаванням до основи інфекта суфікса **ā** для дієслів II, III, IV дієвідмін та особових закінчень (**-m**, **-s**, **-t**, **-mus**, **-tis**, **-nt**) для активного стану та (**-r**, **-ris**, **-tur**, **-mur**, **-mĭni**, **-ntur**) для пасивного стану.

Praesens coniunctīvi actīvi

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laude-m	doce-a-m	leg-a-m	audi-a-m
2.	laude-s	doce-a-s	leg-a-s	audi-a-s
3.	laude-t	doce-a-t	leg-a-t	audi-a-t
Plurālis				
1.	laudē-mus	doce-ā-mus	leg-ā-mus	audi-ā-mus
2.	laudē-tis	doce-ā-tis	leg-ā-tis	audi-ā-tis
3.	laude-nt	doce-a-nt	leg-a-nt	audi-a-nt

Praesens coniunctīvi passīvi

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens coniunctīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laude-r	doce-a-r	leg-a-r	audi-a-r
2.	laudē-ris	doce-ā-ris	leg-ā-ris	audi- ā-ris
3.	laudē-tur	doce-ā-tur	leg-ā-tur	audi- ā-tur
Plurālis				
1.	laudē-mur	doce-ā-mur	leg-ā-mur	audi-ā-mur
2.	laude-mĭni	doce-a-mĭni	leg-a-mĭni	audi-a-mĭni
3.	laude-ntur	doce-a-ntur	leg-a-ntur	audi-a-ntur

Дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	sim	simus
2.	sis	sitis
3.	sit	sint

Минулий час недоконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi)

Imperfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-rē-** (для I, II, IV дієвідмін) і **-ĕre-** (для III дієвідміни) та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін в imperfectum coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-re-m	docē-re-m	leg-ĕre-m	audī-re-m
2.	laudā-re-s	docē-re-s	leg-ĕre-s	audī-re-s
3.	laudā-re-t	docē-re-t	leg-ĕre-t	audī-re-t
Plurālis				
1.	lauda-rē-mus	doce-rē-mus	leg-erē-mus	audi-rē-mus
2.	lauda-rē-tis	doce-rē-tis	leg-erē-tis	audi-rē-tis
3.	laudā-re-nt	docē-re-nt	leg-ĕre-nt	audī-re-nt

Imperfectum coniunctīvi passīvi

Imperfectum coniunctīvi passīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-rē-** (для I, II, IV дієвідмін) і **-ĕre-** (для III дієвідміни) та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. **-r**	1. **-mur**
2. **-ris**	2. **-mĭni**
3. **-tur**	3. **-ntur**

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у imperfectum coniunctīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-re-r	docē-re-r	leg-ĕre-r	audī-re-r
2.	lauda-rē-ris	doce-rē-ris	leg-erē-ris	audi-rē-ris
3.	lauda-rē-tur	doce-rē-tur	leg-erē-tur	audi-rē-tur
Plurālis				
1.	lauda-rē-mur	doce-rē-mur	leg-erē-mur	audi-rē-mur
2.	lauda-re-mĭni	doce-re-mĭni	leg-ere-mĭni	audi-re-mĭni
3.	lauda-re-ntur	doce-re-ntur	leg-ere-ntur	audi-re-ntur

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	esse -m	essē -mus
2.	esse -s	essē -tis
3.	esse -t	esse -nt

Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Perfectum coniunctīvi actīvi et passīvi)

Perfectum coniunctīvi actīvi

Perfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-ĕrĭ-** та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-ĕri-m	docu-ĕri-m	leg-ĕri-m	audiv-ĕri-m
2.	laudav-ĕri-s	docu-ĕri-s	leg-ĕri-s	audiv-ĕri-s
3.	laudav-ĕri-t	docu-ĕri-t	leg-ĕri-t	audiv-ĕri-t
Plurālis				
1.	laudav-erĭ-mus	docu-erĭ-mus	leg-erĭ-mus	audiv-erĭ-mus
2.	laudav-erĭ-tis	docu-erĭ-tis	leg-erĭ-tis	audiv-erĭ-tis
3.	laudav-ĕri-nt	docu-ĕri-nt	leg-ĕri-nt	audiv-ĕri-nt

Perfectum coniunctīvi passīvi

Perfectum coniunctīvi passīvi складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в теперішньому часі умовного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum coniunctīvi passīvi:

	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um sim	doctus, a, um sim	lectus, a, um sim	audītus, a, um sim
2.	laudātus, a, um sis	doctus, a, um sis	lectus, a, um sis	audītus, a, um sis
3.	laudātus, a, um sit	doctus, a, um sit	lectus, a, um sit	audītus, a, um sit
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a simus	docti, ae, a simus	lecti, ae, a simus	audīti, ae, a simus
2.	laudāti, ae, a sitis	docti, ae, a sitis	lecti, ae, a sitis	audīti, ae, a sitis
3.	laudāti, ae, a sint	docti, ae, a sint	lecti, ae, a sint	audīti, ae, a sint

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	fu-ĕri-m	fu-erĭ-mus
2.	fu-ĕri-s	fu-erĭ-tis
3.	fu-ĕri-t	fu-ĕri-nt

Давноминулий час умовного способу активного та пасивного стану (Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi)

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-issē-** і особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. **-m**	1. **-mus**
2. **-s**	2. **-tis**
3. **-t**	3. **-nt**

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у plusquamperfectum coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-isse-m	docu-isse-m	leg-isse-m	audiv-isse-m
2.	laudav-isse-s	docu-isse-s	leg-isse-s	audiv-isse-s
3.	laudāv-isse-t	docu-isse-t	leg-isse-t	audiv-isse-t
Plurālis				
1.	laudav-issē-mus	docu-issē-mus	leg-issē-mus	audiv-issē-mus
2.	laudav-issē-tis	docu-issē-tis	leg-issē-tis	audiv-issē-tis
3.	laudav-isse-nt	docu-isse-nt	leg-isse-nt	audiv-isse-nt

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum**, **fui, esse** – «бути» в минулому часі недоконаного виду умовного способу.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у plusquamperfectum coniunctīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um essem	doctus, a, um essem	lectus, a, um essem	audītus, a, um essem
2.	laudātus, a, um esses	doctus, a, um esses	lectus, a, um esses	audītus, a, um esses
3.	laudātus, a, um esset	doctus, a, um esset	lectus, a, um esset	audītus, a, um esset
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a essēmus	docti, ae, a essēmus	lecti, ae, a essēmus	audīti, ae, a essēmus
2.	laudāti, ae, a essētis	docti, ae, a essētis	lecti, ae, a essētis	audīti, ae, a essētis
3.	laudāti, ae, a essent	docti, ae, a essent	lecti, ae, a essent	audīti, ae, a essent

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	fu-isse-m	fu-issē-mus
2.	fu-isse-s	fu-issē-tis
3.	fu-isse-t	fu-isse-nt

Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях

У незалежних реченнях кон'юнктив вживається у двох смислових значеннях: 1) для вираження волі і бажання – умовний побажальний (**coniunctīvus optatīvus**); 2) для вираження припущення і можливості – умовний можливий (**coniunctīvus potentiālis**).

До **coniunctīvus optatīvus** належать такі види кон'юнктива:
1) **coniunctīvus hortatīvus** (**adhortatīvus**); 2) **coniunctīvus imperatīvus** (**iussīvus**); 3) **coniunctīvus prohibitīvus**; 4) **coniunctīvus optatīvus**;
5) **coniunctīvus concessīvus**.
Запереченням до цих видів виступає частка **ne**.
До **coniunctīvus potentiālis** належать: 1) **coniunctīvus potentiālis**;
2) **coniunctīvus dubitatīvus**. Запереченням виступає частка **non**.
Кон'юнктив головних часів (**praesens**) і у більшості випадків (**perfectum praesens**) означає здебільшого дію, що відноситься до теперішнього або майбутнього часу. Кон'юнктив історичних часів (**imperfectum** і **plusquamperfectum**) означає дію, що відноситься до минулого часу.

Умовний побажальний(coniunctīvus optatīvus)

1. Coniunctīvus hortatīvus (adhortatīvus)

Coniunctīvus hortatīvus (adhortatīvus) – умовний заохочення, що виражає заохочення, заклик, спонукання до дії, які звернені до першої особи множини. Вживається тільки у **praesens coniunctīvi**. Запереченням виступає частка **ne**. Перекладається формами майбутнього часу і з певною спонукальною інтонацією:

1. *Amēmus* patriam, *pareāmus* legĭbus! – Любімо батьківщину, підкоряймось законам!

2. Ne difficilia *optēmus*! – Не бажаймо важкого!

2. Coniunctīvus imperatīvus (iussīvus)

Coniunctīvus imperatīvus (iussīvus) – умовний наказу, що виражає наказ, вимогу або категоричне прохання. Вказує на дію, яка має бути виконана у майбутньому. Він вживається тільки у **praesens coniunctīvi**. Запереченням виступає частка **ne**. Виступає у другій та третій особах однини і множини та у вимогах і настановах, які відносяться до майбутнього (крім другої особи множини). Перекладається умовним і наказовим способами. Наказова форма третьої особи перекладається словами „хай", „нехай" і третьою особою теперішнього або майбутнього часу:

1. Isto bono *utāre*, dum absit; cum absit, ne *requīras*. – Цим благом користуйся, поки воно є; коли його нема, не шукай.

2. *Videant* consŭles, ne quid res publĭca detrimenti capiat. – Нехай консули потурбуються, щоб держава не понесла будь-якої шкоди. (Формула надзвичайної сенатської постанови senātus consultum ultĭmum, яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень).

3. Coniunctīvus prohibitīvus

Coniunctīvus prohibitīvus – умовний заборони, що виражає заперечення. Вживається у **praesens** або у **perfectum coniunctīvi**. Запереченням виступає частка **ne** (іноді заперечні слова **nemo** – ніхто, **nihil** – ніщо, **nullus** – ніякий). Зустрічається у другій особі однини або множини. Заборона стосується теперішнього або майбутнього часу. Перекладається наказовим способом:

1. Nec *audias* Epicurēos, qui contendunt, deos nihil mortalia curāre. – Не слухай епікурейців, які твердять, що боги цілком не турбуються про людські справи.

2. Ne *transiĕris* Hibĕrum; ne quid rei tibi sit cum Saguntīnis. Nusquam te vestigio *movĕris*. – Не переходи Гібер, нехай не буде в тебе нічого спільного із мешканцями Сагунта. Нікуди не рухайся з місця.

4. Coniunctīvus optatīvus

Coniunctīvus optatīvus – умовний побажальний, що виражає побажання, яке відноситься до теперішнього, минулого або майбутнього часу. Вживається в усіх часах умовного способу. **Praesens** та **perfectum coniunctīvi** вказують на здійснення бажання, **imperfectum** та **plusquamperfectum coniunctīvi** – на нездійснення бажання. **Praesens coniunctīvi** передає бажання, яке стосується майбутнього

часу, **imperfectum coniunctīvi** – теперішнього часу, **perfectum** та **plusquamperfectum coniunctīvi** – минулого часу.

Coniunctīvus optatīvus часто вживається зі словом **utĭnam** (о, щоб, якби). Заперечення **ne**. Перекладається умовним способом зі словами „о щоб", „о якби" або наказовим способом зі словами „хай", „нехай":

1.Falsus *utĭnam* vates *sim*! – Хай я буду неправдивим пророком!

2. *Ne sim* salvus, si alĭter scribo ac sentio! – Нехай не буду здоровим, якщо пишу інакше, ніж відчуваю!

3. Di tibi *dent*, quaecumque optes! – Нехай тобі боги дадуть все, чого ти бажаєш!

4. *Utĭnam* virōrum fortium atque innocentium copiam tantam *haberētis*! – О якби ви мали таку велику кількість хоробрих і безкорисливих мужів!

5. *Utĭnam* me mortuum prius *vidisses*! – О якби ти побачив мене раніше мертвим!

5. Coniunctīvus concessīvus

Coniunctīvus concessīvus – умовний допустовий, що передає припущення, поступку. Він вживається у **praesens** або **perfectum coniunctīvi**. **Praesens** виражає припущення або поступку, які стосуються теперішнього часу, **perfectum** – минулого часу. Заперечення – **ne**. Перекладається словами „хоч", „нехай" з теперішнім або минулим часом:

1. *Sit* fur, *sit* sacrilĕgus, *sit* flagitiōrum omnium princeps; at est bonus imperātor. – Нехай він – злодій, нехай – святотатець, нехай він – перший у всіх ганебних вчинках; проте він – добрий полководець.

2. *Fremant* omnes *licet*, dicam, quod sentio. – Хоч би всі гомоніли, я говоритиму те, що думаю.

3. Ómnia *póssideát*, non póssĭdet áëra Mínos. – Нехай Мінос усім володіє, а не володіє повітрям.

4. *Defuĕrint* tibi vires, tamen est laudanda voluntas. – Хоч бракувало тобі сил, однак слід вихваляти бажання.

Умовний можливий (coniunctīvus potentiālis)

1. Coniunctīvus potentiālis

Coniunctīvus potentiālis – умовний можливості, що виражає можливу дію або некатегоричне твердження. Вживається у **praesens**, **perfectum, imperfectum coniunctīvi**. Заперечення – **non**. **Praesens** і **per-**

fectum coniunctīvi передають можливу дію у теперішньому або у майбутньому часі. **Praesens coniunctīvi** має значення недоконаного виду, **perfectum coniunctīvi** – доконаного. **Imperfectum coniunctīvi** означає дію, яку можна було виконати у минулому:

1. O stultum homĭnem, *dixĕrit* quispiam. – О нерозумна людино, можливо хтось скаже.

2. Ubi istum *invenias*, qui honōres amīci antepōnat suo? – Де б ти міг знайти такого, який би ставив почесті друга вище своїх?

3. Hoc sine ulla disputatiōne *confirmavĕrim*. – Це я б підтвердив без будь-якого вагання.

4. Quis *putāret*? – Хто б міг подумати?

2. Coniunctīvus dubitatīvus

Coniunctīvus dubitatīvus – умовний сумніву, що виражає сумнів, вагання, непевність у питальній формі. Вживається у першій особі однини і множини. Виступає у **praesens** або **imperfectum coniunctīvi**. **Praesens coniunctīvi** передає сумнів у теперішньому або майбутньому часі, **imperfectum coniunctīvi** – у минулому. Заперечення – **non**. Перекладається інфінітивом із давальним відмінком особи:

1. Quid *faciant* leges, ubi sola pecunia regnat? – Що можуть зробити закони там, де панують одні гроші?

2. Quid *agam*, iudĭces? Quo me *vertam*? – Що мені робити, судді? Куди мені звернутися?

3. Quo *confugĕrem*, amīci, ab hostĭbus? – Куди мені було втікати, друзі, від ворогів?

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Helvetiis

Helvetii, popŭlus bellicōsus et imperii cupĭdus, in anĭmo habēbant ex patria sua emigrāre et alios agros Galliae occupāre. Tum unus ex Helvetiis: “Ex patria nostra, – inquit, – emigrēmus. Antea autem comparēmus nobis frumentum, confirmēmus amicitiam cum finitĭmis, inflammēmus aedificia et oppĭda nostra. Sunt omnīno viae duae, quibus ex patria emigrāre possŭmus: altĕra per Sequănos, altĕra per provinciam Romanōrum. Via, quae per Sequănos ducit, angusta et periculōsa est. Per provinciam Romanōrum igĭter migrēmus”.

II. De equo Troiāno

Graeci, laborĭbus belli Troiāni fatigāti, de victoria desperavērunt et in patriam redīre cupivērunt, sed ab Ulīxe retenti sunt, qui iis dolum adhibēre suadēbat. “Equum ligneum, – inquit, – exstruāmus. In equi ventrem fortissĭmi viri se abdant, cetĕri autem naves conscendant reditumque in patriam simulantes ad insŭlam Tenĕdum navĭgent”.

Consilium Ulīxis ab omnĭbus probātum est. Iam Troiāni libĕros se putābant pericŭlis et magnopĕre delectabantur. Omnium autem admiratiōnem excitābat equus ligneus. Atque nonnullis placuit equum ligneum in arce urbis, ubi Minervae templum erat, collocāre. Laocoon autem, Neptūni sacerdos, Troiānos fraudem cavēre monuit. “Ne traxerĭtis, – inquit, – equum in urbem! Flammis potius eum deleāmus! Dolus subest; hostes in equo latent”. Utĭnam Troiāni Laocoonti fidem habuissent! Utĭnam ne frustra eos monuisset! Troia tum incolŭmis stetisset et incŏlae eīus capti aut trucidāti non essent.

III. Quae sint in horto necessaria?

Multa sunt in horto necessaria. Sit primum aquae copia. Dividātur ea ac per rivŭlos adducātur in omnes horti partes. Claudātur hortus. Ne multae sint arbŏres, quarum umbra nocet. Vertātur humus, iniciātur stercus. Si dabis terrae, terra dabit.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Завжди дотримуймося того золотого правила: „Нехай буде вислухана і інша сторона!”
2. Не співай тріумфу до перемоги!
3. Що ж мені тобі побажати?
4. Нехай будуть здорові мої громадяни, нехай будуть неушкодженими, нехай процвітають, нехай будуть щасливі!

Запам’ятайте латинські прислів’я і крилаті вислови:

1. **Quod sentīmus, loquāmur; quod loquĭmur, sentiāmus: concordet sermo cum vita**. – *Що думаємо, говорімо; що говоримо, відчуваймо: нехай узгоджується мова із життям.* (Сенека).

2. **Ómnia víncit amór et nós cedámus amóri.** – *Усе перемагає любов і ми підкоряймось любові.* (Вергілій).

3. **Quídquid agís, prudénter agás et réspice fínem.** – *Все, що робиш, роби розумно і дивися в кінець.* (Римські діяння, 103).

4. **Sit mens sana in corpŏre sano!** – *Нехай у здоровому тілі буде здоровий дух!*

5. **In silvam ligna ne feras!** – *Не носи до лісу дров!* (Горацій „Сатири" I, 10,34).

6. **Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit!** – *Хай буде це добрим, щасливим, сприятливим і успішним!*

7. **Amīci mores novĕris, non oděris!** – *Пізнавай звички друга, але не зневажай його!*

8. **Ne credas undam placĭdam non esse profundam!** – *Не вір, що тиха вода не глибока!*

9. **Fiat lux!** – *Хай буде світло!* (Біблія. Книга „Буття" I, 3). – Девіз, що вживається під час великих відкрить. Винахідника книгодрукування Ґутенберґа зображали таким, що тримає розгорнутий папір із написом „Fiat lux! "

10. **Fiat voluntas tua!** – *Хай буде воля твоя!* (Євангеліє від Матея VI, 10).

11. **Vivat nostra civĭtas, vivat, crescat, floreat!** – *Хай живе наша держава, хай живе, зростає, квітне!*

12. **Somni, cibi, potus, venus omnia moderāta sint!** – *Хай усе буде помірним: сон, їжа, пиття, кохання!*

13. **Si sapis, sis apis!** – *Якщо ти розумний, будь бджолою!* (Сенека).

14. **Prosit!** – *Хай буде корисним!*

15. **Saepe stylum vertas!** – *Часто повертай стиль!* (Горацій „Сатири", X, 71). – Стилем (stylus) називалась паличка, якою писали на дошках. Наприклад, часто закреслюй, виправляй написане, ретельно опрацьовуй твір.

16. **Sít tibi térra levís mollíque tegáris haréna,**
Né tua nón possínt éruer(e) óssa canés! – *Хай буде тобі земля пухом і вкриє тебе м'який пісок, щоб твоїх кісток не змогли вирити собаки!* (Марціал).

Лексичний мінімум

Латинські слова

abdo, dĭdi, dĭtum, ĕre – ховати
addūco, duxi, ductum, ĕre – відводити , приводити
adhibeo, bui, bĭtum, ēre – прикладати, застосовувати
admiratio, ōnis, f – подив, здивування

aedificium, ii, n – будівля, споруда
ago, egi, actum, ĕre – робити
alter, ĕra, ĕrum – один із двох, інший, а, е
angustus, a, um – вузький, а, е
antea – перед тим, раніше
apis, is, f – бджола
arbor, ŏris, f – дерево
arx, arcis, f – фортеця, вершина
atque = ac – і, а також, однак
bellicōsus, a, um – войовничий, а, е
canis, is, m, f – пес, собака
caveo, cavi, cautum, ēre – остерігатися
cedo, cessi, cessum, ĕre – йти, ступати, уступати, підкорятися
cibus, i, m – їжа
civĭtas, ātis, f – держава
claudo, clausi, clausum, ĕre – зачиняти, замикати
collŏco, āvi, ātum, āre – ставити, розставляти, розміщувати
compăro, āvi, ātum, āre – готувати
concordo, āvi, ātum, āre – узгоджуватися, примирювати
confirmo, āvi, ātum, āre – зміцнювати
conscendo, scendi, scensum, ĕre – піднятися, зійти
copia, ae, f – кількість
credo, dĭdi, dĭtum, ĕre – вірити
cresco, crevi, cretum, ĕre – рости
cupĭdus, a,um – жадібний, а, е, пристрасний, а, е
cupio, īvi, ītum, ĕre – прагнути, бажати
delecto, āvi, ātum, āre – захоплюватися, тішитися
deleo, ēvi, ētum, ēre – знищувати, руйнувати
despēro, āvi, ātum, āre – втрачати надію
divĭdo, vīsi, vīsum, ĕre – ділити, розділяти
dolus, i, m – підступ, обман
emigro, āvi, ātum, āre – виселятися, переселятися
equus, i, m – кінь
eruo, rui, rūtum, ĕre – розривати, виривати
excĭto, āvi, ātum, āre – викликати, спонукати, заохочувати
exstruo, struxi, structum, ĕre – будувати, споруджувати
fatīgo, āvi, ātum, āre – втомлювати, мучити

faustus, a, um – сприятливий, а, е
felix, īcis – щасливий, а, е
fero, tuli, latum, ferre – нести
fides, ei, f – віра, надія, обіцянка
finitĭmi, ōrum, m – сусідні народи
fio, factus sum, fiĕri – ставатися, траплятися
flamma, ae, f – полум'я, вогонь
floreo, ui, - , ēre – квітнути, цвісти
fortis, e – хоробрий, а, е
fortunātus, a, um – вдалий, а, е, успішний, а, е
fraus, fraudis, f – обман, брехня
frumentum, i, n – хліб
frustra – даремно, марно
harēna, ae, f – пісок
Helvetii, ōrum, m – гельвети, кельтський народ на території сучасної Швейцарії
hortus, i, m – сад, город
hostis, is, m – ворог
incolŭmis, e – неушкоджений, а, е
inflammo, āvi, ātum, āre – запалювати, підпалювати
inicio, iēci, iectum, ĕre – кидати, підкидати
Laocoon, ontis, m – Лаокоонт, жрець Нептуна
lateo, ui, -, ēre – ховатися
levis, e – легкий, а, е
liber, ĕra, ĕrum – вільний, а, е
ligneus, a, um – дерев'яний, а, е
lignum, i, n – дрова, поліно
loquor, locŭtus sum, loqui – говорити
magnopĕre – дуже,переконливо
mens, mentis, f – думка, розум
migro, āvi, ātum, āre – переходити, переїжджати
moderātus, a, um – стриманий, а, е, поміркований, а, е
mollis, e – м'який, а, е
moneo, nui, nĭtum, ēre – нагадувати
navĭgo, āvi, ātum, āre – пливти, відпливати
navis, is, f – корабель
necessarius, a, um – необхідний, а, е, потрібний, а, е
noceo, cui, cĭtum, ēre – заважати, шкодити

nosco, novi, notum, ĕre – пізнавати, вивчати
occŭpo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати
odi, odisse – ненавидіти
omnīno – взагалі
os, ossis, n – кістка
periculōsus, a, um – небезпечний, а, е
placeo, cui, cĭtum, ēre – подобатися
placĭdus, a, um – тихий, а, е, спокійний, а, е
potus, us, m – напій, пиття
primum – спочатку
probo, āvi, ātum, āre – схвалювати, випробовувати
profundus, a, um – глибокий, а, е
prosum, profui, prodesse – бути корисним, допомагати
prudenter – розумно
puto, āvi, ātum, āre – вважати, думати
quisquis,quaequae, quidquid – хто б не, що б не
redeo, ii (īvi), ĭtum, īre – повертатися
redĭtus, us, m – повернення
respicio, spexi, spectum, ĕre – дивитися назад, озиратися
retineo, tinui, tentum, ēre – затримувати
rivŭlus, i, m – потічок, канал
sacerdos, ōtis, m, f – жрець, жриця
sanus, a, um – здоровий, а, е
sapio, ii (īvi), - , ĕre – бути розумним, бути розсудливим
sentio, sensi, sensum, īre – думати, відчувати
sermo, ōnis, m – мова, розмова
simŭlo, āvi, ātum, āre – удавати, прикидатися
somnus, i, m – сон
stercus, ŏris, n – гній
sto, steti, statum, āre – стояти
stylus, i, m – гостра паличка, кіл
suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати
subsum, fui, esse – перебувати під, бути поруч
tego, texi, tectum, ĕre – вкривати, покривати
templum, i, n – храм
Tenĕdus, i, f – Тенедос, острів біля Геллеспонту
traho, traxi, tractum, ĕre – втягати, тягнути

Troiānus, a, um – троянський, а, е
trucīdo, āvi, ātum, āre – вбивати, знищувати
ubi – де
Ulīxes, is, m – Улісс, Одіссей
umbra, ae, f – тінь
unda, ae, f – хвиля, вода
utĭnam – о коли б, о якби, коли б, бодай
venter, tris, m – живіт, черево
venus, ĕris, f – кохання, любов
verto, verti, vertum, ĕre – розпушувати, зорювати
via, ae, f – дорога, шлях
vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
voluntas, ātis, f – воля

Українські слова

бажати – opto, āvi, ātum, āre
бути здоровим – valeo, ui, ĭtum, ēre
громадянин – civis, is, m, f
до – ante
дотримуватися – observo, āvi, ātum, āre
золотий, а, е – aureus, a, um
неушкоджений, а, е – incolŭmis, e
правило – regŭla, ae, f
співати – cano, cecĭni, cantum, ĕre
сторона – pars, partis, f
тріумф –triumphus, i, m
цвісти – floreo, ui, ēre
щасливий, а, е – beātus, a, um

Вправи

1. Провідміняйте в усіх часах кон'юнктива активного і пасивного стану:

suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати;
conscendo, scendi, scensum, ĕre – піднятися, зійти;
migro, āvi, ātum, āre – переходити, переїжджати;
sentio, sensi, sensum, īre – думати, відчувати.

2. Визначіть часові форми дієслів:

florent, floreant; cedit, cedĕret; vincebātur, vincerētur; concordēmus, concordavissēmus; noscis, noscas; retinuĕrant, retinuĕrint.

3. Провідміняйте словосполучення:

is sermo fortunātus (m) – ця успішна розмова;
illa mens sana (f) – ця здорова думка;
hoc aedificium admirabĭle (n) – ця дивна споруда;
qui redĭtus felix (m) – яке щасливе повернення;
ea fides melior (f) – та краща надія.

4. Визначіть спільний корінь кожної групи слів:

nosco, cognosco, recognosco, ignōtus, ignōro; nomen, praenōmen, nomĭno, nominatīvus, nominatio; amo, amīcus, amīca, amicitia, amor, amabĭlis, inimīcus; impĕro, imperium, imperātor, imperatīvus; species, conspicio, exspecto, spectacŭlum, respicio.

5. Виділіть суфікси кон'юнктива:

optet, canas, opservarētis, valērent, adhibeātur, comparaverĭtis, occupavisses, caverēmus, excĭtet, monuisset, putavĕrim.

6. Від яких латинських основ походять:

кантата, фатальний, публіка, кон'юнктура, руїна, конкретний, раціон, орбіта, казус, понтон, інститут, симуляція, лібералізація, трактор, кредит, конверт, агенція, еміґрант.

П’ЯТНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO QUINTA DECĬMA)

Non, ut edam, vivo, sed, ut vivam, edo
Я не живу, щоб їсти, а їм, щоб жити
Quintiliānus IX, 3.85

ВЖИВАННЯ ЧАСІВ ТА СПОСОБІВ У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Вживання часів кон’юнктива. Послідовність часів (Consecutio tempŏrum)

Вживання часів кон’юнктива у підрядних реченнях підпорядковане правилові послідовності часів – **consecutio tempŏrum**. Відповідно до цього правила час кон’юнктива у підрядному реченні визначається:

1) часом дієслова у головному реченні;

2) співвідношенням дій головного та підрядного речень.

Часи поділяються на головні: **praesens**, **futūrum I**, **futūrum II**, **imperatīvus**, **coniunctīvus prohibitīvus** (у **perfectum**), **coniunctīvus potentiālis** (у **praesens** та **perfectum**) та історичні: **imperfectum**, **perfectum**, **plusquamperfectum**, **infinitīvus perfecti**, **infinitīvus historĭcus**, **praesens historĭcum**, **participium perfecti passīvi**.

Правила послідовності часів у підрядних реченнях такі:

1. Якщо у головному реченні стоїть головний час, то у підрядному реченні – **praesens coniunctīvi** для одночасної дії, **perfectum coniunctīvi** – для попередньої дії, **coniugatio periphrastĭca actīva** з дієсловом **sum**, **fui**, **esse** у **praesens coniunctīvi** – для майбутньої дії по відношенню до дії головного речення.

2. Якщо у головному реченні стоїть історичний час, то у підрядному – **imperfectum coniunctīvi** для одночасної дії, **plusquamperfectum coniunctīvi** – для попередньої дії, **coniugatio periphrastĭca actīva** з дієсловом **sum**, **fui**, **esse** в **imperfectum coniunctīvi** – для майбутньої дії по відношенню до дії головного речення.

Вживання часів у підрядних реченнях

Головне речення	Підрядне речення		
Indicatīvus	**Coniunctīvus**		
Головні часи	Одночасна дія	Попередня дія	Майбутня дія
Praesens Futūrum I Futūrum II Imperatīvus	**praesens**	**perfectum**	**coniugatio periphrastĭca actīva + sim**
Історичні часи	Одночасна дія	Попередня дія	Майбутня дія
Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	**imperfectum**	**plusquamperfectum**	**coniugatio periphrastĭca actīva + essem**

Непряме питання (Quaestio oblīqua)

Непряме питання (**quaestio oblīqua**) – це тип підрядних додаткових речень, що вводиться питальними словами:

1) питальними займенниками (**quis**? **quid**? – хто?, що?; **qui**?, **quae**?, **quod**? – який, а, е?);

2) питальними прислівниками (**ubi**? – де?, **quo**? – куди?, **quando**? – коли?, **cur**? – чому?);

3) питальними частками (**ne**? – чи?, **num**? – чи не?, **nonne**? – невже не?, **utrum…an**? – чи...чи?).

Непряме питання залежить від дієслів із значенням „питати” (**rogāre, interrogāre, quaerĕre**), „знати”, „розуміти” (**scire, intellegĕre**), „говорити” (**dicĕre**), „бачити” (**vidēre**) і безособових дієслів і зворотів **notum** (**ignōtum**) **est** (відомо, невідомо).

У непрямому питанні вживається кон’юнктив відповідно до **consecutio tempŏrum**.

1. Scio, *quem pingas, pinxĕris, pictūrus sis*. – Я знаю, кого ти малюєш, намалював, намалюєш.

2. Scīvi, *quem pingĕres, pinxisses, pictūrus esses*. – Я знав, кого ти малював, намалював, намалюєш.

Складнопідрядні речення з підрядними мети

Підрядні речення мети вводяться сполучниками **ut (uti)** – щоб, **ne** – щоб не. Сполучник, який вводить підрядні речення мети, називається **ut (ne) finālе**. У підрядних реченнях мети вживається

praesens coniunctīvi після головних часів і **imperfectum coniunctīvi** – після історичних часів.

1. Do, *ut des*; facio, *ut facias*. – Я даю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти робив.

2. Opĕram dedi, *ut te quam primum vidērem*. – Я потурбувався, щоб якнайшвидше тебе побачити.

Примітка.

Замість **ut eō** (щоби тим, з тією метою) при вищому ступені порівняння прикметників вживається **quō** з кон'юнктивом за правилом **ut (ne) finăle**:
Legem brevem esse oportet, *quō (ut eō) facilius ab imperītis teneātur*. – Закон повинен бути коротким, щоб легше запам'ятовувався недосвідченими.

Складнопідрядні речення з підрядними додатковими

Підрядні додаткові речення вводяться сполучником **ut (ne)** – що, щоб, (щоб не), що має назву **ut (ne) obiectīvum** (що додаткове).

Залежно від значення керівного дієслова існує декілька типів підрядних додаткових речень:

1) після дієслів із значенням „прагнути, бажати" (**verba studii et voluntātis**): **curāre** – турбуватися, **studēre** – прагнути, **optare** – бажати, **rogāre, petĕre** – просити, **permittĕre** – дозволяти, **monēre, suadēre** – переконувати, **imperāre** – наказувати;

2) після дієслів із значенням „боятися" (**verba timendi**): **timēre**, **metuĕre, verēri** – боятися, **periculum est** – є небезпека. **Ut** вживається для висловлення бажання аби щось сталося, а **ne** – аби щось не сталося. Сполучник **ut** і **ne non** перекладається сполучником „що" із запереченням „не", а сполучник **ne** – що не, щоби не;

3) після дієслів із значенням „перешкоджати" (**verba impediendi**): **impedīre, prohibēre, obstāre, repugnāre, retinēre, resistĕre** – перешкоджати; **recusāre** – відмовляти; **interdicĕre** – забороняти. Сполучниками підрядності служать **ne**, **quomĭnus**, **quin** (щоб не). Сполучники **quomĭnus** та **quin** вживаються тоді, коли перед присудком головного речення є заперечення.

У цих трьох типах підрядних додаткових речень вживається **praesens coniunctīvi** після головних часів та **imperfectum coniunctīvi** – після історичних часів головного речення.

4) після заперечних чи питальних виразів, що означають відсутність сумніву (**verba dubitandi**): **non dubitāre** – не сумніватися, **dubi-**

um non est – не має сумніву, **nemo dubĭtat** – ніхто не сумнівається, **quis dubĭtat** – хто сумнівається, **non dubitāre** – не треба сумніватися, **non multum abest** – небагато бракує, **nihil abest** – нічого не бракує, **non abstineo** – не стримуюся, **retinēri non possum** – не можу стримати себе. Сполучником підрядності служить **quin** (що, щоб).

У підрядних додаткових реченнях з **quin** при заперечних виразах вживається **coniunctīvus** за правилом **consecutio tempŏrum**.

5) до типу підрядних додаткових речень належать непрямі питання.

1. Ante senectūtem curāvi, *ut bene vivĕrem*; in senectūte, *ut bene moriar*. – Перед старістю я турбувався про те, щоб добре жити, а під час старості, щоб добре померти.

2. Dent opĕram consŭles, *ne quid res publĭca detrimenti capiat*. – Нехай консули потурбуються, щоб республіка не зазнала якоїсь втрати.

3. Valde metuo, *ne frigeas in hibernis*. – Я дуже боюсь, що будеш мерзнути під час зимових стоянок.

4. Omnes labōres te excipĕre video; timeo, *ut sustineas*. – Бачу, що ти усі труднощі береш на себе; боюсь, що ти не витримаєш.

5. Imperātor metuēbat, *ne ad supplicium traderētur*. – Полководець боявся, що буде переданий до страти.

6. *Plura ne scribam*, dolōre impedior. – Мені перешкоджає біль більше писати.

7. Epaminondas non recusāvit, *quomĭnus legis poenam subīret*. – Епамінонд не відмовився бути відданим законному покаранню.

8. Non dubĭto, *quin me ames, amavĕris, amatūrus sis*. – Я не сумніваюсь, що ти мене любиш, любив, будеш любити.

9. Non dubitāvi, *quin me amāres, amavisses, amatūrus esses*. – Я не сумнівався, що ти мене любиш, любив, будеш любити.

Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими (консекутивними)

Підрядні наслідкоі речення вказують на наслідок того, про що повідомляється в головному реченні. Вони вводяться сполучниками **ut** (що), **ut non** (що не), **ut nemo** (що ніхто), **ut nihil** (що ніщо), **ut nunquam** (що ніколи), **neque** (і що не). Таке **ut** називається **ut consecutīvum** (що наслідкове). У головному реченні на наслідок можуть вказувати відповідні вказівні займенники зі значенням „такий” чи

вказівні прислівники зі значенням „так”, „стільки”, „до такої міри”: **hic**, **haec**, **hoc** – такий, а, е; **iste**, **ista**, **istud** – такий, а, е; **ille**, **illa**, **illud**, **is**, **ea**, **id**, **idem**, **eădem**, **idem** – такий, а, е; **tantus**, **a**, **um** – такий, а, е (за кількістю); **talis**, **e** – настільки важливий, а, е, такий, а, е (за якістю); **hic** – тут; **ibi**, **istic**, **illic** – там; **ibīdem** – там же; **ita**, **sic** – так; **eiusmŏdi** – так само; **adeo** – до того; **tantopĕre** – настільки, до такої міри; **tam** – так, настільки.

Однак відповідні вказівні слова можуть бути відсутні. Якщо вони присутні, тоді **ut** перекладається „що”, а якщо відсутні – „так що”.

Умовний спосіб вживається відповідно до правила **consecutio tempŏrum**..

Perfectum, **plusquamperfectum** і **coniugatio periphrastĭca actīva** з дієсловом **sum**, **fui**, **esse** в кон’юнктиві хоч і можливі, однак, вживаються рідко, оскільки наслідок відбувається переважно одночасно із дією головного речення.

У підрядних наслідкових реченнях присудок стоїть здебільшого в **praesens** або **imperfectum coniunctīvi**.

1. Tanta vis probitātis est, *ut eam in hoste etiam diligāmus*. – Така велика сила чесності, що її любимо навіть у ворога.

2. Epaminondas adeo fuit veritātis dilĭgens, *ut ne ioco quidem mentirētur*. – Епамінонд настільки любив правду, що навіть під час жарту не обманював.

Складнопідрядні речення з підрядними підметовими (пояснювальними)

Підрядні підметові речення уточнюють або заміняють підмет головного речення, розкривають або пояснюють його зміст. За значенням – близькі до підрядних наслідкових. Вони вводяться сполучником **ut (quod)** – що, який має назву **ut (quod) explicatīvum** (що пояснювальне).

Ut explicatīvum вживається:

1) після дієслів зі значенням „старатися, добиватися, дозволяти” у пасивному стані: **permittĭtur** – дозволяється, **fit** – трапляється, **fiĕri non potest** – не може трапитися, **relinquĭtur** – залишається, **sequĭtur** – випливає;

2) після безособових дієслів: **accĭdit** – трапляється, **contingit** – вдається, **est** – буває, **restat** – залишається, **placet** – подобається, **convĕnit** – вирішується;

3) після деяких зворотів, які складаються з іменників чи прикметників середнього роду з дієсловом **est**: **mos est, consuetūdo est** – є звичка, **lex est** – є закон, **in eo res est** – справа дійшла до того, **proxĭmum est** – є найближче та ін.

У підрядних підметових реченнях з **ut explicatīvum** вживається **praesens coniunctīvi** після головних часів, **imperfectum coniunctīvi** – після історичних.

1. Ita fit, *ut omnīno nemo esse possit beātus*. – Так буває, що взагалі ніхто не може бути щасливим.

2. Placuit Caesăre, *ut ad Ariovistum legātos mittĕret*. – Цезарю годилося послати до Аріовіста послів.

3. Relĭquum est, *ut ego mihi consŭlam*. – Залишається мені потурбуватися про себе.

4. Consŭli permissum est, *ut duas legiōnes scribĕret*. – Консулу було дозволено сформувати два легіони.

5. Fiĕri potest, *ut errem*. – Може статися так, що я помиляюсь.

Quod explicatīvum пояснює або визначає зміст головного речення чи окремого його члена і вказує на дійсний факт. **Quod explicatīvum** вживається:

1) після вказівних займенників **hoc**, **illud**, **id** у будь-якому відмінку;

2) після дієслів із значенням „траплятися", „робитися", „ставатися", „виникати" у сполученні з прислівниками (іменниками чи прикметниками): **bene, male, commŏde, opportūne fit, evĕnit, accĭdit** – трапляється добре, погано, вигідно, зручно; **bene, male, prudenter, gratum facio** – роблю добре, погано, розумно, вдячно.

У реченнях з **quod explicatīvum** вживається дійсний спосіб будь-якого часу.

1. Inter inanĭmum et anĭmal hoc maxĭme interest, *quod anĭmal agit alĭquid*. – Між неживою і живою істотами – та різниця, що жива щось робить.

2. Hic annus eo fuit insignis, *quod urbs Romāna a Gallis capta est*. – Цей рік відзначився тим, що місто Рим було взяте галлами.

3. Bene facis, *quod me adiŭvas*. – Ти робиш добре, що мені допомагаєш.

4. Fecisti mihi pergrātum, *quod librum ad me missisti*. – Ти зробив мені велике задоволення, що прислав мені книгу.

Nota bene! Речення з **quod explicatīvum** вживається після дієслів, які передають внутрішній стан чи зовнішній прояв (**verba affectuum**):
gaudēre, laetāri – радіти
dolēre – страдати
aegre, gravĭter, moleste ferre – важко переносити
indignāri – гніватися, сердитися
suscensēre – гніватися, бути роздратованим
mirāri, admirāri – дивуватися
queri – жалітися, нарікати
gloriāri – вихвалятися
laudāre – хвалити
reprehendĕre, vituperāre – ганити
gratulāri – поздоровляти

Після цих дієслів у реченнях з **quod explicatīvum** вживається як дійсний, так і умовний спосіб. Умовний спосіб відповідно до **consecutio tempŏrum** виступає тоді, коли автор називає не власну думку, а чужу, яка належить іншій особі.

1. Molestissĭme fero, *quod*, te ubi visūrus sim, *nescio*. – Я дуже важко переношу те, що не знаю, де тебе побачу.
2. Tibi gratias ago, *quod me omni molestia liberasti*. – Я дякую тобі за те, що ти звільнив мене від будь-якої неприємності.
3. Socrătes accusātus est, *quod corrumpĕret iuventūtem*. – Сократ був обвинувачений в тому, що псує молодь.
4. Panaetius Africānum laudat, *quod abstĭnens fuĕrit*. – Панетій хвалить Сціпіона Африканського за те, що він був безкорисливий.

Примітка.

Різниця між **quod explicatīvum** і **ut explicatīvum** полягає в тому, що **quod explicatīvum** містить відомий факт, що підтверджується прислівниками, а **ut explicatīvum** містить невідомий факт і не підтверджується прислівниками.

Основні типи підрядних речень, що вводяться сполучником ut

Типи речення	Сполучник	Спосіб	Час	Приклади
підрядні мети	**ut, ne (fināle)**	**coniunctīvus**	**praesens imperfectum**	Do, ut des. Dedi, ut dares.
підрядні додаткові				
а) після **verba studii et voluntatis**	**ut, ne (obiectīvum)**	**coniunctīvus**	**praesens imperfectum**	Rogo, ut (ne) venias. Rogāvi, ut (ne) venīres.
б) після **verba timendi**	**ne** (небажання) **ut** (бажання)	**coniunctīvus**	**praesens imperfectum**	Timeo, ne veniat. Timēbam, ut venīret.
в) після **verba impediendi**	**ne, quomĭnus, quin**	**coniunctīvus**	**praesens imperfectum**	Impedio, ne veniat. Non impedio, quin veniat. Impedīvi, ne venīret. Non impedīvi, quin venīret.
г) після **verba dubitandi**	**quin**	**coniunctīvus**	**consecutio tempŏrum**	Non dubĭto, quin id dicat (dixĕrit, dictūrus sit). Non dubitāvi, quin id dicĕret (dixisset, dictūrus esset).
д) непряме питання	питальні займенники, прислівники, частки	**coniunctīvus**	**consecutio tempŏrum**	Scio, quid agat (egĕrit, actūrus sit). Scivi, quid

				agĕret (egisset, actūrus esset).
підрядні наслідкові	**ut, ut non (consecutīvum)**	**coniunctīvus**	**praesens imperfectum (perfectum)**	Ita me rogat, ut neglegĕre non possim. Ita me rogābat, ut neglegĕre non possem.
підрядні підметові (пояснювальні)	**ut, ut non (explicatīvum) quod (explicatīvum)**	**coniunctīvus indicatīvus**	**praesens imperfectum**	Fiĕri non potest, ut epistŏlam tuam non accipiam. Opportūne accĭdit, quod ad me venisti.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. Quid poētae de femĭnis sentiat, narrātur

Quid Iulia agat, Aemilia Syram rogat. Sed Syra nescit, ubi Iulia sit. Sed ecce Iulia intrat: puella tristis est, manu tabŭlas tenet. Aemilia filiŏlam rogat, cur tristis sit. Iulia respondet Titum sententias quasdam poētārum scripsisse, quibus poētae muliĕres et puellas castīgent. Ităque puella matrem rogat, sitne verum femĭnas omnes malas esse. Aemilia ridet et: "Recĭta? – inquit, - sententias illas, ut ego quoque cognoscam, quid poētae de femĭnis sentiant". Iulia matri paret et recĭtat:

Varium et mutabĭle semper femĭna.
Verba puellārum foliis leviōra cadūcis.
Intolerabilius nihil est, quam femĭna dives.
Plautus dicit duas muliĕres peiōres esse, quam unam.
Mobilior ventis est femĭna.
Mulier numquam tacet.
Plauti verba quoque memoriā tene muliĕrem multilŏquam esse.
Catulli etiam verba legas:
"Crede mihi, mulier cupĭdo quod dicit amanti,
In vento et rapĭda, scribĕre oportet aqua!"
Femĭna saepe vincit, nam "preces et lacrĭmae sunt arma femĭnae".

Aemilia ridet et: “Poētae, - inquit, - qui comoedias et satĭras scribunt, vitia homĭnum irrīdent, non solum feminārum, sed etiam virōrum. Scriptōres etiam de multis femĭnis bonis et honestis enarrant. De Cornelia, Gracchōrum matre, tibi narrābo, ut etiam bonas mulĭeres Romānas cognoscas”.

II. De Diogĕne philosŏpho cynĭco

Diogĕnes Cynĭcus proĭci se iussit inhumātum. Tum amīci rogavērunt, an bestias feras non timēret. “Minĭme, - inquit. – sed rogo, ut bacillum ponātis, ut bestias abigĕre possim”. Tum amīci: “Quomŏdo potĕris? Non enim senties, cum bestiae te laceravĕrint”. “Quid igĭtur, - inquit philosŏphus, - bestiae mihi obĕrunt, si nihil sensĕro?”

Diogĕnem interrogāvit vir quidam, quomŏdo posset punīre inimīcum suum. “Inimīcus tuus puniētur, - inquit Diogĕnes, - si te ipsum probum et honestum praestitĕris”.

Aliquando Diogĕnes vidit puĕrum cavā manu aquam bibĕre. Ităque calĭcem, quem secum portābat, ut aquam bibĕre posset, fregit. “Quam diu, - inquit, - supervacuam sarcĭnam habui”. Diogĕnes enim putābat homĭnes res, quae necessariae non sunt, neglegĕre debēre.

III. De maligna crudelitāte Darei

Darēus, rex Persārum, qui exercĭtum in Eurōpam traicĕre constituĕrat, ut Scythis bellum inferret, a Persa nobĭli, cui quattuor filii erant, rogātus est, ut unus ex filiis domi relinquerētur. Cui rex: “Quoniam, - inquit, - a me petivisti, ut unum ex filiis tibi relinquĕrem, omnes domi relinquam”. Quo dicto crudelĭter imperāvit, ut quattuor illĭus filii occiderentur.

Ita omnes filii domi mansērunt.

IV. Vestigia terrent

Leo, vetus et infirmus, aegre vitam sustentāvit. Esuriens dolum excogitāvit, ut victum sibi parāret. Morbum igĭtur simulāvit, ut bestias, se visitantes et speluncam suam altam intrantes, devorāret. Multis iam bestiis devorātis, vulpes quoque appropinquāvit, ut regem bestiārum salutāret. Vulpes ante speluncam stetit. Leo eam interrogāvit, cur non intrāret. Vulpes leōni respondit, ut vestigia, omnia ad eum spectantia, eam terrērent.

V. Victoria utendum est

Romānis ad Cannas devictis, Mahărbal, qui equitĭbus Poenōrum praeerat, Hannibălem hortātus est, ut quam celerrĭme Romānos

persequerētur et Romam ipsam aggrederētur. Mahărbal suadēbat, ut Hannĭbal eum sequerētur et quinto die in Capitolio epularētur. Hannĭbal, voluntāte Maharbălis laudāta, respondēbat, ut ad deliberandum diem sumĕret. Mahărbal: “Non omnia, - inquit, - eīdem homĭni di dedērunt: vincĕre scis, Hannĭbal, victoria uti nescis”.

VI. De leōne et asĭno et vulpe

Leo et asĭnus et vulpes aliquando convenērunt et societātem iunxērunt, ut socii venatiōnis essent. Multis in silva bestiis comprehensis et necātis, leo asĭno imperāvit, ut praedam dividĕret. Asĭnus omnĭbus aequāles partes tribuit. Leo hoc spectāvit et asĭnum dilaniāvit. Tum imperāvit vulpi, ut praedam dividĕret et distribuĕret. Vulpes praedam ita divīsit, ut leōni maiōrem, sibi minōrem partem tribuĕret. Tum leo: “Cur, - inquit, - ita divisisti praedam, ut mihi maiōrem partem tribuĕres? Recte egisti, nam mihi, regi animalium, maior pars debētur”. Vulpes respondit asĭni sortem se docuisse praedam dividĕre.

VII. De Mida

Rex Midas a Baccho petīvit, ut, quidquid tetigisset, aurum fiĕret. Tum deus: “Quidquid tetigĕris, aurum fiet”. Et omnia, quae tangēbat subĭto aurea fiēbant, etiam panis et alius cibus. Ita factum est, ut paene fame interīret. Ităque Bacchum adiit eumque implorāvit, ut, si posset, hoc donum sibi eripĕret. Bacchus eum in flumĭne Pactōlo lavāri iussit. Midas oboedīvit. Ex eo tempŏre ille fluvius aurum vehit.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Ми маємо один рот, а вуха – два, щоб менше говорити, а більше слухати.
2. Ганнібал прийняв отруту, щоб римляни не взяли його живим.
3. Закон мусить бути коротким, щоб усі громадяни його запам’ятали.
4. Весталки турбувалися про те, щоб не згасав священний вогонь у храмі Вести.
5. Пілад так любив Ореста, що готовий був померти за нього.
6. Багато мають звичку брехати так, що самі свою брехню вважають істиною.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Cogĭta, quid ex omnĭbus rebus pretiosissĭmum et tibi carissĭmum sit**. – *Подумай, що з усіх справ є тобі найціннішим і найдорожчим.*

2. **Ignōtum est, quid cras futūrum sit.** – *Невідомо, що буде завтра.*

3. **Do, ut des; facio, ut facias.** – *Я даю, щоб ти дав; роблю, щоб ти робив.* Формула римського права, яка встановлює правові відносини між двома особами. **Do, ut des** як принцип державної політики був проголошений Бісмарком у промові в рейхстазі.

4. **Videant consŭles, ne quid res publĭca detrimenti capiat.** – *Хай потурбуються консули, щоб республіка не зазнала втрат.* Формула надзвичайної сенатської постанови (**senātus consultum ultĭmum**), яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень. Вживається як попередження про небезпеку, як заклик до пильності.

5. **Saepe accĭdit, ut facĕre non possīmus, quod pollicĭti sumus.** – *Часто трапляється так, що ми не можемо робити те, що пообіцяли.*

6. **Tanta est potentia veritātis, ut se ipsam sua claritāte defendat.** – *Така велика сила істини, що вона сама себе захищає своєю ясністю.*

7. **Ita vivĕre oportet, ut homĭnes tibi credant.** – *Жити належить так, щоб люди тобі вірили.*

8. **Omnes cives optant, ut pax sit.** – *Усі громадяни прагнуть, щоб був мир.*

9. **Multi nesciunt, quam vim scientia habeat.** – *Багато не знає, яку силу має знання.*

10. **Natura impellit nos, ut iucunda appetāmus, fugiāmus contraria.** – *Природа спонукає нас, щоб ми прагнули приємного, уникали – протилежного.*

11. **Persaepe evĕnit, ut utilĭtas cum honestāte certet.** – *Дуже часто буває, що користь змагається із чесністю.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

abĭgo, ēgi, actum, ĕre – проганяти, відганяти
adeo, ii, ĭtum, īre – приходити
aegre – важко, хворобливо

Aemilia, ea, f – Емілія, жін. ім'я
aequālis, e – рівний, а, е
aggredior, gressus sum, grĕdi – нападати, штурмувати
ago, egi, actum, ĕre – робити, діяти
alius, alia, aliud – інший, а, е (з багатьох)
anĭmal, ālis, n – тварина
appĕto, īvi, ītum, ĕre – прагнути, добиватися
appropinquo, āvi, ātum, āre – наближатися
arma, ōrum, n – зброя
asĭnus, i, m – осел
Bacchus, i, m – Вакх, римський бог вина і виноробства
bacillum, i, n – палиця
bellum inferre – нанести війну
bestia, ae, f – тварина
bibo, bibi, - , ĕre – пити
calix, ĭcis, m – кубок, келих
Cannae, ārum, f – Канни, місто в Апулії, де 216 року до н.е. Ганнібал розбив римську армію
carus, a, um – дорогий, а, е
castīgo, āvi, ātum, āre – осуджувати, лаяти, докоряти
Catullus, i, m – Гай Валерій Катулл (87-54 рр. до н.е.), римський поет
cavus, a, um – видовбаний, а, е; порожній, я,є
celerrĭme – якнайшвидше
certo, āvi, ātum, āre – змагатися
cibus, i, m – їжа, харчі
clarĭtas, ātis, f – ясність
cogĭto, āvi, ātum, āre – думати, мислити
cognosco, nōvi, nĭtum, ĕre – пізнавати, довідуватися
comprehendo, ndi, nsum, ĕre – схоплювати
constituo, ui, ūtum, ĕre – постановляти, вирішувати
convenio, vēni, ventum, īre – сходитися, збиратися
Cornelia, ae, f – Корнелія, жін. ім'я
cras – завтра
crudelĭtas, ātis, f – жорстокість
crudelĭter – жорстоко
cupĭdus, a, um – жадібний, а,е; відданий, а, е; пристрасний, а, е
cur – чому

Cynĭcus, a, um – кинічний, а, е
Darēus, i, m – Дарій I, цар Персії (царював 521-486 рр. до н.е.)
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати
delibĕro, āvi, ātum, āre – зважувати, обмірковувати
detrimentum, i, n – втрата
devinco, vīci, victum, ĕre – цілковито перемагати
devŏro, āvi, ātum, āre – з'їдати, поїдати
dilanio, āvi, ātum, āre – мучити, розривати
Diogĕnes, is, m – Діоген, грец. філософ-кинік (404–323рр. до н.е.)
distribuo, ui, ūtum, ĕre – розділяти
dives, ĭtis – багатий, а, е
divĭdo, vīsi, vīsum, ĕre – ділити, розділяти
dolus, i, m – хитрість, обман
donum, i, n – подарунок
ecce – ось, раптом
enarro, āvi, ātum, āre – докладно розказувати, описувати
epŭlor, ātus sum, āri – їсти, бенкетувати
eques, ĭtis, m – вершник
eripio, ripui, reptum, ĕre – виривати
esurio, īvi, ītum, īre – бути голодним
evenio, vēni, ventum, īre – ставатися, випадати
excogĭto, āvi, ātum, āre – видумувати, придумувати
exercĭtus, us, m – військо
fames, is, f – голод
femĭna, ae, f – жінка
ferus, a, um – дикий, а, е
filiŏla, ae, f – донечка
filius, ii, m – син
fio, factus sum, ĕri – ставати, виникати
flumen, ĭnis, n –ріка
frango, fregi, fractum, ĕre – ламати, розбивати
Gracchus, i, m – Гракх, римськ. cognomen; брати Тиберій (163-133 рр. до н.е.) і Гай (153-121 рр. до н.е.), народні трибуни, які боролись за проведення аграрної реформи в Римі
Hannĭbal, ălis, m – Ганнібал (248-183 рр. до н.е.), карфагенський полководець
honestus, a, um – чесний, а, е; достойний, а, е; поважний, а, е

hortor, ātus sum, āri – заохочувати
ignōtus, a, um – невідомий, а, е
impello, pŭli, pulsum, ĕre – спонукати, підштовхувати
impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати
implōro, āvi, ātum, āre – слізно молити, заклинати
infirmus, a, um – безсилий, а, е
inhumātus, a, um – не закопаний у землю, не похований, а, е
inimīcus, i, m – ворог, недруг
intereo, ii, ĭtum, īre – гинути, щезати
intolerabĭlis, e – нестерпний, а, е
intro, āvi, ātum, āre – входити, вступати
irrideo, rīsi, rīsum, ēre – насміхатися, висміювати
ităque – отже, таким чином
iungo, iunxi, iunctum, ĕre – з'єднувати, зв'язувати
lacĕro, āvi, ātum, āre – розривати
lacrīma, ae, f – сльоза
lavo, lavi, lautum (lavātum), āre – мити, купати
leo, ōnis, m – лев
Mahărbal, ălis, m – Магарбал, полководець Ганнібала, начальник кінноти
malignus, a, um – злобний, а, е; злісний, а, е
malus, a, um – поганий, а, е
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
manus, us, f – рука
mater, tris, f – мати
memoria tenēre – запам'ятовувати
Midas, ae, m – Мідас, міфічний цар Фригії
mobĭlis, e – мінливий,а, а; швидкий, а, е
morbus, i, m – хвороба
mulier, ĕris, f – жінка
multilŏquus, a, um – багатослівний, а, е
narro, āvi, ātum, āre – розповідати
necessarius, a, um – необхідний, а,е
neglĕgo, lexi, lectum, ĕre – зневажати, нехтувати
nescio, īvi, ītum, īre – не знати
numquam – ніколи
oboedio, īvi, ītum, īre – слухатися, підкорятися
obsum, obfui (offui), esse – протидіяти, заважати, шкодити

occīdo, cīdi, cīsum, ĕre – вбивати
opto, āvi, ātum, āre – бажати
Pactŏlus, i, m – Пактол, золотоносна ріка в Лідії
paene – майже, цілком
panis, is, m – хліб
pareo, ui, ĭtum, ēre – підкорятися, слухатися
paro, āvi, ātum, āre – готувати
pars, partis, f – частина
pax, pacis, f – мир
Persa, ae, m – перс, мешканець Персії
persaepe – дуже часто
persĕquor, secūtus sum, sĕqui – переслідувати, гнатися
peto, īvi, ītum, ĕre – просити
Plautus, i, m – Тіт Макцій Плавт (254-184 рр. до н.е.), римський комедіограф
Poenus, i, m –пунієць, мешканець Карфагену
polliceor, cĭtus sum, ēri – обіцяти
pono, posui, posĭtum, ĕre – класти
porto, āvi, ātum, āre – нести
possum, potui, posse – могти
praeda, ae, f – здобич
praesto, stĭti, stĭtum, are – виявляти, виділятися
pretiōsus, a, um – цінний, а, е; дорогий, а, е
prex, precis, f – просьба, молитва
probus, a, um – чесний, а,е; порядний, а, е; скромний, а, е
proicio, iēci, iectum, ĕre – кидати
puella, ae, f – дівчина
puer, ĕri, m –хлопець
punio, īvi, ītum, īre – карати
quattuor – чотири
quis, quid – хто, що
quisquis, quidquid – хто б не, що б не
quomŏdo – як, яким способом
quoque – теж
rapĭdus, a, um – швидкий, а, е
recĭto, āvi, ātum, āre – читати вголос, зачитувати
recte – правильно

relinquo, liqui, lictum, ĕre – залишати
respondeo, ndi, nsum, ēre – відповідати
rideo, risi, risum, ēre – сміятися
rogo, āvi, ātum, āre – питати
salūto, āvi, ātum, āre – вітати
sarcĭna, ae, f – пака, вузол, в'язка
Scytha, ae, m – скіф, мешканець Скіфії
sententia, ae, f – думка, вислів
sentio, sensi, sensum, īre – думати, вважати
simŭlo, āvi, ātum, āre – удавати, прикидатися
sociĕtas, ātis, f – товариство, союз
socius, ii, m – союзник, спільник
sors, sortis, f – доля, участь
specto, āvi, ātum, āre – дивитися, спостерігати
spelunca, ae, f – печера, грот
suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати
subĭto – негайно, раптом
sumo, sumpsi, sumptum, ĕre – брати
supervacuus, a, um – зайвий, а, е; непотрібний, а, е
sustento, āvi, ātum, āre – підтримувати, підкріплювати
Syra, ae, f – Сира, жін. ім'я
tabŭla, ae, f – таблиця
tango, tetĭgi, tactum, ĕre – доторкатися
teneo, ui, tentum, ēre – тримати
terreo, ui, ĭtum, ēre – лякати, відганяти
timeo, ui, -, ēre – боятися
Titus, i, m – Тит, чол. ім'я
traicio, iēci, iectum, ĕre – переправляти
tribuo, ui, ūtum, ĕre – ділити
tristis, e – сумний, а, е
ubi – де
utilĭtas, ātis, f – користь
utor, usus sum, uti – користуватися
veho, xi, ctum, ĕre – носити, нести, везти
venatio, ōnis, f – полювання
ventus, i, m – вітер
verĭtas, ātis, f – правда, істина
verum, i, n – правда

vestigium, ii, n – слід
vetus, ĕris – старий, а, е
victus, us, m – харчі, їжа
vir, viri, m – чоловік
visĭto, āvi, ātum, āre – відвідувати
vitium, ii, n – недолік, хиба
voluntas, ātis, f – воля, бажання
vulpes, is, f – лисиця

Українські слова

більше – magis, plus
брати – capio, cepi, captum, ĕre
брехати – fallo, fefelli, falsum, ĕre
брехня – mendacium, ii, n
вважати – habeo, ui, ĭtum, ēre
Веста – Vesta, ae, f
весталка – virgo vestālis, virgĭnis vestālis, f
вогонь – ignis, is, m
вухо – auris, is, f
Ганнібал – Hannĭbal, ălis, m
говорити – dico, dixi, dictum, ĕre
готовий – parātus, a, um
громадянин – civis, is, m, f
два – duo, duae, duo
живий – vivus, a, um
закон – lex, legis, f
запам'ятовувати – memŏro, āvi, ātum, āre
згасати – deficio, feci, fectum, ĕre
істина – verĭtas, ātis, f
короткий – brevis, e
любити – amo, āvi, ātum, āre
мати – habeo, ui, ĭtum, ēre
мати звичку – soleo, solĭtus sum, ēre
менше – minus
мусіти – debeo, ui, ĭtum, ēre
Орест – Orestes, is, m
отрута – venēnum, i, n

Пілад – Pylădes, is, m
помирати – morior, mortuus sum, mori
приймати – sumo, sumpsi, sumptum, ĕre
римлянин – Romānus, i, m
рот –os, oris, n
сам – ipse, ipsa, ipsum
священний – sacer, cra, crum
турбуватися – curo, āvi, ātum, āre
храм – templum, i, n

Вправи

1. Випишіть із текстів складнопідрядні речення, що вводяться сполучником ut. Визначіть тип складнопідрядних речень і перекладіть.

2. Поясніть вживання кон'юнктива у складнопідрядних реченнях із сполучником ut.

3. Провідміняйте словосполучення:
qui iudex iustus (m) – який справедливий суддя;
hoc verbum simplex (n) – це просте слово;
ea gens magna (f) – та велика нація;
iudex, ĭcis, m – суддя
simplex, ĭcis – простий, a, e.

4. Провідміняйте дієслова в часах кон'юнктива активного та пасивного стану:
recĭto, āvi, ātum, āre – читати вголос, зачитувати;
cognosco, nōvi, nĭtum, ĕre – пізнавати, довідуватися.

5. Провідміняйте відкладні дієслова в усіх часах дійсного та умовного способу:
polliceor, cĭtus sum, ēri – обіцяти;
utor, usus sum, uti – користуватися.

6. Утворіть від дієслів третю особу однини та множини усіх часів дійсного та умовного способу:
castīgo, āvi, ātum, āre – осуджувати, лаяти, докоряти;
ago, egi, actum, ĕre – робити, діяти.

7. Визначіть основу та дієвідміну дієслів:
tenuit, cognĭtus est, dilaniavĕrat, oboediverĭmus, relinquam, persequerētur, iunxērunt, mansissent, cupivĕris.

8. Визначіть відмінкові форми словосполучень і синтаксичних конструкцій:

multis bestiis comprehensis et necātis, minōrem partem, ex eo tempŏre, de multis femĭnis bonis et honestis.

ШІСТНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEXTA DECĬMA)

Cúm te mórtalém norís, praeséntibus éxple,
Déliciís animúm: post mórtem núlla volúptas.
Коли ти знаєш, що ти смертний, вдовольняй душу
сьогоднішніми втіхами: після смерті – ніяких насолод
Переспів з Епікура (Anthologia Latina, 911)

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ, ЩО ВВОДЯТЬСЯ СПОЛУЧНИКОМ CUM

Сполучник **cum** має різні значення:

1) коли, в той час як, після того як, всякий раз як;
2) тому що, так як;
3) хоч, незважаючи на те, що.

Відповідно до значень сполучник **cum** вводить підрядні речення часу, причини, допусту.

Підрядні речення часу зі сполучником cum

У підрядних реченнях часу зі сполучником **cum** вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

Cum з індикативом

З індикативом існують такі типи часових речень:

1. **cum temporāle** (cum часове);
2. **cum iteratīvum** (cum повторювальне);
3. **cum inversum** (cum переставне);
4. **cum explicatīvum** (cum пояснювальне) або **cum coincĭdens** (cum співпадаюче).

1. cum temporāle (cum часове)

Це тип підрядних часових речень, який вказує на час, коли відбувається дія головного речення. **Cum temporāle** вживається тоді, коли між двома подіями існує просте співпадіння в часі. Дія стосується здебільшого теперішнього або майбутнього часу. У підрядному реченні присудок стоїть у **praesens**, **futūrum I** і **futūrum II indicatīvi**.

Минулі часи індикатива зустрічаються рідко. У головному реченні сполучнику **cum temporāle** часто відповідають такі слова: **eo die** – того дня, **eo tempŏre** – в той час, **tum** – тоді, **tunc** – тоді, в той час як:

1. Dilucŭlum est, *cum iam lucet*. – Світанок настає тоді, коли вже світає.
2. Sex libros de re publĭca tum scripsĭmus, *cum gubernacŭla rei publĭcae tenebāmus*. – Ми написали шість книг про державу тоді, коли тримали кермо держави.
3. Credo, tum, *cum Sicilia florēbat opĭbus et copiis*, magna artificia fuisse in ea insŭla. – Я думаю, тоді, коли Сицилія процвітала достатками і багатством, на цьому острові було багато ремесел.
4. *Cum navigāre potĕris*, ad nos veni. – Коли ти зможеш пливти, приходи до нас.

2. cum iteratīvum (cum повторювальне)

Це тип підрядних часових речень, який вказує на дію, що повторюється, повторювалась у минулому і буде повторюватись у майбутньому.

Якщо дія підрядного і головного речення відбувається (відбулася, відбудеться) одночасно, то у підрядному реченні виступає той же час, що й у головному: **praesens**, **imperfectum**, **futūrum I indicatīvi**:

Cum est (erat, erit) otium, poētārum libros lego (legēbam, legam). – Коли є (був, буде) вільний час, я читаю (читав, буду читати) книги поетів.

Якщо дія підрядного речення передує дії головного, то у підрядному реченні виступають часи індикатива за правилом: у головному реченні – часи системи інфекта, у підрядному – відповідні часи системи перфекта.

Послідовність часів індикатива у підрядних часових реченнях з cum iteratīvum

Головне речення	Підрядне речення	
	одночасна дія	попередня дія
praesens	**praesens**	**perfectum**
imperfectum	**imperfectum**	**plusquamperfectum**
futūrum I	**futūrum I**	**futūrum II**

1. *Cum Romam veni*, scribo ad te. – Коли я приїжджаю у Рим, пишу тобі.
2. *Cum Romam venĕram*, scribēbam ad te. – Коли я приїжджав у Рим, писав тобі.

3. *Cum Romam venĕro*, scribam ad te. – Коли я приїжджатиму у Рим, писатиму тобі.
4. Philosophiae studia renovābam, *cum licēbat*, legendo. – Коли можна було, я відновлював читанням заняття з філософії.
5. Galli, *cum superavērunt*, animalia capta immŏlant. – Галли, коли отримували перемогу, приносили в жертву схоплених тварин.

3. cum inversum (cum переставне)

Це тип підрядних часових речень, де основна думка виражена підрядним, а другорядна – головним реченням. У головному реченні присудок стоїть в **imperfectum** і **plusquamperfectum indicatīvi** у сполученні зі словами: **iam** – вже, **nondum** – ще не, **vix** – ледве. У підрядному реченні присудок стоїть у **perfectum** або **praesens historĭcum** у сполученні зі словами: **repente**, **subĭto** – раптом, несподівано:

1. Vixdum epistŭlam tuam legĕram, *cum ad me Postŭmus Curtius venit*. – Заледве я встиг прочитати твій лист, коли до мене прийшов Постум Курцій.
2. Trevĕri iam a Labiēno non longius bidui viā abĕrat, *cum duas venisse legiōnes cognoscunt*. – Тревери вже були віддалені від Лабієна не більше дводенного шляху, коли дізналися, що прибули два легіони.
3. Iam dilucescēbat, *cum consul signum dat*. – Уже розвиднювалося, коли консул дав сигнал.

4. cum explicatīvum (cum пояснювальне) або cum coincĭdens (cum співпадаюче)

Це тип підрядних часових речень, коли підрядне пояснює, розкриває або уточнює зміст головного речення і збігається з головним як за часом, так і за значенням. У реченні з **cum explicatīvum** вживаються ті ж часи дійсного способу, що й у головному реченні. Перекладається сполучником *коли*, *тим що*:

1. De te, Catilīna, *cum tacent*, clamant. – Що стосується тебе, Катіліно, вони, коли (тим що) мовчать, кричать.
2. *Cum illi dico*, tibi dico. – Коли я йому говорю, говорю тобі.
3. Praeclāre facis, *cum et eōrum memoriam tenes*. – Прекрасно робиш, коли пам'ятаєш і про них.

Cum з кон'юнктивом

Розрізняють такі типи підрядних речень зі сполучником cum в кон'юнктиві:

1. **cum historĭcum** (історичне) або **cum narratīvum** (розповідне);
2. **cum causāle** (причинове);
3. **cum concessīvum** (допустове);
4. **cum adversatīvum** (протиставне).

1. cum historĭcum (історичне) або cum narratīvum (розповідне)

Цей тип підрядних часових речень вживається у розповідях про минулі події і вказує на глибокий внутрішній зв'язок між діями головного і підрядного речень. Дія підрядного речення є необхідною умовою для здійснення дії головного речення. Між головним і підрядним реченням існує певна логічна залежність із причиновим відтінком. **Cum historĭcum** перекладається словами *коли*, *після того як*. У підрядних реченнях з **cum historĭcum** присудок стоїть в **imperfectum** або **plusquamperfectum coniunctīvi: imperfectum coniunctīvi** означає одночасну дію, **plusquamperfectum coniunctīvi** – попередню дію відносно дії головного речення.

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних часових реченнях з cum historĭcum

Головне речення	Підрядне речення	
	одночасна дія	попередня дія
історичні часи: **imperfectum, perfectum, plusquamperfectum**	**imperfectum coniunctīvi**	**plusquamperfectum coniunctīvi**

1. *Cum Alexander Magnus in India bellum gerĕret*, sagittā vulnerātus est. – Коли Олександр Великий вів війну в Індії, був поранений стрілою.
2. *Cum Syracūsae captae essent*, Archimēdes interfectus est. – Коли Сіракузи були захоплені, Архимед був вбитий.

2. cum causāle (причинове)

Це тип підрядних причинових речень, який вказує на причину, без якої неможлива дія головного речення. **Cum causāle** перекладається словами *так як*, *тому що*. У головному реченні на причину можуть вказувати такі слова: **eo, ideo, idcirco, propterea** – тому, для того, через те, **ob eam causam** – з тієї причини. У підрядних реченнях зі

сполучником **cum causāle** вживається кон'юнктив згідно **consecutio tempŏrum**.

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних причинових реченнях з cum causāle

Головне речення	Підрядне речення		
	одночасна дія	попередня дія	майбутня дія
головні часи: **praesens, futūrum I, futūrum II**	**praesens coniunctīvi**	**perfectum coniunctīvi**	**coniugatio periphrastĭca actīva + sim, sis, sit**
історичні часи: **imperfectum, perfectum, plusquamperfectum**	**imperfectum coniunctīvi**	**plusquamperfectum coniunctīvi**	**coniugatio periphrastĭca actīva + essem, esses, esset**

1. *Cum solitūdo et vita sine amīcis insidiārum et metus plena*, ratio ipsa monet amicitias comparāre. – Так як самотність і життя без друзів є повне інтриг і страху, сам розум нагадує запасатися дружбою.
2. Dionysius, *cum in communĭbus suggestis consistĕre non audēret*, contionāri ex turri solēbat. – Діонісій, тому що не наважувався підніматися на загальні трибуни, мав звичку виголошувати промову з високої вежі.
3. *Cum ad te venīre non potuĕrim*, epistŭlam ad te scribo. – Так як я не зміг прийти до тебе, пишу тобі листа.
4. In duōbus malis, *cum fugiendum maius sit*, levius est eligendum. – Із двох бід треба вибирати легшу, тому що необхідно уникати більшої.
5. Maiōres nostri, *cum regum potestātem non tulissent*, magistrātus annuos creavērunt. – Наші предки, тому що не витерпіли владу царів, обрали річних магістратів.

3. cum concessīvum (допустове)

Це тип підрядних допустових речень, який містить твердження, припущення, всупереч якому відбувається дія головного речення. Перекладається словами *хоч*, *незважаючи на те, що*. У головному

реченні на припущення вказують слова: **tamen**, **attămen**, **at**, **certe** – *однак*, *але*, *проте*, *все таки*.

В підрядних допустових реченнях з **cum concessīvum** вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio tempŏrum.**

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних допустових реченнях з cum concessīvum

Головне речення	Підрядне речення		
	одночасна дія	попередня дія	майбутня дія
головні часи: **praesens, futūrum I, futūrum II**	**praesens coniunctīvi**	**perfectum coniunctīvi**	**coniugatio periphrastĭca actīva + sim, sis, sit**
історичні часи: **imperfectum, perfectum, plusquamperfectum**	**imperfectum coniunctīvi**	**plusquamperfectum coniunctīvi**	**coniugatio periphrastĭca actīva + essem, esses, esset**

1. Littĕrae, *cum sint paucae*, varie tamen collocātae, innumerabilia verba efficiunt. – Літери, хоч вони є нечисленні, однак, розміщені порізному, утворюють незліченні слова.
2. Vide, quanta carĭtas sit patriae: *cum homĭni sit irātus*, tamen rei publĭcae causa defendit Antonium. – Дивись, яка велика любов до батьківщини: хоч він розгнівався на людину, однак, заради республіки захищає Антонія.
3. Plato, *cum a tyranno Dionysio crudelĭter violātus esset*, tamen eōdem rediit, precĭbus Dionis adductus. – Платон, хоч був жорстоко ображений тираном Діонісієм, однак, спонуканий просьбами Діонісія, повернувся до нього.

4. cum adversatīvum (протиставне)

Це тип підрядних часових речень, де дія підрядного протиставляється дії головного. Перекладається словами *тим часом як*, *тоді як*. У підрядних часових реченнях з **cum adversatīvum** вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio tempŏrum**:

1. Solus homo partĭceps est ratiōnis, *cum cetĕra animalia sint expertia*. – Тільки одна людина володіє розумом, тоді як інші істоти позбавлені його.

2. Nostrōrum equĭtum erat quinque milium numĕrus, *cum hostes non amplius octingentos equĭtes habērent*. – Число наших вершників складало п'ять тисяч, тим часом як вороги мали не більше восьмисот вершників.

Підрядні речення часу (без сполучника cum)

Підрядні реченя часу виражають:

1) одночасну дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **dum**, **quoad**, **donec** – *під час коли, поки, аж поки*;
2) попередню дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **postquam**, **posteaquam** – *після того як*, **cum primum**, **ut**, **ut primum**, **ubi**, **ubi primum**, **simulac**, **simulatque**, **simul ut** – *як тільки, коли тільки*;
3) майбутню дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **antequam**, **priusquam** – *раніше, ніж*.

У реченнях зі сполучниками **postquam**, **posteaquam**– *після того як*, **cum primum**, **ut**, **ut primum**, **ubi**, **ubi primum**, **simulac**, **simulatque**, **simul ut** – *як тільки, коли тільки* вживається переважно **perfectum** або **plusquamperfectum indicatīvi**, при повторювальній дії – **imperfectum indicatīvi**:

1. Pompeius, *ut equitātum suum pulsum vidit*, aciē excessit. – Помпей, як тільки побачив, що його кіннота розбита, вийшов з поля бою.

2. *Ut primum occasio data est*, meo pristĭno more rem publĭcam defendi. – Як тільки випала нагода, я захистив республіку за своїм старим звичаєм.

3. *Postquam in castra nuntius pervēnit*, plerīque dilabuntur. – Після того, коли у військовий табір прибув вісник, більшість розбіглася.

У реченнях зі сполучниками **dum**, **quoad**, **donec** – *під час коли, поки, аж поки* виступає як індикатив, так і кон'юнктив.

Dum, **quoad**, **donec** з індикативом вказують на тривалість і одночасність реальних дій і вживаються в усіх часах індикатива, крім **futūrum II** і **plusquamperfectum**. У головному і в підрядному реченнях стоять одні і ті ж часи індикатива:

1. *Dónec erís felíx*, multós nuberábis amícos. – Поки буде щасливим, матимеш багато друзів.

2. Aegrōtus, *dum anĭma est*, spem habet. – Хворий, поки є душа, має надію.

У реченнях зі сполучниками **dum**, **quoad**, **donec** вживається кон'юнктив: **praesens coniunctīvi** – після головних часів і **imperfectum coniunctīvi** – після історичних часів, якщо ці сполучники вказують не тільки на момент тривалості дії, а й на її мету, бажання чи сподівання:

1. Scaevŏla paulum requiescet, *dum se calor frangat*. – Сцевола дещо відпочине, поки не спаде спека.

2. Thraces nihil se movērunt, *donec Romāni armāti transīrent*. – Тракійці не рухались, поки не прийшли римляни.

У реченнях зі сполучниками **antequam**, **priusquam** – *раніше, ніж* виступає як індикатив, так і кон'юнктив.

Якщо у головному реченні є заперечення, то у підрядному вживається індикатив: **perfectum indicatīvi** – для вираження минулої дії, **futūrum II** – для вираження майбутньої дії:

1. *Epaminondas non prius bellāre destĭtit*, quam urbem Lacedaemoniōrum obsidiōne clausit. – Епамінонд не раніше перестав воювати, ніж замкнув облогою спартанське місто.

2. *De Carthagĭne verēri non ante desĭnam*, quam illam excīsam esse cognovĕro. – Я не раніше перестану боятися Карфагену, ніж дізнаюся, що він зруйнований.

Якщо у головному реченні не має заперечення, то у підрядному реченні зі сполучниками **antequam**, **priusquam** вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

Індикатив виступає тоді, коли існує часова межа, до якої триває дія головного речення. У підрядному часовому реченні присудок стоїть у **perfectum indicatīvi** – для вираження минулої дії, **praesens indicatīvi** – для вираження майбутньої дії:

1. Ventidio fui semper amīcus, *antequam ille rei publĭcae est factus inimīcus*. – Я був завжди приятелем для Вентідія раніше, ніж він став ворогом республіки.

2. *Qua de re priusquam dicĕre incipio*, perpauca mihi de meo officio verba facienda sunt. – Раніше, ніж почну про це говорити, мені слід сказати дещо про свої обов'язки.

Кон'юнктив виступає тоді, коли існує не тільки межа, до якої триває дія головного речення, а й мета, можливість і бажання дії.

Praesens coniunctīvi вживається для вираження майбутньої дії, **imperfectum coniunctīvi** – минулої:

1. *Antequam veniat in Pontum*, littĕras ad Pompeium mittet. – Раніше, ніж він прибуде в Понт, він пошле листа Помпею.
2. Caesar, *priusquam se hostes ex terrōre ac fuga recipĕrent*, in fines Suessiōnum exercītum duxit. – Цезар, раніше, ніж вороги опам'яталися від страху і втечі, повів військо в область свессіонів.

Підрядні речення причини

Підрядні речення причини вказують на причину, без якої дія головного речення є не можливою. Вони вводяться сполучниками **cum causāle** (*причинове*), **quod**, **quia**, **quoniam** – *тому що*, *так як*. У головному реченні на причину можуть вказувати такі слова: **propterea**, **ideo**, **idcirco**, **ob eam causam** – *тому*, *через те*, *з тієї причини*.

1. У підрядних реченнях зі сполучником **cum causāle** вживається кон'юнктив згідно **consecutio tempŏrum**.
2. У підрядних причинових реченнях зі сполучниками **quod**, **quia**, **quoniam** – *тому що*, *так як* вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

Індикатив виступає тоді, коли причина виступає з уст самого автора, вона реальна, дійсно існуюча, власна:

1. Helvetii relĭquos Gallos virtūte praecēdunt, *quod fere cotidiānis proeliis cum Germānis contendunt*. – Гельвети перевищують решту галлів мужністю, тому що майже щодня б'ються з германцями.
2. *Quia natūra mutāri non potest*, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. – Тому що природа не може змінюватися, через це справжня дружба вічна.
3. Vos, Quirītes, *quoniam iam est nox*, in vestra tecta discedĭte! – Ви, квірити, розходіться по своїх домівках, так як вже ніч!

Кон'юнктив згідно **consecutio tempŏrum** виступає тоді, коли автор називає причину не від свого імені, а від іншої особи, про яку він згадує або має на увазі. Причина – чужа, не власна, не має значення чи правдива, чи фальшива, чи є такою, з якою погоджуються, чи не погоджуються:

1. Plato "escam malōrum" appellat voluntātem, *quod ea videlĭcet homĭnes capiantur,* ut pisces. – Платон називає бажання „їжею зла", тому що ним, очевидно, захоплюються люди як риби.

2. Nunc mea mater irāta est mihi, *quia non rediĕrim domum ad eam*. – Тепер моя мати сердиться на мене, так як я не повернувся до неї додому.

Підрядні допустові речення

Підрядні допустові речення містять у собі твердження, припущення, всупереч якому відбувається дія головного речення. Вони вводяться сполучниками **cum concessīvum** (*допустове*), **quamquam** (**quanquam**), **quamvis**, **licet**, **ut**, **ne** – *хоч, хоч би, хоч не, як би не, навіть якщо, нехай*. У головному реченні цим сполучникам часто відповідають слова **tamen**, **attămen**, **at**, **certe**, **nihĭlo minus** – *однак*, *але*, *проте*, *все таки*.

1. У підрядних допустових реченнях з **cum concessīvum** вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio tempŏrum.**

2. У підрядних допустових реченнях зі сполучником **quamquam** – *хоч* вживається індикатив:

Quamquam omnis virtus nos ad se allĭcit, tamen iustitia et liberalĭtas id maxĭme offĭcit. – Хоч всяка доброчесність приваблює нас до себе, однак, найбільше це робить справедливість і щедрість.

3. У підрядних допустових реченнях зі сполучникам **quamvis** – *хоч, хоч би* виступає кон'юнктив відповідно до **consecutio tempŏrum**, оскільки в реченні міститься суб'єктивна оцінка автора:

1. *Quamvis hoc turpe sit*, tamen, quoniam expĕdit, faciam. – Хоч це є ганебним, однак, виконаю, тому що воно вигідне.

2. Illa, *quamvis ridicŭla essent*, sicut erant, mihi risum non movērunt. – Все те, хоч було смішним, а так і було, не викликало в мене сміху.

4. У підрядних допустових реченнях зі сполучниками **licet** – *хай, нехай,* **ut** – *хоч, хоч би,* **ne** – *хоч не, як би не* вживається кон'юнктив: **praesens coniunctīvi** або **perfectum coniunctīvi** (**coniunctīvus concessīvus**):

1. *Fremant omnes licet*, dicam, quod sentio. – Хай усі шумлять, я скажу, що думаю.

2. Miser est, qui se non beatissĭmum iudĭcat, *licet impĕret mundo* (Сенека). – Нещасним є той, який не вважає себе найщасливішим, хай він і править світом.

3. *Ut desint vires*, tamen est laudanda voluntas. – Хоч бракує сил, однак треба хвалити бажання.

4. *Ne sit sane summum malum dolor*, malum certe est. – Хоч і біль звісно не є найбільшим злом, але без сумніву є злом.

Основні типи підрядних речень, що вводяться сполучником cum

Типи речення	Сполучник	Спосіб	Час
підрядні причинові	**cum causāle**	**coniunctīvus**	**consecutio tempŏrum**
	quod, **quia**, **quoniam**	**indicatīvus coniunctīvus**	
підрядні допустові	**cum concessīvum**	**coniunctīvus**	**consecutio tempŏrum**
	quamquam (quanquam)	**indicatīvus**	
	quamvis	**coniunctīvus indicatīvus**	**consecutio tempŏrum**
підрядні часові	**cum historĭcum**	**coniunctīvus**	**imperfectum coniunctīvi plusquam-perfectum coniunctīvi**
	cum temporāle	**indicatīvus**	
	cum iteratīvum	**indicatīvus**	
	cum inversum	**indicatīvus**	
	cum explicatīvum	**indicatīvus**	

Відмінювання дієслів volo, volui, velle – хотіти, веліти; nolo, nolui, nolle – не хотіти, не веліти; malo, malui, malle – воліти, більше бажати

Indicatīvus			
Praesens			
Sing.	1. volo 2. vis 3. vult	nolo non vis non vult	malo mavis mavult
Plur.	1. volŭmus 2. vultis 3. volunt	nolŭmus non vultis nolunt	malŭmus mavultis malunt

Imperfectum			
Sing.	1. volēbam 2. volēbas 3. volēbat	nolēbam nolēbas nolēbat	malēbam malēbas malēbat
Plur.	1. volebāmus 2. volebātis 3. volēbant	nolebāmus nolebātis nolēbant	malebāmus malebātis malēbant
Futūrum I			
Sing.	1. volam 2. voles 3. volet	nolam noles nolet	malam males malet
Plur.	1. volēmus 2. volētis 3. volent	nolēmus nolētis nolent	malēmus malētis malent
Perfectum			
Sing.	1. volui 2. voluisti 3. voluit	nolui noluisti noluit	malui maluisti maluit
Plur.	1. voluĭmus 2. voluistis 3. voluērunt	noluĭmus noluistis noluērunt	maluĭmus maluistis maluērunt
Plusquamperfectum			
Sing.	1. voluĕram 2. voluĕras 3. voluĕrat	noluĕram noluĕras noluĕrat	maluĕram maluĕras maluĕrat
Plur.	1. voluerāmus 2. voluerātis 3. voluĕrant	noluerāmus noluerātis noluĕrant	maluerāmus maluerātis maluĕrant
Futūrum II			
Sing.	1. voluĕro 2. voluĕris 3. voluĕrit	noluĕro noluĕris noluĕrit	maluĕro maluĕris maluĕrit
Plur.	1. voluerĭmus 2. voluerĭtis 3. voluĕrint	noluerĭmus noluerĭtis noluĕrint	maluerĭmus maluerĭtis maluĕrint

Coniunctīvus			
Praesens			
Sing.	1. velim 2. velis 3. velit	nolim nolis nolit	malim malis malit
Plur.	1. velīmus 2. velītis 3. velint	nolīmus nolītis nolint	malīmus malītis malint
Imperfectum			
Sing.	1. vellem 2. velles 3. vellet	nollem nolles nollet	mallem malles mallet
Plur.	1. vellēmus 2. vellētis 3. vellent	nollēmus nollētis nollent	mallēmus mallētis mallent
Perfectum			
Sing.	1. voluĕrim 2. voluĕris 3. voluĕrit	noluĕrim noluĕris noluĕrit	maluĕrim maluĕris maluĕrit
Plur.	1. voluerĭmus 2. voluerĭtis 3. voluĕrint	noluerĭmus noluerĭtis noluĕrint	maluerĭmus maluerĭtis maluĕrint
Plusquamperfectum			
Sing.	1. voluissem 2. voluisses 3. voluisset	noluissem noluisses noluisset	maluissem maluisses maluisset
Plur.	1. voluissēmus 2. voluissētis 3. voluissent	noluissēmus noluissētis noluissent	maluissēmus maluissētis maluissent

Participium praesentis actīvi: volens, volentis – той, що бажає; nolens, nolentis – той, що не бажає.

Imperatīvus praesentis: noli, nolīte.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Croesi regis filio

Filius Croesi regis, cum iam adolescens esset, loqui tamen non potĕrat omnesque credēbant eum mutum iam futūrum esse. Aliquando urbs, in qua rex et filius eīus erant, ab hostĭbus capta est. Cum hostis, gladium tenens, Croesum petĕret (nesciēbat enim illum regem esse), adolescens os aperuit, clamāre studens, et subĭto clamāvit, ne vir iste Croesum regem necāret. Cum hostis verba eīus audisset, gladium reduxit et rex vitā donātus est. Ex eo tempŏre regis filius loqui iam potĕrat. Verba, quae prima dixit, haec sunt: “Homo! Rex Croesus est, ne necavĕris eum!”

II. De pugna Horatiōrum et Curiatiōrum

Tertius regum Romanōrum fuit Tullius Hostilius, qui vixit septĭmo ante aeram nostram saecŭlo. Ei cum Albānis confligendum erat.

Albāni et Romāni magnum exercĭtum celerĭter conscriptum et omnĭbus rebus instructum contraxĕrant. Sed duces periculum commūne intellexērunt. Forte in duōbus tum exercitĭbus erant trigemĭni fratres, Horatii et Curiatii. Quibuscum egērunt duces, uti pro sua patria ferro dimicārent. Trigemĭni ad proeliandum parāti in medium producti sunt. Cum paulo post duo Horatii hostium gladiis transfixi iacērent et conclamasset iam gaudio Albānus exercĭtus, tertius, ut adversarios dividĕret, fugae se mandāvit; forte enim is intĕger erat, ut Curiatii vulnerĭbus fessi. Subĭto autem retro sese vertit et hostes variis intervallis appropinquantes deinceps transfixit. Victōri gratulantes Romāni laeti confluxērunt.

Cum victor spolia dispersa collegisset, exercĭtus in urbem introductus est. Ante portam soror victōris, quae uni ex Curiatiis sponsa fuĕrat, agmĭni obvia fuit. Quae lacrĭmans nomen sponsi mortui appellāvit. Sollicitāvit ferōci iuvĕni anĭmum comploratio sorōris in tanto gaudio publĭco, et gladio, quo erat cinctus, transfixit puellam. Quam ob rem ad iudicium vocātus, neque vero damnātus est, quod patria virtūte eīus protecta et servāta erat.

III. De Tiberio Sempronio Graccho

Tib. Gracchus post mortem patris a Cornelia matre educātus est. Quae, cum rex quidam Aegypti eam in matrimonium ducĕre vellet, "Nolo",

inquit, "regīna appellāri; malo bonam matrem liberōrum meōrum esse". Aliquando, cum amīca ei ornamenta sua ostendisset, Cornelia filiis advocātis "Visne", inquit, "mea ornamenta vidēre? Haec sunt ornamenta mea".

Tiberius, maior fratrum, cum adolevisset, pauperĭbus auxiliāri voluit (anno centesĭmo tricesĭmo tertio). Nam Carthaginiensĭbus victis aliisque gentĭbus subactis multi nobĭles Romāni luxuriōse vivĕre malēbant quam patriae servīre multosque rustĭcos ex possessionĭbus suis depellēbant, quod magnos hortos villasque habēre volēbant. Quod cum Tib. Gracchus cognovisset, Romae in contionĭbus haec fere verba faciēbat: "Bestiae sua domicilia habent. Vos quoque tecta paterna et agros a maiorĭbus acceptos incolĕre vultis. Ităque indignor agros vobis ab aliis erĭpi, qui ipsi agricŏlae esse nolunt. Ităque, cum vobis prodesse velim illisque invīsus esse malim, quam patriam deserĕre, postŭlo, ut vobis agri reddantur".

Quod Gracchus voluit, perfĭci non potuit. Nam ab adversariis interfectus est corpusque eĭus iniectum est in Tibĕrim.

IV. De Ariŏne

Ario, clarissĭmus citharista, cum in Graecia Magna ingentes opes sibi comparavisset, Corinthum reverti statuit. Sed cum navem homĭnum Corinthiōrum conscendisset, hi, ut opĭbus citharistae potirentur, ipsum de medio tollĕre constituērunt. Quod cum Ario cognovisset, nautas orāvit, ut vitae suae parcĕrent. Hi se ei temperatūros esse negavērunt eumque ipsum in mare se praecipitāre iussērunt. Tum ille orāvit, ut antea ad cithăram canĕre sibi licēret. Quod cum ei permisissent, in puppi constĭtit altaque voce cecĭnit. Eo cantante, delphīni, sonōrum dulcitudĭne ducti, annatavērunt. Ităque, cum in mare desiluisset, a delphīno ad Taenărum promunturium vectus est. Inde Corinthum contendit et, quid sibi accidisset, Periandro tyranno narrāvit. Paulo post nautae quoque advenērunt. Interrogāti, num quid de Ariŏne cognovissent, eum salvum in Italia esse dixērunt. Tum vero ille subĭto advēnit et eos refellit, ac statim hi pro scelĕre poenas pependērunt.

V. De Aenea

Decem annos Troia a Graecis oppugnabātur. Graeci saepe impĕtum in moenia urbis faciēbant. Sed Troiāni multos hostium interfĭcientes fortissĭme patriam defendēbant atque obĕrant Graecis. Decĭmo autem anno Graeci hostes dolo decipientes urbem Troianōrum expugnavērunt; quorum nonnulli in saltĭbus se occultavērunt. Ibi cum de salūte desperāre incipĕrent, Aenēas, dux eōrum, "Domos nostras", inquit, "hostes hac nocte

diripiunt et deōrum simulacra templaque incendunt. Sed omnia nobis rapiant spem non eripient. Nam quamquam nunc ex patria fugĕre cogimĭni, tamen novas sedes accipiētis ibīque Troiam reficiētis. Quam ob rem naves nobis faciāmus! Dux noster erit Iuppĭter. Qui maria ignōta nobis facĭle patefaciet. Aspĭce clementer nos fugientes, Iuppĭter! Fac, ut hostes decipiāmus! Effĭce, ne gentes ferōces nos interficiant, ne tempestātes naves nostras concutiant! Incipĭte, amīci, et perficĭte celerĭter, quae praecipiam! Libenter suscipiāmus labōres et pericŭla! Mox procul a domo novas oras novosque portus mecum conspiciētis.

VI. De asportatiōne Sabinārum

Romŭlus, uti novam civitātem firmāret et tutarētur, urbem munīvit, centum senatōres creāvit, exercĭtum armāvit. Duodĕcim lictōres regem comitabantur. Iam res Romāna adeo erat valīda, ut finitĭmis gentībus bello par esset. Sed cum eae societātem conubiumque novo popŭlo constanter recusārent, deĕrant muliĕres. Quam ob rem Romŭlus indignans "Cum finitĭmi", inquit, "preces nostras aspernentur, dolum et vim adhibēre conābor. Nam id, quod precando non impetravĭmus, alio modo nobis est efficiendum. Satis diu, arbĭtror, cunctāti sumus; nunc tempus est agendi". Paulo post ludos parāvit Neptūno deo. Quod spectacŭlum cum finitĭmis indictum esset, Sabinōrum omnis multitūdo studio spectandi incitāta cum libĕris ac coniugĭbus convĕnit. Qui novum oppĭdum satis admirāti ludos spectābant. Subĭto autem iuventus Romāna in spectantes se praecipitāvit magnumque numĕrum puellārum asportāvit. Qua re perterrĭti parentes fugērunt gravissĭmam Romānis poenam minantes.

Brevi post Romānis acrĭter erat proeliandum. Nam Sabīni cum exercĭtu ad pugnandum parāto in urbem Romam invasērunt. Tum eaedem illae muliĕres, quae iam Romanōrum erant uxōres, inter infestas acies proeliantium sese praecipitavērunt hinc patres, hinc marītos precantes, uti caedem finiant. Neque frustra precātae sunt, nam pax et amicitia facta est.

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Цицерон, коли був в Атенах, часто слухав найславніших ораторів і філософів.

2. Коли останній римський цар Тарквіній Гордий був вигнаний із Риму, були обрані два консули.

3. Кажуть, що Тантал, цар Фригії, тому що був найбагатшим, запрошував на бенкети самих богів.

4. Тому що військовий табір був укріплений валом і ровом, вороги не могли його здобути.

5. Хоч мій приятель був хворий, однак брав участь в усіх заняттях.

6. Фокіон був завжди бідним, хоч міг бути найбагатшим.

7. Цицерон, хоч мав слабке здоров'я, багато працював.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Duo cum faciunt idem, non est idem**. – *Коли двоє роблять те саме, то це, не те саме.*

2. **Nulla est igĭtur haec amicitia, cum alter verum audīre non vult, alter ad mentiendum parātus est. (Цицерон)** – *Отже, це не є ніякою дружбою, коли один не хоче вислуховувати правду, а інший готовий обманювати.*

3. **De te, Catilīna, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant.** – *Що стосується тебе, Катіліно, то вони (сенатори), коли відпочивають, випробовують; коли терплять, вирішують; коли мовчать, кричать.*

4. **Quattuor reperio causas, cur senectus misĕra videātur: unam, quod avŏcet a rebus gerendis; altĕram, quod corpus faciat infirmius; tertiam, quod privet omnībus fere voluptatībus; quartam, quod haud procul absit a morte. (Цицерон)** – *Я знаходжу чотири причини, чому старість здається нещасною: першу, тому що вона відволікає від діянь; другу, бо робить тіло слабшим; третю, бо майже позбавляє насолод; четверту, бо зовсім недалека від смерті.*

5. **Gloria, quia recte factōrum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda.** – *Слава, так як дійсно у більшості випадків є супутницею подій, не повинна зневажатися чесними людьми.*

6. **Quod turpe est, quamvis occultētur, tamen honestum fiĕri nullo modo potest.** – *Те, що є ганебним, хоч воно приховується, не може ніяким чином стати благородним.*

7. **Nulla avaritia sine poena est, quamvis satis sit ipsa poenārum. (Сенека)** – *Ніяка жадібність не залишається без покарання, хоч сама є достатньою карою.*

8. **Sapiens, quamvis se ipso contentus sit, amīcis illi opus est. (Сенека)** – *Мудрець, хоч і задоволений сам собою, однак, у нього є потреба в друзях.*

9. **Vincĕre cum possis, cede interdum sodāli!** – *Хоч ти можеш перемогти, однак іноді уступай приятелеві!*

10. **Licet vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtūtum est.** – *Хоч честолюбство є недоліком, однак часто є причиною мужності.*

11. **Patriam amāmus non magna est, sed quia nostra.** – *Батьківщину любимо не тому, що велика, а тому, що вона наша.*

12. **Novos amīcos dum paras, vetĕres cole!** – *Доки набудеш нових друзів, шануй старих!*

Лексичний мінімум

Латинські слова

accĭdo, cĭdi, -, ĕre – падати, траплятися
accipio, cēpi, ceptum, ĕre – одержувати, діставати
acies, ēi, f – військо, бойовий порядок, битва
acrĭter – жорстоко, пристрасно
adhibeo, ui, ĭtum, ēre – докладати, прикладати, застосовувати
admīror, ātus sum, āri – дивуватися
adolescens, entis – підростаючий, а, е, юний, а,е, молодий, а, е
adolesco, olēvi (olui), ultum, ĕre – підростати, дозрівати
advenio, veni, ventum, īre – приходити, прибувати
adversarius, ii, m – противник, суперник
advŏco, āvi, ātum, āre – закликати, запрошувати
Aenēas, ae, m – Еней, син Анхіза і Венери, легендарний цар дарданців
agmen, ĭnis, n – натовп, зграя, полчище
ago, egi, actum, ĕre – говорити, обговорювати
Albānus, i, m – житель міста Альба Лонги
amīca, ae, f – приятелька, подруга
annăto, āvi, ātum, āre – підпливати, припливати
antea – перед тим, раніше, до того
aperio, ui, pertum, īre – відкривати
appello, āvi, ātum, āre – називатися
appropinquo, āvi, ātum, āre – наближатися
arbitror, ātus sum, āri – вважати, спостерігати
Ario, ŏnis, m – Аріон, грецький поет і музика 7 ст. до н.е., родом з Метімни, що на о. Лесбос
armo, āvi, ātum, āre – озброювати, укріплювати

aspernor, ātus sum, āri – зневажати, відштовхувати, відхиляти
aspicio, spexi, spectum, ĕre – дивитись, помітити
asportatio, ōnis, f – вивіз, перевіз
asporto, āvi, ātum, āre – виносити, вивозити, відправляти
auxilior, ātus sum, āri – допомагати
caedes, is, f – убивство, різанина, побиття
cano, cecĭni, cantum, ĕre – співати
Carthaginiensis, is, m – карфагенянин, мешканець м. Карфагену, що розташоване на півночі Африки (сьогодні Туніс)
celerĭter – швидко
centum – сто
cingo, cinxi, cinctum, ĕre – оперізувати, обхоплювати
cithăra, ae, f – китара
citharista, ae, m – китарист
civĭtas, ātis, f – держава
clamo, āvi, ātum, āre – кричати
clementer – ласкаво, спокійно, тихо
cognosco, nōvi, nĭtum, ĕre – дізнаватись
cogo, coēgi, coactum, ĕre – зганяти, змушувати
collĭgo, lēgi, lectum, ĕre – збирати, підбирати
comĭtor, ātus sum, āri – проводжати, супроводжувати
commūnis, e – спільний, а, е
compăro, āvi, ātum, āre –здобувати, набувати
comploratio, ōnis, f – плач
conclāmo, āvi, ātum, āre – разом кричати, вигукувати
concutio, cussi, cussum, ĕre – розгойдувати, коливати, вражати
conflīgo, flixi, flictum, ĕre – боротися, битися
confluo, fluxi, -, ĕre – зливатися, збиратися
coniunx, iŭgis, f – дружина, наречена
conor, ātus sum, āri – намагатися, пробувати
conscendĕre navem – сісти на корабель
conscendo, ndi, nsum, ĕre – підніматися
conscrībo, scripsi, scriptum, ĕre – набирати, формувати
conspicio, spexi, spectum, ĕre – побачити, дивитися
constanter – постійно, твердо, стійко, впевнено
consto, stĭti, statūrus, āre – стояти твердо
contendo, ndi, ntum, ĕre – змагатися, натягувати, поспішати
contio, ōnis, f – збори, промова

contraho, traxi, tractum, ĕre – стягати, натягати
conubium, ii, n – шлюб
convenio, vēni, ventum, īre – сходитися, збиратися, зустрічатися
Corinthius, ii, m – коринтянин
Corinthus, i, f – Коринт, місто у Середній Греції
corpus, ŏris, n – тіло
credo, dĭdi, dĭtum, ĕre – вірити
creo, āvi, ātum, āre – призначити, обрати
Croesus, i, m – Крез, цар Лідії (560-546 рр. до н.е.), був переможений Киром
cunctor, ātus sum, āri – зволікати, затримуватися, вагатися
Curiatii, ōrum, m – Куриації, три брати альбанського роду, які були переможені трьома римлянами, братами Горацiями
damno, āvi, ātum, āre – засуджувати
de medio tollĕre – забирати
decipio, cepi, ceptum, ĕre – вводити в оману, обманювати
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати
deinceps – підряд, один за одним, за чергою
delphīnus, i, m – дельфін
depello, pŭli, pulsum, ĕre – скидати, виганяти, проганяти
desĕro, serui, sertum, ĕre – залишати, покидати, утікати
desilio, silui, sultum, īre – зіскочити, зістрибнути
despēro, āvi, ātum, āre – втрачати надію
desum, defui, deesse – бракувати, бути недостатнім, бути відсутнім
dimĭco, āvi, ātum, āre – боротися, битися
diripio, ripui, reptum, ĕre – грабувати, пустошити
dispergo, persi, persum, ĕre – розсіювати, розкидати
diu – довго, давно
divĭdo, vīsi, vīsum, ĕre – ділити, роз'єднувати, розрубувати
dolus, i, m – хитрість, обман
domicilium, ii, n – житло, місцеперебування
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
dulcitūdo, ĭnis, f – солодкість, принадність, чари
duodĕcim – дванадцять
edŭco āvi, ātum, āre – виховувати
efficio, fēci, fectum, ĕre – робити
eripio, ripui, reptum, ĕre – виривати, грабувати

exercĭtus, us, m – військо
expugno, āvi, ātum, āre – завойовувати, нападати, атакувати
ferox, ōcis – відважний, а, е, хоробрий, а, е
ferrum, i, n – меч
fessus, a, um – втомлений, а, е, знесилений, а, е, виснажений, а, е
filius, ii, m – син
finio, īvi, ītum, īre – закінчувати, замикати
finitĭmus, a, um – суміжний, а, е, близький, а, е, сусідній, я, є
firmo, āvi, ātum, āre –зміцнювати, укріпляти
frater, tris, m – брат
frustra – даремно, марно
fuga, ae, f – втеча
fugio, fugi, fugitūrus, ĕre – втікати, щезати
gaudium, ii, n – радість, втіха
gens, gentis, f – народ, плем'я, потомок
gladius, ii, m – меч
gratŭlor, ātus sum, āri – вітати
gravis, e – важкий, а, е, поважний, а, е, значний, а, е
hinc – звідси, з цього місця
Horatii, ōrum, m – Горації, три брати-близнюки римського роду, які за царя Тулла Гостілія перемогли трьох альбанських братів Куриаціїв
hortus, i, m – сад, город
hostis, is, m – ворог
iaceo, cui, cĭtum, ēre – лежати
ignōtus, a, um – невідомий, а, е
impetro, āvi, ātum, āre – досягти, домагатися, випросити, добитися
impetus, us, m – набіг, натиск, навала
in matrimonium ducĕre – одружуватися, виходити заміж
incendo, ndi, nsum, ĕre – підпалювати, руйнувати
incipio, cepi, ceptum, ĕre – починати
incĭto, āvi, ātum, āre – спонукати, прискорювати
incŏlo, colui, cultum, ĕre – жити, мешкати, заселяти
inde – звідти, далеко
indīco, dixi, dictum, ĕre – оголошувати, наказувати
indignor, ātus sum, āri – гніватися, сердитися, бути лютим
infestus, a, um – ворожий, а, е, небезпечний, а, е

ingens, entis –великий, а, е, могутній, а, е
inicio, iēci, iectum, ĕre – вкидати
instruo, struxi, structum, ĕre – розставляти, озброювати, будувати
intĕger, gra, grum – неушкоджений, а, е, цілий, а, е
intellĕgo, lexi, lectum, ĕre – розуміти
interficio, fēci, fectum, ĕre – вбивати
intervallum, i, n – проміжок, відстань
introdūco, duxi, ductum, ĕre – вводити, приводити
invādo, vāsi, vāsum, ĕre – нападати, вторгатися, захоплювати
invīsus, a, um – ненависний, а, е, противний, а, е, ворожий, а, е
iubeo, iussi, iussum, ēre – наказувати
iudicium, ii, n – суд
iuvĕnis, is, m – юнак
iuventus, ūtis, f – юнацтво, молодь
labor, ōris, m – труднощі, страждання
lacrĭmo, āvi, ātum, āre – плакати, проливати сльози
laetus, a, um – веселий, а, е, задоволений, а, е
libenter – охоче
libĕri, ōrum, m – діти
licet, licuit, –, **ēre** – дозволяти
lictor, ōris, m – ліктор, охоронець, державний слуга найвищих римських посадовців
loquor, locūtus sum, loqui – говорити
ludus, i, m – гра, видовище, вистава
luxuriōse – розкішно, надмірно
maior, ōris – старий
maiōres, um, m – предки
malo, malui, -, malle – веліти
mando, āvi, ātum, āre – передавати, доручати
marītus, i, m – чоловік, муж
medium, ii, n – середина, центр
minor, minus – менший, а, е, молодщий, а, е, слабший, а, е
moenia, ium, n – міські стіни, укріплення, будівля
mors, mortis, f – смерть
mortuus, a, um – мертвий, а, е
mox – швидко, незабаром
mulier, ĕris, f – жінка

multitūdo, ĭnis, f – багато, маса, велика кількість
munio, īvi, ītum, īre – укріпляти
mutus, a, um – німий, а, е
navis, is, f – корабель
neco, āvi, ātum, āre – вбивати
nego, āvi, ātum, āre – відмовляти, заперечувати
Neptūnus, i, m – Нептун, бог морів та водойм
nescio, īvi, ītum, īre – не знати
nobĭlis, e – відомий, а, е, знатний, а, е, славетний, а, е
nonnullus, a, um – деякий, а, е, декотрий, а, е
nox, noctis, f – ніч
obsum, obfui (offui), esse (+ Dat.) – протидіяти, шкодити, заважати
obvius, a, um – зустрічний, а, е, який, а, е іде назустріч
occulto, āvi, ātum, āre – ховати, прикривати, таїти
opes, um, f – майно, кошти, засоби
oppugno, āvi, ātum, āre – нападати, атакувати, штурмувати
ops, opis, f – сила, могутність
ora, ae, f – берег, узбережжя
ornamentum, i, n – прикраса, коштовності
oro, āvi, ātum, āre – просити, благати, молити
os, oris, n – рот
ostendo, tendi, tentum (tensum), ĕre – показувати, демонструвати
par, paris – рівний, а, е, відповідний, а, е, однаковий, а, е
parātus, a, um – готовий, а, е
parco, peperci, -, ĕre (+Dat) – жаліти, берегти
parentes, um, m – батьки, рідня, предки
paro, āvi, ātum, āre – готувати, влаштовувати
patefacio, fēci, factum, ĕre – розкривати, розсувати
paternus, a, um – батьківський, а, е
pauper, ĕris – бідний, а, е
pendo, pependi, pensum, ĕre – вішати, зважувати
perficio, fēci, fectum, ĕre – готувати, робити, будувати, споруджувати
Periander, dri, m –Періандр, корінфський правитель (625-585 рр. до н.е.), один із семи мудреців
pericŭlum, i, n – небезпека
permitto, misi, missum, ĕre – дозволяти
perterreo, terrui, terrĭtum, ēre – лякати, жахати

peto, īvi, ītum, ĕre – просити
poena, ae, f – покарання, кара, мука
poenam pro scelĕre pendĕre – нести покарання, терпіти
porta, ae, f – ворота
portus, us, m – порт, гавань
possessio, ōnis, f – володіння, власність, маєток
postŭlo, āvi, ātum, āre – вимагати, прагнути, звинувачувати
potior, tītus sum, īri – оволодівати, володіти, захоплювати
praecipio, cēpi, ceptum, ĕre – давати настанову, рекомендувати
praecipĭto, āvi, ātum, āre – скидати, зіштовхувати, руйнувати, припиняти
precor, ātus sum, āri – молити, випрошувати
preces, um, f – просьба, прохання, молитва
procul – далеко, довго
prodūco, duxi, ductum, ĕre – виводити, виробляти
proelior, ātus sum, āri – битися, боротися
promunturium, ii, n – гірський виступ, мис
prosum, profui, prodesse –допомагати, бути корисним
protĕgo, texi, tectum, ĕre – прикривати, переховувати, захищати
puella, ae, f – дівчина
pugna, ae, f – битва
puppis, is, f – корма, корабель
rapio, rapui, raptum, ĕre – хапати, видирати
recūso, āvi, ātum, āre – відмовляти, заперечувати
reddo, dĭdi, dĭtum, ĕre – віддавати, повертати
redūco, duxi, ductum, ĕre – відсувати назад, відводити назад
refello, felli, -, ĕre – спростовувати, викривати брехню
reficio, fēci, fectum, ĕre – відновлювати, ремонтувати
regīna, ae, f – цариця
retro – назад, ззаду
revertor, rti (reversus sum), rti – повертатися
rex, regis, m – цар
Romŭlus, i, m – Ромул, засновник і перший цар Риму (753-716 рр. до н.е.)
rustĭcus, i, m – селянин, землероб
Sabīna, ae, f – сабінянка
Sabīnus, i, m – сабінянин

saecŭlum, i, n – століття
saltus, us, m – лісисте місце, гори, вкриті лісами
salus, ūtis, f – здоров'я, благо, порятунок
salvus, a, um – неушкоджений, а, е, цілий, а, е, вцілілий, а, е
satis – досить, достатньо, доволі
scelus, ĕris, n – злочин, підступ
sedes, is, f – житло, оселя, місце перебування
senātor, ōris, m – сенатор, член сенату
servio, īvi, ītum, īre – служити
servo āvi, ātum, āre – рятувати
simulacrum, i, n – зображення, статуя
sociĕtas, ātis, f – спільність, товариство, об'єднання
sollicĭto, āvi, ātum, āre – трясти, хвилювати, збуджувати
sonus, i, m – звук
soror, ōris, f – сестра
spectacŭlum, i, n – видовище, спектакль
specto, āvi, ātum, āre – дивитися, споглядати, спостерігати
spes, spei, f – надія, сподівання
spolium, ii, n – військова здобич
sponsa, ae, f – наречена
sponsus, i, m – наречений
statim – негайно, зараз же, постійно
statuo, ui, ūtum, ĕre – постановляти
studeo, ui, -, ēre (+Dat.)– старатися, вивчати
studium, ii, n – старання, прагнення. заняття
subĭgo, ēgi, actum, ĕre – змушувати, підкоряти, поневолювати
subĭto – зненацька, несподівано
suscipio, cēpi, ceptum, ĕre – підтримувати, піднімати
Taenărus, i, m – Тенар, мис і місто на півдні Лаконії з храмом Нептуна і входом у підземне царство (сьогодні мис Матанан)
tectum, i, n – дім, житло, дах
tempĕro, āvi, ātum, āre – пом'якшувати, утримуватися, жаліти, берегти
tempestas, ātis, f – погода, негода, буря
templum, i, n – святиня, храм
teneo, ui, ntum, ēre – тримати
Tibĕris, is, m – ріка Тібр у середній Італії, яка впадає в Тірренське море

Tiberius Sempronius Gracchus, i, m – Тіберій Семпроній Гракх, народний трибун 133 р. до н.е., загинув у боротьбі з оптиматами за спроби аграрних реформ у Римі
tollo, sustŭli, sublātum, ĕre – піднімати, вбивати
transfĭgo, fixi, fixum, ĕre – пробивати, проколювати
trigemĭnus, a, um – потрійний, а, е
Tullius Hostilius, ii, m – Тулл Гостілій, третій цар Риму (672-640 рр. до н.е.)
tum – тоді
tutor, ātus sum, āri – захищати, охороняти
tyrannus, i, m – тиран, правитель
unus, a, um – один, одна, одне
uxor, ōris, f – дружина, жінка
valĭdus, a, um – сильний, а, е, міцний, а, е, здоровий, а, е
veho, vexi, vectum, ĕre – везти, гнати, доставляти
verto, verti, versum, ĕre – повертати
victor, ōris, m – переможець
villa, ae, f – вілла, будинок
virtus, ūtis, f – мужність
vivo, vixi, victum, ĕre – жити
volo, volui, velle – хотіти
vox, vocis, f – голос
vulnus, ĕris, n – рана

Українські слова

Цицерон – Cicero, ōnis, m, римський письменник, оратор, філософ (106-43 рр. до н.е.)
Афіни – Athēnae, ārum, f
Тарквій Гордий – Tarquinius Superbus, останній римський цар, який був вигнаний із Риму 509 р.
Тантал – Tantălus, i, m, цар Фригії
Фригія – Phrygia, ae, f
Фокіон – Phocion, ōnis, m, афінський полководець і політик, ворог Демостена, прихильник Македонії, був страчений 318 р. до н.е.
часто – frequenter
оратор – orātor, ōris, m
філософ – philosophus, i, m

останній, а, є – ultĭmus, a, um
цар – rex, regis, m
виганяти – expello, pŭli, pulsum, ĕre
консул – consul, ŭlis, m
обирати – creo, āvi, ātum, āre
багатий, а, е – opulentus, a, um
бенкет – convivium, ii, n
запрошувати – voco, āvi, ātum, āre
військовий табір – castra, ōrum, n
укріплювати – munio, īvi, ītum, īre
рів – fossa, ae, f
вал – vallus, i, m
ворог – hostis, is, m
могти – possum, potui, posse
здобувати – expugno, āvi, ātum, āre
приятель – amīcus, i, m
хворий, а, е – aeger, gra, grum
брати участь – intersum, fui, esse (+Dat.)
заняття – studium, ii, n
весь – omnis, e
завжди – perpetuo
бідний, а, е – pauper, ĕris
багатий, а, е – dives, ĭtis
слабкий, а, е – infirmus, a, um
здоров'я – valetūdo, ĭnis, f
багато – multus, a, um
працювати – labōro, āvi, ātum, āre

Вправи

1. Випишіть із текстів складнопідрядні речення, що вводяться сполучником cum. Визначіть тип складнопідрядних речень і перекладіть.

2. Поясніть вживання кон'юнктива у складнопідрядних реченнях зі сполучником cum.

3. Провідміняйте словосполучення:

is iuvĕnis ferox (m) – цей відважний юнак;
quae gens nobĭlis (f) – який славний нарід;
hoc pericŭlum commūne (n) – ця спільна небезпека.

4. Провідміняйте відкладні дієслова в усіх часах дійсного та умовного способу:

admīror, ātus sum, āri – дивуватися;

potior, tītus sum, īri – володіти.

5. Перекладіть і поясніть конструкції:

а) Cum bellum Gallĭcum confectum esset, Caesar in Italia venit.

б) Bello Gallĭco confecto Caesar in Italia venit.

в) Amīcus meus, cum aegrōtus esset, non venit.

г) Amīcus meus, cum aegrōtus esset, tamen venit.

6. Визначіть корінь у кожній групі слів:

sto, statua, status, distantia, constanter, institūtum; habeo, habĭtus, adhibeo, prohibitīvus, habĭto.

7. Від яких латинських слів походять:

постулат, орнамент, темперамент, дезертир, перфектний, сервітут, аспект, арбітр, студія, спектакль, колекція, інтервал.

СІМНАДЦЯТЕ ЗАНЯТТЯ (LECTIO SEPTĬMA DECĬMA)

Pecunia est ancilla, si scis uti,
si nescis, domĭna
Гроші є слугами, якщо вмієш ними користуватися,
якщо не вмієш, панами будуть

ПІДРЯДНІ УМОВНІ РЕЧЕННЯ

Підрядне умовне речення вказує на умову, від якої залежить здійснення дії головного речення. Складнопідрядне речення, що складається з умовного підрядного і головного, називається умовним періодом. Умовне речення називається протасис (попередник, передумова) від грецького слова η πρότασις, εως (передумова, положення, підрядність). Головне речення називається аподозис (наступник) від грецького η απόδοσις, εως (головне, повернення, виклад).

Протасис і аподозис утворюють умовний період. За значенням і за формою умовні періоди діляться на три види:

1) реальний або індикативний;
2) можливий або потенціальний;
3) нереальний або ірреальний.

Протасис	Аподозис
1. Si з індикативом всіх часів	1. Індикатив усіх часів або imperatīvus
2. Si з coniunctīvus praesentis чи perfecti	2. Coniunctīvus praesentis чи perfecti
3. Si з coniunctīvus imperfecti чи plusquamperfecti	3. Coniunctīvus imperfecti чи plusquamperfecti

Умовні речення вводяться сполучниками:

1) **si** – якщо, якщо б, коли, коли б;
2) **nisi**, **ni**, **si non** (при запереченні) – якщо не, якби не

nisi, **ni** вживаються тоді, коли заперечення відноситься до умови в цілому.

Si non вживається тоді, коли заперечення відноситься лише до окремого слова в реченні;

3) **sin autem** – якщо ж;
4) **sin minus** – а якщо не;
5) **dum**, **dummŏdo**, **modo** (аби, аби тільки).

Залежно від сполучників розрізняють 3 види умовних речень:

1. чисто умовні;

2. умовно-побажальні;

3. умовно-ітеративні.

Чисто умовні речення

Є три види чисто умовних речень:

1. modus (casus) reālis;

2. modus (casus) potentiālis;

3. modus (casus) irreālis

Реальний або індикативний вид (Modus (casus) reālis)

Реальний вид вказує на те, що дія головного здійснюється, якщо умова підрядного є реальна, справжня, здійснима.

Об'єкт (підмет) вказує на умову, яка відноситься до теперішнього, минулого чи майбутнього часу (умову об'єктивну, реальну, дійсну).

При **modus reālis** виступають всі часи дійсного способу як у протасис, так і в аподозис. В аподозисі, крім часів індикатива, можуть виступати такі часові форми:

1) **imperatīvus**;
2) **coniunctīvus hortatīvus**;
3) **coniunctīvus prohibitīvus**;
4) інші.

Futūrum I у протасисі означає одночасну дію по відношенню до дії майбутнього часу чи **imperatīvus** в аподозисі.

Futūrum II у протазисі означає попередню дію по відношенню до дії майбутнього часу чи **imperatīvus** в аподозисі.

Схема:

1. **Si id credis, erras**. – Якщо ти в це віриш, ти помиляєшся.
2. **Si id credēbas, errābas**. – Якщо ти в це вірив, ти помилявся.
3. **Si id credes, errābis**. – Якщо ти в це будеш вірити, ти помилятимешся.
4. **Si id credidisti, erravisti**. – Якщо ти в це повірив, ти помилився.
5. **Si id crediděras, erravěras**. – Якщо ти в це колись повірив, ти помилився.
6. **Si id crediděris, erravěris**. – Якщо ти в це повіриш, ти помилишся.

Приклади:

1. *Si vis amāri*, ama. – Якщо хочеш бути коханою, люби.
2. Parvi sunt foris arma, *nisi est consilium domi*. – Мало значить зброя поза державою, якщо немає згоди вдома.
3. *Natūram si sequēmur ducem*, nunquam aberrabĭmus. – Якщо будемо слідувати за природою як за вождем, то ніколи не помилимося.

Можливий вид (Modus (casus) potentiālis)

У можливому виді головне і підрядне речення вказують на дію, що при певних умовах може або могла б здійснитись.

Об'єкт (підмет) вказує на умову, яка відноситься до майбутнього часу, але вона є суб'єктивна, можлива для здійснення. Мовець робить вигляд, що ця умова є бажаною і здійсненною при певних умовах у майбутньому.

В протасис і в аподозис вживаються два часи умовного способу:

а) **praesens coniunctīvi**;

б) **perfectum coniunctīvi.**

Praesens coniunctīvi виражає можливу дію недоконаного виду. Українською мовою перекладається умовним способом недоконаного чи доконаного виду.

Perfectum coniunctīvi виражає можливу дію доконаного виду, яка передує дії, що передається через **praesens coniunctīvi**. Українською мовою перекладається умовним способом доконаного виду.

При **modus potentiālis** coniunctīvus виконує функцію coniunctīvus potentialis.

Схема:

1. **Si id credas, erres**. – Якщо б ти в це вірив, ти б помилявся.
2. **Si id crediděris, erravěris**. – Якщо би ти в це повірив, ти б помилився.

Приклади:

1. Popŭlus, *si tecum congrediātur et si unā loqui voce possit*, haec dicat. (Cic.) – Народ, якщо зійдеться з тобою і якщо зможе сказати одним голосом, то скаже таке.
2. *Si quidem, hercle, mihi regnum detur*, nunquam id potius persĕquar. (Plaut) – Якщо ж навіть, клянусь Геркулесом, мені дається влада (царство), то я б ніколи більше не її добивався.
3. Ego quoque didicĕrim libentius, *si quid attulĕris*, quam te reprehenděrim. – Я теж би вчився охочіше, якщо б ти приніс це раніше, ніж я в тебе вимагав.

Нереальний вид (Modus (casus) irreālis)

При нереальному виді головне і підрядне речення вказують на дію неможливу, нереальну для здійснення тепер або у минулому.

Об'єкт (підмет) вказує на умову суб'єктивну, неможливу, нереальну для здійснення в теперішньому чи минулому часі.

Як у протасис, так і в аподозис вживаються часи умовного способу:

а) **imperfectum coniunctīvi**;

б) **plusquamperfectum coniunctīvi.**

Imperfectum coniunctīvi виражає дію неможливу, нереальну тепер. Він означає тривалу чи повторювану дію, протилежну дійсності у теперішньому часі, тобто вживається тоді, коли справжня дія була би виражена через **praesens indicatīvi**.

Іноді **imperfectum coniunctīvi** означає дію, протилежну дійсності у минулому часі, але тривалу чи повторювальну, тобто вживається там, де справжня умова була би виражена через **imperfectum indicatīvi**. **Imperfectum coniunctīvi** перекладається умовним способом недоконаного виду.

Plusquamperfectum coniunctīvi виражає неможливу, нереальну, недійсну дію в минулому.

Як у протасисі, так і в аподозисі **plusquamperfectum coniunctīvi** означає минулу дію недоконаного або доконаного виду, протилежну дійсності минулого часу, тобто, вживається там, де би справжня умова була виражена через **perfectum** чи **plusquamperfectum indicatīvi**.

У нереальному виді можливе вживання **imperfectum coniunctīvi** у головному реченні і **plusquamperfectum coniunctīvi** у підрядному.

Схема:

1. **Si id credĕres, errāres**. – Якщо б ти повірив в це (тепер), ти б помилився.
2. **Si id credidisses, erravisses**. – Якщо би ти в це був повірив (тоді), то ти б помилився. (А насправді, ти в це не повірив і тому не помилився).

Приклади:

1. Plurĭbus verbis ad te scribĕrem, *si res verba desiderāret ac non pro se ipsa loquerētur*. – Я б написав тобі багато слів, якщо б сама справа вимагала слів і не говорила сама за себе.

2. *Si tacuisses*, philosophus mansisses. – Якщо б ти промовчав, то залишився б філософом.

3. Plures cecidissent, *ni nox proelio intervenisset*. – Багато б загинуло, якщо б ніч не перервала битву.

Означальні речення

Підрядні речення, які характеризують іменник або інші частини мови в ролі іменника в головному реченні вводяться відносними займенниками і прислівниками. Такі речення називаються відносними за способом підпорядкування головному реченню, або означальними за їх семантичною функцією. Вони діляться на три види:

1. **чисто означальні речення;**
2. **узагальнено-означальні речення;**
3. **обставинно-означальні речення.**

Чисто означальні речення

Чисто означальні речення виступають означенням до будь-якого слова у головному реченні. Вони вводяться відносними займенниками: **qui, quae, quod** – який, а, е, **qualis, e** – який, а, е, **quantus, a, um** – який великий, а, е та прислівниками **quot** – скільки, **ubi** – де, **unde** – звідки, **quō** – куди, **quā** – яким чином, **ut** – як, **quomŏdo** – яким чином і т.п. і з'єднуються з індикативом. У головному реченні ставиться відповідний вказівний займенник або прислівник.

1. Semper potentior lex est, *quae vetat*, quam, *quae permittit*. – Завжди сильнішим є той закон, який забороняє, ніж той, який дозволяє.

2. Caesar Helvetios oppĭda vicosque, *quos incendĕrant*, restituĕre iussit. – Цезар наказав гельветам відновити міста і села, які вони спалили.

В означальних реченнях може вживатися імператив або кон'юнктив як у незалежному реченні. У таких випадках між головним і підрядним реченнями існує тільки зовнішній зв'язок, а за значенням вони є самостійними висловлюваннями.

Quid enim vidērunt? Hoc, *quod, nunc vos, quaeso, perspicĭte*. – Що вони побачили? А ось це, що ви тепер, будь ласка, розгляньте.

Узагальнено-означальні речення

Узагальнено-означальні речення вводяться відносними (неозначеними) займенниками **quisquis, quidquid** – хто би не, що би не, **quicumque, quaecumque, quodcumque, qualiscumque, qualecumque** – який, а, е би не, **quantuscumque, quantacumque, quantumcumque** –

який, а, е би не (у кількісному відношенні) і прислівниками **quotquot, quotcumque** – скільки би не, **ubicumque** – де би не, **undecumque** – звідки би не, **quōquō, quōcumque** – куди би не, **quāquā, quācumque** – де би не, **utcumque** – як би не і т.п. У реченнях такого типу вживається індикатив, інколи вживається кон'юнктив, який визначається семантикою підрядного речення і не залежить від головного.

1. *Quemcumque equĭtem Romānum in provincia vidĕrant*, beneficiis prosequebantur. – Якого би римського вершника вони не бачили в провінції, кожному виявляли послуги.

2. *Quisquis es*, noster eris. – Хто би ти не був, будеш наш.

3. *Quocumque aspicĕres*, luctus gemitusque sonabant. – Куди б ти не глянув, лунали ридання і стогони.

В означальних реченнях перших двох груп, тобто в чисто означальних і узагальнено-означальних, можливий кон'юнктив внаслідок **attractio** або **assimilatio modi** (притягання або уподібнення способу).

Furetur, *quod queat*. – Хай краде, що може.

Слід відрізняти означальні речення від таких, які є означальними за формою, а за змістом – різновидністю обставинних речень (означально-обставинні речення або означальні з відтінками).

У таких реченнях вживаються часи кон'юнктива, які би були у відповідних типах обставинних речень.

Обставинно-означальні речення

Обставинно-означальні речення можуть виражати:

1. Причину (**причиново-означальні речення**): який = тому що я, ти, він ...

1. O magna vis veritātis, *quae facĭle se per se ipsa defendat*. – О велика сило правди, яка (= тому що вона) легко захищає себе сама собою!

2. Alexander, quum ad Achillis tumŭlum adstitisset: "O fortunāte inquit, "adulescens, *qui tuae virtūtis Homērum praecōnem invenĕris*!" – Олександр, коли став біля могили Ахілла, сказав: "О щасливий юначе, – ти, який (= тому що ти) знайшов в особі Гомера оповісника своєї доблесті!"

Причинний характер обставинно-означальних речень інколи буває підкреслений частками **quippe, utpote, ut**.

Eos libros non contemno, *quippe quos nunquam legĕrim*. – Ці книги я не зневажаю, тому що ніколи їх не читав.

2. Допуст (**допустово-означальні речення**): який = хоч я, ти, він...

1. Egomet, *qui sero ac levĭter Graecas littĕras attigissem*, tamen, quum Athēnas venissem, complūres tum ibi dies sum commorātus. – Я сам який (= хоч я) пізно і лише злегка торкнувся грецької літератури, однак, коли прибув в Афіни, провів там багато днів.

2. Pompei milĭtes miserrĭmo ac patientissĭmo exercitui Caesăris luxuriem obiciēbant, *cui semper omnia ad necessarium usum defuissent*. – Воїни Помпея докоряли за розкіш війську Цезаря, дуже жалюгідному і терплячому, якому (= хоч йому) завжди бракувало всього для необхідного користування.

Іноді допустовий характер означального речення граматично не виражений.

Egomet, *qui te consolāri cupio*, consolandus ipse sum. – Я, який (= хоч я) прагну тебе потішити, сам потребую втіхи.

3. Наслідок (**наслідково-означальні речення**): який = так що я, ти, він ...

Таке **qui** за значенням дорівнює **ut consecutīvum**. Слід зазначити, що в обставинно-означальних реченнях і, зокрема, в наслідково-означальних замість відносних займенників можуть вживатися прислівники.

Наслідкові або консекутивні речення вживаються в таких випадках:

а) коли в головному реченні займеннику **qui** відповідають слова зі значенням такий, так: **is**, **talis**, **eiusmŏdi**, **tantus**, **tam**.

1. Non is sum, *qui mortis pericŭlo terrear*. – Я не такий, щоб злякався небезпеки смерті.

2. Erat iter tale, *per quod vix tranquillum ab hostīli metu agnem expedīri posset*. – Шлях був такий, що по ньому ледве могло рухатися військо, не відчуваючи страху перед ворогом.

б) коли у головному реченні займеннику **qui** відповідають прикметники: **dignus, a, um** – достойний, а, е, **indignus, a, um** – недостойний, а, е, **idoneus, a, um** і **aptus, a, um** – вигідний, а, е, придатний, а, е.

Liviānae fabŭlae non satis dignae sunt, quae itĕrum legantur. – Драми Лівія (Андроніка) не цілком достойні того, щоб їх читати вдруге.

в) коли у головному реченні є вирази: **sunt**, **existunt**, **inveniuntur**, **reperiuntur**, **qui** – є (люди), які; **nemo est**, **qui** – нема нікого, хто б; **nemo est**, **quin** –нема нікого, хто б не; **nihil est**, **quod** – нема нічого,

щоб; **non habeo**, **quod** – не маю нічого, щоб, не маю підстави, щоб; **quid est**, **quod** – які є підстави, щоб та ін.

1. Sunt, *qui censeant*, unā anĭmum cum corpŏre occidĕre. – Є люди, які вважають, що душа гине разом з тілом.

2. Quid est, Catilīna, *quod iam in hac urbe te delectāre possit*? – Катіліно, які є підстави для того, щоб що-небудь тебе могло ще тішити в цьому місті?

4. Мету (фінально-означальні речення): який = щоб я, ти, він ...

1. Clusīni legātos Romam, *qui auxilium ab senātu petĕrent*, misēre. – Жителі Клузія відправили в Рим послів, які б (= щоб вони) просили допомоги у сенату.

2. Sunt multi, *qui eripiunt aliis*, quod aliis largiantur. – Є багато людей, які віднімають в одних будь-що, щоб дати це іншим.

5. Обмеження (обмежувально-означальні речення)

Означальне речення може містити в собі обмеження загальної думки головного речення. Обмежувально-означальні речення зустрічаються з такими виразами: **quod sciam** – наскільки я знаю, **quod intellĕgam**, **quod sentiam** – наскільки я розумію, **quod meminĕrim** – наскільки я пам'ятаю. Обмежувальне значення означального речення часто буває підкреслене часткою **quidem**, яка стоїть після відносного займенника.

Adeo excellēbant Aristīdes abstinentiā, ut unus post homĭnum memoriam, *quem quidem nos audierīmus*, cognomĭne iustus sit appellātus. – Аристід настільки відзначався безкорисливістю, що він єдиний, за пам'яті людей, про якого ми почули, отримав прізвисько „справедливий".

6. Умову (умовно-означальні речення): який = якщо я, ти, він ...

Означальне речення може за змістом містити в собі протасис умовного періоду будь-якого типу: реального, потенціального, ірреального.

1. Perpetuo vincit, *qui utĭtur clementiā*. – Постійно перемагає той, хто (= якщо він) користується ласкою.

2. *Quemcunque quaerit calamĭtas*, facĭle invĕnit. – Кого шукає (= якщо когось шукає) біда, легко знаходить.

3. Haec *qui videat*, nonne cogātur confitēri? – Хто бачив би (= якщо би хто-небудь бачив) це, невже він не був би змушений зізнатися?

4. *Qui vidēret*, urbem captam dicĕret. – Хто бачив би (= якщо би хто-небудь бачив), говорив би, що місто захоплене.

Тут **qui vidēret** за змістом дорівнює протасису ірреального умовного періоду.

Уподібнення способу (Attractio (assimilatio) modi)

У підрядних означальних і умовних реченнях іноді замість очікуваного індикатива вживається кон'юнктив внаслідок **attractio (assimilatio) modi** (уподібнення способу). **Attractio (assimilatio) modi** виникає тоді, коли підрядне означальне чи умовне речення залежить від дієслова в кон'юнктиві або інфінітивного звороту іншого речення. Його суть полягає в тому, що керуючий кон'юнктив або інфінітив у сферу своєї семантики включає індикатив, яким він керує. Кон'юнктив керуючого речення поширюється на підрядне речення з індикативом.

1. Di tibi dent, *quaecunque optes*. – Нехай боги дадуть тобі все те, що ти бажаєш.

2. Nemo adhuc inventus est, cui, *quod habēret*, esset satis. – До тепер не знайшовся ніхто, якому було б достатньо того, що він має.

3. Pluris putāre, *quod utīle videātur*, quam, quod honestum, turpissĭmum est. – Є дуже ганебно вважати дорожчим те, що здається корисним, ніж те, що здається благородним.

4. Si solos eos dicĕres misĕros, quĭbus moriendum esset, nemĭnem tu quidem eōrum, *qui vivĕrent*, excipĕres. – Якщо би ти назвав нещасними тільки тих, яким слід померти, то не виключив би нікого з тих, хто живе.

Тексти

1. Перекладіть українською мовою і зробіть граматичний аналіз:

I. De Alexandro Magno et Diogĕne

Alexander Magnus, cum aliquando Corinthi esset, ad Diogĕnem vēnit eumque interrogāvit: "Quid optas, Diogĕnes? Faciam, quidquid voluĕris". Tum ille: "Opto, – inquit, – ne solem mihi intercipias". Quo audīto, Alexander exclamavisse dicĭtur: "Nisi Alexander essem, Diogĕnes esse vellem".

II. Ambiguum responsum

Croesus, rex Lydōrum, divitiis clarus, consilium iniit Cyrum, regem Persārum, bello persĕqui. Cum legāti, ab eo missi, ad oracŭlum Delphĭcum adissent et Apollĭnem interrogavissent de exĭtu belli, hoc responsum ac-

cepērunt: “Si Croesus flumen finitĭmum inter Lydos et Persas transiĕrit, magnum regnum perībit” Cum Croesus ex finĭbus suis exisset flumenque transisset, a Cyro victus est et cum multis Lydis nobilĭbus captus est. Cyrus imperāvit, ut rex in rogo obīret. Deinde, precĭbus eīus commōtus, vitam ei concessit et permīsit, ut in regnum suum redīret.

III. De Achillis fabŭla

Thetis, cum sciret Achillem sine gloria, sed diu victūrum esse, si in Thessalia remanēret neque cum cetĕris Graeciae principĭbus ad Troiam oppugnandam navigasset, sin una cum illis profectus esset, vitam eīus brevem, gloriam immortālem futūram – eum in thalămo quodam cum puellis et mulierĭbus apud Lycomēdem collocāvit in insŭla Scyro. Oracŭlo autem edĭto Troiam sine Achille capi non posse missi sunt a Graecis Nestor, Phoenix, Ulīxes ad Peleum, Achillis patrem, rogātum ut Achillem dimittĕret. Peleo autem Achillem domi esse negante Scyrum profecti sunt. Ac suspicāti cum virginĭbus Achillem educāri de Ulīxis sententia hinc arma, hinc calathos et fusos et cetĕra huīus genĕris ante ostium cubicŭli, in quo erant puellae et Achilles, exposuērunt. Ita puellae quidem in calathos continuo impĕtum fecērunt. Achilles vero arma corripuit, quo facto est cognĭtus.

IV. Dulce et decōrum est pro patria mori

Luciānus, scriptor Graecus, in “Laudatiōne patriae” scribit hanc in proeliis cohortatiōnem plurĭmum valēre, si quis dicat bellum pro patriā susceptum esse, neque quemquam esse, qui, hac voce audītā, mortem aut pericŭlum metuat. Ita enim nomen et ipsa commemoratio patriae effĭcit, ut ex timidissĭmo natūra fortissĭmus fiat. Tyrthaeus autem eandem sententiam duōbus versĭbus expressit, quorum versuum haec fere sententia est: “Pulchrum est virum fortem, pro patria pugnantem et cadentem inter eos, qui in primo ordĭne dimĭcant, mori”. Nemo est, qui simĭlem sententiam Horatii ignōret: “*Dulce et decōrum est pro patria mori*”. Et Cicerōnis: “Sed omnes omnium caritātes patria una complexa est, pro qua quis bonus dubĭtet mortem oppetĕre?”

2. Перекладіть латинською мовою:

1. Ти помиляєшся, якщо вважаєш, що недоліки народжуються разом з нами: вони з’явилися і накопичилися.

2. Немає жодного виправдання у грісі, якщо ти будеш грішити заради друга.

3. Якщо буде дозволено, я залишуся в місті.

4. Не вистачило б дня, якщо б я хотів захистити причину бідності.

5. Хто за двома зайцями женеться, жодного не спіймає.

6. Доля робить дурнем того, кого хоче згубити.

Запам'ятайте латинські прислів'я і крилаті вислови:

1. **Cito rumpes arcum, semper si tensum habuĕris**. – *Швидко лук зламаєш, як його завжди натягнутим тримаєш.* Автором вислову є римський байкар Федр (I ст. до н.е. – I ст. н.е.). У своїх діях треба мати міру, щоб не нашкодити. Українською мовою: Не перегинай палицю. – Не передай куті меду.

2. **Si vis pacem, para bellum.** – *Якщо хочеш миру, готуйся до війни.* Вегетій „Короткі настанови у військовій справі". Подібну думку висловлював Цицерон „Філіппіки", VII, 6.19.

3. **Bonis nocet, qui malis parcit.** – *Добрим шкодить, хто злим потурає.* (Сенека)

4. **Si vis amāri, ama.** – *Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай*. (Сенека)

5. **Haurit aquam cribro, qui discĕre vult sine libro.** – *Черпає воду решетом, хто хоче вчитись без книжки.*

6. **Si fuĕris Romae, Romāno vivĭto more, si fuĕris alĭbi, vivĭto sicut ibi!** – *Якщо будеш у Римі, живи за римським звичаєм, якщо будеш деінде, живи так, як там живуть.*

7. **Qui bene amat, bene castīgat.** – *Хто щиро кохає, той суворо карає.*

8. **Si sapis, sis apis!** – *Якщо ти розумний, будь бджолою!* (Сенека)

9. **Si tacuisses, philosophus mansisses!** – *Якби ти мовчав, залишився б філософом!* (Боецій)

10. **Si natūram sequēmur ducem, nunquam errabĭmus.** – *Якщо будемо слідувати за природою як за вождем, то ніколи не помилимося*.

11. **Parva sunt foris arma, nisi est consilium domi.** – *Мало значить зброя поза державою, якщо вдома немає згоди.*

Лексичний мінімум

Латинські слова

accipio, cepi, ceptum, ĕre – отримувати
Achilles, is, m – Ахілл, герой Троянської війни
adeo, ii (īvi), ĭtum, īre – приходити, прибувати
Alexander, gri, m – Олександр Великий, засновник Македонської імперії (356 – 323 рр. до н.е.)
ambiguus, a, um – неоднозначний, а, е, сумнівний, а, е
amo, āvi, ātum, āre – кохати, любити
ancilla, ae, f – служниця, служанка
ante (+Acc) – перед
apis, is, f – бджола
Apollo, ĭnis, m – Аполлон, бог світла, пророцтва, медицини
arcus, us, m – лук, дуга
arma, ōrum, n – зброя
bello persĕqui (+Acc) – воювати проти когось-небудь
bellum suscipĕre – починати війну
bellum, i, n – війна
bonus, a, um – добрий, а, е
brevis, e – короткий, а, е
cado, cecĭdi, casūrus, ĕre – падати, гинути
calathus, i, m – кошик, плетінка, посудина, чаша
capio, cepi, captum, ĕre – брати, хапати, схоплювати, піймати
carĭtas, ātis, f – повага, почесть, любов, приязнь
castīgo, āvi, ātum, āre – карати, осуджувати, докоряти
cetĕrus, a, um – інший, а, е
Cicĕro, ōnis, m – Ціцерон, рим. письменник (106 – 43 рр. до н.е.)
cito – швидко
cognosco, novi, nĭtum, ĕre – пізнавати, довідуватися
cohortatio, ōnis, f – умовляння, спонукання, заохочення
collŏco, āvi, ātum, āre – розставляти, розміщувати
commemoratio, ōnis, f – нагадування, спогад, пам’ять
commoveo, mōvi, mōtum, ēre – зворушувати, розпалювати
complector, plexus sum, plecti – охоплювати, обнімати, любити
concēdo, cessi, cessum, ĕre – уступати, дозволяти, пробачати
consilium inīre – мати намір, наважитися

consilium, ii, n – згода
continuo – зараз же, отже, безперервно
Corinthus, i, f – Корінф, місто на Пелепоннесі
corripio, ripui, reptum, ĕre – схоплювати, вражати
cribrum, i, n – решето, сито
Croesus, i, m – Крез, цар Лідії (560 – 546 рр. до н.е.)
cubicŭlum, i, n – кімната, покій
Cyrus, i, m – Кір, засновник Перського царства (559 -529 рр. до н.е.)
decōrus, a, um – достойний, а, е, гідний, а, е, почесний, а, е
deinde – згодом, незабаром
Delphĭcus, a, um – дельфійський, а, е
dimĭco, āvi, ātum, āre – боротися, битися
dimitto, mīsi, missum, ĕre – відпускати
Diogĕnes, is, m – Діоген, філософ-кінік із Синопи (404 – 323 рр. до н.е.)
disco, didĭci, -, ĕre – вчитися
divitiae, ārum, f – багатство
domĭna, ae, f – господарка
dubĭto, āvi, ātum, āre – сумніватися, вагатися
dulce – солодко, приємно
edo, edĭdi, edĭtum, ĕre – видавати, оголошувати
edŭco, āvi, ātum, āre – виховувати
efficio, feci, fectum, ĕre – робити, спричиняти, творити
erro, āvi, ātum, āre – помилятися
exclāmo, āvi, ātum, āre – вигукувати, кричати
exeo, ii (īvi), ĭtum, īre – виходити
exĭtus, us, m – закінчення, результат, успіх
expōno, posui, posĭtum, ĕre – виставляти
exprĭmo, pressi, pressum, ĕre – витискати, описати, зображати, перекладати
finis, is, m – межа, границя, кордон, територія
finitĭmus, a, um – сусідній, я, є
fio, factum sum, ĕri – ставати, виникати, траплятися
flumen, ĭnis, n – ріка
foris – поза, ззовні, за межами
fortis, e – хоробрий, а, е, сміливий, а, е
fusus, i, m – веретено

futūrus, a, um – майбутній, а, е
genus, ĕris, n – рід
gloria, ae, f – слава, хвала
haurio, hausi, haustum, īre – черпати, текти
hinc … hinc – тут ... там
Horatius, ii, m – Горацій, римський поет (65 – 8 рр. до н.е.)
ignōro, āvi, ātum, āre – не знати, бути несвідомим
immortālis, e – безсмертний, а, е
impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати
impetum facĕre – кидатися
ineo, ii (ivi), ĭtum, īre – входити, вступати
insŭla, ae, f – острів
inter (+Acc) – між
intercipio, cēpi, ceptum, ĕre – перехоплювати, захоплювати, загороджувати
interrŏgo, āvi, ātum, āre – питати, опитувати
laudatio, ōnis, f – похвала
legātus, i, m – посол, легат
liber, bri, m – книга
Luciānus, i, m – Лукіан, грецький письменник (120 – 180 рр.)
Lycomēdes, is, m – Лікомед, цар долопів на острові Скірос, тесть Ахілла
Lydus, i, m – лідієць, мешканець Лідії
malus, a, um – поганий, а, е
maneo, nsi, nsum, ēre – залишатися
metuo, ui, ūtum, ĕre – боятися
mitto, misi, missum, ĕre – посилати
morior, mortuus sum, mori – помирати
mors, mortis, f – смерть
mortem oppetĕre – йти на смерть
mos, moris, m – звичай
mulier, ĕris, f – жінка
nego, āvi, ātum, āre – заперечувати, відмовляти
Nestor, ŏris, m – Нестор, учасник Троянської війни
nobĭlis, e – знатний, а, е
noceo, ui, ĭtum, ēre – шкодити
nomen, ĭnis, n – назва, ім’я

nunquam – ніколи
obeo, ii (īvi), ĭtum, īre – входити, обходити, відвідувати, гинути
oppĕto, īvi (ii), ītum, ĕre – приймати, піддаватися
opto, āvi, ātum, āre – бажати, прагнути
oracŭlum, i, n – оракул, пророцтво
ordo, ĭnis, m – стрій, шеренга
ostium, ii, n – вхід, ворота, двері
parco, peperci, -, ĕre (+Dat) – жаліти, щадити
pax, pacis, f – мир
Peleus, i, m – Пелей, цар Тессалії, батько Ахілла
pereo, ii (īvi), ĭtum, īre – гинути, занепадати
pericŭlum, i, n – небезпека
permitto, mīsi, missum, ĕre – дозволяти
Persae, ārum, m – перси
persĕquor, secūtus sum, sĕqui – переслідувати
Phoenix, ĭcis, m – фінікієць
plurĭmum – дуже багато, понад усе, більше
possum, potui, posse – могти
preces, um, f – просьба, молитва
princeps, ĭpis – перший, а, е
pro (+Abl) – за
proelium, ii, n – битва
proficiscor, profectus sum, sci – відправлятися
puella, ae, f – дівчина
pugno, āvi, ātum, āre – битися, боротися
pulcher, chra, chrum – гарний, а, е, прекрасний, а, е
redeo, ii (īvi), ĭtum, īre – повертатися
regnum, i, n – царство
remaneo, nsi, nsum, ēre – залишатися
responsum, i, n – відповідь, думка, судження
rogo, āvi, ātum, āre – просити, вмовляти
rogus, i, m – вогнище, могила
rumpo, rupi, ruptum, ĕre – рвати, виривати
sapio, ii, (īvi), -, ĕre – бути розумним, мати смак
scribo, scripsi, scriptum, ĕre – писати
Scyrus, i, f – Скірос, острів в Егейському морі
sententia, ae, f – думка
sequor, secūtus sum, sequi – слідувати

simĭlis, e – подібний, а, е
sol, solis, m – сонце
suscipio, cēpi, ceptum, ĕre – підхоплювати, підтримувати
suspĭcor, ātus sum, āri – підозрівати, припускати, здогадуватися
taceo, ui, ĭtum, ēre – мовчати
tendo, tetendi, tensum (tentum), ĕre – тягнути, витягати
thalămus, i, m – кімната, покій
Thessalia, ae, f – Тессалія, батьківщина Ахілла, область північної Греції
Thetis, ĭdis, f – Тетіда, морська богиня, мати Ахілла
timĭdus, a, um – боягузливий, а, е, несміливий, а, е, обережний, а, е
transeo, ii (īvi), ĭtum, īre – переходи, проходити
tum – тоді
Tyrthaeus, i, m – Тіртей, грецький поет (VII ст. до н.е.)
Ulīxes, is, m – Одіссей, герой Троянської війни, цар острова Ітаки
utor, usus sum, uti – користуватися
valeo, ui, ĭtum, ēre – мати значення, силу
versus, us, m – вірш, рядок
vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
vir, i, m – чоловік, воїн, мужня людина
vivo, vixi, victum, ĕre – жити
vox, vocis, f – голос

Українські слова

бідність – paupertas, ātis, f
вважати – existĭmo, āvi, ātum, āre
виправдання – excusatio, ōnis, f
гнати – sequor, secūtus sum, sequi (+Acc)
гріх – peccātum, i, n
грішити – pecco, āvi, ātum, āre
два – duo, duae, duo
дозволено – licet, licuit, ēre
доля – fortūna, ae, f
друг – amīcus, i, m
дурень –stultus, i, m
жоден, а, е – nullus, a, um, neuter, tra, trum
з'являтися – supervenio, veni, ventum, īre

заєць – lepus, ŏris, m
залишатися – maneo, mansi, mansum, ēre
заради – causa (+Gen)
захищати – defendo, ndi, nsum, ĕre
згубити –perdo, dĭdi, dĭtum, ĕre
місто – urbs, urbis, f
нагромаджуватися – ingĕro, gessi, gestum, ĕre
народжуватися – nascor, natus sum, nasci
не вистачати – deficio, feci, fectum, ĕre
недолік – vitium, ii, n
піймати – capio, cepi, captum, ĕre
помилятися – erro, āvi, ātum, āre
причини – causa, ae, f
робити – facio, feci, factum, ĕre
хотіти – volo, volui, velle

Вправи

1. Випишіть із текстів підрядні умовні речення.
2. Поясніть вживання часів у підрядних умовних реченнях.
3. Провідміняйте словосполучення:
illa pars aequālis (f) – ця рівна частина;
hoc donum regāle (n) – цей царський подарунок;
qui agricŏla honestus (m) – який чесний селянин.
quod consilium utīle (n) – яке корисне рішення
is scriptor nobĭlis (m) – той знатний письменник
4. Провідміняйте дієслова в усіх часах кон'юнктива активного та пасивного стану:
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати;
impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати;
commoveo, mōvi, mōtum, ēre – зворушувати;
valeo, ui, ĭtum, ēre – мати значення, силу.
5. Провідміняйте відкладні дієслова в усіх часах індикатива і кон'юнктива:
sequor, secūtus sum, sequi – слідувати;
suspĭcor, ātus sum, āri – підозрівати, припускати.
6. Утворіть від дієслів 3 особу однини і множини усіх часів індикатива і кон'юнктива:
existĭmo, āvi, ātum, āre – вважати;
dimitto, mīsi, missum, ĕre – відпускати;

maneo, nsi, nsum, ēre – залишатися;
complector, plexus sum, plecti – охоплювати.

7. Визначіть відмінкові форми словосполучень:

hac vocē, in primo ordĭne, duōbus versĭbus, virum fortem, simĭlem sententiam, ad oracŭlum Delphĭcum, flumen finitĭmum, cum Lydis nobilībus, in regnum suum.

ТЕКСТИ

I. DE ROMŬLO ET REMO

Aenēae in Latio magnum bellum cum hostĭbus gerendum erat. Tandem his erat fugiendum. At cum Latīnis Aenēas firmam amicitiam iunxĕrat. Postea in oppĭdo Alba Longa regnābat Numĭtor e gente Aenēae natus. Quem Amulius frater regno paterna privāvit filiosque eĭus interfĭcĕre constituit. Filiae autem Numitōris iussu Amulii erat serviendum in templo Vestae deae. "Illi adulescentes", inquit, Amulius amīcis, "mihi interficiendi sunt. Nam semper mihi timendi erunt, nisi eos interfecĕro. Sorōri autem eōrum, si sacerdos Vestae facta erit, numquam erunt libĕri". Tamen illa postea libĕros habuit, Romŭlum et Remum, quorum pater, ut postea Romāni putābant, Mars deus fuit. Tum Amulius servum advocāvit. "Hi puĕri", inquit, "ad Tibĕrim fluvium tibi portandi sunt. Quos si ibi interfecĕris, praemium accipies". Servo erat parendum, puerīque ei erant asportandi. Sed Tibĕris tum forte ripas inundavĕrat, et puĕri, cum aqua recedĕret; in ripa retenti sunt. Paulo post lupa infantium clamōrem audīvit eosque curāvit. Ita pastor quidam in eādem regiōne habĭtans puĕros vivos invēnit. "Hi nobis", inquit uxōri, "educandi sunt et curandum est, ut valĭdi adulescentes fiant. Si bene educāti erunt, aliquando nobis gratiam habēbunt".

Ita Romŭlo et Remo vita non mollis inter pastōres agenda erat. Nam pecus iis erat curandum. Saepe etiam vel ferae bestiae iis arcendae erant vel cum latronĭbus iis erat pugnandum.

II. DE ROMA CONDĬTA

Romŭlus et Remus postea avum et matrem liberavērunt Amuliumque, qui cupiditāte regendi adductus tantum scelus commisĕrat, morte punivērunt. Sed cum Alba pro multitudĭne incolārum iam angusta esset, parāti erant ad emigrandum multosque socios orando et promittendo secum iunxērunt. Quibuscum eo migravērunt, ubi olim servāti erant. Nulla enim loca ad habitandum tam erant idonea. Iam ibi nova moenia, aedificatūri erant. Sed cum inter fratres magnum esset certāmen, utrĭus ex nomĭne oppĭdum appellandum esset, more prisco voluntas deum iis exploranda erat. Ităque Romŭlus ex Palatio, Remus e monte Aventīno responsa deum exspectābant. Socii quoque spectandi causa eo venĕrant. Tum primum augurium venit Remo, sex vultŭres. Quam ob rem amīci eĭus novum regem salutatūri erant. Sed cum paulo post Romŭlo duplex avium numĕrus apparuisset, certāmen pugnando erat diiudicandum. Tum Remus cum fratre dimĭcans interfectus est. Ita oppĭdum ex Romŭli nomĭne appel-

landum erat Roma (anno ante nostram aeram septingentesĭmo quinquagesĭmo tertio).

Pugnando Romāni postea potentiam suam amplificavērunt. Semper parāti erant ad bellandum et, cum hostes invasūri erant, ad defendendum. Saepe in rebus adversis duces imperando cives parendo patriam servavērunt.

III. DE L.IUNIO BRUTO

Tarquinius Superbus, septĭmus rex Romanōrum, omnia iura humāna et divīna illūsit. Aliquando unus ex filiis eĭus Lucretiam, nobĭlem muliĕrem Romānam, ita laesit, ut illa marītum amicosque eĭus ad se vocāret et in eōrum conspectu ferro sese percutĕret. Tum L.Iunius Brutus, cum cetĕri terrōre concussi essent, ferrum ex vulnĕre tractum sumpsit et illud prae se tenens "Discēdat tandem", inquit, "L.Tarquinius Superbus cum suis in Etruriam, unde illa gens nefaria olim huc venit. Equĭdem non permittam, ut illi, quos omnes boni contemnunt, Romānos oppriměre pergant. Id per hunc sanguĭnem iuro". Tum amīci arma ex latĕbris prompsērunt gladiosque destrinxērunt. Statim portae urbis clausae sunt, ne rex, qui turn bellum gerēbat, invaděret. Ita Tarquinius proscriptus et redĭtu interclūsus cum suis in Etruriam secessit (anno ante aeram nos tram quingentesĭmo decĭmo).

Sed erant in Romāna iuventūte nonnulli adulescentes, qui in regno iucundius vixĕrant. Quibuscum legāti a rege Tarquinio missi clam consilia struxērunt et Bruti quoque duos filios in societātem sumpsērunt. Sed res Bruto nuntiāta est. Qui rem omnem oppressit et, cum supplicium de illis sumerētur, mortem filiōrum aspexit, neque anĭmus eĭus misericordia flexus est.

IV. DE CLOELIA

Porsenna in urbem Romam invaděre prohibītus Romānos obsidiōne superāre cupīvit. Propterea maiōrem milĭtum numĕrum arcessīvit Romanosque rapiendo et diripiendo terrĕre atque agros, quos Romāni colēbant, populāri constituit. Ităque Romānis pecus, quod extra urbem aluĕrant, in urbem introducendum erat frugesque erant asportandae, ne ab hostĭbus raperentur. Sed postquam saepe cum hostĭbus manus conseruērunt, pacem petivērunt.

Inter obsĭdes, quos Porsenna a Romānis expetivĕrat, Cloeliam quandam virgĭnem fuisse fama est. Quae postquam diu evadendi facultātem

quaesīvit, puellas captīvas clam ex castris Etruscōrum ad Tibĕrim duxit. Quum cura puellae inter densa tela hostium tranavissent, sospĭtes omnes a Cloelia domum ad propinquos reductae sunt. Rex autem ea audacia lacessĭtus a senātu puellas repetīvit et postulāvit, uti domi conquirerentur et denuo in castra mitterentur. Quas cum recuperavisset, rem diligenter inquisīvit. Tum Cloelia "A me", inquit, "illas tuis manĭbus ereptas esse concēdo; ităque, si punīre cupis, appāret me solam esse puniendam; veniam a te non peto. Ex cetĕris rem quaerĕre non oportet". Apud regem autem Etruscum non tuta solum, sed etiam honorāta virtus fuit, laudatamque virgĭnem parte obsĭdum donāvit.

V. DE CONSŬLE CAESŌNE FABIO

Paulo post bellum cum Porsēna gestum Veientes saepe cum Romānis confligēbant neque aliae gentes quiescēbant. Ităque cum hostes non desiērunt pecus abducĕre et sata populāri, Fabii, gens egregia, popŭlo auxilium promisērunt. In senātu enim Caeso Fabius consul pro gente "Vos alia bella", inquit, "curāte, Fabios cum Veientībus pugnāre sinīte eique hosti nos opponīte! Ad id bellum quam maxĭme studio incumbĕre decrevĭmus, et quod nobis proposuĭmus, fiet". Senātus hoc promissum non sprevit gratiaeque ingentes illis actae sunt, nam omnes novĕrant virtūtem Fabiōrum.

Postĕro die sex et trecenti milītes, omnes patricii, omnes unīus gentis, urbe excessērunt Veienti popŭlo sua sponte pestem minantes. Postquam ad Cremĕram flumen castra posuērunt; greges abducĕre et, quae ager genuĕrat, delēre non desiērunt.Tandem Veientes insidiis ferōcem hostem captāre decrevērunt. Ităque Fabiis praedantībus, quibus audacia intĕrim crevĕrat, pecŏra obviam egērunt. Fabii, uti consuevĕrant, in praedam incubuērunt. Subĭto autem ex insidiis surgĭtur. Tum illi, cum et a fronte et undīque hostes esse cognovissent, in collem recessērunt. Ibi cum multos prostravissent et certum vitae finem agnovissent, neque arma deposuērunt neque pacem petivērunt, sed omnes fortĭter pugnantes mortem occubuērunt. Neque enim Veientes huic hosti ignoscĕre parāti erant. Unus puer, qui nondum adolevĕrat neque bello interfuĕrat, servātus est.

VI. DE CINCINNĀTO ARATŌRE ET DUCE

Prisci Romāni simplīcem vitam agēbant. Simplex erat vestis, simplīces cibi, quos edēbant; paucas res a mercatorĭbus Graecis emēbant. Livius narrat exemplum priscae simplicitātis Cincinnātum fuisse. Qui postquam magna cum laude rem publĭcam administrāvit, agrum paternum colēbat, qui Tibĕri fluvio ab urbe dirimebātur; nam oděrat vitam urbānam eamque civĭbus nocitūram esse arbitrabātur.

Aliquando (anno ante aeram nostram quadringentesĭmo duodesexagesĭmo) legāti senātus ad Cincinnātum venērunt. Ab Aequis enim, qui a Romānis defecĕrant, exercĭtus Romānus in montĭbus ita inclūsus erat, ut facultas effugiendi et in tutum sese recipiendi non esset. Ităque senātus Cincinnātum elegĕrat, ut dictātor fiĕret et novo exercitui praeficerētur; optĭmum enim ducem huĭus quoque belli eum fore putābat. Tum rogātus a legātis, ut togam apportāret, nam forte arābat.

Postĕro die exercĭtum quam celerrĭme collectum ex urbe eduxit, ut Aequis se obicĕret. Qui media nocte ita circumventi sunt, ut prima luce a tergo et a fronte tela in eos conicerentur. Propterea utrimque reiecti pacem petivērunt seque Romānis subiecērunt. Multi telis perfossi humi iacēbant. Cetĕros Cincinnātus sub iugum misit; duces autem hostium secum duxit, ut in triumpho agerentur et postea a suis redimerentur. In agros Aequis ademptos Romāni rustĭcos deduxērunt. Cincinnātus autem, cum tota gens subacta esset, magnis honorĭbus affectus in agro suo vitam rustĭcam agĕre perrexit, ut a pueritia erat assuefactus.

VII. MARCUS MANLIUS CAPITOLIUM SERVĀVIT

Romānos quidem semper vicisse nemo mirabĭtur. Notus est ille dies ater anni ante aeram nostram trecentesĭmi octogesĭmi sexti, quo ad Alliam flumen acies Romanōrum a Gallis celerĭter perfracta totusque exercĭtus fusus atque fugātus est. Frustra tum multi vitam pro patria profundērunt; ii autem, qui superārent, Gallos totam Italiam esse captūros putābant. Ităque paulo post Gallōrum manus, cum in urbem Romam irrupissent, paucos ibi relictos invenērunt. Plerĭque enim aut in proxĭma oppĭda confugĕrant aut in Capitolium sese recepĕrant. Ita Galli urbem possedērunt. Capitolium autem possidēre frustra conabantur. Nam cum nocte quadam nonnulli Galli per saxa abrupta paene ad summum montem pervenissent, ansĕres, qui Iunōni deae ibi alebantur, clamāre coepērunt et ex somno excitavērunt M.Manlium quendam. Qui primum Gallōrum deiēcit cumque eo cetĕri quoque de monte sunt deiecti.

Tamen postea Romānis, quorum vires fame fractae erant, cum Brenno, Gallōrum regŭlo, agendum erat de deditiōne. Tum ille mille pondo auri postulāvit et, cum illud apportātum esset, ponderĭbus iniquis Romānos decipĕre conātus est. A quibus fraudis convictus adiēcit pondĕri gladium auditāque est intoleranda Romānis vox: "Vae victis!" Tum subĭto novum exercĭtum a M.Camillo adductum esset ex insidiis prorupisse postea Romāni narrābant. Fama est Gallos undique ab hostĭbus circumfūsos esse.

Quos frustra perrumpĕre conātos Camillus devīcit. Reliquiae eōrum sub Alpĭbus consedērunt. In urbe Roma autem Galli urendo et diripiendo omnia corrupērant.

VIII. EXITIUM MARCI CURTII

Anno post urbem condĭtam trecentesĭmo nonagesĭmo secundo, id est anno ante aeram nostram trecentesĭmo sexagesĭmo primo, forum medium specu vasto concidisse fama est. Multi hoc omĭne perterrĭti credidērunt deos urbem perditūros esse, quod loca antea abdĭta mortalium ventis ostendissent. Illum specum cives undīque accurrentes cum explēre frustra conāti essent, deum voluntātem explorāre coepērunt. Tum vates cecinisse memoriae prodĭtum est id dis esse dedicandum, quod in re publĭca esset optĭmum. Cetĕris dubitantĭbus M.Curtius, iuvēnis bello egregius, "Equĭdem", inquit, "nihil melius esse credo quam arma virtutemque atque parātus sum patriae succurrĕre. Multi ante me pro patria cecidērunt in bellis neque vitae suae pepercērunt. Quōrum exemplum, nisi fallor, mihi licēbit imitāri mortīque me tradĕre, ne patria incĭdat in calamitātem. Vos autem precor, uti mei meminerĭtis, sicut eōrum meminisse consuevistis, qui ab hostĭbus occīsi sunt. Hoc modo mihi gratiam reddētis maxĭmam".

Deinde silentio facto manus nunc in caelum, nunc in specum ad deos infĕros tetendit. Ita deos venerātus equum quam pulcherrĭme ornātum conscendit seque in specum immīsit. Sic ille quoque pro patria occĭdit, quamquam non armis contendĕrat cum hoste. Accĭdit deinde, ut specus sua sponte explerētur. Ille autem locus postea appellātus est locus Curtius.

IX. DE TITO MANLIO TORQUĀTO

Anno ante aeram nostram trecentesĭmo sexagesĭmo primo itĕrum bellum Gallĭcum exstĭtit; neque enim Gallōrum manus per Italiam vagāri destitĕrant. Quibus apud flumen quoddam exercĭtus Romānus obstĭtit. Nam Romāni iam didicĕrant illos non timēre. Pons in medio erat, qui a neutris rescissus erat, ne timōris indicium esset. Postquam autem neque Romānis neque Gallis contīgit, ut adversarios repellĕrent, eximia corpŏris magnitudĭne Gallus in vacuum pontem processit et certāmen singulāre poposcit. Quem cum iuvĕnes Romāni conspicāti essent, diu inter eos silentium fuit. Tum T.Manlius studio pugnandi impulsus ad dictatōrem accessit. "Imperātor", inquit, "si tu permittes, illi beluae ostendam me ex ea familia esse genĭtum, quae Gallōrum agmen de Capitolio depŭlit". Tum ille "Macte virtūte", inquit, "T.Manli esto! Perge dis auxiliantĭbus!"

Cum illi constitissent inter duas acies, Gallus in advenientis hostis arma cum ingenti sonĭtu gladium deiēcit. At Manlius fortĭter resistens inter

corpus armaque eĭus sese insinuāvit crebrisque ictĭbus ventrem scidit. Iacentis deinde corpus uno torque spoliāvit seque eo ornāvit. Victoria parta Manlium commilitōnes circumstetērunt gratulantesque perduxērunt ad dictatōrem. Ex hoc tempŏre cognomĭne appellātus est Torquātus.

X. GENTES ITALIAE

Samnitĭbus subactis pleraeque gentes Italiae mediae et inferiōris parēbant Romānis. Superior Italia appellabātur Gallia Citerior, id est Gallia citra Alpes sita. Ibi enim Gallos consedisse supra dixĭmus. Etiam plures Galli Galliam Ulteriōrem incolēbant, alii Hispaniam, Britanniam, Germaniam superiōrem. Ex Germania posteriorĭbus temporĭbus expulsi sunt.

Etruscos Romānis finitĭmos fuisse iam commemoravĭmus. Quos priorĭbus saecŭlis ad oram Italiae ex ea parte Asiae navis appulisse certum est, quam nos Asiam Minōrem nomināmus. Interiōres Italiae partes incolēbant Sabīni, Aequi, Volsci et aliae gentes. Quibuscum per complūra saecŭla Romānis bella erant gerenda. Fortissĭmi erant ii, qui in summis iugis ante sub maxĭme arduis montĭbus Appennīnis sedes agrosque deterrĭmos habēbant et venando corpŏra exercēbant. Eos Romānis ipsis cosanguineos simillimosque fuisse appāret. Quam ob rem Romānis erat difficillĭmum eos subigĕre.

Italiam inferiōrem Romāni Magnam Graeciam appellābant, quod Graeci priorĭbus incŏlis subactis ibi plurĭmas urbes condidĕrant. E quibus urbi Romae proxĭmae erant Cumae et Neapolis. In ea parte Italiae agri potiōres erant quam in cetĕris partĭbus. ltăque Cumis et Neapŏli priorĭbus temporĭbus plures homĭnes habitābant quam Romae. Sed cum Neapŏlim semper homĭnes omnium natiōnum venīrent, mores ibi deteriōres erant quam alĭbi. Tertio ante aeram nostram saecŭlo Magna Graecia in Romanōrum potestātem redacta est. Tum Romāni dominabantur usque ad extrēmos fines Italiae.

XI. REGŬLUS CONSUL

Tota Italia subacta Romāni cum Carthaginiensĭbus de insŭla Sicilia contendērunt. Nam cum opes Siciliae Carthaginiensĭbus magnopēre profuissent, Romāni bellandum esse arbitrabantur, ut ipsi domĭni insŭlae fiērent. Etiam in Afrĭcam exercĭtum misērunt, cui praeĕrat Regŭlus consul. Quod iis nihil profuit. Nam Regŭlus, quamquam multis bellis interfuĕrat, tamen, cum non iam longe ab urbe Carthagĭne abesset, devictus est. Ipse cum paucis, qui superārent, ex hostium manĭbus evadĕre non potuit.

Postea Poeni, legatiōnem ad senātum Romanōrum missūri essent, cum Regŭlo egērunt, ut et sibi ipsi et Carthaginiensĭbus prodesset, et optavērunt, uti legātos comitarētur et pacem permutationemque captivōrum impetrāret. At ille, cum Carthagĭne Romam venisset, inductus in senātum "Pacem", inquit, "ab Afris optāri audivistis. Ipse pacem iis profutūram, bellum obfutūrum esse scio. Tot enim casĭbus oppressi spem nullam habent. Sed cum vobis idem prosit, quod illis obest, hoc uno consilio vobis prodesse possum. Pergĭte pugnāre! Neque enim cedendo patriae prodesse poterĭtis, neque propter me et paucos, qui ex nostris in hostium potestāte sunt, tot milia captivōrum hostium sunt reddenda.

XII. QUINTUS FABIUS MAXĬMUS

Anno ducentesĭmo duodevicesĭmo Hannĭbal Carthaginiensis magno exercĭtu Alpes traducto Italiae ipsi bellum intŭlit. Postquam in Gallia Citeriōre Romānis duas clades attŭlit, postĕro anno nuntius Romam perlātus est universum exercĭtum ad lacum Trasumennum concīsum esse. Quo nuntio allāto urbs vix differēbat ab expugnāta. Cum ingenti terrōre concursus popŭli atque imprīmis feminārum sortem suam miserantium ad portas est factus. Tum imperium delātum est ad Q.Fabium Maxĭmum, qui novo exercitu conscripto per loca alta agmen ita ducēbat, ut neque omittĕret hostem. Nam praeferēbat cognōmen Cunctatōris gloriae incertae. Sed Hannibălem vicos populāri praedamque auferre prohibēbat; neque Poeni Romam ipsam petĕre potuērint, sed sese contulĕrant in Apuliam.

Anno ducentesĭmo decĭmo sexto, cum Romānis ad Cannas maxĭma omnium cladium allāta esset, Fabius itĕrum rem publĭcam servāvit. In senātu enim "Haec quoque clades", inquit, "quamquam nunc aegre fertur, tamen ferenda est. Primo, equĭtes mittendi sunt, uti refĕrant, ubi reliquiae exercĭtus sint et quo se Hannĭbal post proelium contulĕrit quidque agat. Vobis ipsis autem, patres, curandum est, ut tumultus et terror in urbe tollantur. Tumultu sublāto frumentum ex agris in urbem est inferendum, simul arma in muros sunt conferenda omnesque, qui arma ferre possunt, convocandi. Haec si facta erunt, Hannibăli victoriam non multum profutūram esse credo. Vos autem ista constantia et maiorĭbus gratiam referētis et a postĕris summis efferemĭni laudĭbus".

XIII. CLADES PRAEDŌNUM

Viginti fere annos praedōnes navigatiōnem impedivĕrant. Denĭque Gabinius, tribūnus plebis, postulāvit, uti summa imperii deferrētur ad Cn.Pompeĭum (anno sexagesĭmo septĭmo). Qui tum undequadraginta annos natus erat. Sed iam anno octogesĭmo primo, cum vix viginti quinque

annos natus esset, a militĭbus salutātus erat imperātor et Magnus. Tum vera quinque omnīno bellis felicĭter gestis gloria belli omnĭbus anteībat. Ad eum igĭtur delātum est imperium totīus maris omniumque intra quinquaginta milia passuum orārum maritimārum. Praeterea praefectus est centum viginti milĭbus pedĭtum, quinque milĭbus equĭtum, quingentis navĭbus, additīque ei sunt viginti quattuor legāti.

Pompeīus universum mare divīsit in partes tredĕcim. Diēbus quadraginta pirātae ex iis partĭbus, quae erant inter columnas Hercŭlis et insŭlam Siciliam, expulsi atque adversus orientem fugāti sunt. Deinde Pompeīus eos in Cilicia magna pugna devīcit arcesque eōrum diruit. Tum decem milia praedōnum sunt interfecta, viginti milia capta, quibus Pompeīus agros attribuit. Ita nonaginta diēbus ingenti felicitāte et celeritāte tantum bellum confēcit. Tribus annis post Pompeīus Syriam expugnāvit. Deinde Palestīna quoque occupāta duōbus annis post Romam rediit. Cum duodesexaginta annos natus esset, in Aegypto est interfectus anno duodequinquagesĭmo.

XIV. SPARTĂCUS DUX SERVŌRUM

Anno septuagesĭmo tertio in Campania septuaginta quattuor gladiatōres vincŭlis ruptis e ludo gladiatorio effugĕrant et in monte Vesuvio castra fecĕrant. Qui iis praeĕrant, multis Romānis praestābant fortitudīne. Ex iis Spartăcus "Praestat", inquit, "arma pro libertāte sumĕre quam in theātris sanguĭnem nostrum profundĕre. Nam quis vestrum non odit illos, qui, ubi in mollĭbus lectis cubantes cibis se complevērunt, nostris vulnerĭbus delectantur! Proinde este fortes! Neque vero increpābo eum, qui in vincŭla redīre mavult; neque abīre eum vetābo. At cetĕros me adiutūros esse spero, ut viam nobis patefaciāmus in patriam olim amissam".

Quibus verbis incitāti permulti undīque accurrentes se cum aliis coniunxērunt et magno impĕtu exercĭtum Romānum, qui eos armis circumdatūrus erat, perrupērunt. Adiūti sunt ab iis, qui Gallĭcis Germanicisque bellis a Romānis capti erant. Romāni autem frustra dabant opĕram, uti bellum celerĭter conficĕrent, et exercĭtus, cum manĭbus servōrum obstābant, refugiēbant. Ita servi multis ducĭbus et duōbus Romanōrum consulĭbus victis paulātim sexaginta fere milium armatōrum collegērunt exercĭtum. Postea domĭti sunt a M.Licinio Crasso. In ea pugna duces servōrum ipsi fortissĭmos se praestitērunt acerrimēque instantes cecidērunt. Multis captis colla secta sunt, alios Romāni iuxta viam Appiam crucĭbus affixērunt.

XV. TRANSĬTUS RUBICŌNIS

Initio anni undequinquagesĭmi Caesar omni Gallia pacāta a bello civīli non iam abhorrēbat, sed legiōnes contra Pompeīum senatumque ducĕre decrēvit. Ad Rubicōnem flumen, qui Italiae finis erat, paulum constĭtit et conversus ad proxĭmos "Etiam nunc", inquit, "redīre possŭmus; quodsi hunc pontem transierĭmus, omnia armis agenda erunt". Paulo autem post, cum non iam morandum esse censēret, "Eātur", inquit, "quo fortūna nos vocat! Iacta alea esto!" Atque ita traiecto exercĭtu pro contiōne fidem milĭtum invocāvit.

"Quot proelia", inquit, "a vobis sunt commissa, quot oppĭda obsessa et capta! Per vos factum est, uti nomen popūli Romāni splendeat imperiumque Romānum pertineat usque ad Oceănum. Pro tantis merĭtis vestris me vobis semper gratiam habuisse testor. Num itĕrum egeo vestro auxilio. Inimīcis enim iam pridem fortūna mea displicuit; iam dudum mihi invidērunt. Nunc appāret eos ne iniuria quidem abstinēre velle. Nam illi, qui Romae sedent vel in villis suis latent, vos, commilitōnes, mihi adimĕre student. Sed respondi iis neque me vos umquam desertūrum neque vos a me esse defectūros. Iam vos video irātos. Proinde ite mecum, ut periclŭm nobis immĭnens arceāmus! Atque caveant illi! Ego autem spondeo me vobis pecuniam magnam agrosque esse datūrum. Nam imperatōrem decet talĭbus militĭbus honōrem habēre".

XVI. CAIUS IULIUS CAESAR

Caesar, postquam quinque annis in Italia, Graecia, Asia, Afrĭca, Hispania omnes adversarios prostrāvit, principātum totīus imperii Romāni obtinuit. Tum se clementem praestĭtit erga omnes, quibuscum antea ei pugnandum fuĕrat. Nemo vinctus, nemo supplicio multātus est, sed beneficiis et munerĭbus omnes sibi devincīre voluit. Multis praeterea et optĭmis legĭbus rem publĭcam tot bellis paene exhaustam sanāvit plurimosque reppĕrit ad auxiliandum parātos. Ipse ius severissĭme dicēbat et sanxit, uti poenae facinŏrum augerentur. Divĭtes nimis luxuriōse vivĕre vetuit, paupĕres iuvit. Cum vastitātem Italiae periculōsam rei publĭcae esse sensisset, magnam partem plebis in agros coloniasque deduxit. Ităque plerīque consentiēbant nemīnem umquam tantopĕre rei publĭcae profuisse.

Tamen evēnit, ut anno quadragesĭmo quarto contra Caesărem coniuratio fiĕret sexaginta nobilium, cuīus princĭpes erant M.Brutus et C.Casius. Qui a cetĕris dissentientes Caesărem regnum appetĕre dicēbant. Inter coniurātos convēnit, uti Caesar in curia Pompei interficerētur. Eo enim Caesar Idĭbus Martiis, quamquam periclŭm imminēre comperĕrat,

sese contŭlit, ut senātum habēret. Ibi in sella sedentem coniurāti circumvenērunt et tam celerĭter perfodērunt.

Coniurāti autem imprudentiam suam paulo post ipsi aperuērunt. Nam quid faciendum esset, nesciēbant, atque universus fere popŭlus ab iis dissensit Ităque, priusquam Caesar sepelirētur, fugĕre coacti sunt.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

Фразеологічний фонд латинської мови містить численні прислів'я та приказки, що увійшли до складу багатьох мов світу не тільки у перекладній формі, а й як прямі запозичення із збереженням графіки та орфографії, властивих мові-джерелу. Ці влучні й дотепні вислови нерідко образно узагальнюють багатовіковий суспільно-історичний досвід народу, його культурну і мовну самобутність. Латинські афоризми – це і своєрідні слушні поради, і філософські міркування та судження щодо людського буття. Вони виразно і лаконічно відображають основи світогляду народу, його непохитні моральні та етичні приписи. Сконденсована в прислів'ях і приказках народна мудрість передає безмежне розмаїття людських взаємин. Тому деякі з них заперечують одні одних, інколи у них відображено протилежні життєві ситуації або суперечливі погляди на них.

У щоденному спілкуванні ми намагаємося чітко і дотепно висловлювати свої думки, уживаючи слова, вислови і фразеологізми, що у сукупності становлять наш ідіолект. Як приємно, легко і цікаво спілкуватися з людиною, у якої багата й колоритна мова! Почувши лише декілька перших речень, ми вмить розпізнаємо високоерудовану, інтелектуально і духовно багату людину. Іноді ми навіть не зауважуємо, як мова і стиль співрозмовника, який дотепно та вміло вплітає у свою мовленнєву канву «золоті класичні скарби», захоплює нас, створює в нашій уяві адекватні ситуації, заставляє аналізувати, думати, хвилюватися. Звичайно, цього можна досягти, лише працюючи над своєю мовою, вникаючи у глибинний зміст кожного слова, зокрема прислів'їв та приказок, які припали до серця. В українській та інших слов'янських мовах чимало засвоєних (з латинської мови) скалькованих висловів не видаються запозиченнями, оскільки процес асиміляції на всіх рівнях мови відбувся у повному обсязі, спричинивши навіть виникнення паремічних варіантів, наприклад: лат. **De gustibus et coloribus non est disputandum**; укр. **Про смаки не сперечаються;** англ. **Every man to his taste / There is no accounting for taste / Tastes differ;** нім. **Über (den) Geschmack lässt sich nicht streiten / Die Geschmäcke sind verschieden;** фр. **Des goûts et des couleurs il ne faut pas disputer;** іспан. **Sobre gustos, no hay nada escrito.**

Чітку межу між прислів'ями та приказками провести важко. Прислів'я здебільшого виражені повним реченням, висловлюють окрему закінчену думку, судження і мають повчальний характер, тоді як при-

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

казки – це неповні речення, що містять лише натяк на якийсь висновок або судження і не мають чітко вираженого повчального значення. На увагу заслуговують відповідники латинських прислів'їв та висловів в інших мовах.

1. A capillo usque ad ungues. – Від волосся до пальців на ногах.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Від голови до ніг. З ніг до голови.	From head to foot. From head to toe.	Von Kopf bis Fuß. Vom Kopf bis zur Zehe.	De la tête aux pieds.	De pies a cabeza.

2. Ad praesens ova cras pullis sunt meliōra. – Краще яйця сьогодні, ніж курчата завтра.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Краще синиця у жмені, ніж журавель в небі.	A bird in the hand is worth two in the bush.	Der Spatz in der Hand ist besser als die Taube auf dem Dach	Le moineau à la main vaut mieux que la grue qui vole.	Más vale pájaro en la mano que buitre volando.

3. Aetas senīlis mala merx. – Старість – погана штука.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Старість – не радість.	The feet are slow when the head wears snow. Age steals away all things, even the mind.	Alter ist ein schweres Malter. Das Alter ist eine schwere Last.	La vieillesse est un pesant fardeau.	La vejez es una enfermedad grave.

4. Amantes – amentes. – Коханці – шаленці. / Закохані – шалені.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Любов відбирає розум.	Love and reason do not go together. Love and ambition admit no fellowship. Affection binds reason.	Liebe und Verstand gehn selten Hand in Hand.	L'amour et la raison ne font pas bon ménage.	Enamorado y loco, lo uno es lo otro.

5. Amor caecus. – Любов сліпа.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Любов сліпа.	Love is blind. Love makes a good eye squint.	Die Liebe ist blind. Liebe macht blind.	L'amour est aveugle.	El amor es ciego, y el matrimonio lo cura.

6. Amīcus optĭma vitae possessio. – Приятель – найкращий скарб у житті.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Вірний приятель – найбільший скарб.	A friend is need is a friend indeed. They are rich who have true friends.	Ein treuer Freund ist ein großer Schatz.	Mieux vaut un ami en voie que denier en courroie.	Amigo cabal, tesoro ideal.

7. Anĭmos labor nutrit. – Праця – пожива душі.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Праця людину годує, лінивість марнує.	An idle brain is the devil's workshop. No pains, no gains, no sweat, no sweet. Work is not disgrace, the digrace is idleness.	Arbeit gibt Brot, Faulheit bringt Not. Arbeit bringt Brot, Faulheit Hungersnot.	Il faut travailler qui veut manger.	Si el ocio te causa tedio, el trabajo es buen remedio.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

8. Ars longa, vita brevis. – Мистецтво довге, вік короткий.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Мистецтво довге, вік короткий. Життя коротке та безмежна штука І незглибиме творче ремесло. (Франко)	Art is long, life is short.	Die Kunst ist lang, und kurz ist unser Leben.	L'art est long, la vie est courte.	De lunes a martes, pocos se llevan las artes.

9. Aquam in mortario tundĕre. – Товкти воду в ступі.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Товкти воду в ступі.	To draw water in a sieve. To mill the wind.	Leeres Stroh dreschen.	Battre l'eau avec un bâton.	Azotar el aire.

10. Aquam turbāre dedĕcet, ne pura tibi desit. – Не годиться каламутити воду, щоб тобі не забракло чистої.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Не плюй у криницю, пригодиться води напиться.	Never cast dirt into that fountain of which you have sometimes drunk.	Spuck' nicht in den Brunnen, wenn du noch daraus trinken musst.	Il ne faut pas dire: Fontaine, je boirai de ton eau.	Nadie diga "de esta agua no beberé".

11. Aquĭlam volāre doces. – Учиш орла літати.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Не вчи рибу плавати.	Never offer to teach fish to swim.	Die Fische schwimmen und die Tauben fliegen lehren.	Apprendre aux poissons à nager.	No le enseñes nadar al pez.

12. Audi multa, loquĕre pauca. – Слухай багато, говори мало.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.	Be swift to hear, slow to speak.	Rede wenig, höre viel.	La parole est d'argent, le silence est d'or.	Oye primero, habla postrero.

13. Aurea mediocrĭtas. – Золота середина.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Золота середина.	The golden mean.	Der Mittelweg ist der beste. Die goldene Mitte.	Juste milieu.	Un ten con ten, todo está bien.

14. Barba non facit philosophum. – Борода не робить людини філософом.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Бородатий ще не мудрець.	A big head and little wit.	Nicht jeder, der einen Bart trägt, ist ein Philosoph.	La barbe ne fait pas l'homme.	La barba no hace al sabio.

15. Bona valetūdo melior est quam maxĭmae divitiae. – Добре здоров'я краще за найбільше багатство.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Здоров'я не купиш ні за які гроші.	The first wealth is health. Health is great riches.	Gesundheit ist der größte Reichtum.	Santé passe richesse.	Entre salud y dinero, salud primero.

16. Caelum digĭto attingĕre. – Торкнутися пальцем неба.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Пальцем в небо.	To find a mare's nest.	Er traf genau das Himmelblau.	Se fourrer le doigt dans l'œil.	Tocar el violón.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

17. Charta non erubescit. – Папір не червоніє із сорому.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Папір усе витримає.	Pens may blot, but they cannot blush.	Papier ist geduldig.	Le papier souffre tout et ne rougit de rien.	La carta no tiene empacho.

18. Contra torrentem brachia dirigĕre. – Проти течії скеровувати щогли. / Проти хвиль плисти. (Франко)

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Плисти проти течії.	To go (або row, strive, swim) against the stream	Gegen / wider den Strom schwimmen.	Nager à contre courant.	No es de hombre prudente nadar contra la corriente.

19. Contra vim mortis non est medicāmen in hortis. – Проти сили смерті немає ліків у городах.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Від смерті ліків нема. Немає зілля проти смерті.	Every bullet has its billet. Death takes no bribes.	Gegen den Tod ist kein Kraut gewachsen.	Il y a remède à tout, hors la mort.	En mal de muerte, no hay médico que acierte.

20. Cribro aquam haurīre. – Решетом воду черпати.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Переливати з пустого в порожнє.	To draw water in a sieve.	Wasser mit einem Sieb schöpfen.	Parler pour ne rien dire.	Agua en cesto se acaba presto.

21. Cui dolet, memĭnit. – Що кому болить, той про те пам'ятає.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
У кого що болить, той про те й го-	The tongue ever turns to the aching	Was einem schmerzt, davon spricht	À chacun son fardeau	Cada uno lleva la lengua al lado donde le duele

ворить.	tooth.	man.	pèse.	la muela.

22. Dare verba in ventos. – Давати слова на вітер.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кидати слова на вітер.	A word spoken is an arrow let fly.	Worte in den Wind streuen. In den Wind reden/ sprechen.	La parole sème au vent.	Gastar palabras en balde.

23. **De gustĭbus et colorĭbus non est disputandum**. – Про смаки і кольори не треба сперечатись.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
На колір і смак товариш не всяк. Про смаки не сперечаються.	Every man to his taste. There is no accounting for tastes. Tastes differ.	Über Geschmack lässt sich nicht streiten.	Des goûts et des couleurs il ne faut pas disputer.	Sobre gustos, no hay nada escrito.

24. **De mortuis aut bene, aut nihil**. – Про мертвих – або добре, або нічого.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Про мертвих – або добре, або нічого	Speak nothing but good of the dead.	Von Toten soll man nur Gutes reden.	Il ne faut pas remeur la cendre des morts.	Ninguno sea loado hasta después de enterrado.

25. **De nihĭlo nihil**. – З нічого нічого й не виникає (Лукрецій).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
З нічого й не буде нічого.	Nothing comes – (will come) from (of) nothing.	Von Nichts kommt nichts. Aus Nichts wird nichts.	Rien ne vient de rien.	De nada nada se hace.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

26. **Diabŏlus non est tam ater**, **ac pingĭtur**. – Не такий страшний чорт, як його малюють.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Не такий страшний чорт, як його малюють.	The devil is not so black as he is painted.	Der Teufel ist nicht so schwarz, wie man ihn malt.	Le diable n'est pas si noir qu'on le fait.	No sabe lo que es descanso quien no sabe lo que es trabajo.

27. **Dictum factum**. – Сказано – зроблено.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Сказано – зроблено.	So said, so done.	Gesagt - getan.	Aussitôt dit, aussitôt fait.	Dicho y hecho

28. **Dimidium facti est coepisse**. – Початок – половина зробленого.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Добрий початок – половина справи.	A good beginning is half the battle.	Guter Anfang ist halbe Arbeit.	A moitié fait qui commence bien.	Obra empezada, Medio acabada.

29. **Dirumpit saccum sus**, **postquam grana comēdit**. – Розриває мішок свиня, коли з'їсть зерно.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Пусти свиню під стіл, вона лізе на стіл.	Give him an inch and he'll take an ell (a yard, a mile). Set a beggar on a horseback, and he'll ride a gallop.	Gib dem Teufel einen Finger und er greift nach der ganzen Hand.	Laissez leur prendre un pied chez vous, il en auront bientôt pris quatre.	Al villano, dale el pie y se tomará la mano.

30. **Divitiae virum faciunt.** – Багатство робить чоловіка.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гроші роблять людину.	A man without money is a bow without an arrow. A full purse makes a man speak.	Geld macht den Mann.	L'argent fait tout; L'argent n'a point de maître.	El dinero hace al hombre entero.

31. **Domus propria – domus optĭma**. – Власний дім – найкращий дім.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
У гостях добре, удома краще.	East or West, home is best. There is no place like home.	Man reist nach Osten, man reist nach Westen, aber zu Hause ist es am besten.	On n'est nulle part aussi bien que chez soi.	Casa mía, casa mía, por requena que tu seas, me pareces una abadia.

32. **Dulcia non novit**, **qui non gustāvit amāra**. – Той не пізнав солодкого, хто не спробував гіркого.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Без гіркого й солодке – не солодке.	He who has never tasted bitter does not know what is sweet.	Was nicht sauer wird, das wird auch nicht süß.	La patience est amère, mais son fruit est doux.	No sabe lo que es descanso quien no sabe lo que es trabajo.

33. **Dum ferrum candet**, **tundendum est**. – Слід кувати залізо, поки тепле.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Куй залізо, поки гаряче (тепле).	Strike while the iron is hot.	Schmiede das Eisen, solange es heiß ist.	Il faut battre le fer pendent qu'il est chaud.	A hierro candente batir de repente.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

34. **Duo pariĕtes de eādem fidelia dealbāre**. – Білити дві стіни з того самого вапняного горщика.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Одним махом двох зайців вбити.	To kill two birds with one stone.	Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen.	Faire d'une pierre deux coups.	Matar dos pájaros de un tiro

35. **Duos qui lepŏres sequĭtur, neutrum capit**. – Хто за двома зайцями поженеться, жодного не впіймає.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
За двома зайцями бігти – ні одного не впіймати.	If you run after two hares, you will catch neither. (Dogs that put up many hares kill none).	Wer zwei Hasen hetzt, fängt keinen.	Il ne faut pas courir deux lièvres à la fois.	Galgo que va tras dos liebres, sin ninguna vuelve.

36. **E cantu dignoscĭtur avis**. – Птаха пізнають за співом.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Пізнати птаха за співом, а людину за розмовою.	A bird may be known by its song.	Den Vogel kennt man am Gesang.	Au chant on reconnait l'oiseau.	Por la facha y por el traje, se conoce al personaje.

37. **Eiusdem farīnae**. – З того самого борошна.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
З одного тіста.	We are all in the same mould.	Aus dem selben Mehl. Aus dem gleichen Holz geschnitzt sein.	Pétri de la même argile.	De la misma cepa.

38. **Equi donāti dentes non inspiciuntur**. – Дарованому коневі в зуби не заглядають.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Дарованому коневі в зуби не заглядають.	Never look a gift (given) horse in the mouth.	Einem geschenkten Gaul sieht / schaut / guckt man nicht ins Maul.	A cheval donné on ne regarde pas la bride.	A caballo regalado no le mires el dentado.

39. **Errāre humānum est**. – Помилятися властиво будь-якій людині.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Людина помиляється.	He is lifeless that is faultless. He who makes no mistakes, makes nothing. To err is human.	Irren ist menschlich.	Se tromper est humain.	El que tiene boca, se equivoca.

40. **Errat interdum quadrŭpes**. – Інколи спотикається чотириногий.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кінь на чотирьох (ногах), та й то спотикається.	A horse stumbles that has four legs.	Es strauchelt auch ein Pferd und hat doch vier Beine.	Il n'y a si bon cheval qui ne bronche.	Quien tiene pies, de cuando en cuando da traspiés.

41. Et semel emissum volat irrevocabĭle verbum. – І один раз сказане слово відлітає безповоротно (Горацій, Гомер).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш.	A word spoken is past recalling.	Eine abgefeuerte Kugel kannst du nicht wieder einfangen.	Parole jetée prend sa volée.	Palabra suelta no tiene vuelta.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

42. Excitāre fluctus in simpŭlo. – Робити бурю в ополонику.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Буря у склянці води.	A storm in a teacup. A tempest in a teapot.	Ein Sturm im Wasserglas.	Une tempête dans un verre d'eau.	Tempestad en un vaso de agua.

43. **Ex malis eligĕre minĭma**. – З бід вибирати найменшу.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
З двох бід вибирають меншу.	Of two evils choose the least.	Von zwei Übeln das kleine wählen.	De deux maux il faut choisir le moindre.	Del mal, el menor.

44. Faber est suae quisque fortūnae. – Кожен є ковалем своєї долі (Аппій Клавдій).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кожна людина – коваль своєї долі.	Every man is the architect of his own actions.	Jeder ist seines Glückes Schmied.	Chacun est artisan de sa fortune.	Viene ventura a hombre que la procura.

45. Facĭle dictu, difficĭle factu. – Легко сказати, важко зробити.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Легко говорити – не легко робити.	Easier said than done.	Es ist leichter versprochen als gehalten.	Du dire au fait, il y a long trait.	Del dicho al hecho, hay mucho trecho.

46. **Fames est optĭmus coquus**. – Голод – найкращий кухар.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Голод – найкращий кухар.	Hunger finds no fault with the cook.	Hunger ist der beste Koch.	L'appétit est le meilleur cuisinier. (Qui a faim, mange	El hambre aguza el ingenio.

			tout pain.)	

47. Festīna lente! – Поспішай повільно!

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Поспішиш – людей насмішиш.	Haste makes waste.	Eile mit Weile.	Qui trop se hâte reste en chemin. (Pas à pas on va loin.)	Vísteme despacio, que tengo prisa.

48. Finis corōnat opus. – Кінець вінчає діло.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кінець ділу вінець.	All is well that ends well.	Das Ende krönt das Werk.	La fin couronne l'œuvre.	El fin corona la obra.

49. Flamma fumo proxĭma est. – Полум'я – найближче до диму.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Немає диму без вогню.	There is no smoke without fire.	Wo Rauch ist, da ist auch Feuer. Kein Rauch ohne Feuer.	Il n'y a pas de fumée sans feu.	Por el humo se sabe donde está el fuego.

50. Fortes fortūna adiŭvat. – Хоробрим доля допомагає.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Доля сприяє сміливим.	Fortune favours the brave. Fortune is not far from the brave man's head.	Dem Kühnen hilft das Glück, den Feigen weist's zurück.	Le succès est souvent un enfant de l'audace.	Quien no se atreve no vence.

51. Frondem in silvis non cernit. – Він не бачить листя в лісі.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
За деревами лісу не	Not to see the forest	Den Wald vor lauter	Les arbres cachent la	Los árboles no dejan

бачить.	(wood) for the trees.	Bäumen nicht sehen.	forêt.	ver el bosque.

52. Fronti nulla fides. – Зовнішності не вір.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Вигляд – оманливий.	Appearances are deceitful.	Der Schein trügt.	Les apparences sont trompeuses.	La experiencia no se fía de la apariencia.

53. **Grandĭbus exigui sunt pisces piscĭbus esca**. – Мала риба – пожива для великої.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Мала риба – великій на обід.	The great fish eat up the small.	Große Fische fressen die kleinen.	Les gros poissons mangent les petits.	El pez grande se come al chico.

54. Haeret mihi in summis labris. – Це висить мені зовсім на краєчку губів.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Крутиться на язиці.	To be at (on) the tip of one's tongue.	Es liegt auf der Zunge.	Je l'ai sur le bout de la langue.	Tener en la punta de la lengua.

55. Homo homĭni lupus est. – Людина людині – вовк.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Людина людині вовк.	Man is a wolf to man.	Ein Mensch ist des anderen Wolf.	L'homme est un loup pour l'homme.	El hombre es lobo para el hombre.

56. Homo propōnit, sed Deus dispōnit. – Людина планує, а Бог постановляє.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Людина мис-	Man	Der	L'homme	El hombre

лить, Бог креслить. Людина планує, а Бог керує.	proposes and God disposes.	Mensch denkt, Gott lenkt.	propose et Dieu dispose.	propone y Dios dispone.

57. Hospes hostis. – Гість – ворог (сенс – у грі слів).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гість не в пору – гірше як татарин.	Uninvited guests are welcome when they are gone. Uninvited guests sit on thorns.	Ungeladener Gast ist eine Last. Ungeladene Gäste gehören nicht zum Feste.	Bienvenu comme un chien dans un jeu de quilles.	El huésped dos alegrías da, una cuando llega y otra cuando se va.

58. In magno magni capiuntur flumĭne pisces. – У великій ріці ловиться велика риба.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Великому кораблеві – велике плавання.	A great ship asks (for) deep waters.	Ein großes Schiff braucht großes Fahrwasser. Grosse Schiffe, grosse Wasser.	Á grand cheval grand gué.	En gran río, gran pez.

59. Lapis musco tegĭtur, qui non vertĭtur. – Камінь мохом обростає, якщо його ніхто не перевертає.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Під лежачий камінь вода не тече.	No bees, no honey; no work, no money	Auf dem rollenden Stein wächst kein Moos.	Qui dort grasse matinée, trotte toute la journée.	Agua parada no mueve molinos.

60. Leōnem mortuum etiam (et) catŭli mordent. – Мертвого лева навіть (і) щенята кусають.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

Мертвого лева й щеня кусає.	Hares may pull dead lions by the beard.	Den toten Löwen kann jeder Hase an Bart zupfen.	Au lion mort on arrache la barbe.	Del árbol caído, todos hacen leña.

61. Luna latrantem canem non curat. – Місяць не зважає на гавкання собаки.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Пси виють, а місяць світить.	The moon does not heed the barking of dogs. The dog barks and the caravan passes.	Was kümmert's den Mond, dass der Hund ihn anbellt.	La lune est à l'abri des loups.	El perro ladra y la caravana pasa.

62. Lupus non mordet lupum. – Вовк вовка не кусає.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Вовк вовка не кусає.	A dog does not bitfe another dog.	Ein Wolf kennt den anderen wohl.	Un loup ne mange point l'autre.	Nunca el perro muerde al perro.

63. Lupus pilum mutat, non mentem. – Вовк змінює шкуру, але не вдачу.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Вовк линяє, а натури не міняє.	The leopard cannot change its spots.	Der Wolf ändert wohl das Haar, doch bleibt er, wie er war.	Les loups peuvent perdre leurs dents, mais non leur nature.	Genio y figura hasta la sepultura.

64. **Lupus sub ovis pelle celātus**. – Вовк під овечою шкірою захований.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Вовк в овечій	Wolf in sheep's	Ein Wolf im	Un innocent	Cara de beato y uñas de gato. Uñas

шкурі.	array.	Schafspelz.	fourré de malice.	largas, con guantes de seda se tapan.

65. Mala herba cito crescit. – Погана трава швидко росте.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Лихе не загине.	Great weeds grow apace.	Unkraut wächst auch ungesät.	Mauvaise herbe croît toujours.	Mala hierba presto crece.

66. Male parta, male dilabuntur. – Ганебно придбане – ганебно й пропаде.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Легко прийшло, легко й пішло. Як прийшло, так і пішло.	Lightly come, lightly gone.	Wie gewonnen, so zerronnen.	Mal gagné, mal dépensé.	Lo mal adquirido, se va como ha venido.

67. Malo cum Platōne errāre, quam cum aliis recte sentīre. – Краще помилятися з Платоном, ніж правильно думати з іншими людьми.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Краще з розумним загубити, ніж з дурнем знайти.	Better be foolish with all than wise by yourself.	Besser mit den Weisen weinen als mit Narren lachen.	Mieux vaut un sage ennemi qu'un sot ami.	Es mejor callar que con tontos hablar.

68. Malum nullum est sine alīquo bono. – Немає лиха без якогось добра.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Нема зла, щоб на добре не вийшло.	Bad luck often brings good luck.	Keine Freude ohne Leid.	L'excés du mal amène souvent le bien.	No hay mal que por bien no venga.

69. Manus manum lavat. – Рука руку миє.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

Рука руку миє.	One hand washes another.	Eine Hand wäscht die andere.	Une main lave l'autre.	Una mano lava a la otra y ambas la cara.

70. Melius est prudenter tacēre, quam inanĭter loqui. – Краще розумно мовчати, ніж нерозумно говорити.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Мудрий, поки рота не розкриє.	A still tongue makes a wise head.	Kluges Schweigen ist besser als dummes Reden.	La parole est d'argent, le silence est d'or.	Más vale callar que mal hablar.

71. Melior est vicīnus iuxta, quam frater procul. – Краще близько сусід, ніж далеко брат.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Краще близький сусід, ніж далекий брат.	A near neighbour is better than a far kinsman.	Ein Nachbar an der Hand ist besser als ein Freund über Land.	Qui a bon voisin a bon matin. (Mieux vaut son bon voisin que longue parenté).	Más vale un vecino al lado que un hermano alejado.

72. Mendācem memŏrem esse oportet. – Брехун мусить бути пам'ятливим.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Брехливому треба добру пам'ять мати.	A liar should have a good memory	Der Lügner muss ein gutes Gedächtnis haben.	Il faut qu'un menteur ait bonne mémoire.	Mentiroso sin memoria, pierde el hilo de la historia.

73. Mendāci homĭni ne verum quidem dicenti credĭmus. – Брехунові ми не віримо навіть тоді, коли він говорить правду.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Брехунові не вірять	A liar is not	Wer einmal lügt, dem glaubt	Un menteur n'est point	En boca del mentiroso

навіть, коли він говорить правду.	believed if he speaks the truth.	man nicht, und wenn er auch die Wahrheit spricht.	écouté, même en disant la vérité.	lo cierto se hace más que dudoso.

74. Mens sana in corpŏre sano. – У здоровому тілі – здоровий дух (Ювенал).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
У здоровому тілі – здоровий дух. Але: У здоровому тілі – здорова душа, та часто буває не варта гроша (Франко).	A sound mind in a sound body.	Ein gesunder Geist in einem gesunden Körper.	Une âme saine dans un corps sain.	Mente sana en cuerpo sano.

75. Minutŭla pluvia imbrem parit. – Мала хмара народжує дощ.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
З великої хмари – малий дощ.	Small rain allays a great wind.	Kleine Wolken, großer Regen; große Wolken, kleine Regen.	Petite pluie abat grand vent.	De nube pequeña gran tormenta.

76. Montes aureos pollicēri. – Обіцяти золоті гори.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Обіцяти золоті гори.	To promise wonders. To promise mountains.	Jemandem goldene Berge versprechen.	Promettre monts et merveilles.	Nunca prometas con lo que cumplir no cuentas.

77. Multa paucis. – Багато в декількох (словах).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

Коротко і ясно.	Brevity is the soul of wit.	Kurz und bündig.	Clair et net.	A mucho hablar, poco acertar.

78. Nasci in felīci signo. – Народитися під щасливим знаком.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Народитися під щасливою зіркою.	To be born with a silver spoon in one's mouth.	Unter einem glücklichen/ günstigen Stern geboren sein.	Il est né sous une bonne étoile.	Unos nacen con estrella y otros nacen estrellados.

79. Ne differās in crastīnum. – Не відкладай на завтра.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Не відкладай на завтра того, що можна зробити сьогодні. Відкладений тільки сир добрий.	Never put off till tomorrow what you can do today.	Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.	Ce qu'aujourd'hui tu peux faire, au lendemain ne diffère.	Lo que puedes hacer hoy, no lo dejes para mañana.

80. Nemo simul domīnis par est servīre duōbus. – Ніхто не служить водночас однаково двом хазяїнам.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
І нашим і вашим. (Двом панам не послужиш).	No man can serve two masters.	Niemand kann zweien Herren dienen.	Donner une chandelle à dieu et une chandelle au diable.	El que a dos amos atiende, a uno le queda mal.

81. Est modus in rebus. – Є міра в речах.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Усе в мі-	Bind the	Alles mit	De la	Todo en la

ру. Усе любить міру.	sack before it is full. Enough is as good as a feast.	Maß. Alles hat sein Maß (seine Grenzen).	mesure en toutes choses.	vida tiene su medida.

82. Nihil tam volucre est, quam mala fama. – Ніщо не є таким швидким, як погана чутка (Вергілій).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Погані вісті не лежать на місці.	Bad news is always true.	Schlechte Nachrichten kommen rasch an.	Les mauvaises nouvelles ont des ailes.	Más vuela la fama mala que la buena.

83. **Nox abstulit atra colōrem**. – Темна ніч приховала колір (Вергілій).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Уночі всі коти сірі.	All cats are gray in the dark (in the night).	Bei Nacht sind alle Katzen grau.	La nuit tous le chats sont gris.	De noche todos los gatos son grises.

84. **Non multa**, **sed multum**. – Не багато, але численно.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
За все візьмешся, то нічого не зробиш. Взявся за гуж – не кажи, що не дуж.	Jack of all trades and (або is) a master of none.	Wer alles tun will, tut nichts recht.	Qui veut trop prouver ne prouve rien.	Aquí hay mucho cacique y poco indio.

85. **Non omne**, **quod nitet**, **aurum est**. – Не все те золото, що блищить.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Не все	All is not gold	Es ist	Tout ce qui	No es oro

золото, що блищить.	that glitters.	nicht alles Gold, was glänzt.	reluit n'est pas or.	todo lo que reluce.

86. Non progrĕdi est regrĕdi. – Не йти вперед – значить іти назад.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Зупинитись – позаду лишитись.	He that looks not before will find himself behind.	Wer nicht vorwärts geht, geht zurück.	Faire des progrès à reculons.	Quien adelante no mira, atrás se queda.

87. **Non vult scire satur, quid ieiūnus patiātur**. – Не хоче знати ситий, що терпить голодний.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Ситий голодного не розуміє. Ситий голодному – не товариш.	There is no good talk between a full man and a fasting one.	Die Gesunden und Kranken haben ungleiche Gedanken.	Bien repu, on oublie qu'il est des affamés.	En tiempo de higos no hay amigos.

88. **Nulla regŭla sine exceptiōne**. – Жодного правила – без винятку.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Нема правила без винятку.	There is no rule without an exception.	Keine Regel ohne Ausnahme.	Il n'y a pas de règle sans exception.	El joven conoce las reglas pero el viejo las excepciones.

89. **Numĕro Deus impăre gaudet**. – Бог радіє непарному числу.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Бог любить трій-	God rejoices	Aller guten Dinge sind	Jamais deux sans	A Dios le gusta el

цю.	at odd numbers.	drei.	trois.	número impar.

90. **Nummus nummum parit**. – Гроші породжують гроші.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гріш – до гроша.	Money makes money.	Geld will zu Geld (ist gern bei Geld).	L'argent attire l'argent. (Un sou amène l'autre).	El dinero se va al dinero.

91. Occurrunt homĭnes, nequeunt occurrĕre montes. – Гора з горою не сходяться, а людина з людиною – завжди.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гора з горою не сходиться, а людина з людиною – може.	Men may meet but mountains never.	Berg und Tal kommen nicht zusammen, wohl aber Menschen.	Il n'y a que les montagnes qui ne se rencontrent jamais.	Tópanse los hombres y no los montes.

92. Ocŭli avidiōres sunt, quam venter. – Очі жадібніші од живота.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Очі б їли, та живіт не вміщає.	One's eyes are bigger than one's belly.	Die Augen sind größer als der Magen.	Avoir les yeux plus gros que le ventre.	Más fácil es llenar la barriga que los ojos.

93. Oleum camīno addĕre. – Підливати олії до вогню.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Підливати олії до вогню.	To pour oil on the fire.	Öl ins Feuer gießen.	Jeter de l'huile sur le feu.	Echar aceite al fuego.

94. Omnia mea mecum porto. – Все своє ношу з собою.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Усе своє ношу з	What I possess I	All meine Habe trage	Je porte tout mon	Cuanto tenemos lo llevamos puesto y

собою.	keep with me.	ich mit mir.	bien avec moi.	cuanto sabemos lo tenemos en la lengua.

95. Omnia tempus habent. – Усе має свій час.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Усьому свій час.	Everything is good in its season.	Alles zu seiner Zeit.	Chaque chose en son temps.	Cada cosa en su tiempo y los nabos en adviento.

96. Parsimonia est magnum vectīgal. – Бережливість – великий прибуток.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Ощадний кращий від багатого.	A penny saved is a penny gained	Sparen bringt Haben	Qui économise s'enrichit.	Ahorra, ahorrador para que gaste el gastador.

97. Parvi libĕri, parvum malum. – Малі діти – мале лихо.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Малі діти не дають спати, а великі – жити.	Children when they are little make parents fools, when they are big make them mad.	Kleine Kinder, kleine Sorgen; große Kinder, große Sorgen.	Petits enfants – petite peine, grands enfants – grande peine.	Cuanto más grande la cabeza, más fuerte la jaqueca.

98. Pecunia non olet. – Гроші не смердять.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гроші не мають запаху.	Money has no smell.	Geld stinkt nicht.	L'argent n'a point d'odeur.	El dinero bien huele, salga de donde saliere.

99. Pedĭbus timor addit alas. – Страх додає ногам крила.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Страх має довгі ноги.	Fear breeds terror.	Furcht macht lange Schritte.	La peur donne des ailes.	Cojo con miedo, corre ligero.

100. Pendēre tenui filo. – Висіти на волосині.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Висіти на волосині.	To hang by a thread	An einem dünnen Faden hängen.	Ne tenir qu'a un fil.	La vida pende de un hilo.

101. Piscis primum a capĭte foetet. – Риба смердить спочатку від голови.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Риба псується з голови.	Fish begins to stink at the head.	Der Fisch fängt am Kopf an zu stinken.	Le poisson commence toujours à sentir par la tête.	El pez comienza a podrirse por la cabeza.

102. Post nubĭla Phoebus. – Після хмар – Феб (сонце).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Після дощу – погода. Після негоди – погода.	After rain comes fair weather.	Nach regen kommt Sonnenschein. Auf Regen folgt Sonne.	Après la pluie le beau temps.	No hay mal que cien años dure

103. Post tres saepe dies vilescit piscis et hospes. – Після трьох днів часто набридають риба і гість.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Гості і ри-	Fish and	Der Gast ist	L'hôte et le	El huésped

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

ба псуються через три дні.	company stink in three days.	wie ein Fisch, er bleibt nicht lange frisch.	poisson en trois jours (sont) poison.	y la pesca a los tres días apestan.

104. Potius sero, quam numquam. – Краще пізно, ніж ніколи.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Краще пізно, ніж ніколи.	Better late than never.	Besser spät als nie/ als gar nicht.	Mieux vaut (il vaut mieux) tard que jamais.	Más vale tarde que nunca.

105. Primus inter pares. – Перший серед рівних.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Перший серед рівних.	(The) first among equals.	Erster unter Gleichen.	Le premier parmi les égaux.	El primero entre los iguales.

106. Procul ex ocŭlis, procul ex mente. – Далеко від очей, далеко від серця.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Очі не бачать, серце не болить.	Out of sight, out of mind.	Aus den Augen, aus dem Sinn.	Loin des yeux, loin du cœur.	Ojos que no ven, corazón que no siente.

107. Quae fuĕrant vitia, mores sunt. – Що раніше було помилками, то тепер є звичаями.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Інші часи – інші звичаї. Вчора проступ, нині – поступ.	Other times, other manners.	Andere Zeiten, andere Sitten.	Autres temps, autres mœur.	La mala costumbre nunca tiene herrumbre.

108. **Quaelĭbet vulpes caudam suam laudat**. – Кожна лисиця свій хвіст хвалить.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кожен кулик своє болото хвалить.	Each bird loves to hear himself sing.	Jeder Fuchs lobt seinen Bau.	Tout oiseau aime à s'entendre chanter.	Cada ollero alaba su puchero.A cada pajarillo le gusta su nidillo.

109. **Quidquid praecipies**, **esto brevis**. – Коли навчаєш, будь стислим.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Стислість – сестра таланту. Повчаєш – повчай коротко.	Brevity is the soul of wit.	In der Kürze liegt die Würze.	Courte prière pénètre les cieux.	Oración breve sube al cielo.

110. Qui me amat, amet et canem meum. – Хто любить мене, любить і собаку мого.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Любиш мене – люби моїх друзів.	Love me, love my dog.	Wer mich liebt, liebt auch meinen Hund.	Qui m'aime aime mon chien.	Al niño besa, quien besar a la madre quisiera.

111. Qui tacet, consentīre vidētur. – Хто мовчить, той, очевидно, погоджується.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Мовчання – знак згоди.	Silence gives consent.	Wer schweigt, stimmt zu / willigt ein.	Le silence vaut une réponse.	El que calla, otorga.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

112. Quod non licet, acrius urit. – Що не дозволено, притягає сильніше.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Заборонений плід – солодкий.	Forbidden fruit is sweetest.	Verbotene Früchte sind süß.	Chose défendue, chose désirée.	Fruta prohibida, más apetecida.

113. Quos deus perdĕre vult, dementat. – Бог позбавляє розуму тих, яких хоче знищити.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Кого Бог покарати хоче, тому відбирає розум.	Whom God wishes to ruin, he first deprives him of reason.	Wen Gott verderben will, dem raubt er den Verstand.	Quand Dieu quelqu'un veut châtier, de bon sens le fait varier.	A quien Dios quiere perder, le hace atontecer.

114. Quot capĭta, tot sententiae. – Скільки голів, стільки думок.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Скільки голів, стільки думок.	Many men, many minds.	Soviel Menschen, soviel Köpfe.	Autant de têtes, autant d'avis.	Cuantos seres, tantos pareceres.

115. Rem involūtam emĕre. – Купувати закутану річ.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Купити кота в мішку.	To buy a pig in a poke.	Man kauft die Katze nicht im Sack.	Acheter chat en poche.	Dar gato por liebre.

116. Repetitio mater studiōrum. – Повторення – мати навчання.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Повторення – мати навчання.	Practice makes perfect.	Wiederholung ist die Mutter des Studierens.	Répétition passe sience.	Lo repetido, gustado y admitido.

117. Res, non verba. – Діла, а не слова.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Менше говори – більше діла твори.	Better to do well than to say well.	Taten sprechen mehr als Worte.	Les grands diseurs ne pas les grands faiseurs.	A mucho hablar, poco obrar.

118. Rosa de spinis floret. – Троянда цвіте з колючого куща.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Де троянда, там колючки.	There is no rose without a thorn.	Keine Rose ohne Dornen.	Il n'y a point de roses sans épines.	No hay rosa sin espinas.

119. Scientia potentia est. – Знання – сила.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Знання – сила.	Knowledge is power.	Wissen ist Macht.	Savoir c'est pouvoir.	Saber es poder.

120. Scopae recentiōres semper meliōres. – Нові мітли завжди ліпші.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Нова мітла гарно заміта. Нова мітла добре мете.	A new broom sweeps clean.	Neue Besen kehren gut.	Il n'est rien tel que balai neuf.	Nuevos reyes, nuevas leyes.

121. Secundo fluvio defluĕre. – Плисти за водою.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Плисти за течією.	To swim down (або with) the stream.	Mit dem Strom schwimmen.	Aller au gré du vent.	Ir a favor de la corriente.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

122. Tamdiu discendum est, quamdiu vivis. – Треба вчитись так довго, як довго ти живеш.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Людина вчиться аж до смерті.	Live and learn.	Der Mensch lernt, solang er lebt.	On apprend à tout âge.	Nunca te acostarás sin saber una cosa más.

123. Trahit sua quemque voluptas. – Кожного тягне своє захоплення (Верґілій).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
У кожного – своє захоплення.	Every man is mad on one point.	Jeder wird auf seine eigene Art verrückt.	A chaque fou sa marotte.	Donde nos gusta, allí vamos.

124. **Tu vipĕram sub ala nutrīcas**. – Ти годуєш змію за пазухою.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Пригрів змію за пазухою.	Cherish (nourish, warm) a serpent (snake, viper) in one's bosom.	Eine Schlange / Natter am Busen nähren.	Réchauffer un serpent dans son sein.	Criar una serpiente en su seno.

125. Tunĭca propior pallio est. – Туніка ближча, ніж плащ (туніка – вид сорочки з короткими рукавами або без рукавів).

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Своя сорочка ближча до тіла.	Near is my shirt, but nearer is my skin.	Die Haut ist mir näher als das Hemd.	La peau est plus proche que la chemise.	Más cerca están mis dientes que mis parientes.

126. Turbāto melius capiuntur flumĭne pisces. – В каламутній воді риба ловиться краще.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
В каламутній воді риба ловиться краще.	To fish in troubled waters.	In trüben Wassern ist gut fischen.	Pêcher en eau trouble.	A río revuelto, ganancia de pescadores.

127. Tute hoc intristi; tibi omne est exedendum. – Це ти заварив; тобі все і з'їсти доведеться.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Сам заварив кашу, сам і їж.	As you brew, so must you drink.	Selbst eingebrockt, selbst ausgegessen.	Qui casse les verres, les paie.	Quien siembra vientos, recoge tempestades.

128. Una hirundo non facit ver. – Одна ластівка весни не робить.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Одна ластівка – ще не весна.	One swallow does not make a summer.	Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer.	Une hirondelle ne fait pas le printemps.	Una golondrina no hace verano, ni una sola virtud bienaventurado.

129. Unum malo datum, quam promissum geminātum. – Волію, щоб мені раз дали, ніж двічі обіцяли.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Краще, щоб мені раз дали, ніж двічі	A gift in the hand is better than two	Eins geben ist besser als zwei versprechen	Un petit gain vaut mieux que deux tu	Nadie diga haré, haré, que más vale un

обіцяли.	promises.	.	l'auras.	toma que dos te daré.

130. **Unus vir** – **nullus vir**. – Один муж – ще не муж.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Один у полі не воїн.	The voice of one man is the voice of none.	Ein Mann, kein Mann.	Homme seul est viande à loup.	Uno y ninguno, todo es uno.

131. Usus magister optĭmus est. – Досвід – найкращий учитель.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Досвід – найкращий учитель.	Practice makes perfect.	Probieren geht über Studieren.	Usage rend maître.	Al hombre obtuso, hácelo agudo el uso.

132. Ut seres, ita metes. – Як посієш, так і пожнеш.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Що посієш, те й пожнеш.	He that sows thistles will reap poverty. They have sown the wind, and they shall reap the whirlwind.	Was der Mensch sät, das wird er ernten.	Bon fruit vient de bonne semence.	Tal siembra, tal siega.

133. Vacua (inania) vasa plurĭmum sonant. – Порожній посуд найголосніше дзвенить.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Порожня бочка гучить, а повна – мовчить.	Empty vessels make most noise.	Leeres Fass tönt am lautesten.	Les tonneaux vides sont ceux qui font le plus	Vasija vacía hace mucho ruido.

			de bruit.	

134. Verus amor nullum novit habēre modum. – Справжня любов не знає міри.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Справжня любов не знає меж.	The heart that once truly loves never forgets.	Wahre Liebe kennt kein Maß.	Le vrai amour n'a pas de bornes.	Amor grande, vence mil dificultades.

135. **Vestis virum reddit** (**facit**). – Одяг говорить про людину.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
За одягом зустріча-ють.	Good clothes open all doors.	Kleider machen Leute.	Les belles plumes font les beaux oiseaux.	A cada paje su ropaje.

136. Vetus amor non sentit rubigĭnem. – Стара любов не знає іржі.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Стара любов не ржавіє.	True love never grows old. Old love does not rust.	Alte Liebe rostet nicht.	On revient toujours à ses premières amours.	Amor viejo, ni te olvido ni te dejo.

137. **Vincuntur molli pectŏra dura prece**. – Навіть тверде серце м'якне від ласкавих слів.

Укр.	Англ.	Нім.	Фр.	Ісп.
Від тепло-го слова і лід роз-мерзається.	A word warmly said gives comfort even to a cat.	Ein sanftes Wort stillt großen Zorn.	Douce parole n'écorche pas la bouche.	Corazón alegre hace fuego de la nieve.

ЛАТИНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ВИСЛОВИ

138. **Vita somnium breve**. – Життя – короткий сон.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Життя – це короткий сон.	Life is an empty dream.	Das Leben ist ein kurzer Traum.	La vie est un songe.	Esta vida es una mala noche en una mala posada.

139. Vivĕre est militāre. – Жити – значить боротися.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Життя – це боротьба.	Life is a battle.	Leben heißt kämpfen.	Vivre c'est lutter.	Vivir es luchar.

140. Vox popŭli, vox dei. – Голос народу, голос Божий.

Укр.	**Англ.**	**Нім.**	**Фр.**	**Ісп.**
Голос народу – голос Божий.	The voice of the people is the voice of God.	Volkes Stimme ist Gottes Stimme.	Voix du peuple, voix de Dieu.	Voz del pueblo, voz de Dios.

ЛАТИНСЬКО–УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

A

a (ab) (+Abl) – від
abdo, dĭdi, dĭtum, ĕre – ховати
abdūco, duxi, ductum, ĕre – відводити, викрадати, відволікати
abhorreo, ui, -, ēre – вороже ставитися, різко відрізнятися, не збігатися
abĭgo, ēgi, actum, ĕre – проганяти, відганяти
abrumpo, rūpi, ruptum, ĕre – відривати, відламувати, переривати
abstineo, tinui, tentum, ēre – затримувати, не допускати, не чіпати, утримуватися
absum, afui (abfui), abesse – не бути, не вистачати, бути далеко
abundo, āvi, ātum, āre (+Abl) – мати в достатній кількості
ac – і
accēdo, cessi, cessum, ĕre – підходити, приходити, наближатися
accĭdo, cĭdi, -, ĕre – падати, траплятися
accipio, cēpi, ceptum, ĕre – сприймати, одержувати, отримувати
accurro, (cu) curri, cursum, ĕre – примчати, прибігти, квапитися
accurro, curri, cursum, ĕre – примчати, прибігти, спішити, квапитися, збігатися
acer, cris, cre – сильний, а, е, гострий, а, е
Achilles, is, m – Ахілл, герой Троянської війни
aciem parāre – готувати військо
acies, ēi, f – військо, бойовий порядок, битва
acies, ēi, f – гострота, пильність
acrĭter – жорстоко, пристрасно
acta, ōrum, n – акти, документи
acuo, acui, acūtum, ĕre – гострити
addo, dĭdi, dĭtum, ĕre – додавати
addūco, duxi, ductum, ĕre – відводити , приводити
adeo, ii (īvi), ĭtum, īre – приходити, прибувати
adhibeo, ui, ĭtum, ēre – докладати, прикладати, застосовувати
adicio, iēci, iectum, ĕre – додавати, приєднувати
adĭmo, ēmi, emptum, ĕre – забирати, віднімати, красти
adiutrix, īcis, f – помічниця, прибічниця
adiŭvo, iūvi, iūtum, āre – допомагати
administro, āvi, ātum, āre – здійснювати, виконувати
admiratio, ōnis, f – подив, здивування
admīror, ātus sum, āri – дивуватися
adolescens, entis – підростаючий, а, е, юний, а, е, молодий, а, е

adolesco, olēvi (olui), ultum, ĕre – підростати, дозрівати
adōro, āvi, ātum, āre – молитися, шанувати
adulescens, entis, m, f – юнак, дівчина
advenio, veni, ventum, īre – приходити, прибувати
adventus, us, m – прихід
adversarius, ii, m – противник, суперник
adversus (+Acc.) – проти
adversus (+Acc.) – проти, напроти, стосовно до чогось
adversus, a, um – протилежний, а, е, ворожий, а, е
advŏco, āvi, ātum, āre – закликати, запрошувати
advŏlo, āvi, ātum, āre – прилітати
aedificium, ii, n – будівля, споруда
aedifĭco, āvi, ātum, āre – будувати, споруджувати
aegre – важко, хворобливо
aegrōtus, a, um – хворий, а, е
Aegyptus, i, f – Єгипет
Aemilia, ea, f – Емілія, жін. ім'я
Aenēas, ae, m – Еней, син Анхіза і Венери, легендарний цар дарданців
aēneus, a, um – мідний, а, е
aequālis, e – рівний, а, е
Aequi, ōrum, m – екви, плем'я, яке проживало на сході від Риму
aequĭtas, ātis, f – справедливість
aequus, a, um – рівний, а, е, спокійний, а, е
aēr, aēris, m – повітря
aes, aeris, n – мідь
aestas, ātis, f – літо
aestus, us, m – літо, спека
aetas, ātis, f – вік, старість
aeternus, a, um – вічний, а, е
affĕro, attŭli, allātum, afferre – нести ,відносити, відбирати
afficio, feci, fectum, ĕre – чинити, споряджати, вражати, ослабляти, створювати враження
affīgo, fixi, fixum, ĕre – прибивати, приковувати
ager, agri, m – поле, земля, область
agger, ĕris, m – насип, вал
aggredior, gressus sum, grĕdi – нападати, штурмувати
agmen, ĭnis, n – натовп, зграя, полчище
agmen, ĭnis, n – натопв, зграя, полчище, військова колона
agnosco, nōvi, nitum, ĕre – визнавати, допускати, пізнавати
agnus, i, m – ягня
ago, ēgi, actum, ĕre – вести, діяти, робити, говорити, обговорювати, гнати
agricŏla, ae, m – землероб, селянин
agricultūra, ae, f – сільське господарство, землеробство
ait – каже
ala, ae, f – крило
Albānus, i, m – житель міста Альба Лонги
Alcinous, i, m – Алкіной, цар феаків

alea, ae, f – кістка, ризик, випадок
Alexander, dri, m – Олександр Великий, засновник Македонської імперії (356 – 323 рр. до н.е.)
aliēnus, a, um – чужий, а, е
alĭquis, alĭqua, alĭquid – хтось, щось, якийсь, якась, якесь
alius, alia, aliud – інший, а, е (з багатьох)
Allia, ae, f – ріка Аллія
allĭgo, āvi, ātum, āre – прив'язувати
almus, a, um – годувальний, а, е
alo, ui, ĭtum, ĕre – годувати
alte – високо, далеко
alter, ĕra, ĕrum – один із двох, інший, а, е
altus, a, um – високий, а, е
amabĭlis, e – приємний, а, е, милий, а, е
ambiguus, a, um – неоднозначний, а, е, двоякий, а, е, сумнівний, а, е
ambŭlo, āvi, ātum, āre – гуляти
amens, amentis – божевільний, а, е, шалений, а, е
amīca, ae, f – приятелька, подруга
amicitia, ae, f – дружба
amīcus, i, m – друг, колега
amitto, mīsi, missum, ĕre – відпускати, втрачати
amo, āvi, ātum, āre – кохати, любити
amoenĭtas, ātis, f – краса
amor, ōris, m – кохання, любов
amphitheātrum, i, n – амфітеатр, споруда круглої форми для видовищ
amplifĭco, āvi, ātum, āre – розширювати, збільшувати, посилювати, підвищувати
amplus, a, um – обширний, а, е, великий, а, е
anceps, cipĭtis – двосторонній, я, є
ancilla, ae, f – служниця, служанка
angustus, a, um – вузький, а, е
anĭma, ae, f – душа
anĭmal, ālis, n – тварина
anĭmus, i, m – дух, душа
annăto, āvi, ātum, āre – підпливати, припливати
annus, i, m – рік
anser, ĕris, m – гусак
ante (+Acc) – перед
antea – перед тим, раніше, до того
anteeo, ii, (īvi), itum, īre – йти попереду, випереджати, передбачати, противитися
antīqua, ōrum, n – старовина
antīquus, a, um – стародавній, я, є
Antonius, ii, m – М.Антоній, тріумвір (83-30 рр.до н.е.), прихильник Цезаря
aperio, perui, pertum, īre – відкривати
apex, apĭcis, m – вершина
apis, is, f – бджола
Apollo, ĭnis, m – Аполлон, бог світла, пророцтва, медицини

appareo, parui, (parĭtum), ēre – з'являтися, показуватись, бути очевидним
appello, āvi, ātum, āre – називатися
appello, puli, pulsum, ĕre – приганяти, припливати, причалювати
Appennīnus, i, m – Апенніни
appĕto, īvi, ītum, ĕre – прагнути, добиватися
apporto, āvi, ātum, āre – приносити, наносити, сповіщати
apporto, āvi, ātum, āre – приносити, наносити, сповіщати
appropinquo, āvi, ātum, āre – наближатися
aprīcum, i, n – місце, освітлене сонцем, пагорб
Aprīlis, e – квітневий, а, е
aptus, a, um – залежний, а, е, впорядкований, а, е, вигідний, а, е
apud (Acc) – у, серед
Apulia, ae, f – Апулія, східна область південної Італії
aquaeductus, us, m – водопровід
aquĭla, ae, f – орел
Aquĭlo, ōnis, m – Аквілон, північний вітер
arātor, ōris, m – орач, землероб, селянин
arbitror, ātus sum, āri – вважати, спостерігати
arbor, ŏris, f – дерево
arceo, ui, -, ēre – закривати, стримувати, відганяти, охороняти
arceo, ui, -, ēre – закривати, стримувати, відганяти, охороняти
arcesso, īvi, ītum, ĕre – закликати, запрошувати
arcesso, īvi, ītum, ĕre – кликати, запрошувати, доставляти
Archimēdes, is, m – Архімед, грец. математик (287-212рр. до н.е.)
arcus, us, m – склепіння, дуга, арка, лук
arduus, a, um – крутий, а, е, обривистий, а, е
area, ae, f – тік
argenteus, a, um – срібний, а, е
argumentum, ii, n – зміст, доказ, висновок
Ario, ŏnis, m – Аріон, грецький поет і музика 7 ст. до н.е., родом з Метімни, що на о. Лесбос
arma, ōrum, n – зброя
armo, āvi, ātum, āre – озброювати, укріплювати
aro, āvi, ātum, āre – орати
ars, artis, f – мистецтво
artĭfex, ĭcis, m – митець, майстер
arvum, i, n – нива, поле
arx, arcis, f – фортеця, вершина
as, assis, m – ас, римська монета, дорівнює 327,45 г
ascendo, ndi, nsum, ĕre – підніматися
Asia Minor, ōris, f – Мала Азія
asĭnus, i, m – осел
aspectus, us, m – вигляд
asper, ĕra, ĕrum – важкий, а, е, складний, а, е

aspernor, ātus sum, āri – зневажати, відштовхувати, відхиляти
aspicio, spexi, spectum, ĕre – дивитись, помітити
asportatio, ōnis, f – вивіз, перевіз
asporto, āvi, ātum, āre – виносити, вивозити, відправляти
asuefacio, feci, factum, ĕre – привчати до чогось, вчитися, вивчати, оволодівати
ater, tra, trum – темний, а, е, страшний, а,е
Athēnae, ārum, f – Атени (Афіни), центр Аттіки
Atheniensis, is, m, f – атенянин (афінянин)
atque = ac – і, а також, однак
atramentum, i, n – чорнило
atrocĭter – суворо, безжалісно
atrox, ōcis – страшний, а, е
attămen – але, проте
attingo, tĭgi, tactum, ĕre – доторкатися, чіпати
attribuo, bui, būtum, ĕre – надавати, постачати, призначати, наділяти
auctor, ōris, m – творець, автор
audacia, ae, f – сміливість, відвага
audax, ācis – сміливий, а, е
auditorium, ii, n – приміщення, авдиторія (аудиторія)
aufĕro, abstŭli, ablātum, aufferre – нести, відносити, відбирати
augeo, auxi, auctum, ēre – збільшувати, збагачувати
augurium, ii, n – спостереження, пояснення прикмет, ознака
Augustus, a, um – серпневий, а, е, присвячений Октавіанові Авґусту, першому римському імператорові
Augustus, i, m – Октавіан Август, римський імператор (63 до н.е. – 12 р. н.е.)
aula, ae, f – палац
aureus, a, um – золотий, а, е
aurīga, ae, m – візник
auris, is, f – вухо, слух
Aurōra, ae, f – Аврора, ранкова зірка
aurum, i, n – золото, гроші
ausculto, āvi, ātum, āre – вислуховувати
aut – або
autem – а, аж, але
autumnus, i, m – осінь
auxilior, ātus sum, āri – допомагати
auxilium, ii, n – допомога
avaritia, ae, f – скупість
avārus, a, um – жадібний, а, е, ненаситний, а, е
Aventīnus, i, m – Авентинський горб у Римі
aveo, –, –, ēre – бути здоровим, тішитися
avĭdus, a, um – жадібний, а, е
avis, is, f – птах
avŏlo, āvi, ātum, āre – відлітати
avus, i, m – дід, предок

B

Bacchus, i, m – Вакх, римський бог вина і виноробства
bacillum, i, n – палиця
balneum, i, n – лазня, ванна
barba, ae, f – борода
barbātus, a, um – бородатий, а, е
Belgae, ārum, m – бельги, галльське плем'я
bellicōsus, a, um – войовничий, а, е
bello persĕqui (+Acc) – воювати проти когось-небудь
bello, āvi, ātum, āre – воювати
bellum gerĕre – вести війну
bellum inferre – нанести війну
bellum movēre – починати війну
bellum suscipĕre – починати війну
bellum, i, n – війна
bene – добре
beneficium, ii, n – послуга, доброзичливість
benigne – мило, люб'язно, щедро
bestia, ae, f – тварина
betŭla, ae, f – береза
bibliopōla, ae, m – книготорговець
bibliothēca, ae, f – бібліотека
bibo, bibi, - , ĕre – пити
bis – двічі
bonum, i, n – добро, чеснота, талант, користь, щастя, благо
bonus, a, um – добрий, а, е, чесний, а, е
bos, bovis, m, f – віл, бик
brachium, ii, n – рея, щогла
brevis, e – короткий, а, е
Britannia, ae, f – Британія

C

cado, cecĭdi, casūrus, ĕre – падати, гинути
caecus, a, um – сліпий, а, е
caedes, is, f – убивство, різанина, побиття
caedo, cecīdi, caesum, ĕre – вбивати
caelestis, e – небесний, а, е
caelum, i, n – небо
Caesar, ăris, m – Г. Ю. Цезар (100-44рр.до н.е.), рим. полководець, політичний діяч
Caeso (Kaeso), ōnis, m – Цезон (Кезон)
calamĭtas, ātis, f – біда
calamĭtas, ātis, f – нещастя, лихо
calămus, i, m – перо
calathus, i, m – кошик, плетінка, посудина, чаша
calendarium, ii, n – календар
calĭdus, a, um – теплий, а, е
calix, ĭcis, m – кубок, келих
Callia Citerior, ōris, f – поцейбічна Галлія, найближча Галлія
camīnus, i, m – піч, вогонь, жар
Campania, ae, f – Кампанія, область у середній Італії
campus, i, m – поле
candeo, ui, – , ēre – розпікати, блистіти
canis, is, m, f – пес, собака

Cannae, ārum, f – Канни, місто в Апулії, де 216 року до н.е. Ганнібал розбив римську армію
cano, cecĭni, cantum, ĕre – співати
canto, āvi, ātum, āre – співати
cantus, us, m – спів
capella, ae, f – каплиця
capillus, i, m – волосся
capio, cepi, captum, ĕre – брати, взяти, хапати, схоплювати, піймати
Capitolium, ii, n – Капітолій
capra, ae, f – коза
captīvus, i, m – полонений
capto, āvi, ātum, āre – ловити, хапати
caput, ĭtis, n – голова, столиця
careo, ui, ēre, –, (+Dat.) – не мати, бути позбавленим
carĭtas, ātis, f – повага, почесть, любов, приязнь
carmen, ĭnis, n – вірш, пісня
carpo, psi, ptum, ĕre – рвати, хапати, ловити
Carthaginiensis, is, m – карфагенянин, мешканець м. Карфагену, що розташоване на півночі Африки (сьогодні Туніс)
carus, a, um – дорогий, а, е
castīgo, āvi, ātum, āre – карати, осуджувати, докоряти
casus, us, m – випадок
catēna, ae, f – ланцюг
Catullus, i, m – Гай Валерій Катулл (87-54 рр. до н.е.), римський поет
catŭlus, i, m – молода тварина (щеня, котеня)
Caucăsus, i, m – Кавказ
cauda, ae, f – хвіст
causa, ae, f – причина
caveo, cavi, cautum, ēre – остерігатися
cavus, a, um – видовбаний, а, е; порожній, я,є
cedo, cessi, cessum, ĕre – йти, ступати, уступати, підкорятися
celĕber, bris, bre – славний, а, е, знаменитий ,а, е
celebro, āvi, ātum, āre – шанувати
celer, ĕris, ĕre – швидкий, а, е
celerĭtas, ātis, f – швидкість
celerĭter – швидко
celerrĭme – якнайшвидше
celo, āvi, ātum, āre – ховати, приховувати
censeo, sui, sum, ēre – оцінювати, вважати, думати
centum – сто
cerāsus, i, f – вишня
Ceres, ĕris, f – Церера, богиня землеробства, хліб
cerno, crēvi, cretum, ĕre – пізнавати, бачити
certāmen, ĭnis, n – змагання, боротьба, битва
certo, āvi, ātum, āre – змагатися
certus, a, um – надійний, а, е, вірний, а, е, певний, а, е
cetĕrus, a, um – інший, а, е
charĭtas, ātis, f – благодать
charta, ae, f – лист папірусу, папір, мапа (карта)
cibus, i, m – їжа, харчі

cicatrix, īcis, f – рубець, рана
Cicĕro, ōnis, m – Ціцерон, римський письменник (106 – 43 рр. до н.е.)
Cilicia, ae, f – Кілікія, область у південно-східній частині Малої Азії
Cincinnātus, i, m – Цінціннат, консул 460 р. до н.е.
cingo, cinxi, cinctum, ĕre – оперізувати, обхоплювати, оточувати
circenses, ium, m – видовище
circŭlus, i, m – круг, коло
circumfundo, fūdi, fūsum, ĕre – обмивати, оточувати зусібіч
circumdo, dēdi, dātum, āre – розміщувати довкола, розташовувати, обвивати
circumvenio, vēni, ventum, īre – обходити кругом, оточувати з усіх боків
circus, i, m – цирк
cithăra, ae, f – китара
citharista, ae, m – китарист
citius – швидше
cito – швидко
cito, āvi, ātum, āre – цитувати, проголошувати, трясти
citra – по цей бік, до, перед
civīlis, e – громадянський, а, е
civis, is, m, f – громадянин
civĭtas, ātis, f – держава
clades, is, f – нещастя, поразка
clam – таємно, крадькома
clamo, āvi, ātum, āre – кричати
clamor, ōris, m – крик
clarĭtas, ātis, f – ясність
clarus, a, um – славний, а, е
claudo, clausi, clausum, ĕre – зачиняти, замикати
clavus, i, m – клин, цвях
clemens, entis – м'який, а, е, тихий, а, е, спокійний, а, е, ласкавий, а, е
clementer – ласкаво, спокійно, тихо
clipeus, i, m – щит
Cloelia, ae, f – Клелія, жіноче ім'я
Coelius mons, Coelii montis, m – горб Целія, один із семи горбів Риму на південному сході
coelum, i, n – небо
coepi, coepisse – починати
cogĭto, āvi, ātum, āre – думати, мислити
cognōmen, ĭnis, n – прізвисько, звичка
cognomĭno, āvi, ātum, āre – прозивати, давати прізвисько
cognosco, novi, nĭtum, ĕre – пізнавати, дізнаватися, довідуватися
cogo, coēgi, coactum, ĕre – зганяти, змушувати
cohortatio, ōnis, f – умовляння, спонукання, заохочення
collegium, ii, n – товариство, колегія
collibet, libuit, ēre – подобатися
collĭgo, lēgi, lectum, ĕre – збирати, підбирати
collis, is, m – горб, гора
collŏco, āvi, ātum, āre – ставити, розставляти, розташовувати

collum, i, n – шия, гірський перевал
colo, ui, cultum, ĕre – обробляти, шанувати
color, ōris, m – колір
Colossēum, ii, n – Колізей
colossēus, a, um – колосальний, а, е, величезний, а, е
columna, ae, f – стовп, колона
comĕdo, ēdi, esum, ĕre – з'їдати
comĭtor, ātus sum, āri – проводжати, супроводжувати
commemoratio, ōnis, f – нагадування, спогад, пам'ять
commereo, merui, merĭtum, ēre – заслуговувати, здійснити
commilĭto, ōnis, m – соратник, бойовий товариш
commisceo, miscui, mixtum (mistum), ēre – змішувати
committo, mīsi, missum, ĕre – розпочинати, зводити разом
commoveo, mōvi, mōtum, ēre – зворушувати, розпалювати
commūnis, e – спільний, а, е
compărо, āvi, ātum, āre – порівнювати, готувати, здобувати, набувати
comperio, pĕri, pertum, īre – дізнаватися, бути обізнаним
complector, plexus sum, plecti – охоплювати, обнімати, любити
compleo, ēvi, ētum, ēre – наповнювати
comploratio, ōnis, f – плач
complūres, a – багато хто, в немалій кількості
compōno, posui, posĭtum, ĕre – складати, примирити, заспокоювати
comprehendo, ndi, nsum, ĕre – схоплювати
concēdo, cessi, cessum, ĕre – уступати, дозволяти, пробачати
concīdo, cīdi, cīsum, ĕre – розрубати, збивати, висікти, знищити
concĭdo, ĭdi, -, ĕre – падати, помирати, гинути
conclāmo, āvi, ātum, āre – разом кричати, вигукувати
concordia, ae, f – згода
concordo, āvi, ātum, āre – узгоджуватися, примирювати
concutio, cussi, cussum, ĕre – розгойдувати, коливати, вражати
confĕro, tŭli, collātum, ferre – зносити в одне місце, наближати, об'єднувати
confirmo, āvi, ātum, āre – зміцнювати
conflicto, āvi, ātum, āre – зіштовхуватися, боротися, пустошити
conflīgo, flixi, flictum, ĕre – боротися, битися
confluo, fluxi, -, ĕre – зливатися, збиратися
confugio, fugi, -, ĕre – бігти, шукати притулку
confūsus, a, um – змішаний, а, е, заплутаний, а, е
conglutinātus, a, um – склеєний, а, е
conicio, iēci, iectum, ĕre – скидати, зносити, звалювати

coniungo, iunxi, iunctum, ĕre – з'єднувати, сполучати
coniunx, iŭgis, f – дружина, наречена
coniuratio, ōnis, f – змова, збіговисько змовників
coniurātus, i, n – змовник
conor, ātus sum, āri – намагатися, пробувати
conquīro, sīvi, sītum, ĕre – підшукувати, збирати, набирати
consanguineus, a, um – однокровний, а, е, споріднений, а, е, рідний, а. е
conscendĕre navem – сісти на корабель
conscendo, ndi, nsum, ĕre – підніматися, зійти
conscientia, ae, f – совість
conscrībo, scripsi, scriptum, ĕre – набирати, формувати
consensus, us, m – згода, одностайність
consentio, sensi, sensum, īre – погоджуватися
consĕro, serui, sertum, ĕre – з'єднувати, сплітати
conservo, āvi, ātum, āre – зберігати, рятувати
consīdo, sēdi, sessum, ĕre – сідати, спускатися, оселятися, заспокоюватися
consilium inīre – мати намір, наважитися
consilium, ii, n – згода, план, намір
conspectus, us, m – погляд, вигляд, зовнішність
conspicio, spexi, spectum, ĕre – побачити, дивитися
conspĭcor, ātus sum, āri – дивитися, побачити, помітити
constanter – постійно, твердо, стійко, впевнено
constantia, ae, f – стійкість, витримка
constituo, ui, ūtum, ĕre – вирішувати, постановляти
consto, stĭti, statūrus, āre – стояти твердо
consuetūdo, ĭnis, f – звичка
consul, ŭlis, m – консул
consultor, ōris, m – порадник
consūmo, sumpsi, sumptum, ĕre – витрачати, вичерпувати
contemno, tempsi, temptum, ĕre – зневажати, нехтувати
contendo, ndi, ntum, ĕre – змагатися, натягувати, поспішати, напружувати
contentus, a, um – задоволений, а, е
contineo, tinui, tentum, ēre – містити, тримати, стримувати
contingo, tĭgi, tactum, ĕre – доторкатися, захоплювати, схоплювати
continuo – зараз же, отже, безперервно
contio, ōnis, f – збори, промова
contra (+Acc) – проти
contraho, traxi, tractum, ĕre – стягати, натягати
contrarius, a, um – протилежний, а, е
conubium, ii, n – шлюб

convenio, vēni, ventum, īre – сходитися, збиратися, зустрічатися
converto, verti, versum, ĕre – повертати, обертати, перетворювати
convincium, ii, n – крик, сварка, лайка
convinco, vīci, victum, ĕre – викривати, доводити, спростовувати
convivium, ii, n – бенкет
convŏco, āvi, ātum, āre – скликати, запрошувати
cooperio, perui, pertum, īre – покривати
copia, ae, f – кількість, багатство
copiae, ārum, f – військо
coquo, coxi, coctum, ĕre – варити, готувати, дозрівати
coquus, i, m – кухар
Corinthius, ii, m – коринтянин
Corinthus, i, f – Коринт, місто у Середній Греції на Пелепоннесі
corium, ii, n – шкіра
Cornelia, ae, f – Корнелія, жін. ім'я
corōno, āvi, ātum, āre – вінчати
corpus, ŏris, n – тіло, корпус
corrĭgo, rexi, rectum, ĕre – виправляти
corripio, ripui, reptum, ĕre – схоплювати, вражати
corrumpo, rūpi, ruptum, ĕre – псувати, виснажувати, руйнувати
cotidiānus, a, um – повсякденний, а, е
cotidie – щодня
cras – завтра
crastīnum, i, n – завтрашній день
creber, bra, brum – частий, а, е, збитий, а, е, розташований, а, е
credo, dĭdi, dĭtum, ĕre – вірити
credŭlus, a, um – довірливий, а, е
Creměra, ae, f – Кремера, притока Тібру
creo, āvi, ātum, āre – призначити, обрати
cresco, crevi, cretum, ĕre – рости
cribrum, i, n – сито, решето
Croesus, i, m – Крез, цар Лідії (560-546 рр. до н.е.), був переможений Киром
crudelĭtas, ātis, f – жорстокість
crudelĭter – жорстоко
crux, crucis, f – хрест, мука, горе, лихо
cubicŭlum, i, n – кімната, покій
cubo, bui, bĭtum, āre – лежати, спочивати, спати, простягатися
cum – коли
cum (+Abl) – з
Cumae, ārum, f – Куми, приморське місто в Кампанії
cunctātor, ōris, m – бунтівник, баламут
cunctor, ātus sum, āri – зволікати, затримуватися, вагатися
cunctus, a, um – весь, вся, все
cupĭdus, a, um – жадібний, а,е; відданий, а, е; пристрасний, а, е
cupio, īvi, ītum, ĕre – прагнути, бажати
cur – чому

cura, ae, f – турбота
Curiatii, ōrum, m – Куриації, три брати альбанського роду, які були переможені трьома римлянами, братами Горацiями
curo, āvi, ātum, āre – лікувати, турбуватися
curricŭlum, i, n – біг, шлях
curro, cucurri, cursum, ĕre – бігати, поспішати
currus, us, m – колісниця, візок
cursus, us, m – біг, марш
custos, ōdis, m – сторож, захисник
Cynĭcus, a, um – кинічний, а, е
Cyrus, i, m – Кір, засновник Перського царства (559 -529 рр. до н.е.)

D

Dacoromania, ae, f – Румунія
damno, āvi, ātum, āre – засуджувати
Darēus, i, m – Дарій I, цар Персії (царював 521-486 рр. до н.е.)
de (+Abl) – з, про
de medio tollĕre – забирати
dea, ae, f – богиня
dealbo, āvi, ātum, āre – білити, штукатурити
debeo, ui, ĭtum, ēre – бути зобов'язаним, мусити
decēdo, cessi, cessum, ĕre – відійти, померти
decem – десять
decĭmus, a, um – десятий, а, е
decipio, cēpi, ceptum, ĕre – вводити в оману, обманювати
decor, decōris, m – краса, витонченість
decōrus, a, um – достойний, а, е, гідний, а, е, почесний, а, е
decurro, curri, cursum, ĕre – збігати, сходити вниз
decus, ŏris, n – краса, честь, слава, гордість
dedeceo, decui, – , ēre – не годиться, не личить, не пасує
dedĭco, āvi, ātum, āre – вказувати, виявляти, шанувати, освячувати
deditio, ōnis, f – здача, капітуляція, видача
dedūco, duxi, ductum, ĕre – зводити, спускати вниз, стягати
defendo, ndi, nsum, ĕre – захищати
defĕro, tŭli, lātum, ferre – надавати, передавати, доручати, переносити, зносити
definio, īvi, ītum, īre – визначати
defluo, fluxi, fluxum, ĕre – стікати, плисти
deicio, iēci, iectum, ĕre – скидати, зривати, відкидати
deinceps – підряд, один за одним, за чергою
deinde – згодом, незабаром, потім
delectatio, ōnis, f – насолода, задоволення
delecto, āvi, ātum, āre – захоплюватися, тішитися

deleo, ēvi, ētum, ēre – руйнувати, нищити
delibĕro, āvi, ātum, āre – зважувати, обмірковувати
delictum, i, n – злочин
Delphĭcus, a, um – дельфійський, а, е
delphīnus, i, m – дельфін
demento, āvi, ātum, āre – зводити з розуму, позбавляти розуму
demonstro, āvi, ātum, āre – доводити, доказувати
denarius, ii, m – денарій, римська срібна монета, дорівнює 10 або 16 асам
denĭque – нарешті
dens, dentis, m – зуб
dense – густо
denuo – ще раз, знову
depello, pŭli, pulsum, ĕre – скидати, виганяти, проганяти
descendo , ndi, nsum, ĕre – входити, зануритись
descrībo, scripsi, scriptum, ĕre – змальовувати, описувати
descriptio, ōnis, f – опис
desĕro, serui, sertum, ĕre – залишати, покидати, утікати
desiděro, āvi, ātum, āre – бажати, тужити, втрачати
desilio, silui, sultum, īre – зіскочити, зістрибнути
desĭno, sii (sīvi), sĭtum, ĕre – переставати, припиняти, покидати
desisto, stĭti, stĭtum, ĕre – відступати, відмовлятися, переставати
despēro, āvi, ātum, āre – втрачати надію
destringo, strinxi, strinctum, ĕre – зривати, відбирати
desum, defui, – , deesse – бракувати, бути недостатнім, бути відсутнім
deterior, ius – гірший, а, е, не дуже добрий, а, е
detraho, traxi, tractum, ĕre – витягати, руйнувати
detrimentum, i, n – втрата
deus, i, m – бог
devenio, veni, ventum, īre – приходити, прибувати
devincio, nxi, nctum, īre – зв'язувати, з' єднувати, підкоряти
devinco, vīci, victum, ĕre – цілковито перемагати
devŏro, āvi, ātum, āre – з'їдати, поїдати
dexter, tra, trum – правий, а, е
diabŏlus, i, m – чорт, диявол
Diāna, ae, f – Діана, богиня полювання в Стародавньому Римі
dico, dixi, dictum, ĕre – говорити
dictātor, ōris, m – диктатор
dicto, āvi, ātum, āre – читати вголос, диктувати
dies natālis (m) – день народження
differo, distŭli, dillātum, differre – розносити, відкладати

difficĭlis, e – важкий, а, е
digĭtus, i, m – палець
dignosco, nōvi, nōtum, ĕre – пізнавати, розпізнавати
diiudĭco, āvi, ātum, āre – розсудити, вирішити, розрізняти
dilābor, lābi, lapsus sum – пропадати, гинути
dilanio, āvi, ātum, āre – мучити, розривати
dilĭgo, lexi, lectum, ĕre – поважати, високо цінувати
dimĭco, āvi, ātum, āre – махати мечем, битися, домагатися
dimidium, ii, n – половина
dimitto, dimīsi, dimissum, ĕre – розсилати, відпускати
Diogĕnes, is, m – Діоген, грецький філософ-кинік (404 – 323 рр. до н.е.)
dirĭgo, rexi, rectum, ĕre – направляти, спрямовувати
dirĭmo, ēmi, emptum, ĕre – розборонять, розділяти, припиняти
diripio, ripui, reptum, ĕre – розкрадати, грабувати, зривати
dirumpo, rūpi, ruptum, ĕre – розривати
diruo, rui, rutum, ĕre – руйнувати, зносити, розганяти
discipŭlus, i, m – учень
disco, didĭci, – , ĕre – вчитися
discordia, ae, f – незгода
discrĕpo, āvi (ui), –, āre – розходитися, не погоджуватися
dispergo, persi, persum, ĕre – розсіювати, розкидати
displiceo, plicui, plicĭtum, ēre – не подобатися, бутинеприємним
dispōno, posui, posĭtum, ĕre – розставляти, планувати
dispŭto, āvi, ātum, āre – вести розмову, сперечатися
dissentio, sensi, sensum, īre – бути незгідним, суперечити, не погоджуватися
distribuo, ui, ūtum, ĕre – розділяти
disturbo, āvi, ātum, āre – руйнувати, порушувати
diu – довго, давно
diuturnus, a, um – тривалий, а, е; затяжний, а, е
diversus, a, um – різний, а, е
dives, ĭtis – багатий, а, е
divĭdo, vīsi, vīsum, ĕre – ділити, роз'єднувати, розрубувати
divinĭtus – з волі богів
divīnus, a, um – божественний, а, е, пророчий, а, е, віщий, а, е
divitiae, ārum, f (Pl) – багатство
divus, a, um – божественний, а, е
do, dedi, datum, āre – давати
doceo, ui, ctum, ēre – навчати
doctrīna, ae, f – вчення, наука
doleo, ui, - , ēre – сумувати, страждати, боліти
dolor, ōris, m – біль
dolus, i, m – хитрість, обман, підступ
domestĭcus, a, um – домашній, я, є
domicilium, ii, n – житло, місцеперебування
domĭna, ae, f – господарка

domĭnor, ātus sum, āri – панувати, володарювати
domĭnus, i, m – господар, власник, хазяїн
domo, ui, ĭtum, āre – приборкувати, підкоряти
domus, us, f – будинок, дім
donātus, a, um – дарований, а, е
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
donum, i, n – подарунок
dubĭto, āvi, ātum, āre – сумніватися, вагатися
duco, duxi, ductum, ĕre – вести
dudum – перед тим, тільки-но, спершу
dulce – солодко, приємно
dulcis, e – солодкий, а, е
dulcitūdo, ĭnis, f – солодкість, принадність, чари
dum – поки
duo, duae, duo – два
duodĕcim – дванадцять
duplex, ĭcis – подвійний, а, е, складний, а, е
durus, a, um – твердий, а, е
dux, ducis, m – полководець

E

ecce – ось, раптом
edax, ācis – їдкий, а, е, руйнівний, а,е
edo, edĭdi, edĭtum, ĕre – видавати, оголошувати
edŭco āvi, ātum, āre – виховувати
edūco, duxi, ductum, ĕre – виводити, відводити, піднімати
effĕro, extŭli, elātum, efferre – виносити, виводити
effugio, fugi, fugitūrus, ĕre – утікати, ухилятися, уникати
efficio, fēci, fectum, ĕre – робити, досягати, спричиняти, творити
egeo, ui, -, ēre (+Abl) – потребувати, обходитися (без чогось)
egregius, a, um – видатний, а, е, відомий, а, е
elephantus, i, m – слон
elĭgo, lēgi, lectum, āre (e+legĕre) – викорінювати, вибирати
elĭgo, lēgi, lectum, ĕre – вибирати, викорінювати, виривати
elŏquor, locūtus sum, loqui – промовляти, висловлювати
emendo, āvi, ātum, āre – виправляти
emigro, āvi, ātum, āre – виселятися, переселятися
emitto, mīsi, missum, ĕre – випускати
emo, emi, emptum, ĕre – купувати
enarro, āvi, ātum, āre – докладно розказувати, описувати
Ennius, ii, m – Енній, римський поет (239-169 рр. до н.е.)
enumĕro, āvi, ātum, āre – перераховувати
epistŭla, ae, f – лист
epŭlae, ārum, f – бенкет
epŭlor, ātus sum, āri – їсти, бенкетувати

eques, ĭtis, m – вершник
equĭdem – дійсно, звичайно
equitātus, us, m – кіннота
equus, i, m – кінь
erga – біля, для, проти
ergo – отже
eripio, ripui, reptum, ĕre – виривати, грабувати
erro, āvi, ātum, āre – помилятися
error, ōris, m – помилка, омана, блукання
erubesco, erubui, –, ĕre – червоніти
eruo, rui, rūtum, ĕre – розривати, виривати
esca, ae, f – їжа
Esquilīnus mons, Esqulīni montis, m – Есквілінський горб, найвищий із семи горбів Риму на північному сході
esurio, īvi, ītum, īre – бути голодним
etiam – навіть, те ж
Etruria, ae, f – Етрурія, область на заході Італії
etsi – хоч
Euclīdes, is, m – Евклід (444–369 рр. до н.е.), засновник Меґарської філософської школи, учень Сократа, математик, творець наукової геометрії
Eurōpa, ae, f – Європа (Європа)
Eurōtas, ae, m – Еврот, ріка у Спарті
evādo, vāsi, vāsum, ĕre – виходити, виїжджати, робитися
evangelista, ae, m – євангелист
evenio, vēni, ventum, īre – ставатися, випадати
excēdo, cessi, cessum, ĕre – відходити, віддалятися
exceptio, ōnis, f – виняток
excĭto, āvi, ātum, āre – викликати, робити, створювати, збуджувати, спонукати
exclāmo, āvi, ātum, āre – вигукувати, кричати
excogĭto, āvi, ātum, āre – видумувати, придумувати
exĕdo, ēdi, ēsum, ĕre – з'їдати
exemplum, i, n – приклад, зразок**, pro exemplo** – наприклад
exeo, ii (īvi), ĭtum, īre – виходити
exerceo, cui, cĭtum, ēre – тренувати, вишколювати
exercĭtus, us, m – військо
exhaurio, hausi, haustum, īre – вичерпувати, виймати, позбавляти, зносити
exĭgo, ēgi, actum, ĕre – споруджувати
exiguus, a, um – малий, а, е, незначний, а, е
eximius, a, um – винятковий, а, е, особливий, а, е, надзвичайний, а, е
exitium, ii, n – загибель, падіння, кінець, занепад, смерть
exĭtus, us, m – закінчення, результат, успіх
expecto, āvi, ātum, āre – очікувати, чекати
expello, puli, pulsum, ĕre – виривати, відштовхувати, розганяти, знищувати

experientia, ae, f – досвід
expĕto, petīvi, petītum, ĕre – домагатися, бажати, намагатись
expleo, ēvi, ētum, ēre – наповнювати, досягати, доводити
explĭco, āvi, ātum, āre – розкривати
explōro, āvi, ātum, āre – досліджувати, вивчати, розвідувати, пробувати
expōno, posui, posĭtum, ĕre – виставляти
exprĭmo, pressi, pressum, ĕre – витискати, описати, зображати, перекладати
expugno, āvi, ātum, āre – здобувати, завойовувати, нападати, атакувати
exsto, -, -, āre – стирчати, виділятись, бути
exstruo, struxi, structum, ĕre – будувати, споруджувати
extemplo – одразу, негайно
extrēmus, a, um – крайній, я, є

F

faber, bri, m – майстер, творець
fabrĭca, ae, f – майстерня, фабрика
fabŭla, ae, f – байка, леґенда
facĭle – легко
facĭnus, ŏris, n – вчинок, справа, подвиг, злочин
facio, fēci, factum, ĕre – робити, діяти
factus, a, um – виготовлений, а, е
facultas, ātis, f – можливість, здібність, привід, дозвіл
fagus, i, f – бук
fallax, ācis – оманливий, а, е
fallo, fefelli, falsum, ĕre – обманювати
fama, ae, f – чутка, плітка
fames, is, f – голод
farīna, ae, f – борошно
fas est – дозволено, можливо
fatīgo, āvi, ātum, āre – втомлювати, мучити
faustus, a, um – сприятливий, а, е
felicĭtas, ātis, f – щастя, успіх, удача
felix, īcis – щасливий, а, е
femĭna, ae, f – жінка
fenestra, ae, f – вікно
fere – майже
fero, tuli, latum, ferre – нести
ferox, ōcis – відважний, а, е, хоробрий, а, е
ferreus, a, um – залізний, а, е
ferrivia, ae, f – залізниця
ferrum, i, n – меч
fertĭlis, e – урожайний, а, е, родючий, а, е
ferus, a, um – дикий, а, е
fessus, a, um – втомлений, а, е, знесилений, а, е, виснажений, а, е
festīno, āvi, ātum, āre – поспішати
festus, a, um – святковий, а, е
fetus, us, m – плід, урожай
fidelia, ae, f – глиняний горщик, відро з вапном

fidēlis, e – вірний, а, е
fides, ei, f – віра, довіра, чесність, запевнення, надія, обіцянка
fido, fisus sum, ĕre – вірити, довіряти
figūra, ae, f – фіґура, зображення
filiŏla, ae, f – донечка
filius, ii, m – син
filum, i, n – нитка
finio, īvi, ītum, īre – закінчувати, замикати
finis, is, m – межа, границя, кордон, територія
finitĭmi, ōrum, m – сусідні народи
finitĭmus, a, um – суміжний, а, е, близький, а, е, сусідній, я, є
fio, factus sum, ĕri – ставати, виникати, траплятися
firmo, āvi, ātum, āre – зміцнювати, укріпляти
firmus, a, um – міцний, а, е
flagro, āvi, ātum, āre – горіти, палати, запалювати, навіювати
flamma, ae, f – полум'я, вогонь
Flavius, a, um – Флавіїв, побудований Тітом Флавієм Веспасіаном, римським імператором (68-79 рр.)
flebĭlis, e – плачевний, а, е, жалісливий, а, е
flecto, xi, xum, ĕre – гнути, згинати, скеровувати, відхиляти, повертати
floreo, ui, – , ēre – квітнути, цвісти
flos, floris, m – квітка
fluctus, us, m – хвиля, течія, буря
flumen, ĭnis, n –ріка
fluvius, i, m – ріка
fodīna, ae, f – рудник
foeteo, –, –, ēre – смердіти
fons, fontis, m – джерело
foris – поза, ззовні, за межами
forma, ae, f – вид, форма
formo, āvi, ātum, āre – утворювати, формувати
formōsus, a, um – прекрасний, а, е
fortis, e – хоробрий, а, е, сміливий, а, е
fortĭter – хоробро
fortitūdo, ĭnis, f – хоробрість
fortunātus, a, um – вдалий, а, е, успішний, а, е
forum, i, n – майдан, форум
fossa, ae, f – рів
frango, fregi, fractum, ĕre – ламати, розбивати
frater, tris, m – брат
fraus, fraudis, f – брехня, обман
fraxĭnus, i, f – ясен
frigĭdus, a, um – холодний, а, е
frigus, ŏris, n – холод
frons, frondis, f – зелень, листя
frons, frontis, f – чоло, обличчя, зовнішність
fructus, us, m – плід
frumentum, i, n – хліб, зерно
fruor, frui, fruĭtus sum (+Abl.) – насолоджуватись
frustra – даремно, марно
frux, frugis, f – плід
fuga, ae, f – втеча
fugio, fugi, fugitūrus, ĕre – втікати, щезати

fugo, āvi, ātum, āre – спонукати до втечі, проганяти
fulmĭno, āvi, ātum, āre – метати блискавки, блищати
fumus, i, m – дим
fundamentum, i, n – основа
fundātor, ōris, m – засновник
fundo, fudi, fusum, ĕre – лити, розсіювати, примусити втікати
fur, furis, m – злодій
fusus, i, m – веретино
futūrus, a, um – майбутній, а, е

G

G.Iulius Caesar, G.Iulii Caesăris, m – Ґай Юлій Цезар (100–44 рр до н.е.), римський письменник, військовий і державний діяч
Gabinius, ii, m – Габіній, прихильник Помпея, який боровся проти Мітридата
galea, ae, f – шолом
Gallia Citerior, ōris, f – поцейбічна Галлія
Gallia Ulterior, ōris, f – тогобічна Галлія, віддалена Галлія
gallīna, ae, f – курка
Gallus, i, m – ґалл
gaudeo, gavīsus sum, ēre – радіти, веселитися
gaudium, ii, n – радість, втіха
gemĭno, āvi, ātum, āre – подвоювати, вдвічі збільшувати
gemĭnus, a, um – подвійний, а, е
gemma, ae, f – річ, оздоблена коштовним камінням
generālis, e – основний, а, е
gens, gentis, f – народ, плем'я, потомок
genus, ĕris, n – рід, вид
gero, gessi, gestum, ĕre– вести
gestus, us, m – жест, позиція
gigno, genui, genĭtum, ĕre – творити, народжувати
gladiātor, ōris, m – гладіатор, цирковий боєць
gladiatorius, a, m – гладіаторський, а, е
gladius, ii, m – меч
gloria, ae, f – слава, хвала
Gn. Pompeīus, i, m – Гней Помпей (106 – 48 рр. до н.е.), переможець піратів і Мітрідата
Gracchus, i, m – Гракх, римськ. cognomen; брати Тиберій (163-133 рр. до н.е.) і Гай (153-121 рр. до н.е.), народні трибуни, які боролись за проведення аграрної реформи в Римі
gracĭlis, e – стрункий, а, е
gradus, us, m – крок, ступінь
Graecus, i, m – грек
grandis, e – великий, а, е
Granĭcus, i, m – Гранік, ріка в Малій Азії, де 334 р. до н.е. Олександр Великий отримав перемогу над персами
granum, i, n – зерно
gratia, ae, f – вдячність, подяка
gratias agĕre – дякувати
gratŭlor, ātus sum, āri – вітати
gratus, a, um – бажаний, а, е, вдячний, а, е

gravis, e – важкий, а, е, поважний, а, е, значний, а, е
gravĭter – важко
grex, gregis, m – стадо
gusto, āvi, ātum, āre – куштувати, смакувати, пробувати
gustus, us, m – смак

H

habeo, ui, ĭtum, ēre – мати
habĭto, āvi, ātum, āre – жити, проживати
haedus, i, m – козел
haereo, haesi, haesum, ēre – висіти
Hannĭbal, ălis, m – Ганнібал (248-183 рр. до н.е.), карфагенський полководець
harēna, ae, f – пісок
haud – не
haurio, hausi, haustum, īre – черпати, текти
Hellespontus, i, m – Геллеспонт
Helvetia, ae, f – Швейцарія
Helvetii, ōrum, m – гельвети, кельтський народ на території сучасної Швейцарії
herba, ae, f – трава
herbōsus, a, um – трав'янистий, а, е
Hercŭles, is, m – Геракл
heros, herōis, m – герой
Hibernia, ae, f – Ірландія
hic – тут
hiems, hiĕmis, f – зима
hinc – звідси, з цього місця
hinc … hinc – тут ... там
hirundo, ĭnis, f – ластівка
historia, ae, f – історія
hodie – сьогодні
homo, ĭnis, m – людина
honestus, a, um – чесний, а, е; достойний, а, е; поважний, а, е
honor, ōris, m – почесть, честь
honorātus, a, um – поважний, а,е, шанований, а, е
honōro, āvi, ātum, āre – вшановувати, поважати
Horatii, ōrum, m – Горації, три брати-близнюки римського роду, які за царя Тулла Гостілія перемогли трьох альбанських братів Куриаціїв
Horatius, ii, m – Горацій, римський поет (65 – 8 рр. до н.е.)
horreum, i, n – комора, склад, житниця
hortor, ātus sum, āri – заохочувати
hortus, i, m – сад, город
hospes, ĭtis, m – чужинець
hospes, ĭtis, m, f – гість
hostis, is, m – ворог
huc – сюди, для цього, задля того
humānus, a, um – людський, а, е
humi – на землі
humus, i, f – земля
Hungaria, ae, f – Угорщина

I

iaceo, cui, cĭtum, ēre – лежати
iacio, iēci, iactum, ĕre – кидати
iam – вже

Ianus, i, m – Янус, бог початку і кінця, входу і виходу, дверей і воріт
ibi – там
ictus, us, m – удар, напад, атака
idem, eădem, idem – той самий, та сама, те саме, він же, вона ж, воно ж
ideo – тому, з тієї причини
idoneus, a, um – вигідний, а, е
Idus, uum, f – Іди, 13-й або 15-й день місяця
iecur, ŏris, n – печінка
ieiūnus, a, um – голодний, а, е
igĭtur – отже
ignis, is, m – вогонь
ignorantia, ae, f – незнання
ignōro, āvi, ātum, āre –
ignōtus, a, um – невідомий, а, е
ille, illa, illud – той, та, те
illudo, lūsi, lūsum, ĕre – грати, знущатися, обманювати
illumĭno, āvi, ātum, āre – освітлювати, робити яскравим, прикрашати
illustris, e – знаменитий, а, е
illustro, āvi, ātum, āre – освітлювати
imāgo, ĭnis, f – зображення, картина
imber, imbris, m – злива, хмара, дощ
imĭtor, ātus sum, āri – наслідувати, відтворювати
immergo, mersi, mersum, ĕre – занурювати
immineo, -, - , ēre – загрожувати, наближатися
immito, mīsi, missum, ĕre – відпускати, відправляти
immortālis, e – безсмертний, а, е
immortalĭtas, ātis, f – безсмертя
impar, impăris – нерівний, а, е
impedimenta, ōrum, n – військовий обоз, багаж
impedio, īvi, ītum, īre – плутати, перешкоджати, заважати
impello, pŭli, pulsum, ĕre – приводити в рух, гнати, спонукати, підштовхувати
imperātor, ōris, m – імператор, полководець, володар
imperium, ii, n – наказ, влада, сила
impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати, панувати
impetro, āvi, ātum, āre – досягти, домагатися, випросити, добитися
impetum facĕre – кидатися, нападати
impetus, us, m – набіг, натиск, навала
impigre – невтомно
implōro, āvi, ātum, āre – слізно молити, заклинати
imprīmis – насамперед, переважно
imprŏbus, a, um – нечесний, а, е
imprudentia, ae, f – незнання, необережність, невідання
imus, a, um – внутрішній, я, є, найнижчий, а, е
in matrimonium ducĕre – одружуватися, виходити заміж

inānis, e – порожній, я, є, даремний, а, е
inanĭter – нерозумно, марно, даремно
incendo, ndi, nsum, ĕre – запалювати, нищити, руйнувати
incertus, a, um – ненадійний, а, е, непевний, а, е
incĭdo, cĭdi, -, ĕre – падати, потрапляти, ставатися
incipio, cēpi, ceptum, ĕre – починати
incĭto, āvi, ātum, āre – спонукати, прискорювати
inclūdo, clūsi, clūsum, ĕre – замикати, обмежувати, перегороджувати
incŏla, ae, m – мешканець, житель
incŏlo, colui, cultum, ĕre – жити, мешкати, заселяти
incolŭmis, e – неушкоджений, а, е
incredibĭle dictum est – неймовірно сказати
incredibĭlis, e – неймовірний, а, е
increpo, ui (āvi), ĭtum (ātum), āre – зашуміти, заскрипіти, кричати, підбадьорювати
incumbo, cubui, cubĭtum, ĕre – лягати, нахилятися, вирішувати
inde – звідти, далеко
indīco, dixi, dictum, ĕre – оголошувати, наказувати
indignor, ātus sum, āri – гніватися, сердитися, бути лютим
indicium, ii, n – заява, свідчення, доказ
indūco, duxi, ductum, ĕre – вводити, застосовувати, спонукати
induo, ui, ūtum, ĕre – одягати
indutiae, ārum, f – переговори
ineo, ii (īvi), ĭtum, īre – входити, вступати
infans, infantis, m, f – дитина, немовля
infecundus, a, um – неврожайний, а, е
infĕri, ōrum, m – підземне царство
inferior, ius – який знаходиться нижче, пізніший, а, е, останній, а, е
infĕro, tŭli, illātum, ferre – вносити, вводити
infestus, a, um – ворожий, а, е, небезпечний, а, е
infirmus, a, um – безсилий, а, е
inflammo, āvi, ātum, āre – запалювати, підпалювати
influo, fluxi, fluxum, ĕre – впадати, вливатися
ingens, entis –великий, а, е, могутній, а, е
ingredior, gressus sum, grĕdi – вступати, входити
inhumātus, a, um – не закопаний у землю, не похований, а, е
inicio, iēci, iectum, ĕre – кидати, підкидати
inimīcus, i, m – недруг, ворог

inīquus, a, um – нерівний, а, е, надмірний, а. Е, несправедливий, а, е
initium, ii, n – початок
inopia, ae, f – невелика кількість, бідність
inops, inŏpis – бідний, а, е
inquam, inquit – казати, говорити
inquīro, sīvi, sītum, ĕre – шукати, розшукувати, досліджувати
inservio, īvi, ītum, īre – служити
insidiae, ārum, f – засідка, чати, задуми
insinuo, āvi, ātum, āre – впускати, проникати, вникати
insipiens, entis – нерозумний, а, е
inspicio, spexi, spectum, ĕre – дивитися, розглядати
insto, stĭti, -, āre – стояти, переслідувати, наступати, наближатися
instruo, struxi, structum, ĕre – розставляти, озброювати, будувати
insŭla, ae, f – острів
intactus, a, um – недоторканий, а, е, непошкоджений, а, е
intĕger, gra, grum – неушкоджений, цілий
intellĕgo, lexi, lectum, ĕre – розуміти
inter (+Acc) – між, серед
intercipio, cepi, ceptum, ĕre – перехоплювати, захоплювати, загороджувати
interclūdo, clūsi, clūsum, ĕre – закривати, загороджувати, перетинати
interdum – іноді
intereo, ii, ĭtum, īre – гинути, щезати
interficio, fēci, fectum, ĕre – вбивати
intĕrim – між тим, однак, поки
intĕro, trīvi, trītum, ĕre – натирати, накришити, наварити
interpres, ĕtis, m, f – тлумач
interprĕtor, ātus sum, āri – тлумачити, пояснювати
interior, ius – внутрішній, а, е, ближчий, а ,е, глибинний .а, е
interrŏgo, āvi, ātum, āre – питати, опитувати
intersum, esse, fui (+Dat.) – брати участь
intervallum, i, n – проміжок, відстань
intolerabĭlis, e – нестерпний, а, е
intolerandus, a, um – непереборний, а ,е, нестерпний, а, е
intro, āvi, ātum, āre – входити, вступати
introdūco, xi, ctum, ĕre – вводити, приводити
inundo, āvi, ātum, āre – затоплювати, виходити з берегів, розливатися
invādo, vāsi, vāsum, ĕre – нападати, вторгатися, захоплювати

invenio, vēni, ventum, īre – знаходити, винаходити, створювати, видумувати
inverto, verti, versum, ĕre – перевертати
invictus, a, um – непереможний, а, е
invideo, vīdi, vīsum, ēre – заздрити, ненавидіти
invīdus, a, um – заздрісний, а, е
invīsus, a, um – ненависний, а, е, противний, а, е, ворожий, а, е
invīto, āvi, ātum, āre – запрошувати
invŏco, āvi, ātum, āre – закликати, запрошувати
involvo, volvi, volūtum, ĕre – загортати, закутувати
invulnerabĭlis, e – невразливий, а, е
iocus, i, m – жарт, насмішка
ipse, ipsa, ipsum – сам, а, е
ira, ae, f – гнів
irascor, -, -, sci – гніватися, розсердитися
irātus, a,um – розгніваний, а, е
irrevocabĭlis, e – безповоротний, а, е
irrideo, rīsi, rīsum, ēre – насміхатися, висміювати
irrīsor, ōris, m – насмішник
irrumpo, rūpi, ruptum, ĕre – вриватися, вторгатися
ităque – отже, таким чином
itĕrum – ще раз, вдруге
iubeo, iussi, iussum, ēre – наказувати
iucundus, a, um – щасливий, а, е, приємний, а, е
iudicium, ii, n – судження, вислів, суд
iugum, i, n – ярмо, рабство, іго
Iulius, a, um – липневий, а, е, присвячений Ґ. Юлієві Цезарю
iungo, iunxi, iunctum, ĕre – з'єднувати, зв'язувати
Iunius Brutus, i, m – Юній Брут (85 – 42 рр. до н.е.), учасник змови проти Цезаря
Iunius, a, um – червневий, а, е, присвячений Юноні
Iuppĭter, Iovis, m – Юпітер, цар неба, богів і людей
iuro, āvi, ātum, āre – присягатися, заклинати
iussus, us, m – наказ
iustus, a, um – справедливий, а, е, чесний, а, е
iuvĕnis, e – молодий, а, е
iuvĕnis, is, m – юнак
iuventus, ūtis, f – молодість, юнацтво, молодь
iuvo, iuvi, iutum, āre – допомагати
iuxta (+Acc) – близько, біля, коло, при

K

Kalendae, ārum, f – Календи, перше число місяця

L

labor, ōris, m – труднощі, праця, страждання
laboriōsus, a, um – працьовитий, а, е

labōro, āvi, ātum, āre – працювати
labrum, i, n – губа
lacĕro, āvi, ātum, āre – розривати
lacesso, īvi (ii), ītum, ĕre – дражнити, нападати, викликати
lacrĭma, ae, f – сльоза
lacrĭmo, āvi, ātum, āre – плакати, проливати сльози
lacus, us, m – озеро, річка, потік
laetitia, ae, f – радість, веселість, втіха
laetus, a, um – розкішний, а, е, квітучий, а, е, багатий, а, е, – веселий, а, е, задоволений, а, е
Laocoon, ontis, m – Лаокоонт, жрець Нептуна
lapis, ĭdis, m – камінь
latebra, ae, f – потайне місце, криївка
lateo, ui, -, ēre – ховатися, бути невідомим
Latīne – по-латинськи
latro, āvi, ātum, āre – гавкати
latro, ōnis, m – найманець, розбійник, грабіжник
latus, a, um – широкий, а, е
laudatio, ōnis, f – похвала
laus, laudis, f – хвала, слава, заслуга
lavo, lavi, lautum (lavātum), āre – мити, купати
lectus, a, um – прочитаний, а, е
lectus, i, m – ліжко, ложе
legātus, i, m – посол, легат
legio, ōnis, f – легіон
lente – повільно
leo, ōnis, m – лев
lepus, ŏris, m – заєць
levis, e – легкий, а, е
levo, āvi, ātum, āre – полегшувати, послаблювати
lex, legis, f – закон
libenter – охоче
liber, bri, m – книга
liber, ĕra, ĕrum – вільний, а, е
libĕri, ōrum, m – діти
libĕro, āvi, ātum, āre – звільняти
libra, ae, f – римський фунт, дорівнює 327,45 г
librarius, a, um – книжковий, а, е
liceo, ui, –, ēre – дозволяти
lictor, ōris, m – ліктор, охоронець, державний слуга найвищих римських посадовців
ligneus, a, um – дерев'яний, а, е
lignum, i, n – дрова, поліно
linea, ae, f – лінія, риска
linteum, i, n – полотно, завіса
litĭgo, āvi, ātum, āre – сперечатися, сваритися
littĕrae, ārum, f (Plur.) – наука, письмо
litus, ŏris, n – берег моря
loca, ōrum, n – місцевість
locus, i, m – місце, посада, тема
longus, a, um – довгий, а, е
loquor, locūtus sum, loqui – говорити
Luciānus, i, m – Лукіан, грецький письменник (120 – 180 рр.)
ludus, i, m – гра, видовище, вистава
Luna, ae, f – Луна, богиня місяця
luna, ae, f – місяць

lupa, ae, f – вовчиця
lupus, i, m – вовк
lux, lucis, f – світло, день
luxuriōse – розкішно, надмірно
Lycomēdes, is, m – Лікомед, цар долопів на острові Скірос, тесть Ахілла
Lydia, ae, f – Лідія, держава у Малій Азії
Lydus, i, m – лідієць, мешканець Лідії

M

Macĕdo, ŏnis, m – македонець
Macedonius, a, um – македонський, а, е
macellum, i, n – продовольчий ринок
machĭna, ae, f – видумка, машина
macte virtute (tua esto)! – слава тобі за твою доблесть!
macto, āvi, ātum, āre – прославляти, приносити в жертву
Maecēnas, ātis, m – Меценат, покровитель поетів (I ст. до н.е.)
magis – більше
magister, tri, m – учитель
magistra, ae, f – учителька
magnifĭcus, a, um – розкішний, а, е, славний, а,е
magnopĕre – дуже,переконливо
magnus, a, um – великий, а, е
Mahărbal, ălis, m – Магарбал, полководець Ганнібала, начальник кінноти
maior, maius – більший, а, е
maior, ōris – старий
maiōres, um, m – предки
Maius, a, um – травневий, а, е, присвячений богині родючості Майі
male – погано
malignus, a, um – злобний, а, е; злісний, а, е
malo, malui, – , malle – веліти
malum, i, n – нещастя, лихо, зло
malum, i, n – яблуко
malus, a, um – поганий, а, е
malus, i, f – яблуня
mando, āvi, ātum, āre – передавати, доручати
maneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
manus, us, f – рука
Marcellus, i, m – Марцелл, римський консул, завойовник Сіракуз 212 р. до н.е.
Marcus Licinius Crassus, i, m – М.Л. Красс, консул 70 р. до н.е., який розбив повстання рабів під проводом Спартака
mare, is, n – море
maritĭmus, a, um – морський, а, е
marītus, i, m – чоловік, муж
marmor, ŏris, n – мармур
Mars, Martis, m – Марс, бог війни у давньоримській мітології (міфології)
Martius, a, um – березневий, а, е, присвячений богові Марсу
mater, tris, f – мати
materia, ae, f – сировина, матерія
mathematĭcus, i, m – математик
maxĭmus, a, um – найбільший, а, е

medicāmen, ĭnis, n – ліки
mediocrĭtas, ātis, f – середина
medium, ii, n – середина, центр
medius, a, um – проміжний, а, е, посередній, я, є
Megăra, ae, f – Меґара, місто на заході від Атен (Афін)
Megarensis, e – меґарський, а, е
membrāna, ae, f – тонкий пергамент
membrum, i, n – тіло
memento (imperatīvus до memĭni) – пам'ятай
memĭni, meminisse – пам'ятати, згадувати
memor, ŏris – пам'ятний, а, е, передбачливий, а, е, який, а, е пам'ятає
memoriā tenēre – пам'ятати
menda, ae, f – помилка, хиба
mendax, ācis – брехливий, а, е, оманливий, а, е
mens, mentis, f – думка, розум
mensis, is, m – місяць
mercātor, ōris, m – купець, торговець
Mercurius, ii, m – Меркурій, вісник богів
mereo, ui, ĭtum, ēre – служити
merĭtum, i, n – заробіток, заслуга, вина, значення
merx, mercis, f – товар, річ, штука
metallum, i, n – метал
meto, messui, messum, ĕre – жати, пожинати
metuo, ui, ūtum, ĕre – боятися
Midas, ae, m – Мідас, міфічний цар Фригії
migro, āvi, ātum, āre – переходити, переїжджати
miles, ĭtis, m – воїн
militāris, e – військовий, а, е
milĭto, āvi, ātum, āre – боротися
Minerva, ae, f – Мінерва, богиня – покровителька наук, мистецтв, ремесел, війни
minĭmus, a, um – найменший, а, е
minor, ātus sum, āri – стирчати, погрожувати
minor, minus – менший, а, е, молодщий, а, е, слабший, а, е
minuo, minui, minūtum, ĕre – зменшувати
minutŭlus, a, um – крихітний, а, е
mirabĭlis, e – дивовижний, а, е
miror, āri, ātus sum – дивуватися, захоплюватися
mirus, a, um – дивний, а, е
misceo, miscui, mixtum, ēre – мішати, змішувати
misericordia, ae, f – милосердя, співчуття, жалість
misĕror, ātus sum, āri – висловлювати співчуття, оплакувати, жаліти
mitis, e – зрілий, а, е, ніжний, а, е
mitto, mīsi, missum, ĕre – посилати
mobĭlis, e – мінливий, а, е; швидкий, а, е
moderātus, a, um – стриманий, а, е, поміркований, а, е
modus, i, m – міра, спосіб

moenia, ium, n – міські стіни, укріплення, будівля
molestus, a, um – важкий, а, е
mollis, e – м'який, а, е, ласкавий, а, е
moneo, ui, ĭtum, ēre – нагадувати, переконувати
monēta, ae, f – монета, гроші
mons, montis, m – гора
monstro, āvi, ātum, āre – показувати
montuōsus, a, um – гористий, а, е
monumentum, i, n – пам'ятник
morbus, i, m – хвороба
mordeo, momordi, morsum, ēre – кусати
morior, mortuus sum, mori – помирати, гинути
moror, ātus sum, āri – затримувати, зволікати
mors, mortis, f – смерть
mortālis, e – смертний, а, е
mortarium, ii, n – ступа
mortem oppetĕre – йти на смерть
mortuus, a, um – мертвий, а, е
mos, moris, m – поведінка, звичай
motus, us, m – рух
moveo, movi, motum, ēre – рухати, зворушувати
mox – швидко, незабаром
muliebris, e – жіночий, а, е
mulier, ĕris, f – жінка
multilŏquus, a, um – багатослівний, а, е
multitūdo, ĭnis, f – багато, маса, велика кількість
multo, āvi, ātum, āre – карати, терпіти
multum – багато
multus, a, um – численний, а, е
mundus, i, m – світ, всесвіт
munio, īvi, ītum, īre – укріпляти
munus, ĕris, n – обов'язок, послуга, подарунок
murus, i, m – стіна, мур
Musa, ae, f – Муза, покровителька мистецтв
musca, ae, f – муха
muscŭlus, i, m – миша
muscus, i, m – мох
mutatio, ōnis, f – зміна
muto, āvi, ātum, āre – міняти, змінювати
mutus, a, um – німий, а, е
mutuus, a, um – спільний, а, е, взаємний, а, е

N

nam – бо
narro, āvi, ātum, āre – розповідати
nascor, natus sum, nasci – народжуватися
Nasīca, ae, m – Назіка, римський консул (191 р. до н.е.)
natūra, ae, f – природа, натура
natus, a, um – народжений, а, е
naumachia, ae, f – місце інсценування морського бою, навмахія
nauta, ae, m – моряк
navigatio, ōnis, f – плавання
navigium, ii, n – судно

navĭgo, āvi, ātum, āre – плисти, перепливати, відпливати
navis, is, f – корабель
Neapŏlis, is, f – Неаполь, портове місто в Кампанії
necessarius, a, um – необхідний, а, е, потрібний, а, е
neco, āvi, ātum, āre – вбивати
nefarius, a, um – нечестивий, а, е, злочинний, а, е
neglĕgo, lexi, lectum, ĕre – зневажати, нехтувати
nego, āvi, ātum, āre – заперечувати, відмовляти
nemo – ніхто
Neptūnus, i, m – Нептун, бог морів та водойм
nequeo, īvi, ĭtum, īre – не могти, не мати змоги
Nero, ōnis, m – Нерон, римський імператор (54-68 рр.)
nescio, īvi, ītum, īre – не знати
Nestor, ŏris, m – Нестор, учасник Троянської війни
neuter, tra, trum – жоден, а, е, ніякий, а, е
Niderlandia, ae, f – Нідерланди
nihil – ніщо
nimis – надто, надмірно
niteo, ui, ēre – блищати
nix, nivis, f – сніг
nobĭlis, e – відомий, а, е, знатний, а, е, славетний, а, е
noceo, cui, cĭtum, ēre – заважати, шкодити
noctu – вночі
Nola, ae, f – м. Нола
nomen, ĭnis, n – назва, ім'я
nomĭno, āvi, ātum, āre – називати
non modo…, sed etiam – не тільки..., а й
non prius…, quam – не раніше..., ніж
non solum..., sed etiam – не тільки..., а й
Nonae, ārum, f – Нони, 5-й або 7-й день місяця
nondum – ще не
nonnullus, a, um – деякий, а, е, декотрий, а, е
nonus, a, um – дев'ятий, а, е
nosco, novi, notum, ĕre – пізнавати, вивчати
noster, tra, trum – наш, а, е
noto, āvi, ātum, āre – помічати
notus, a, um – відомий, а, е
novus, a, um – новий, а, е
nox, noctis, f – ніч
nubĭlum, i, n – хмара
nudus, a, um – голий, а, е
nullus, a, um – ніякий, а, е, жодний, а, е
numĕro, āvi, ātum, āre – рахувати
numĕrus, i, m – число
nummus, i, m – монета, гроші
numquam (**nunquam**) – ніколи
nunc – тепер
nuntia, ae, f – вісниця
nuntio, āvi, ātum, āre – повідомляти
nutrīco, –, ātum, āre – годувати
nutrio, īvi, ītum, īre – годувати
nympha, ae, f – німфа

O

ob eam rem – з тієї причини
obdūro, āvi, ātum, āre – мати витримку, терпіння
obeo, ii (īvi), ĭtum, īre – входити, обходити, відвідувати, гинути, помирати
obicio, iēci, iectum, ĕre – кинутися вперед, приректи на загибель, видати
oblivio omnes cepit – всі забули
oblivio, ōnis, f – забуття
oboedio, īvi, ītum, īre – слухатися, підкорятися
obscūro, āvi, ātum, āre – затемнювати
obses, ĭdis, m – заручник, поручитель
obsideo, sēdi, sessum, ēre – населяти, жити, володіти
obsidio, ōnis, f – облога
obsīdo, sēdi, sessum, ĕre – займати, оволодіти
obsolētus, a, um – застарілий, а, е, повсякденний, а, е
obsto, obstĭti (stātum), -, āre – протидіяти, перешкоджати
obsto, obstĭti, (stātum), āre – протистояти, перешкоджати
obsum, obfui (offui), esse (+ Dat.) – протидіяти, шкодити, заважати
obtineo, tinui, tentum, ēre – володіти, населяти, займати
obtrunco, āvi, ātum, āre – рубати, убивати
obviam – назустріч, напроти
obvius, a, um – зустрічний, який іде назустріч
occasio, ōnis, f – випадок
occīdo, cīdi, cīsum, ĕre – вбивати, мучити
occulto, āvi, ātum, āre – ховати, прикривати, таїти
occumbo, cubui, cubĭtum, ĕre – помирати, падати, заходити
occŭpo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати, окупувати, підкоряти
occurro, curri, cursum, ĕre – сходитися, зустрічатися
Oceănus, i, m – океан
octāvus, a, um – восьмий, а, е
ocŭlus, i, m – око
odi, odisse – ненавидіти
odium, ii, n – ненависть
Ogygius, a, um – Огігів, фіванський, а, е
oleo, lui, – , ēre – пахнути
oleum, i, n – олія
olim – колись
Olympia, ōrum, n – Олімпійські ігри
Olympus, i, m – Олімп, місце проживання богів
omen, omĭnis, n – знак, прикмета, провіщення
omitto, mīsi, missum, ĕre – випускати з рук втрачати
omnīno – взагалі
omnipŏtens, entis – всемогутній, я, є
omnis, e – весь, вся, все
opes, ium, f (Plur.) – багатство

opes, um, f – майно, кошти, засоби
oppĕto, īvi (ii), ītum, ĕre – приймати, піддаватися
oppĭdum, i, n – місто, укріплення, фортеця
oppōno, posui, posĭtum, ĕre – ставити навпроти, протиставити, заперечувати
opportūnus, a, um – зручний, а, е, вигідний, а, е, придатний, а, е
opprimo, pressi, pressum, ĕre – стискати, придушити, пригнічувати
oppugno, āvi, ātum, āre – нападати, атакувати, штурмувати
ops, opis, f – сила, могутність
optĭmus, a, um – найкращий, а, е
opto, āvi, ātum, āre – бажати, прагнути
opus, ĕris, n – зусилля, напруження, справа, діло, твір
ora, ae, f – берег, узбережжя
oracŭlum, i, n – оракул, пророцтво
oratio, ōnis, f – промова
orbis terrārum – земля, світ, всесвіт
orbis, is, m – земна куля, світ
ordinātus, a, um – врівноважений, а, е, правильний, а, е
ordo, ĭnis, m – стрій, шеренга, порядок
oriens, entis, m – схід сонця, схід
ornamentum, i, n – прикраса, коштовності
ornātus, a, um – прикрашений, а, е
orno, āvi, ātum, āre – прикрашати
oro, āvi, ātum, āre – просити, благати, молити
ortus, a, um – народжений, а, е
os, oris, n – рот, уста, розмова
os, ossis, n – кістка
ostendo, tendi, tentum (tensum), ĕre – показувати, демонструвати
ostento, āvi, ātum, āre – виставляти на показ, показувати
ostiarius, ii, m – ключник, черговий
ostium, ii, n – вхід, ворота, двері
otium, ii, n – спокій, відпочинок
ovis, is, f – вівця
ovum, i, n – яйце, овал

P

Pactŏlus, i, m – Пактол, золотоносна ріка в Лідії
paco, āvi, ātum, āre – робити мирним, заспокоювати, приборкувати
paene – майже, цілком
paeninsŭla, ae, f – півострів
pagĭna, ae, f – сторінка
Palatium, ii, n – Палатинський горб у Римі
pallium, ii, n – грецький плащ
palma, ae, f – пальмова гілка, слава
panis, is, m – хліб
papa, ae, m – батько, отець, Папа Римський
papyrus, i, m – папірус, папір

par, paris – рівний, а, е, відповідний, а, е, однаковий, а, е
parātus, a, um – виготовлений, а, е, готовий, а, е
parco, peperci, –, ĕre (+Dat.) – жаліти, щадити, берегти
parentes, um, m – батьки, рідня, предки
pareo, ui, ĭtum, ēre – підкорятися, слухатися
paries, ĕtis, m – стіна
pario, pepĕri, partum, ĕre – народжувати, створювати
Paris, ĭdis, m – Паріс, син царя Пріама
paro, āvi, ātum, āre – готувати, виготовляти, укладати
Parrhasius, ii, m – Паррасій, афінський художник (IV ст. до н.е.)
pars, partis, f – частина
parsimonia, ae, f – бережливість, ощадливість
parvus, a, um – малий, а, е
pasco, pavi, pastum, ĕre – пасти
pastor, ōris, m – пастух
patefacio, fēci, factum, ĕre – розкривати, розсувати
paternus, a, um – батьківський, а, е
patior, passus sum, pati – терпіти
patricius, ii, m – патрицій
paucus, a, um – малий, а, е, незначний, а, е
paulātim – потроху, мало-помалу, поступово
paulo – дещо, небагато, ледь-ледь
pauper, ĕris – бідний, а, е
pax, pacis, f – мир, спокій
pecco, āvi, ātum, āre – грішити
pectus, ŏris, n – груди, серце
pecunia, ae, f – гроші
pecus, ŏris, n – худоба
Peleus, i, m – Пелей, цар Тессалії, батько Ахілла
pellis, is, f – шкіра
pello, pepŭli, pulsum, ĕre – бити, вражати, потрясати
pendeo, pependi, –, ēre – висіти
pendo, pependi, pensum, ĕre – вішати, зважувати, відважувати
Penelōpe, es, f – Пенелопа, дружина Одіссея
per se – сам по собі
perăgo, ēgi, actum, ĕre – обробляти, рихлити
percutio, cussi, cussum, ĕre – пробивати, пронизувати, проколювати
perdo, dĭdi, dĭtum, ĕre – нищити, губити, втрачати
perennis, e – вічний, а, е
pereo, ii (īvi), ĭtum, īre – гинути, занепадати
perfĕro, tŭli, lātum, ferre – приносити, привозити, повідомляти
perficio, fēci, fectum, ĕre – готувати, робити, будувати, споруджувати, здійснювати, влаштовувати
perfodio, fodi, fossum, ĕre – прокопувати, пробивати, проколювати

perfringo, frēgi, fractum ĕre – розламувати, знищувати, проламувати
perfruor, fructus sum, frui – насолоджуватись
pergo, perrexi, perrectum, ĕre – йти далі, просуватися, продовжувати
Periander, dri, m –Періандр, корінфський правитель (625-585 рр. до н.е.), один із семи мудреців
periculōsus, a, um – небезпечний, а, е
periclŭlum, i, n – небезпека
peritia, ae, f – досвід
permaneo, mansi, mansum, ēre – залишатися
permigro, āvi, ātum, āre – переселятися, втікати
permitto, misi, missum, ĕre – дозволяти
permultus, a, um – багаточисленний, а, е
permutatio, ōnis, f – зміна, переміна
perpendo, pendi, pensum, ĕre – зважувати
perrumpo, rūpi, ruptum, ĕre – пробивати, штурмувати, вриватися
Persae, ārum, m – перси
persaepe – дуже часто
persĕquor, secūtus sum, sĕqui – переслідувати, гнатися
persevēro, āvi, ātum, āre – наполягати
persto, stiti, (statum), āre – триматися, твердо стояти
perterreo, terrui, terrĭtum, ēre – лякати, жахати
pertineo, tinui, -, ēre – простягатися, досягати, стосуватися, належати
pes, pedis, m – нога, стопа
pestis, is, f – зараза, чума, пошесть
peto, īvi, ītum, ĕre – намагатися, прагнути, домагатися, просити, відправлятися, направлятися
Phaeāces, um, m – феаки, плем'я мореплавців на острові Коркіра
Philippus, i, m – Філіпп, батько Олександра, македонський цар (IV ст. до н.е.)
philosophus, i, m – філософ
Phoebus, i, m – Феб, бог Сонця, сонце
Phoenix, ĭcis, m – фінікієць
pictor, ōris, m – художник
pictus, a, um – намальований, а, е, зображений, а, е
pilus, i, m – волосся, волосяний покрив
pingo, pinxi, pictum, ĕre – малювати, зображати
pinguis, e – ситий, а, е, родючий, а, е
pirāta, ae, m – пірат, морський розбійник
piscis, is, m – риба
placeo, ui, ĭtum, ēre – подобатися
placĭdus, a, um – тихий, а, е, спокійний, а, е

planta, ae, f – рослина
planus, a, um – плаский, а, е, рівний, а, е
Plato, ōnis, m – Платон (428-347 рр. до н. е.), грецький філософ V ст. до н.е.
Plautus, i, m – Тіт Макцій Плавт (254-184 рр. до н.е.), римський комедіограф
plenus, a, um – повний, а, е
plerumque – переважно, здебільшого
plerusque, pleraque, plerumque – більша частина, більшість, багато хто
pluma, ae, f – пір'я
plurĭmum – дуже багато, понад усе, більше
plurĭmus, a, um – величезний, а, е
pluvia, ae, f – дощ, хмара
poena, ae, f – покарання, кара, мука
poenam pro scelĕre pendĕre – нести покарання, терпіти
Poenus, i, m –пунієць, мешканець Карфагену
polliceor, pollicĭtus sum, ēri – обіцяти
Polonia, ae, f – Польща
pompa, ae, f – процесія
pondĕro, āvi, ātum, āre – зважувати
pondō – вагою
pondus, ĕris, n – вага, тягар, маса
pono, posui, posĭtum, ĕre – класти, виставляти, кидати, опускати
pons, pontis, m – міст
popŭlor, ātus sum, āri – спустошувати, розоряти
popŭlus, i, m – народ
Porsenna, ae, m – Порсенна, цар Клузія в Етрурії
porta, ae, f – ворота
porto, āvi, ātum, āre – нести
portus, us, m – порт, гавань
posco, poposci, –, ĕre (+Dat.) – вимагати
possessio, ōnis, f – володіння, власність, маєток, скарб
possideo, sēdi, sessum, ēre – володіти, мати, займати
possum, potui, posse – могти
postea – згодом
posterior, ius – задній, а, е, наступний ,а, е, найближчий, а ,е
postĕrus, a, um – майбутній, а, е, наступний, а, е
postrēmo – нарешті
postridie – наступного дня
postŭlo, āvi, ātum, āre – вимагати, прагнути, звинувачувати
potens, entis – могутній, я, є
potentia, ae, f – сила
potior, tītus sum, īri – оволодівати, володіти, захоплювати
potius – краще
potus, us, m – напій, пиття
praebeo, ui, ĭtum, ēre (+Dat.) – постачати
praeceps, cipĭtis – швидкоплинний, а, е

praecipio, cēpi, ceptum, ĕre – вчити, наставляти, рекомендувати
praecipĭto, āvi, ātum, āre – скидати, зіштовхувати, руйнувати, припиняти
praeda, ae, f – здобич
praedo, ōnis, m – грабіжник, розбійник
praedor, ātus sum, āri – грабувати
praefĕro, tŭli, lātum, ferre – виставляти наперед, надавати перевагу
praeficio, fēci, fectum, ĕre – ставити над, ставити на чолі
praemitto, mīsi, missum, ĕre – висилати наперед
praemium, ii, n – нагорода, відзнака, здобич
praepăro, āvi, ātum, āre – підготовляти
praesens, entis – присутній, я, є
praesidium, ii, n – захист, охорона
praesto, stĭti, stĭtum, are – виявляти, виділятися, перевищувати
praesum, fui, esse (+Dat.) – очолювати
praetereo, ii, ĭtum, īre – обминати
praeterĭtus, a, um – минулий, а, е
praevaleo, ui, –, ēre – мати перевагу, бути сильним
pratum, i, n – луг
preces, um, f – просьба, молитва, прохання
precor, ātus sum, āri – молити, випрошувати
premo, pressi, pressum, ĕre – притискати
pretiōsus, a, um – цінний, а, е; дорогий, а, е
pretium, ii, n – ціна, вартість
prex, precis, f – просьба, молитва, слово
pridie – напередодні
primo – вперше, по-перше
primum – спочатку
primus, a, um – перший, а, е
princeps, ĭpis – перший, а, е
principātus, us, m – верховенство, принципат
priscus, a, um – старовинний, а, е, давній, а, е
privo, āvi, ātum, āre – віднімати, забирати
pro (+Abl) – за
probo, āvi, ātum, āre – випробовувати, схвалювати
probus, a, um – чесний, а,е; порядний, а, е; скромний, а, е
procēdo, cessi, cessum, ĕre – виходити, виступати, доходити
procella, ae, f – сильна буря, злива
procul – далеко, довго
procurro, curri, cursum, ĕre – вибігати наперед, спішити
procus, i, m – наречений
prodūco, duxi, ductum, ĕre – виводити, виробляти, створювати
proelior, ātus sum, āri – битися, боротися

proelium committĕre – розпочинати битву
proelium, ii, n – битва
professor, ōris, m – професор
proficio, feci, fectum, ĕre – досягати, допомагати
proficiscor, profectus sum, sci – відправлятися, вирушати
profundo, fudi, fusum, ĕre – проливати, виливати, щедро витрачати, народжувати
profundus, a, um – глибокий, а, е
prognātus, a, um – народжений, а, е
progredior, progressus sum, progrĕdi – йти вперед
prohibeo, ui, ĭtum, ēre – перешкоджати
proicio, iēci, iectum, ĕre – кидати
proinde – тому, тому що, так само, відповідно
Prometheus, i, m – Прометей, один із титанів
promitto, mīsi, missum, ĕre – обіцяти
promo, prompsi, promptum, ĕre – виймати, запозичувати, винаходити, розкривати
promunturium, ii, n – гірський виступ, мис
propĕro, āvi, ātum, āre – спішити
propinquĭtas, ātis, f – близькість
propinquus, a, um – близький, а, е
propior, ius – ближчий, а, е
propōno, posui, posĭtum, ĕre – задумувати, затівати
proprius, a, um – власний, а, е
propter (+Acc.) – через
propterea – через те, що, з тієї причини
propulso, āvi, ātum, āre – відбивати
prorumpo, rūpi, ruptum, ĕre – кидатися, пробиватися, прориватися
proscrībo, psi, ptum, ĕre – обнародувати, публікувати
prosterno, strāvi, strātum, ĕre – валити, зрубувати, простягати
prosum, profui, prodesse – допомагати, бути корисним
protĕgo, texi, tectum, ĕre – прикривати, переховувати, захищати
proverbium, ii, n – прислів'я
provincia, ae, f – провінція
proxĭmus, a, um – найближчий, а, е
prudenter – розумно
prudentia, ae, f – розсудливість, мудрість
prunus, i, f – слива
publĭcus, a, um – громадський, а, е
puella, ae, f – дівчина
puer, ĕri, m –хлопець
pueritia, ae, f – дитинство, юність
pugna, ae, f – битва
pugno, āvi, ātum, āre – битися, боротися
pulcher, chra, chrum – гарний, а, е, прекрасний, а, е
pulchritūdo, ĭnis, f – краса

pullus, i, m – молода тварина
pulvis, ĕris, m – порох, пісок
Punĭcus, a, um – пунічний, а, е
punio, īvi, ītum, īre – карати
puppis, is, f – корма, корабель
purĭtas, ātis, f – чистота
purus, a, um – чистий, а, е
puteus, i, m – колодязь
puto, āvi, ātum, āre – вважати, думати
pyrămis, ĭdis, f – піраміда

Q

quadrūpes, ĕdis – чотириногий, а, е
quaero, sīvi, sītum, ĕre – шукати
quamquam – хоч
quasi – немовби, подібно
quatio, (quassi), quassum, ĕre – трясти, махати
quattuor – чотири
quercus, us, f – дуб
qui – хто
qui, quae, quod – який, а, е
quia – тому що, через те, що
quid – що
quilĭbet, quaelĭbet, quodlĭbet – будь-який, а, е, кожен, а, е
quinque – п'ять
Quintīlis, e – п'ятий, а, е
Quintus Fabius Maxĭmus, i, m – Квінт Фабій Максим, герой другої Пунічної війни
Quirinālis mons, Quirinālis montis, m – Квіринальський горб, один із семи горбів Риму на північному сході від Капітолію
quis, quid – хто, що
quisquis, quidquid – хто б не, що б не
quisquis,quaequae, quidquid – хто б не, що б не
quod – тому що
quomŏdo – як, яким способом
quoque – теж
quot – скільки
quot…, tot – скільки..., стільки
quotidie – щодня

R

rapĭdus, a, um – швидкий, а, е
rapio, rapui, raptum, ĕre – брати, хапати, захопити
raro – рідко
ratio, ōnis, f – розум, думка
recēdo, cessi, cessum, ĕre – відступати
recens, entis – свіжий, а, е
recipio, cēpi, ceptum, ĕre – відносити назад
recĭto, āvi, ātum, āre – читати вголос, зачитувати
recte – правильно
rectus, a, um – прямий, а, е
recupĕro, āvi, ātum, āre – знову одержувати, відновлювати, звільніти
recūso, āvi, ātum, āre – відмовляти, заперечувати
reddo, dĭdi, dĭtum, ĕre – віддавати назад, повертати
redeo, ii, ĭtum, īre – йти назад, повертатися

redĭgo, ēgi, actum, ĕre – гнати назад, відганяти, проганяти, викликати
redĭmo, ēmi, emptum, ĕre – купувати, викупити, звільняти
redĭtus, us, m – повернення
redūco, duxi, ductum, ĕre – повертати, відводити назад
refello, felli, -, ĕre – спростовувати, викривати брехню
refĕro, tŭli, lātum, ferre – відносити назад, віддавати, сповіщати
reficio, fēci, fectum, ĕre – відновлювати, ремонтувати
refugio, fugi, fugĭtum, ĕre – бігти назад, утікати, відступати, чинити спротив
regālis, e – царський, а, е
regīna, ae, f – цариця
regio, ōnis, f – район, регіон
regnum, i, n – царство
rego, rexi, rectum, ĕre – керувати, правити
regredior, regressus sum, regrĕdi – йти назад
regŭlus, i, m – цар
reicio, iēci, iectum, ĕre – гнати назад, відганяти, кидати назад
relinquo, līqui, lictum, ĕre – залишати, покидати
reliquiae, ārum, f – залишки, рештки
relĭquus, a, um – інший, а, е, решта
remaneo, nsi, nsum, ēre – залишатися
removeo, mōvi, mōtum, ēre – відсувати
repello, repŭli, repulsum, ĕre – відштовхувати, відбивати, відхиляти, штовхати
reperio, reppĕri, repertum, īre – знаходити
repetitio, ōnis, f – повторення
repĕto, īvi, ītum, ĕre – знову нападати, повертатися, відновлювати
reporto, āvi, ātum, āre – здобувати, **victoriam reportāre** – приносити перемогу
res, rei, f – річ, справа
rescindo, scĭdi, scissum, ĕre – розламувати, знищувати, руйнувати
resĕco, secui, sectum, āre – обрізати, обмежувати
resisto, stĭti, -, ĕre – зупинятися, протидіяти, вистояти
respicio, spexi, spectum, ĕre – дивитися назад, озиратися
respondeo, ndi, nsum, ēre – відповідати
responsum, i, n – відповідь, думка, судження
retineo, tinui, tentum, ēre – затримувати, тримати
retro – назад, ззаду
revertor, reversus sum, reverti – повертатися назад
revŏco, āvi, ātum, āre – відкликати назад, відмовляти, відхиляти
rex, regis, m – цар
Rhea, ae, f – Рея, мати Юпітера

rideo, risi, risum, ēre – сміятися
ripa, ae, f – берег ріки, морський берег
rivŭlus, i, m – потічок, канал
rivus, i, m – струмок, потічок
robur, ŏris, n – сила
rogo, āvi, ātum, āre – просити, вмовляти
rogus, i, m – вогнище, могила
Romānus, i, m – римлянин
Romŭlus, i, m – Ромул, засновник і перший цар Риму (753-716 рр. до н.е.)
rota, ae, f – колесо
rotundus, a, um – круглий, а, е
Rubĭco, ōnis, m – Рубікон, ріка на кордоні між Умбрією і Цізальпінською Галлією
rubicundus, a, um – золотистий, а, е
rubīgo, ĭnis, f – іржа, недолік
ruīna, ae, f – руїна, нещастя, загибель, крах
rumpo, rupi, ruptum, ĕre – рвати, виривати
rupes, is, f – скеля, скала
rursus – назад
rustĭcus, i, m – селянин, землероб

S

Sabīna, ae, f – сабінянка
Sabīni, ōrum, m – сабіняни, плем'я, яке заселяло гористу область на північному сході від Риму
Sabīnus, i, m – сабінянин
saccus, i, m – мішок
sacerdos, ōtis, m, f – жрець, жриця
saecŭlum, i, n – сторіччя, вік
saepe – часто
saepta, ōrum, n – огорожа, загата, гребля
sagitta, ae, f – стріла
salsus, a, um – солоний, а, е
saltus, us, m – лісисте місце, гори, вкриті лісами
salūber, bris, bre – цілющий, а, е, здоровий, а, е
salus, ūtis, f – благо, добробут, здоров'я, порятунок
salūto, āvi, ātum, āre – вітати
salveo, ēre, – , – бути здоровим
salvus, a, um – неушкоджений, а, е, цілий, а, е, вцілілий, а, е
sancio, sanxi, sanctum, īre – освячувати, узаконювати, підтверджувати
sanctus, a, um – священний, а, е
sanguis, ĭnis, m – кров, різанина, убивство, міць
sano, āvi, ātum, āre – лікувати
sanus, a, um – здоровий, а, е
sapiens, entis – розумний, а, е
sapiens, entis, m – мудрець
sapientia, ae, f – розум, мудрість
sapio, ii (īvi), - , ĕre – бути розумним, бути розсудливим, мати смак
sarcĭna, ae, f – пака, вузол, в'язка
sata, ōrum, n – посіви
satis – досить, достатньо, доволі
satur, tŭra, tŭrum – ситий, а, е

Saturnus, i, m – Сатурн, бог землеробства
saxum, i, n – скеля
scelus, ĕris, n – злочин, підступ
schola, ae, f – школа
scholastĭcus, a, um – шкільний, а, е
scientia, ae, f – знання
scindo, scidi, scissum, ĕre – розривати, розпускати, руйнувати
scio, ivi, itum, ire – знати
scopa, ae, f – мітла
scribo, scripsi, scriptum, ĕre – писати
scrinium, ii, n – скриня
scriptor, ōris, m – письменник
scriptus, a, um – написаний, а, е
scutum, i, n – щит
Scyrus, i, f – Скірос, острів в Егейському морі
Scytha, ae, m – скіф, мешканець Скіфії
se – себе
se lavāre – купатися
se prosternĕre – простягнутися
secēdo, cessi, cessum, ĕre – відділятися, відходити, переходити
secundus, a, um – щасливий, а, е
sed – але
sedeo, sedi, sessum, ēre – сидіти
sedes, is, f – житло, оселя, місце перебування
sedo, āvi, ātum, āre – стримувати, заспокоювати, залагоджувати
seges, ĕtis, f – посів
sella, ae, f – крісло
sementis, is, f – насіння, посів
semĭno, āvi, ātum, āre – сіяти
semper – завжди
sempiternus, a, um – вічний, а, е
senātor, ōris, m – сенатор, член сенату
senātus, us, m – сенат
senectus, ūtis, f – старість
senīlis, e – старечий, а, е
sensus, us, m – думка, відчуття
sententia, ae, f – думка, вислів, погляд, судження
sentio, sensi, sensum, īre – думати, відчувати, вважати
sepelio, pelīvi, pultum, īre – ховати, підривати, знищувати
septem – сім
septĭmus, a, um – сьомий, а, е
sequor, secūtus sum, sequi – гнати, слідувати, переслідувати
sermo, ōnis, m – розмова, бесіда, мова
sero – пізно
sero, sevi, satum, ĕre – сіяти, саджати
serus, a, um – пізній, я, є, запізнілий, а, е
servio, īvi, ītum, īre – служити
servo āvi, ātum, āre – рятувати, зберігати
servus, i, m – раб
sestertius, ii, m – сестерцій, римська срібна монета, до 217 р. до н.е. дорівнювала 2,5 асам, пізніше 4 асам.
sevērus, a, um – строгий, а, е, суворий, а, е, міцний, а, е
sex – шість

Sextīlis, e – шостий, а, е
si – якщо
sidus, ĕris, n – сузір'я
signifĭco, āvi, ātum, āre – відзначати
signum, i, n – знак, сиґнал, зображення, знамено
silentium, ii, n – мовчанка, тиша, спокій
sileo, ui, -, ēre – мовчати
silva, ae, f – ліс
simĭlis, e – подібний, а, е
simplex, ĭcis – простий, а, е
simplicĭtas, ātis, f – простота, чесність, природність
simpŭlum, i, n – розливна ложка, ковш, склянка
simulacrum, i, n – зображення, статуя
simŭlo, āvi, ātum, āre – удавати, прикидатися
sine (+Abl) – без
singŭlus, a, um – окремо взятий, а, е
sitis, is, f – спрага
situs, a, um – розміщений, а, е
situs, us, m – положення, розміщення
sobrius, a, um – тверезий, а, е, поміркований, а, е
sociĕtas, ātis, f – спільність, товариство, об'єднання
socius, ii, m – союзник, спільник
Socrătes, is, m – Сократ (469–399 рр. до н.е.), грецький філософ
Sol, Solis, m – бог Сонця
sol, solis, m – сонце
sollicĭto, āvi, ātum, āre – трясти, хвилювати, збуджувати
Solo, ōnis, m – Солон, атенський мудрець (VI ст. до н.е.)
solum, i, n – земля
solus, a, um – тільки один, а, е, єдиний, а, е
solvo, solvi, ūtum, ĕre – розв'язувати, платити
somnium, ii, n – сон
somnus, i, m – сон
sonĭtus, us, m – звук, шум, тріск, брязкіт
sono, ui, sonĭtum, āre – дзвеніти, звучати
sonus, i, m – звук
soror, ōris, f – сестра
sors, sordis, f – болото, бруд, нечисть
sors, sortis, f – доля, участь
sospes, ĭtis – неушкоджений, а, е, вцілілий, а, е
Spartăcus, i, m – Спартак, організатор повстання рабів 73 – 71 рр. до н.е.
Spartānus, i, m – спартанець
spectacŭlum, i, n – видовище, спектакль
specto, āvi, ātum, āre – дивитися, споглядати, спостерігати
specus, us, m – печера, грот, підкоп
spelunca, ae, f – печера, грот
sperno, sprevi, spretum, ĕre – відкладати, нехтувати, усувати
spero, āvi, ātum, āre – сподіватися

spes, spei, f – надія, сподівання
spina, ae, f – колючка
spirĭtus, us, m – дихання, дух
spiro, āvi, ātum, āre – дихати
splendeo, dui, -, ēre – блищати, сяяти, виділятися
splendĭdus, a, um – блискучий, а, е
spolio, āvi, ātum, āre – знімати, скидати одяг, обдирати, грабувати
spolium, ii, n – військова здобич
spondeo, spopondi, sponsum, ēre – ручатися, гарантувати, присягатися
sponsa, ae, f – наречена
sponsus, i, m – наречений
statim – негайно, зараз же, постійно
statuo, ui, ūtum, ĕre – постановляти
stella, ae, f – зірка
stercus, ŏris, n – гній
sto, steti, statum, āre – стояти
strata, ae, f – бруківка
struo, struxi, structum, ĕre – загромаджувати, розкладати, готувати, шикувати
studeo, ui, – , ĕre (+Dat.) – займатися, старатися, намагатися, вивчати
studium, ii, n – навчання, прагнення, заняття
stylus, i, m – гостра паличка, кіл
Styx, Stygis, f – Стікс, ріка у підземному царстві
suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати
subdūco, duxi, ductum, ĕre – красти
subicio, iēci, iectum, ĕre – кидати, підкладати, підкоряти
subĭgo, ēgi, actum, ĕre – змушувати, підкоряти, поневолювати
subĭto – зненацька, несподівано, раптово
sublĕvo, āvi, ātum, āre – піднімати, підтримувати
subraucus, a, um – хрипкуватий, а, е, глухуватий, а, е
subsum, fui, esse – перебувати під, бути поруч
subtraho, traxi, tractum, ĕre – витягати, відхиляти
succīdo, cīdi, cīsum, ĕre – зрізати
succurro, curri, cursum, ĕre – пробігати під, приходити на допомогу
summus, a, um – верхній, я, є, вищий, а, е
sumo, sumpsi, sumptum, ĕre – брати
supĕri, ōrum, m – небесні боги
superior, ius – верхній, я, є
supĕro, āvi, ātum, āre – перевищувати, перемагати
supervacuus, a, um – зайвий, а, е; непотрібний, а, е, некорисний, а, е
supplex, plĭcis – благальний, а, е
supplicium, ii, n – укління, прохання, клопотання, молитва
suprēmus, a, um – найвищий, а, е
surgo, rexi, rectum, ĕre – піднімати, вставати

sus, suis, m, f – свиня
suscipio, cepi, ceptum, ĕre – підхоплювати, підтримувати, піднімати
suspĭcor, ātus sum, āri – підозрівати, припускати, здогадуватися
sustento, āvi, ātum, āre – підтримувати, підкріплювати
suus, a, um – свій, я, є
Syra, ae, f – Сира, жін. ім'я
Syracūsae, ārum, f – м. Сиракузи на Сицилії

T

taberna, ae, f – ятка, крамничка
tabŭla, ae, f – дошка, картина, таблиця
taceo, ui, ĭtum, ēre – мовчати
Taenărus, i, m – Тенар, мис і місто на півдні Лаконії з храмом Нептуна і входом у підземне царство (сьогодні мис Матанан)
talis, e – такий, а, е
talus, i, m – п'ята
tam – настільки, до такої міри
tamen – однак
tandem – нарешті
tango, tetĭgi, tactum, ĕre – доторкатися
tantopĕre – настільки, до такої міри
tantummŏdo – тільки, тільки лиш
tardātus, a, um – сповільнений, а, е, затриманий, а, е
taurus, i, m – віл, бик
tectum, i, n – будівля, дім, житло, дах
tegimentum, i, n – одяг, обшивка, навіс
tego, texi, tectum, ĕre – вкривати, покривати
Tellus, i, m – Телл, чоловіче ім'я
telum, i, n – стріла, зброя, дротик
temerĭtas, ātis, f – випадковість, легкодухість
tempĕro, āvi, ātum, āre – пом'якшувати, утримуватися, жаліти, берегти
tempestas, ātis, f – погода, негода, буря, час, період
templum, i, n – святиня, храм
tempus, ōris, n – час
tendo, tetendi, tensum (tentum), ĕre – тягнути, витягати
Tenĕdus, i, f – Тенедос, острів біля Геллеспонту
teneo, ui, tentum, ēre – тримати, володіти
tener, ĕra, ĕrum – ніжний, а, е
tenuis, e – тонкий, а, е
tergum, i, n – спина, хребет
tero, trivi, tritum, ĕre – молотити, терти
terra, ae, f – земля
terrēnus, i, m – житель землі, смертний
terreo, ui, ĭtum, ēre – лякати, відганяти
terribĭlis, e – страшний, а, е
terror, ōris, m – страх
testis, is, m, f – свідок
testor, ātus sum, āri – закликати у свідки, свідчити

thalămus, i, m – кімната, покій
theātrum, i, n – театр
thermae, ārum, f – теплі джерела, купальня
Thessalia, ae, f – Тессалія, батьківщина Ахілла, область північної Греції
Thetis, Thetĭdis, f – Тетіда (Фетіда), морська богиня, мати Ахілла
Tiběris, is, m – ріка Тібр у середній Італії, яка впадає в Тірренське море
Tiberius Sempronius Gracchus, i, m – Тіберій Семпроній Гракх, народний трибун 133 р. до н.е., загинув у боротьбі з оптиматами за спроби аграрних реформ у Римі
timeo, timui, - , ēre – боятися
timĭdus, a, um – боягузливий, а, е, несміливий, а, е, обережний, а, е
timor, ōris, m – страх
tinctus, a, um – змочений, а, е
Titus Manlius Torquatus, i, m – Тіт Манлій Торкват (340 р. до н.е. наказав стратити свого сина за порушення дисципліни)
Titus, i, m – Тит, чол. ім'я
tolĕro, āvi, ātum, āre – терпіти, переносити
tollo, sustŭli, sublātum, ĕre – піднімати, возвеличувати, вбивати
tono, ui, –, āre – гриміти
torqueo, torsi, tortum, ēre – повертати, обертати, крутити, мучити
torrens, entis, m – бурхливий потік, течія
tostus, a, um – сухий, а, е
tot – стільки
totus, a, um – весь, вся, все, цілий, а, е
trado, dĭdi, dĭtum, ĕre – передавати
traho, traxi, tractum, ĕre – втягати, тягнути
traicio, iēci, iectum, ĕre – переправляти, перекидати
trano, āvi, ātum, āre – плисти, перепливати
tranquillo, āvi, ātum, āre – заспокоювати
transcrībo, psi, ptum, ĕre – переписувати
transeo, ii (īvi), ĭtum, īre – переходити, переправляти, проходити
transfīgo, fixi, fixum, ĕre – пробивати, проколювати
transĭtus, us, m – перехід, прохід
transmitto, mīsi, missum, ĕre – переходити, перетікати
Trasumēnus, i, m – Тразуменське озеро
tres, tria – три
tribūnus plebis, i, m – народний трибун
tribuo, ui, ūtum, ĕre – ділити, наділяти, присвячувати
trigemĭnus, a, um – потрійний, а, е

triquetrus, a, um – трикутний, а, е
tristis, e – сумний, а, е
tristitia, ae, f – сум, смуток
triumpho, āvi, ātum, āre – торжествувати, перемагати
Troiānus, a, um – троянський, а, е
Troiānus, i, m – троянець
trucīdo, āvi, ātum, āre – вбивати, знищувати
tuba, ae, f – труба
tuber, ĕris, n – горб, пухлина
Tullius Hostilius, ii, m – Тулл Гостілій, третій цар Риму (672-640 рр. до н.е.)
tum – тоді
tumultus, us, m – шум, бунт, сум'яття
tundo, tutŭdi, tunsum, ĕre – товкти, кувати
turbo, āvi, ātum, āre – турбувати, хвилювати, каламутити
turris, is, f – вежа
tute – підсилена форма до **tu** (ти)
tutor, ātus sum, āri – захищати, охороняти
tutus, a, um – безпечний, а, е, захищений, а, е
tyrannus, i, m – тиран, правитель
Tyrthaeus, i, m – Тіртей, грецький поет (VII ст. до н.е.)

U

uber, ĕris, n – достаток, родючість
ubi – де
Ulīxes, is, m – Улісс, Одіссей, герой Троянської війни, цар острова Ітаки
ultĭmus, a, um – найвіддаленіший, а, е, останній, а, е
umbilīcus, i, m – середина, центр
umbra, ae, f – тінь
una – разом
unda, ae, f – хвиля, вода
unde – звідти
unguis, is, m – ніготь, кіготь
universus, a, um – весь, вся, все
unquam – коли-небудь
unus, a, um – один, а, е
urbānus, a, um – міський ,а, е
urbs, urbis, f – місто
uro, ussi, ustum, ĕre – обурювати, тривожити, дратувати, палити
ursus, i, m – ведмідь
usitātus, a, um – загальновживаний, а, е
usque – аж до
usus, us, m – досвід
ut – як
ut..., ita – як..., так, оскільки
uter, tra, trum – який, яка, яке з двох
utĭlis, e – корисний, а, е
utilĭtas, ātis, f – користь
utĭnam – о коли б, о якби, коли б, бодай
utor, usus sum, uti – користуватися
utrimque – з обох боків
uva, ae, f – виноград
uxor, ōris, f – дружина, жінка

V

vacca, ae, f – корова
vacuus, a, um – порожній, а, е, пустий, а, е
vae! – горе!
vagor, ātus sum, āri – мандрувати, блукати, кочувати
valeo, ui, ĭtum, ēre – бути здоровим, мати значення, силу
valetūdo, ĭnis, f – здоров'я
valĭdus, a, um – сильний, а, е, міцний, а, е, здоровий, а, е
varius, a, um – різний, а, е
vastĭtas, ātis, f – безлюдність, спустошення, руйнація
vastus, a, um – пустельний, а, е, безлюдний, а, е, безмірний, а, е
vectīgal, ālis, n – прибуток
veho, vexi, vectum, ĕre – носити, нести, везти, гнати, доставляти
Veiens, entis, m – житель міста Вей
velo, āvi, ātum, āre – покривати
velocĭter – швидко
venatio, ōnis, f – полювання
venĕror, ātus sum, āri – шанувати, поважати, благати
venia, ae, f – ласка, прощення, добродійність
venio, veni, ventum, īre – приходити
venter, tris, m – живіт, черево
ventus, i, m – вітер
Venus, ĕris, f – Венера, богиня кохання
venus, ĕris, f – кохання, любов
ver, veris, n – весна
verba ponĕre – висловлюватися
verbum, i, n – слово
verĭtas, ātis, f – правда, істина
versor, ātus sum, āri – перебувати, знаходитися
versus, us, m – вірш, рядок
verto, verti, versum, ĕre – повертати, перевертати, вертіти, розпушувати, зорювати
vertor, versus sum, verti – обертатися, крутитися
verum, i, n – правда
verus, a, um – справжній, я, є, істинний, а, е
Vesta, ae, f – Веста, богиня домашнього вогнища
vestigium, ii, n – слід
vestis, is, f – одяг
Vesuvius, i, m – Везувій, вулкан в Кампанії
veto, ui, ĭtum, āre – забороняти
vetus, ĕris – старий, а, е
vetustas, ātis, f – старовина
vexillum proponĕre – підняти сигнальний стяг
vexillum, i, n – стяг, прапор
via, ae, f – дорога, шлях
vicīnus, a, um – сусідній, я, є
victor, ōris, m – переможець
victoria, ae, f – перемога
victus, us, m – харчі, їжа
vicus, i, m – село
video, vidi, visum, ēre – бачити
vilesco, lui, –, ĕre – здешевлювати, проїдати
villa, ae, f – вілла, будинок
villa, ae, f – вілла, заміський або сільський будинок

vinco, vici, victum, ĕre – перемагати
vincŭlum, i, n – мотузка, пута, кайдани, тюрма
vindemia, ae, f – виноград
vipĕra, ae, f – змія
vir, i, m – чоловік, воїн, мужня людина
virgo, ĭnis, f – дівчина
virtus, ūtis, f – мужність
visĭto, āvi, ātum, āre – відвідувати
vita, ae, f – життя
vitium, ii, n – недолік, помилка, хиба, вада
vitŭla, ae, f – телиця
vivo, vixi, victum, ĕre – жити
vivus, a, um – живий, а, е
volens, entis – доброзичливий, а, е, ласкавий, а, е
volo, āvi, ātum, āre – літати
volo, volui, velle – хотіти
Volsci, ōrum, m – вольски, плем'я в Лацію
volŭcer, cris, cre – швидкий, а, е
volŭcris, is, f – птах
voluntas, ātis, f – воля, бажання, захоплення
volvo, volvi, volūtum, ĕre – обертати, крутити
vox, vocis, f – звук, голос
Vulcānus, i, m – Вулкан, бог вогню у римській мітології (міфології)
vulnerabĭlis, e – вразливий, а, е
vulnĕro, āvi, ātum, āre – ранити
vulnus, ĕris, n – рана
vulpes, is, f – лисиця
vultur, ŭris, m – яструб, хижак

Z

Zeuxis, ĭdis, m – Зевксід, грецький художник (IV ст. до н.е.)

УКРАЇНСЬКО–ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

або... або – aut… aut
Афіни – Athēnae, ārum, f

Б

багатий, а, е – opulentus, a, um, dives, ĭtis
багато – multus, a, um
багато з нас – multi nostrum
багатство – divitiae, ārum, f
бажати – opto, āvi, ātum, āre
батьківщина – patria, ae, f
безпечний, а, е – tutus, a, um
бенкет – convivium, ii, n
біг – cursus, us, m
бідний, а, е – pauper, ĕris
бідність – paupertas, ātis, f
білий, а, е – albus, a, um
більше – magis, plus
брат – frater, tris, m
брати – capio, cepi, captum, ĕre
брати участь – intersum, fui, esse + Dat.
брехати – fallo, fefelli, falsum, ĕre
брехня – mendacium, ii, n
будівля – aedificium, ii, n
бути здоровим – valeo, ui, ĭtum, ēre
бути повинним – debeo, ui, ĭtum, ēre
бути присутнім – praesum, fui, esse (+Dat.)

В

важкий, а, е – difficĭlis, e
вал – vallus, i, m
вважати – existĭmo, āvi, ātum, āre, habeo, ui, ĭtum, ēre
великий, а, е – magnus, a, um
Венера – Venus, ĕris, f
вершина – apex, ĭcis, m
весна – ver, veris, n
Веста – Vesta, ae, f
весталка – virgo vestālis, virgĭnis vestālis, f
вести війну – bellum gerĕre
весь – omnis, e
вже – iam
вжиток – usus, us, m
виганяти – expello, pŭli, pulsum, ĕre
винаходити – invenio, veni, ventum, īre
випадок – casus, us, m
виправдання – excusatio, ōnis, f
високий, а, е – altus, a, um
виховувати – edŭco, āvi, ātum, āre
військо – exercĭtus, us, m
військовий табір – castra, ōrum, n
вірш – carmen, ĭnis, n
вічний а, е – sempiternus, a, um
вказувати – monstro, āvi, ātum, āre
вогонь – ignis, is, m
воїн – miles, ĭtis, m
ворог – hostis, is, m

вухо – auris, is, f
вчитель – magister, tri, m
вчитися – disco, didĭci, – , ĕre

Г

гальський, а, е – Gallĭcus, a, um
ганебний, а, е – turpis, e
Ганнібал – Hannĭbal, ălis, m
гіркий, а, е – amārus, a, um
гнати – sequor, secūtus sum, sequi (+Acc)
говорити – dico, dixi, dictum, ĕre
година – hora, ae, f
готовий, а, е – parātus, a, um
готувати – compăro, āvi, ātum, āre
грек – Graecus, i, m
гріх – peccātum, i, n
грішити – pecco, āvi, ātum, āre
громадянин – civis, is, m, f
гроші – pecunia, ae, f

Д

два – duo, duae, duo
день – dies, ēi, m, f
держава – civĭtas, ātis, f
деякий, а, е – nonnullus, a, um
діти – liběri, ōrum, m
до – ante (+Acc)
до н.е. – ante aeram nostram
добре – bene
довго – diu
дозволено – licet, licuit, ēre
доля – fortūna, ae, f
допомагати – iuvo, iuvi, iutum, āre
дорога – via, ae, f
дотримуватися – observo, āvi, ātum, āre
друг – amīcus, i, m
дружба – amicitia, ae, f
дурень –stultus, i, m
душа – anĭma, ae, f
живий – vivus, a, um
жоден, а, е – nullus, a, um, neuter, tra, trum

З

з'являтися – supervenio, veni, ventum, īre
завжди – perpetuo, semper
заєць – lepus, ŏris, m
закон – lex, legis, f
залишатися – maneo, mansi, mansum, ēre
заняття – studium, ii, n
запам'ятовувати – memŏro, āvi, ātum, āre
запрошувати – voco, āvi, ātum, āre
заради – causa (+Gen)
засновувати – condo, dĭdi, dĭtum, ĕre
захищати – defendo, ndi, nsum, ĕre
зберігати – servo, āvi, ātum, āre
звір – bestia, ae, f
згасати – deficio, feci, fectum, ĕre
згода – concordia, ae, f
згубити –perdo, dĭdi, dĭctum, ĕre
здобувати – expugno, āvi, ātum, āre
здоров'я – valetūdo, ĭnis, f
зима – hiems, hiĕmis, f
зірка – stella, ae, f

зміцнювати – firmo, āvi, ātum, āre
знаменитий, а, е – illustris, e
знамено – signum, i, n
знімати військовий табір – castra movēre
золотий, а, е – aureus, a, um

І

і – que
істина – verĭtas, ātis, f
історія – historia, ae, f

К

карта – charta, ae, f
Катон – Cato, ōnis, m, римський письменник (234-149 рр. до н.е.)
консул – consul, ŭlis, m
корисний, а, е – utĭlis, e
корінь – radix, īcis, f
короткий, а, е – brevis, e
красномовство – eloquentia, ae, f

Л

ліс – silva, ae, f
літо – aestas, ātis, f
луг – pratum, i, n
любити – amo, āvi, ātum, āre

М

Марс – Mars, Martis, m
мати – habeo, ui, ĭtum, ēre
мати в достатку – abundo, āvi, ātum, āre (+Abl)
мати звичку – soleo, solĭtus sum, ēre
менше – minus
Меркурій – Mercurius, ii, m
мир – pax, pacis, f
мистецтво – ars, artis, f
місто – oppĭdum, i, n
місто – urbs, urbis, f
місяць – luna, ae, f
міцний, а, е – firmus, a, um
мовчати – taceo, tacui, tacĭtum, ēre
могти – possum, potui, posse
моряк – nauta, ae, m
муж – vir, i, m
мусіти – debeo, ui, ĭtum, ēre

Н

набагато – multo
нагромаджуватися – ingĕro, gessi, gestum, ĕre
назва – nomen, ĭnis, n
найвищий, а, е – summus, a, um
народ – popŭlus, i, m
народжуватися – nascor, natus sum, nasci
настанова – praeceptum, i, n
наука – littĕrae, ārum, f
наш, а, е – noster, tra, trum
не вистачати – deficio, fēci, fectum, ĕre
не тільки ... а й – non modo, sed etiam, non solum..., sed etiam
небезпека – pericŭlum, i, n
недолік – vitium, ii, n
незгода – discordia, ae, f
неушкоджений, а, е – incolŭmis, e
нещастя – res adversae, f (Plur.)
ніж – quam

О

обирати – creo, āvi, ātum, āre
опора – praesidium, ii, n
оратор – orātor, ōris, m
Орест – Orestes, is, m
осінь – autumnus, i, m
останній, а, є – ultĭmus, a, um
острів – insŭla, ae, f
отримувати – accipio, cepi, ceptum, ĕre
отрута – venēnum, i, n

П

перевищувати – supĕro, āvi, ātum, āre
перемагати – vinco, vici, victum, ĕre
перемога – victoria, ae, f
писати – scribo, scripsi, scriptum, ĕre
письмо – littĕrae, ārum, f (Plur.)
піймати – capio, cepi, captum, ĕre
Пілад – Pylădes, is, m
плід – fructus, us, m
повертатися – revertor, versus sum, verti
погано – male
поет – poēta, ae, m
показувати – monstro, āvi, ātum, āre
покривати – tego, texi, tectum, ĕre
полководець – imperātor, ōris, m
помилятися – erro, āvi, ātum, āre
помирати – morior, mortuus sum, mori
пора – tempus, ŏris, n
порада – consilium, ii, n
початок – initium, ii, n
почесний, а, е – honestus, a, um
правило – regŭla, ae, f
правильний, а, е – certus, a, um
прагнути – studeo, ui, –, ēre (+Dat.)
працювати – labōro, āvi, ātum, āre
праця – labor, ōris, m
приймати – sumo, sumpsi, sumptum, ĕre
приклад – exemplum, i, n
прикрашати – orno, āvi, ātum, āre
пристрасний, а, е – cupĭdus, a, um
приходити – adnvenio, vēni, ventum, īre
причини – causa, ae, f
приятель – amīcus, i, m
провінція – provincia, ae, f
продукт – res frumentaria
проживати – habĭto, āvi, ātum, āre
птах – avis, is, f

Р

Рем – Remus, i, m
римлянин – Romānus, i, m
рів – fossa, ae, f
ріка – fluvius, ii, m
річ – res, rei, f
робити – facio, feci, factum, ĕre
розбивати військовий табір – castra ponĕre
розміщений, а, е – situs, a, um

розповідати – narro, āvi, ātum, āre
розум – mens, mentis, f
розумний, а, е – prudens, entis
Ромул – Romŭlus, i, m
рот –os, oris, n
руйнувати – deleo, ēvi, ētum, ēre

С

сам – ipse, ipsa, ipsum
Сатурн – Saturnus, i, m
священний – sacer, cra, crum
сенат – senātus, us, m
серед – apud (+Acc.)
сильний, а, е – fortis, e
скільки – quot
скромність – modestia, ae, f
слабкий, а, е – infirmus, a, um
слава – gloria, ae, f
славний, а, е – clarus, a, um
слово – verbum, i, n
смерть – mors, mortis, f
сніг – nix, nivis, f
солодкий а, е – iucundus, a, um
сонце – sol, solis, m
співати – cano, cecĭni, cantum, ĕre
спокійний, а, е – aequus, a, um
старанний, а, е – studiōsus, a, um
стільки – tot
сторона – pars, partis, f

Т

такий, а, е – talis, e
таким чином – ităque
Талес, грецький філософ, один із семи мудреців (VII-VI ст. до н.е.) – Thales, ētis, m
Тантал – Tantălus, i, m, цар Фригії
Тарквій Гордий – Tarquinius Superbus, останній римський цар, який був вигнаний із Риму 509 р.
тварина – bestia, ae, f
тріумф –triumphus, i, m
турбуватися – curo, āvi, ātum, āre

У

укріплювати – munio, īvi, ītum, īre
учень – discipŭlus, i, m
учитель – magister, tri, m

Ф

філософ – philosophus, i, m
фінікієць – Phoenix, īcis, m
Фокіон – Phocion, ōnis, m, афінський полководець і політик, ворог Демостена, прихильник Македонії, був страчений 318 р. до н.е.
Фригія – Phrygia, ae, f

Х

хворий, а, е – aeger, gra, grum
хоробрий, а, е – audax, ācis
хотіти – volo, volui, velle
храм – templum, i, n

Ц

цар – rex, regis, m

цвісти – floreo, ui, ēre
Цезар – Caesar, ăris, m
Цицерон – Cicĕro, ōnis, m,
римський письменник, оратор,
філософ (106-43 рр. до н.е.)
часто – frequenter

Щ

щасливий, а, е – beātus, a, um
щастя – res secundae, f (Plur.)

Ю

Юпітер – Iuppĭter, Iovis, m

Я

якщо – si

Навчальне видання

Надія Ревак
Володимир Сулим

ЛАТИНСЬКА МОВА

(для неспеціальних факультетів)

Допущено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів неспеціальних факультетів. Лист № ___ від 2005 року.

Редактор Мирослава Прихода
Комп'ютерна верстка Ірини Ревак
Художнє оформлення
Відповідальний за випуск

Підписано до друку 2005.
Формат . Папір друкарський № 1
Гарнітура таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,5. Облік.-вид. арк. 17,5.

Вінницька міська громадська організація "Поділля-2000"
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстра видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК 764 від 11.01.2002 р.
А/с 8805, м.Вінниця-27, Україна, 21027.
Тел. (0432) 43-95-49
E-mail: podill@vinnitsa.com

Віддруковано на ДП "Державна картографічна фабрика"
21100, вул. 600-річчя, 19, м.Вінниця

ISBN 966-96073-2-9

© Надія Ревак, Володимир Сулим
© Вінницька міська громадська організація "Поділля-2000"

Відтворення усієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушити авторські права розглядатимуться у судовому порядку.

Львів 2005